

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

**İnsan hüquqları
fənni üzrə**

PRAKTİKUM

Tədris-metodiki vəsait
(Polis Akademiyasının kursant və dinləyiciləri üçün)

Dərs vəsaiti Azərbaycan Respublikası
DİN-in Polis Akademiyasının Elmi
Şurasının “13” iyul 2022-ci il tarixli
4 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Bakı-2022

Elmi redaktorlar:

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru

Canpolad Daanov

Hüquq elmləri doktoru,
professor, əməkdar müəllim

Mahir Əhmədov

Rəyçilər:

Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman),
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Səbinə Əliyeva

Polis Akademiyasının “DİO-nun inzibati
fəaliyyəti” kafedrasının rəisi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, polis polkovniki

Rafiq Nəcəfquliyev

Tərtibçi müəlliflər:

Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili
(Ombudsman) Aparatının rəhbəri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Aydın Səfixanlı

Polis Akademiyasının “Dövlət
və hüquq nəzəriyyəsi” kafedrasının
rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent, əməkdar müəllim

Ceyhun Süleymanov

“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”
kafedrasının müəllimi,
polis-polkovnik leytenantı

Elnur Quliyev

Korrektor:

Polis Akademiyasının Elmi-tədqiqat
və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin
baş inspektor–korrektoru, polis baş leytenantı

Aynur Səfərli

© Polis Akademiyası, 2022

Fənnin öyrənilməsinə dair metodiki tövsiyələr

İnsan hüquqlarının effektiv şəkildə müdafiəsi müasir dünyamızda ən yüksək dəyər kimi qəbul edilməklə bütün bəşəri çağırışların önündə dayanır.

Müasir dövrdə insan hüquqlarının təmini hər bir dövlətin demokratik inkişafının göstəricisidir. Hər hansı cəmiyyətə qiymət verilməsi mütləq şəkildə dövlət-cəmiyyət, dövlət-şəxsiyyət münasibətlərində solumun deyil, fərdin hüquqlarının prioritetliyi ilə müəyyən edilir. Bu ilk növbədə II Dünya Mühəribəsindən sonra mütərəqqi bəşəriyyətin insan hüquqlarına münasibətində liberal yanaşmaların hakim mövqə tutması ilə bağlıdır.

Bu gün insan hüquqları problemi ən mühüm qlobal problem kimi XXI əsrin gündəliyinə daxil edilmişdir, bu problemin həlli insanların digər ümumi problemlərinin həllindən asılıdır. Bu sahədə müəyyən beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi şərait yaradılmışdır. İnsan hüquqlarının müasir standartlar səviyyəsində tanınması əksər dövlətlərdə və onların hüquq sistemlərində böyük dəyişikliklərin edilməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında məhz insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, ölkəmizin vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən 1998-ci il iyunun 18-də təsdiq edilmiş və ölkəmizdə insan hüquqları sahəsində ilk strateji sənəd olan “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı” nda ümumbəşəri dəyər olaraq daim yüksək qiymət verilən insan hüquqlarının təmini dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycanda insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində son illərdə böyük irəliləyişlər əldə edilmiş, vətəndaş cəmiyyətinin və demokratik hüquqi dövlətin bərqərar olunması, habelə hər bir şəxsin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, eyni zamanda demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı sahəsində mühüm addımlar atılmışdır.

Demokratik dövlətlərdə Konstitusiya hüquq sisteminin özəyini, əsasını təşkil edir, cəmiyyətdə siyasi sabitliyin, ictimai sülhün, bəzi hallarda hətta milli bərabərliyin qarantı kimi çıxış edir. Vətəndaş, cəmiyyət və dövlət arasında mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən, dövlət və ictimai quruluşun əsaslarını, siyasi sistemin təşkili prinsiplərini, bütövlükdə dövlətin fəaliyyət və gələcək inkişaf konsepsiyasını və prioritetlərini müəyyənləşdirən konstitusiyalar bu gün demək olar ki, bütün dövlətlərin əsas qanunu kimi çıxış edir.

Ölkə Konstitusiyasının ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normaları bütün hüquqi tənzimləmə sisteminin əsasında durmaqla, ictimai münasibətlərin inkişafında sabitlik, müəyyənlik amili kimi çıxış edir, ölkədə təşəkkül tapmış dövlətçilik ənənələrinin, hüquq qaydasının, demokratik nailiyyətlərin qorunmasına xidmət edir.

Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi kimi təsbit edilməsi, Azərbaycan dövlətinin xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalmasının xüsusi vurğulanması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu, onu göstərir ki, Əsas Qanun ictimai münasibətlər sistemində dövlətin roluna məhz müasir cəmiyyət tələblərindən yanaşaraq, dövlətin hər hansı mücərrəd maraqlara deyil, məhz vətəndaşların mənafelərinə, azad cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olan insanın maraqlarına xidmət etdiyini ən yüksək səviyyədə bəyan edir.

Hər bir demokratik cəmiyyətin əsasını insan hüquqları və azadlıqlarının tanınması və onların real təminatı mexanizmlərinin mövcudluğu təşkil edir. Cəmiyyətin inkişafı və çiçəklənməsi, vətəndaş sülhü yalnız insanın ali dəyər, onun hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin isə dövlətin başlıca vəzifəsi kimi qəbul edildiyi halda mümkündür. Bu mənada əminliklə deyə bilərik ki, bəşəriyyətin uzun illər ərzində nail olduğu əhəmiyyətli dəyərlərdən olan insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, habelə onların reallaşdırılmasının ümumi mexanizmlərinin geniş

şəkildə təsbit olunması Konstitusiyamızın ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Bu, həm də Azərbaycanın demokratiya ideallarına və bəşəri dəyərlərə sadiqliyinin göstəricisidir.

Əsas Qanunun ən böyük fəslə olan üçüncü fəslə bütünlüklə əsas insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr edilmiş, həmin fəslə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquqlar və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulmuşdur.

Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının geniş siyahısı təsbit edilməklə yanaşı, həmin hüquqları və azadlıqları gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

Dövlətin hüquq mühafizə orqanları sistemində xüsusi yeri olan daxili işlər orqanları insan hüquqlarının qorunması kimi vacib konstitusion vəzifənin icra edilməsində əvəzedilməz rolə malikdirlər. Ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarını milli və beynəlxalq standartlar səviyyəsində qorumaq üçün peşəkar polis kadrları insan hüquqları haqqında biliklərə yiyələnəməli, özlərində onlara hömət hissi aşılmalı və bununla bağlı gündəlik fəaliyyətlərində praktiki məsələlərin həllinə nail olmağa çalışmalıdırlar. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasında kursant və dinləyicilərə tədris olunan “İnsan hüquqları” fənni ölkəmizdə polis orqanlarının öz funksiyalarını günün tələbləri səviyyəsində yerinə yetirmələrinə xidmət edir.

“İnsan hüquqları” fənninin əsas təyinatı hər bir demokratik dövlətin milli siyasətinin tərkib hissəsi və ali məqsədi olan insan hüquqlarının mühafizəsi, müdafiəsi və təmini sahəsində kursant və dinləyicilərin nəzəri biliklərini inkişaf etdirmək və təcrübədə tətbiqini təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Hüquq təhsilinə malik polis kadrlarının insan hüquqları haqqında nəzəri və praktiki bilikləri dərinləndirmək, onlara peşə fəaliyyətlərində səhvlərə yol verməmələrinə imkan yaradacaqdır.

Bu fənnin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası DİN-in gələcək mütəxəssislərinin insan hüquqları sahəsində olan beynəlxalq hüquq normaları, prinsiplər və standartlar haqqında məlumatlara, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında dərin biliklərə yiyələnmələrinə çalışmaq, onlarda insanların şərəf və ləyaqətinə hörmət hissi formalaşdırmaq, insanlarla qarşılıqlı münasibətdə qanunçuluğun tələblərinin reallaşmasına nail olmaqdır. Bunun üçün onlar insan hüquqlarının nəzəri və praktiki məsələlərinin həllini öyrənməli, bu sahədə beynəlxalq və milli normativ sənədlərlə tanış olmalı və onların dövlət vətəndaş münasibətlərində həlledici rolunu analitik olaraq aydınlaşdırmağı bacarmalıdılar.

“İnsan hüquqları” fənninin tədrisində qarşıda duran əsas vəzifə kursant və dinləyiciləri insan hüquqlarının nəzəri və təcrübi məsələləri, bu sahədə olan beynəlxalq və milli qanunvericilik aktları ilə tanış etmək, əldə olunmuş bilik və bacarıqları təcrübi fəaliyyətdə istifadə edə bilmək qabiliyyətini formalaşdırmaqdır.

“İnsan hüquqları” fənninin tədrisi zamanı göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır:

— kursant və dinləyicilərdə insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq mədəniyyəti aşılamaq;

— kursant və dinləyicilərdə insan hüquqlarının, vətəndaş cəmiyyətinin, demokratik cəmiyyətin, liberal dəyərlərin zəruri tələblərinə cavab verən bilikləri formalaşdırılmaq;

— Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının beynəlxalq standartlar səviyyəsində həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericilik və təşkilati sahədə aparılan islahatlarla tanış etmək;

— İnsan hüquqları ilə bağlı əldə edilmiş nəzəri biliklərin Daxili İşlər Orqanlarının müxtəlif fəaliyyət istiqamətlərində təcrübədə həyata keçirilməsi üçün kursant və dinləyicilərə qabiliyyətin aşılması;

— kursant və dinləyicilərdə insan hüquqlarının istənilən cəmiyyətin hərtərəfli inkişafında aparıcı amil olması ilə bağlı təsəvvürlər formalaşdırmaq və s;

“İnsan hüquqları” fənni üzrə biliklərin (materialların) dərin-
dən qavranılması üçün tədris proqramında, tədris vəsaitində
göstərilmiş ədəbiyyat və beynəlxalq sənədlərin öyrənilməsi
mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

— İnsan hüquqları haqqında ideya və görüşlərin inkişaf
tarixini;

— İnsan hüquqları standartlarının nəzəri əsaslarını;

— İnsan hüquqlarının standartlarının cəmiyyətdə bərqərar
olmasının vacibliyini;

— İnsan hüquqları ilə bağlı müxtəlif ölkələrdə fərqli
vəziyyətin olmasının səbələrini (tarixi, dini, coğrafi, iqtisadi və. s
faktorlar);

— İnsan hüquqlarının təminatı ilə bağlı müasir dövrün tələb-
lərini və çağırışlarını;

— İnsan hüquqlarının təminatının müasir səviyyədə həyata
keçirilməsi üçün DİO əməkdaşları qarşısında duran vəzifələri;

— BMT-nin və Avropa Şurasının insan hüquqlarının mü-
dafiəsi sahəsində qəbul etdiyi sənədlərində hüquq-mühafizə or-
qanlarına olan tələbləri;

— İnsan hüquqlarının müdafiəsində dünya dövlətlərinin
müsbət təcrübələrini ;

— İnsan hüquqları sahəsində mövcud beynəlxalq hüquq nor-
malarını və milli qanunvericiliyi ;

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

— İnsan hüquqlarının nəzəri və təcrübi məsələlərinin
öyrənilməsi ardıcılığını;

— Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında, Konstitu-
tion qanunlarda və beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş insan
hüquqlarının mahiyyətini açıqlamağı;

— İnsan hüquqlarının Azərbaycan Respublikasında demok-
ratiyanın, hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar
olmasında rolunu analitik olaraq izah etməyi;

— İnsan hüquqları ilə bağlı cəmiyyətdə liberal hüquqi təfəkkürün formalaşmasına təsir göstərməyi və s.

Kursant və dinləyicilər yiyələnməlidirlər:

- İnsan hüquqları sahəsində nəzəri və praktiki biliklərə;
- Beynəlxalq sahədə insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müsbət təcrübələrə ;
- İnsan hüquqlarına müasir yanaşmaları müqayisəli təhlil etmək bacarığına;
- İnsan hüquqlarının müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərdə rolunu və əhəmiyyətini izah etmək bacarığına;
- İnsan hüquqları ilə bağlı normaların təcrübədə düzgün tətbiq etmək bacarığına;

“İnsan hüquqları” fənninin kursant və dinləyicilər tərəfindən öyrənilməsi dərslilik, mühazirələr, müxtəlif tədris və metodik vəsaitlərin olmasını tələb edir. “İnsan hüquqları” üzrə praktikumun tərtib edilməsində də əsas məqsəd bu fənnə ayrılmış saatların həcmində kursant və dinləyicilərə fənnin səmərəli mənimsənilməsi üçün konkret istiqamət verməkdən ibarətdir. İstifadənizdə olan bu praktikumda hər bir mövzu üzrə yoxlama sualları, yazılı terminoloji və təcrübi tapşırıqlar nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa ilkin mənbə kimi insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq və milli qanunvericilik nümunələri də praktikuma daxil edilmişdir. Qeyd edilən tapşırıqların icrası üçün mühazirə dəftəri ilə yanaşı əlavə konspekt dəftəri də nəzərdə tutulur. Kursantlar ayrı-ayrı mövzular üzrə seminar və təcrübə dərslərinə hazırlaşarkən bu tapşırıqları yerinə yetirməlidirlər. Hər bir dinləyici nəzərdə tutulan tapşırıqları əvvəlcədən icra etməli və laborator-imtahan sessiyasına gələrkən qiyabi fakültəyə və kafedraya təqdim etməlidir.

Mövzu №1

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmeti və metodologiyası.

Vaxt - 4 saat

Mühazirə - 2 saat

Seminar - 2 saat

Kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

- İnsan hüquqlarının anlayışı və mahiyyətini;
- İnsan hüquqlarının təbii hüquqlar olduğunu;
- İnsan hüquqları və ləyaqətin qarşılıqlı əlaqəsini;
- İnsan hüquqları sahəsində əsas prinsipləri;
- İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodlarını və digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsini;
- İnsan hüquqlarının mənbələrini;
- “İnsan hüquqları” tədris fənninin məqsəd və vəzifələrini;
- “İnsan hüquqları” fənninin strukturunu;
- “İnsan hüquqları” fənninin polis əməkdaşları üçün əhəmiyyətini.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

- İnsan hüquqlarının anlayışını və mahiyyətini izah etməyi;
- İnsan hüquqlarının konsensuallığını və rasionallığını izah etməyi;
- İnsan hüquqlarının strukturunu izah etməyi;
- İnsan hüquqları sahəsində mövcud beynəlxalq sənədlərin milli qanunvericiliyə təsirini izah etməyi;
- İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin hüquq elmləri sistemində yerini izah etməyi;
- İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsini izah etməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnəlidirlər:

- İnsan hüquqlarını və hüququ fərqləndirmək bacarığına;
- İnsan hüquqlarının əxlaqi, sosioloji-hüquqi, psixoloji, fəlsəfi elementlərini fərqləndirmək bacarığına;

– İnsan hüquqları sahəsində mövcud normaların təcrübədə tətbiqinin əhəmiyyətini izah etmək bacarığına;

– İnsan hüquqlarının bəşəriyyətin inkişafında aparıcı rolunu izah etmək bacarığına.

Müzakirəyə çıxarılan suallar:

1. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmeti və əhəmiyyəti.
2. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodologiyası.
3. İnsan hüquqlarının tədrisinin polis əməkdaşları üçün təcrübi əhəmiyyəti.

Özünü yoxlama sualları:

1. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmetini nə təşkil edir?
2. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin məqsədləri və əsas vəzifələri hansılardır?
3. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodları hansılardır?
4. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin bir hüquq elmi olaraq əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
5. İnsan hüquqlarına polis tərəfindən müsbət yanaşılmasının praktiki nəticələri necə ola bilər?
5. İnsan hüquqları polis tərəfindən mütəmadi pozulduqda hansı hallar baş verə bilər?
6. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin tədrisinin polis əməkdaşları üçün təcrübi əhəmiyyəti nədir?

Təcrübi tapşırıq:

1. Aşağıda qeyd olunanlardan hansıların İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin araşdırdığı məsələlərin dairəsinə aid olduğunu müəyyən edib dəftərinizə qeyd edin:

- İnsan hüquqları və dövlətin qarşılıqlı əlaqəsi.
- İnsan hüquqları və hakimiyyət münasibətləri.
- Fərdin cəmiyyətdə yeri və rolu.
- Vətəndaşlığın hüquqi təbiəti.
- Sosial təbəqələrin hüquqi statusu.
- Şəxsiyyətin hüquqi statusu.
- İnsan hüquqları ilə iqtisadiyyatın qarşılıqlı münasibətləri.
- İnsan hüquqları ilə əxlaqın qarşılıqlı münasibətləri.
- İnsan hüquqları və din münasibətləri.
- İnsan hüquqları və siyasət münasibətləri.

– İnsan hüquqları və fəlsəfə münasibətləri.

2. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodlarının mahiyyətini dəftərinizdə konseptləşdirin.

3. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin fundamental tarixi nəzəri və sahəvi hüquq elmləri ilə müqayisə edərək konsept dəftərinizdə cədvəli doldurun:

İnsan hüquqları nəzəriyyəsi	Hüquq nəzəriyyəsi

Yazılı tapşırıq:

1. “İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin əhəmiyyəti” mövzusunda çıxış hazırlamaq.

2. “İnsan hüquqları” fənninin strukurunu sxem şəklində göstərin.

3. Q.Moreqentaunun “Pozitivizm, funksionalizm və beynəlxalq hüquq”adlı məqaləsini oxuyub insan hüquqları ilə bağlı müddəaları konseptləşdirmək.

Terminoloji tapşırıq:

Konsept dəftərinizdə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlayın: **İmplementasiya, liberalizm, pozitivizm, metod, metodika, metodologiya, plüralizm, humanizm, funksionalizm qloballaşma, pakta sunt servanda, primatlıq, president hüququ, konsensuallıq, hüquqi realizm.**

Mövzu üzrə sualların izahı.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmeti və əhəmiyyəti.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsi sosial-humanitar elmlər sistemində mərkəzi yerlərdən birini tutur. Buna görə də insan hüquqları elminin özünün təkrarolunmaz predmeti vardır. Bu elmin predmeti şəxsiyyətin ayrılmaz xüsusiyyəti kimi bəşər sivi-

lizasiyasının və mədəniyyətinin ali dəyəri və fenomeni olan insan hüquqlarıdır. İnsan hüquqları şəxsiyyətin elə bir xüsusiyyəti və həyat tərzidir ki, bunlarsız, ləyaqətli ömür sürmək mümkün deyil. Bu hüquqlar doğulduğu andan insanın xislətinə xas olan xüsusiyyətlərdir. İnsan hüquqları təbii haldır, yəni onlar toxu-nulmaz, ayrılmaz, sərbəst xüsusiyyətlərə malik olub, hansısa subektin iradəsindən asılı deyildir. Heç kim insanı doğulduğu andan ona məxsus olan yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, vicdan, fikir, söz azadlığı və digər təbii hüquqlardan mərhum edə bilməz. Müasir dövrü universal xarakter daşıyan, bərabərlik, ədalətlik prinsipinə əsaslanan insan hüquqları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsi insan hüquqlarının təşəkkülü və inkişafını, sivilizasiyasının tipini, onun mərhələlərini aydınlaşdırmağı mümkün edir. Belə ki, insan və dövlət münasibətləri sivilizasiyanın bu və ya digər tipinin təbiətini, dövlətin isə hüquqi və ya qeyri-hüquqi olmasını xarakterizə edən vacib əlamətdir.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsi insan hüquqlarını, insanı ən ali nemət olan ləyaqətin daşıyıcısı kimi öyrənir və insan hüquqlarına və ləyaqətinə hörmət hissi yaradan bəşəri dəyərləri inkişaf etdirir.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmetinə insan hüquq və azadlıqları, insan hüquqlarının tarixi inkişafı, insan hüquqlarına və ləyaqətinə hörmət, şəxsiyyətin hüquqi statusu, insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələr və onların dövlətdaxili hüquqa implementasiya məsələləri, insan hüquqlarının müdafiə mexanizmləri və insan hüquqlarının digər problemlərinin öyrənilməsi daxildir.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsi insanın hüquq və azadlıqlarını, insan hüquqlarının tarixi inkişafını, onun cəmiyyətlə, dövlətlə və digər fərdlərlə qarşılıqlı münasibətlərini, həmçinin həyat tərzini müəyyənləşdirən qanunauyğunluqları öyrənir.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodologiyası və digər elmlərlə əlaqəsi. Hər bir tədris fənni müəyyən metodlara, başqa sözlə öyrənilən halların dərk edilməsi üsuluna (və yaxud üsullar məcmusuna) malikdir. Ədəbiyyatlarda hüquqi tənzimləmə metoduna ictimai münasibətlərə hüquqi təsiretmənin üsul və vasitələrinin məcmusu kimi anlayış verilir. Əgər hüquqi tənzim-

ləmənin predmeti bu və ya digər hüquq sahəsi ilə hansı ictimai münasibətlərin nizama salınması sualına cavab verirsə, hüquqi tənzimləmə metodu həmin ictimai münasibətlərin necə tənzimlənməsini göstərir. Digər hüquq elmlərində, hüquq sahələrində olduğu kimi insan hüquqları nəzəriyyəsi də özünəməxsus tənzimləmə metodlarına malikdir.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodologiyası insan hüquqlarının mahiyyətinin, inkişaf və müasir vəziyyətinin, başlıca qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi və tədqiq edilməsi zamanı tətbiq edilən vasitə və üsulların məcmusudur.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin əsas metodlarına aşağıdakılar aiddir:

- sistemli;
- tarixi;
- müqayisə;
- sosioloji;
- məntiqi və s.

Sistemli metod. İnsan hüquqları nəzəriyyəsi milli və beynəlxalq-hüquqi kontekstdə insan hüquqları probleminə sistemli yanaşmanı nəzərə alaraq elmi obyektivlik, tarixilik prinsipi əsasında qurulub. İnsan hüquqları nəzəriyyəsində insan hüquqları bütün ictimai və dövlət institutları ilə birlikdə kompleks şəkildə öyrənilir. İnsan hüquqları sistemi bütöv tam halında, şəxsi, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqlar yarım sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsindən ibarət olması kimi xarakterizə olunur.

Tarixi metod. İnsan hüquqları milli və beynəlxalq hüquq sistemlərində, realizə proseslərinin mürəkkəbliyi, təşəkkül və təkamül qanunauyğunluqları nəzərə alınmaqla, onların tarixi inkişafında öyrənilir. Mütəmadi olaraq tətbiq olunan tarixi mənbələrin (qanunlar, rəsmi sənədlər, konkret işlər üzrə məhkəmə qərarları və s.) analizi metodu insan cəmiyyətinin müxtəlif dövrlərində mövcud olmuş hadisələrin və halların öyrənilməsinə imkan verir.

Müqayisəli metod. Bu metod müxtəlif anlayışların, hüquqi reallıqların və proseslərin oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır. Müqayisəli metod vasitəsi ilə müxtəlif

ölkələrin insan hüquqları qanunvericiliklərinin oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etməklə müvafiq nəticələr almaq mümkündür.

Sosioloji metod. Bu metod insan hüquqlarının faktiki məlumatlar əsasında tədqiqindən ibarətdir. Statistik məlumatların və müxtəlif sənədlərin analizi, sosial-hüquqi eksperiment, əhali sorğusu və digər üsullar sosioloji öyrənmənin tərkib hissəsidir.

Məntiqi metod. Bu metod özündə insan hüquqları nəzəriyyəsinə təfəkkür formaları və məntiq qanunları əsasında öyrənilməsinin üsul və vasitələrini birləşdirir. İnsan hüquqlarının öyrənilməsində məntiqi metodun istifadəsi insan hüquqları haqqında qanunvericilikdə ziddiyyətləri aradan qaldırmağa yardım edir.

İnsan hüquqlarının tədrisinin polis əməkdaşları üçün təcrübi əhəmiyyəti.

Polisin vəzifəsi insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini və mülkiyyətini hüquqazidd əməllərdən qorumaqdan ibarətdir. Polis insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət, qanunçuluq, humanistlik prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir. Polis öz vəzifələrini yerinə yetirərəkən bütün şəxslərin milli və beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və qanuni mənafələrini hüquqazidd qəsdlərdən qoruyur. Bütün bunlar insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasını polis əməkdaşlarının əsas vəzifəsi kimi müəyyən edir. BMT-nin hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının Davranış məcəlləsində deyilir:

“Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrini hər zaman yerinə yetirməli, insanları qanunazidd hərəkətlərdən çəkindirməli, onları həmin əməllərdən qorumaq və eyni zamanda peşəsinə dair qəbul edilmiş standartlara daima riayət etməlidirlər”.

Polis orqanları tərəfindən insan hüquqlarına hörmət edilməsi faktiki olaraq bu orqanların fəaliyyətində səmərəliliyi artırır.

Bu halda:

➤ ictimai təhlükəsizlik və ictimaiyyətlə əməkdaşlıq əlaqələri daha səmərəli təmin olunur;

➤ mübahisələrin və şikayətlərin qanun çərçivəsində həll olunmasına imkan yaranar;

➤ məhkəmələrdə hüquqi proseslər müvəffəqiyyətlə başa çatır;

➤ dəyərli sosial funksiyaları yerinə yetirən bir dövlət qurumu kimi polisin cəmiyyətdə nüfuzu artar;

➤ polis cəmiyyətə daha yaxın olar və bu səbəbdən daha təsirli profilaktik tədbirlərlə cinayətlərin qarşısını ala bilər.

Lakin hərdən elə hallar baş verir ki, polis əməkdaşları özləri insan hüquq və azadlıqlarını pozurlar. Müxtəlif səbəblərdən baş verən belə hallar dəyərli sosial funksiyalar yerinə yetirən bir dövlət qurumu kimi polisin cəmiyyətdəki nüfuzuna təsir edir və bu da öz növbəsində müəyyən praktiki nəticələr yaradır.

Bu halda:

➤ İctimai təhlükəsizliyin təmini zəifləyir;

➤ Vətəndaş təşvişini ortaya çıxarır;

➤ Günahkarın azadlıqda qalması və günahkarın cəzalandırılması ilə nəticələnir;

➤ Məhkəmələrdə proseslərin səmərəliliyinə maneələr törətdər;

➤ Cinayət nəticəsində zərərçəkmiş ədalət mühakiməsinə müraciətdən məhrum edə bilər;

➤ Cəmiyyətdə polisin nüfuzuna mənfi təsir göstərir. Polis tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasının səbəbləri kimi çox vaxt bu sahədə biliklərin lazımı səviyyədə olmaması göstərilir. Ona görə də insan hüquqları, milli və beynəlxalq standartlar, qanunlar barədə kifayət qədər biliklərin əldə edilməsi polis əməkdaşları tərəfindən insan hüquqlarının pozulmaması hallarına kömək edir, həmin halların cəmiyyətdə mövcudluğunu azaldır. Məhz buna görə də, insan hüquqları haqqında nəzəriyyənin tədrisinin polis əməkdaşları üçün əhəmiyyətinin əsaslarını aşağıdakılar təşkil edir:

➤ Polis əməkdaşlarının polis fəaliyyətinə dair beynəlxalq insan hüquqları standartları və milli qanunvericilik aktları barədə məlumatlarla təmin etmək;

➤ Əldə edilmiş həmin məlumatların təcrübədə effektiv tətbi-

qini təmin etmək üçün zəruri olan bilikləri inkişaf etdirmək;

➤ Polis əməkdaşlarının insan ləyaqətinə və insan hüquqlarına hörmət və inamlarını artırmaq;

➤ Polis əməkdaşlarına beynəlxalq və milli insan hüquqları normalarına uyğun olaraq ictimai qaydanın qorunmasında və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində yardım göstərmək.

Beləliklə, insan hüquqları nəzəriyyəsinin polis əməkdaşlarına tədrisinin mühüm əhəmiyyəti hər bir demokratik dövlətin milli siyasətinin tərkib hissəsi və ali məqsədi olan insan hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi, müdafiəsi və təmini fəaliyyətində nəzəri bilikləri inkişaf etdirmək və təcrübədə tətbiqini təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

MÖVZU № 2

İNSAN HÜQUQLARININ MAHIYYƏTİ VƏ İNKİŞAF TARİXİ

Vaxt - 4saat.

Mühazirə - 2 saat.

Seminar - 2 saat.

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

- İnsan hüquqlarının anlayışını və hüquqi təbiətini;
- İnsan hüquqlarının prinsiplərini;
- İnsan hüquqlarının təsnifatını;
- İnsan hüquqlarının yaranması və inkişaf tarixini;
- İnsan hüquqlarının nəsillərini;
- İnsan hüquqlarının sistemini.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

- İnsan hüquqlarının təbiətini izah etməyi;
- Təbii, neqativ, pozitiv hüquqları fərqləndirməyi;
- Müasir insan hüquqları konsepsiyasının liberal demokratik mahiyyətini izah etməyi;
- İnsan hüquqlarının beynəlmilləşməsinin və qloballaşmasının mahiyyətini izah etməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnmişdirlər:

- Demokratiya və insan hüquqlarının əlaqəsinin mahiyyətinin mənimsənilməsinə;
- İnsan hüquqlarının tarixi inkişaf mərhələlərini müqayisə etmək bacarığına;
- Müasir dövrdə insan hüquqları probleminin aktuallığını

№	Təlimin adı	“İnsan” anlayışının mahiyyəti
	Antik dövr fəlsəfi təlimlərində	
	İslam fəlsəfəsində	
	Yeni dövr fəlsəfəsində	
	Maarifçilik fəlsəfəsində	
	Klassik alman fəlsəfəsində	

izah etmək bacarığına;

- Cəmiyyətimizdə güclü mövqeyi olan islam dininin insan hüquqlarına humanist yanaşmasını izah etmək bacarığına;

Müzakirəyə çıxarılan suallar:

1. İnsan hüquqları və azadlıqları institutunun yaranması və tarixi inkişafı.
2. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının anlayışı və xarakterik əlamətləri.
3. İnsan hüquqlarının təsnifatı.
4. İnsan hüquqlarının prinsipləri

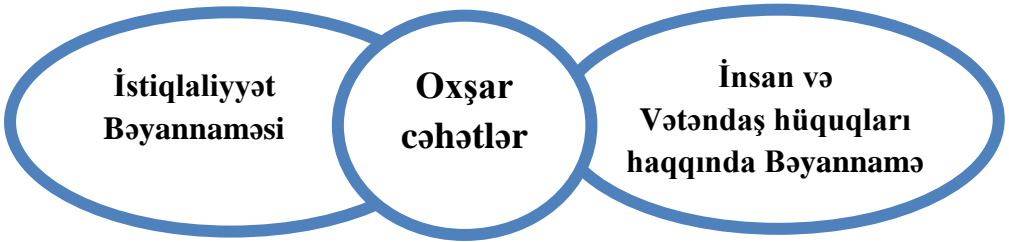
Özünüoxlama sualları:

1. İlk “İnsan” anlayışı haqqında fikirlər hansı şəraitdə yaranmışdır?
2. “İnsan”, “fərd” və “şəxsiyyət” anlayışlarını təhlil edin.
3. İnsan hüquqları probleminin yaranması nə ilə bağlıdır?
4. Təbii hüquq nədir?
5. Pozitiv hüquq nədir?
6. İnsan hüquqlarının inkişafında islam dinin nə kimi rolu vardır?
7. İnsan hüquqları sahəsində ilk dövlətdaxili qanunvericilik aktları hansılardır?

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərinizdə “insan” anlayışına müxtəlif fəlsəfi cərəyanların yanaşmasını qeyd etməklə cədvəli doldurun:

2. 1776-cı il Amerika Birləşmiş Ştatlarının “İstiqlaliyyət Bəyannaməsi”ni və 1789-cu il Fransanın “İnsan və Vətəndaş hüquqları haqqında Bəyannamə”sindəki insan hüquqlarını müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətləri qeyd edin:

1. “İslam dini və insan hüquqları” mövzusunda çıxış hazırlamaq.

2. Antik, Orta əsrlər və burjua inqilabları dövründə meydana gəlmiş insan hüquqları haqqında sənədləri cədvəl tərtib etməyə göstərin.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlamaq: **Primat, paleoantrop, genetik məlumat, sosial təcrübə, prinsip, monoteizm,pozitiv hüquq, neqativ hüquq, monarxiya, respublika.**

Mövzu üzrə sualların izahı

1. İnsan hüquqları və azadlıqları institutunun yaranması və tarixi inkişafı.

İnsan hüquqlarının yaranması və inkişafı sivilisasiyanın növünü və mərhələsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. İnsan və dövlət münasibətləri bu və ya digər sivilisasiyanın təbiətini, dövlətin isə hüquqi və ya qeyri-hüquqi xarakterli olmasını səciyələndirən mühüm əlamətdir. Müasir dünyada insan hüquqları ümumbəşəri mədəniyyətin əsas elementidir. Bunu öyrənmədən

mürəkkəb siyasi, sosial, iqtisadi və beynəlxalq münasibətlərin bütün sistemini qiymətləndirmək mümkün deyildir.

Beləliklə, insan hüquqlarının təşəkkül tapması və inkişafı uzun tarixə malik olaraq bu və ya digər dövlət üçün xarakterik olan ənənə və doktrinaların mübarizəsi ilə müşahidə olunur. İnsan hüquqları ideyasının yaranmasının uzunmüddətli olmasına baxmayaraq insan dəyərinin tanınması prinsipləri əsasında həqiqi mənə kəsb edir. Başlıca əlamətlərindən biri insan hüquqlarının aliliyi hesab olunan hüquqi dövlətlərin formalaşması bu prinsiplər əsasında mümkün olmuşdur. İnsan hüquqları yüksək mədəni dəyərlərdən biridir, çünki onlar şəxsiyyəti bütün ictimai inkişaf proseslərinin mərkəzində saxlayır, onun azadlıq və hüquq bərabərliyini müəyyənləşdirir.

İnsan hüquqlarının təşəkkülü və inkişafı təsnifatına gəldikdə isə elmi ədəbiyyatlarda onu əsasən 4 mərhələyə ayırırlar:

1. Antik dövr - təbii hüquq nəzəriyyəsinin təşəkkül tapması mərhələsi

2. İnsan hüquqları orta əsrlərdə ilk dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının qəbulu mərhələsi.

3. İnsan hüquqları maarifçilik dövründə - insan hüquqlarının pozitivləşməsi mərhələsi.

4. İnsan hüquqları müasir dövrdə - insan hüquqlarının beynəlmilləlləşməsi və qloballaşması mərhələsi.

Bəşər tarixində elə bir mərhələ olmuşdur ki, burada dövlət və hüququn nə olduğu insana məlum deyildi. Bu dövr tarixdə ibtidai icma quruluşu adlanır. Bu dövrdə insanlar qəbilə halında yaşayır və hakimiyyət ictimai xarakter daşıyırdı. Burada hakimiyyət cəmiyyətin bütün üzvlərinə məxsus olur və beləliklə, hakimiyyətlə münasibətdə şəxsiyyətin azadlığının müdafiəsi zəruriyyəti yaranmırdı. Belə bir cəmiyyətdə insan hüquqları problemləri yarana bilməzdi. Eyni zamanda ibtidai cəmiyyətdə və dövlətin yaranmasının ilkin mərhələsində insan şüuru elə də inkişaf etməmişdi və o, dövlətlə münasibətdə uzun müddət mövcud olan adət-ənənələri rəhbər tuturdu.

İnsan hüququ probleminin yaranması, cəmiyyətin, dövlətin və ilk növbədə insan şüurunun inkişafı ilə bağlıdır.

Hakimiyyətlə münasibətdə şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təsdiqlənməsi və dərk edilməsinin ilkin tarixi forması təbii hüquq ideyası oldu.

Elmi cərəyan kimi bu nəzəriyyə uzun tarixə malikdir. Onun əsas müddəaları hələ qədimdə təşəkkül tapmışdır. Bu konsepsiya-ya əsasən cəmiyyətdə pozitiv hüquqlardan başqa ondan yüksəkdə duran təbii hüquqlar mövcuddur.

Pozitiv hüquq və təbii hüquq nədir?

İlk dəfə bu ideya qədim yunan filosofları Likofron, Antifon, Alkidamant tərəfindən (b.e.ə.VI-V əsr) irəli sürülmüşdür. Likofron deyir ki, bütün insanlar doğulduğu andan bərabərdir və təbiətin yaratdığı bərabər hüquqlara malikdir. Dövlət isə ictimai müqavilənin nəticəsidir.

İnsan hüquqları konsepsiyasının formalaşmasında Aristotelin böyük rolunu qeyd etmək olar.

Aristotel müasir dövrdə insan hüquqları konsepsiyasına yaxın olan bir sıra ideyalar irəli sürmüşdür. Təbii hüquqların pozitiv hüquqlara nisbətən üstünlüyü, buna misal ola bilər.

Lakin qədim yunan və roma filosofları hakimiyyətlə şəxslər arasındakı münasibətdə azadlığı, bərabərliyi yalnız azad vətəndaşlara aid edirlər. Qullar isə Aristotelin dediyi kimi öz ağalarının itaətindədir və onun göstərişlərini yerinə yetirməlidirlər.

Feodalizm dövründə “təbii hüquq” ideyaları dinlə əlaqələndirilirdi.

Hüquq və azadlıqlar insanlara Tanrı tərəfindən verilən hüquqlar kimi izah edilirdi.

İnsan hüquqları konsepsiyasının humanistləşməsində islam dininin olduqca böyük rolu olmuşdur. İslam dini insanın daxili dünyasına müraciət edir. O, hər bir insana hörmətlə yanaşılmasını tələb edir, insan bərabərliyini və azadlığını müdafiə edir, hakimiyyətə münasibətdə insanların aliliyini qeyd edir.

İslam dinində ayrı-seçkilik yoxdur. Müsəlman adını daşıyanların, İslama mənsub olanların hamısı qardaşdır. Quranın 49-cu surəsinin 13-cü ayəsində deyildiyi kimi, müsəlmanlıqda üstünlük yalnız Tanrıdan çəkinməkdir. Yalnız müsəlmanlar deyil,

bütün insanlar bərabərdir. İnsanların hamısı Adəmin övladlarıdır, torpaqdan yaranmışdır və axırda torpağa dönəcəkdir.

İslam hamını və hər kəsi düzlüyə, haqqı və ədaləti unutmamağa, hər an axirət dünyasını yaddan çıxartmamağa çağırmışdır. İslama görə hakimlər və hökmdarlar üç qismə bölünə bilər: Keyfi istədiyi kimi və həqiqəti bilmədən hökm verən hakimlər o dünyada cəhənnəmə gedəcəklər. Həqiqəti öyrənib bilən və buna uyğun olaraq hökm verənlərin yeri isə cənnət olacaqdır.

Şübhəyə əsaslanıb cəza verməyin böyük adamların xırda səhvlərini bağışlayın.

Dəlil gətirmək tələbkara, şikayətçiyə, and içmək, aman istəmək müqəssir sayılana düşər.

Kimsə şahid olmaq sifəti ilə çağırılarkən bunu etməzsə, bu hərəkət yalan yerə şahidlik etməyə bərabərdir.

Həqiqətən də, Ulu Tanrı qadınlara qarşı yaxşı olmağınızı, onlarla mehriban rəftar etməyinizi tövsiyə edir, çünki onlar analarınızdır, qızlarıınızdır, xalalarıınızdır.

Yuxarıda sadalanan fikirlər bir daha təsdiq edir ki, islam dininin humanist ideyaları bəşəriyyətin inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Feodalizm dövründə hüquqlar insana monarx və yaxud onun ağası tərəfindən bəxş edilmiş kimi izah edilirdi. O isə öz ağasının göstərişlərini icra etməyə məcbur idi və eyni zamanda onun müdafiəsi altında olurdu. Hər bir təbəqənin özünün spesifik hüquqları var idi. XVII-XVIII əsrlərdə insan hüquqları ideyası öz inkişafını tapır. Lokk, Monteskye, Russo, Kant və Cefferson kimi liberalizm nümayəndələri müasir insan hüquqları konsepsiyasının əsasını yaradır. Onlar insanın yaşamaq, azadlıq, mülkiyyət və s. kimi təbii hüquqlarını təsdiq edərək əsaslandırıb. İnsanın hakimiyyətlə münasibətlərinin qaydalarını təhlil etmişlər. Liberalizm tərəfdarlarının fikrincə, təbii hüquq o deməkdir ki, hər bir insan doğulduğu andan ayrılmaz hüquqlara malikdirlər. Lakin bu alimlərin əməyi insan hüquqları probleminin nəzəri cəhətdən işlənib hazırlanması ilə məhdudlaşmır. Onlar həm də bu hüquqların praktiki realizəsinin üsullarını göstərmişlər.

Azadlığın beşiyi sayılan İngiltərədə 1215-ci ildə “Böyük Azadlıqlar Xartiyası” adlanan yazılı sənədin qəbul edilməsindən etibarən azadlıqlardan bəhs edilməyə başlanmışdır. Bu sənəddə sadəcə hakimiyyət ilə xalq, əsilzadələr ilə din adamları arasında tarazlıq az da olsa təsdiq edilir. Ancaq insan hüquq və azadlıqları tam olaraq təsbit edilməmişdir. “Maqna Carta” kimi tanınan bu sənəd 63 bənddən ibarət olub, “Krallığımızın bütün azad insanlarına” sözləri ilə başlanırdı. Bu sənədə görə baronların razılığı olmadan kral heç bir mühüm siyasi və iqtisadi qərar qəbul edə bilməzdi. Bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, bu sənədi müasir anlamda İnsan haqları bəyannaməsi adlandırmaq olmaz. Çünki, burada öz əksini tapmış hüquqların əksəriyyəti yalnız baronlara aiddir. Bütün bunlara baxmayaraq həmin sənədin İnsan hüquqları ideyasının inkişafında əhəmiyyəti böyükdür.

XVII əsrdə qəbul edilən bir sıra aktlar ilə (1628-ci il “Hüquq haqqında petisiya”, 1679-cu il “Habeas corpus act” və 1689-cu il Britaniya parlamentinin “Hüquqlar haqqında qanunu”) hakimiyyətin insan həyatına müdaxiləsini məhdudlaşdırmaq barədə ideyalar İngiltərədə yayılmağa başladı. XVIII əsrin sonuna qədər vətəndaşın siyasi hakimiyyətə qatılması bir mövzu olmasa da ümumi seçki sistemi XIX əsrin yarısına doğru qəbul edildi (1832, 1867 və 1884-1885-ci illərdə keçirilən seçki islahatları).

Burada ilk növbədə xalq suverenliyi və hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi qeyd edilir.

I prinsip. Lokk və Russo tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bu prinsipdə hakimiyyətin fərdlərə tabe olması göstərilir. İnsanlar könüllü cəmiyyətdə birləşib siyasi hakimiyyəti yaradır, siyasi hakimiyyət isə insanların təbii hüquqlarını qorunmalıdır, əks halda insanlar bu hakimiyyətin istefasını tələb edər.

II prinsip. Hakimiyyətlər bölgüsü fərdin azadlıqlarını təmin edir. İlk dəfə müasir formada Şarl Monteskye (fransız filosofu-1689-1755) tərəfindən hazırlanmış bu prinsip müasir dövrdə insan hüquqlarının hakimiyyət tərəfindən pozulmasının qarşısını alır.

İlk dəfə insan hüquqlarının liberal konsepsiyası (liberalatın sözü olub, azadlıq deməkdir) sistemləşdirilmiş şəkildə öz hüquqi ifadəsini 1776-cı ildə Virciniya /ABŞ/ Bəyannaməsində

tapır. Bu isə bir daha sonra Amerika Konstitusiyasında “Hüquqlar haqqında Bill” kimi öz əksini tapır (1791).

1789-cu ildə Fransada “İnsan hüquqları və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” Bəyannaməsi qəbul edilir. Bu aktda şəxsiyyətin azadlıq, mülkiyyət, toxunulmazlıq, təhlükəsiz yaşamaq, istismarcılığa qarşı müqavimət və digər hüquqları müəyyən edilir.

Bu mühüm siyasi-hüquqi aktlar öz aktuallığını bu gün də itirmir. Çünki, müasir dövrdə insan hüquqlarının məzmunu daha da genişlənilib.

XVIII əsrin sonunda Amerika və Avropa dövlətləri tərəfindən qəbul edilən və təsdiqlənən liberal hüquqlar ilk növbədə burjuaziya sinfinin mənafeyinin ifadəsi idi.

Burjuaziya feodal üstünlüklərinin və təbəqə məhdudiyətlərinin ləğvində, istehsal, ticarət və sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində dövlət tərəfindən qoyulmuş qadağanların götürülməsini, pul gücünə dövlətə nəzarət etmək marağını güdüdü.

Liberal nəzəriyyəçilərdən olan Benjamen Konstan yazırdı ki, pul despotiyanın, quldarlığın ən ağır silahıdır, eyni zamanda insanı itaətdə saxlamaq üçün güclü amildir.

İndiki dövrdə vətəndaşlar siyasi hakimiyyətdən güclüdür. Var-dövlət isə hər vaxt hər yerdə böyük qüvvədir, o daha çox tabeçiliyi təmin edir.

Hakimiyyət qorxudur, var-dövlət isə insanı həvəsləndirir. Hakimiyyəti aldatmaq, ondan qaçmaq olar, lakin var-dövlət əldə etmək üçün ona xidmət etmək gərəkdir.

Siyasi liberalizm insan hüquqlarını pulun gücünə tabe etməklə öz məhdud xarakterini göstərdi:

Birincisi - fərdin siyasi hakimiyyətlə münasibətlərində yalnız mülkiyyət münasibətləri əsas götürüldü.

İkincisi-insan hüquqları əsasən, şəxsiyyətin təhlükəsizliyini, vətəndaşların şəxsi həyatını dövlətin və digər şəxslərin müdaxiləsindən müdafiə edir, həmçinin, sahibkarlara hakimiyyətə nəzarət etmək imkanı yaradırdı (öz nümayəndələrini seçmək yolu ilə).

Lakin, aztəminatlı insanlar tərəfindən konstitusiyada qeyd edilən hüquqların praktiki həyata keçirilməsi çox çətin idi, çünki bunlar müəyyən bilik, vaxt və maddi vəsait tələb edirdi.

Fərdlərin iqtisadi və sosial azadlıqlarının şərtləri dövlətin diqqətindən kənar qalırdı.

Bundan başqa, təqribən XX əsrin 20-ci illərindən əksər burjuva demokratik ölkələrdə cəmiyyətin aşağı təbəqəsi və qadınlar seçki hüquqlarından məhrum edilmişdilər.

Beləliklə, insan hüquqları problemlərinin liberal həlli dövlət özbaşınalığından vətəndaşları qorusa da, lakin sahibkarların istismarından və zülmkarlığından müdafiə edə bilməzdi.

Bu dövr sənaye inqilabına əlverişli şərait, burjuaziya üçün geniş imkanlar yaratsa da, sosial bərabərsizliyi, sinfi konfliktləri artırdı.

İlk növbədə ona görə ki, faktiki olaraq qeyd edilən hüquqlar əhalinin azlığını təşkil edən hissəsinə (varlıqlara) məxsus idi. İkincisi-bu hüquqların istifadəsində ümumi mənafe-dən irəli gələn heç bir məhdudiyət qoyulmurdu. Bu da, fəhlələrin, aşağı təbəqənin narazılığına səbəb oldu.

Onların tələbinə görə sahibkarların hakimiyyətini məhdudlaşdıran, az təminatlı vətəndaşların sosial vəziyyətini yaxşılaşdıran qanunlar qəbul edilməlidir.

İstehsal sahəsində şəxsiyyətin müdafiəsi və onun layiqli həyat tərzinin təminatı sosial hərəkətinin əsas şüarlarından hesab edilirdi. Bu hüquqların bir çoxu SSRİ Konstitusiyasında təsbit edilmişdir (əmək, istirahət, təhsil və s.) Lakin burada ənənəvi liberal hüquqlar inkar edilirdi.

Bir çox ölkələrdə vətəndaşların sosial hüquqları öz hüquqi ifadəsini II dünya müharibəsindən sonra tapdı.

10 dekabr 1948-ci ildə “İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi” qəbul edildi. Burada insanın şəxsi və siyasi hüquqları ilə yanaşı sosial hüquqları da öz əksini tapmışdır. Bu isə bir sıra ölkələrin Konstitusiyasında sosial hüquqların daxil edilməsinə təkan verdi.

2. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının anlayışı və xarakterik əlamətləri.

Demokratiyanın mahiyyətini ifadə edən əzəli prinsiplərdən biri onun insan hüquqları və azadlıqları norması kimi çıxış etməsidir. Demokratiya siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsində

bu və ya digər formada insanların geniş təbəqələrinin iştirakını nəzərdə tutduğundan, bu iştirakın reallaşması şəxsiyyət azadlığı problemi ilə səsleşir. Bu mənada demokratiya və azadlıq anlayışlarının bir-birindən ayrı mövcudluğunu təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Vaxtilə Aristotel **“Siyasət”** əsərində yazırdı: **«Əgər, azadlıq və bərabərlik demokratiyanın mühüm prinsipləridirsə, onda bu öz ifadəsini hamının mütləq şəkildə dövlət idarəçiliyində iştirak etməsində tapmalıdır».**

İnsan hüquqları-şəxsiyyət varlığının azadlığını ifadə edən müəyyən normativ strukturlu xassə və xüsusiyyət olaraq onun həyatının, o cümlədən cəmiyyət, dövlət və digər fərdlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin ayrılmaz və zəruri vasitəsidir. İnsan hüquqları ayrılmazdır. İnsan hüquqları olmadan müasir həyatı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Çünki bu hüquqlar azadlıq, bərabərlik, ədalət prinsiplərinə əsaslanaraq universal xarakter daşıyır. Dövlət və hüquq haqqında bütün elmlər insan hüquqlarını əhatəli hüquq kimi öyrənir. İnsan hüquqlarını əhatə edə bilməyən və onu nəzərə almayan istənilən hüquq nəzəriyyəsi tam ola və yaşaya bilməz. İnsan öz mahiyyət və fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərində humanitar elmi araşdırmaların mövzusuna çevrilmişdir. Bütün mürəkkəb dövlət hüquqi təzahürlər son nəticədə dövlət və hüquqi həyatda mühüm və əsas amil kimi çıxış edən insan hüquqlarında özünü ehtiva edir və möhkəmlənir.

İnsan hüquqlarının yaranması və inkişafı sivilizasiyanın növünü və mərhələsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Belə ki, insan və dövlət münasibətləri bu və ya digər sivilizasiyanın təbiətini, dövlətin isə hüquqi və ya qeyri-hüquqi xarakterli olmasını səciyyələndirən mühüm əlamətdir. Müasir dünyada insan hüquqları ümumbəşəri mədəniyyətin əsas elementidir. Bunu öyrənmədən mürəkkəb siyasi, sosial, iqtisadi və beynəlxalq münasibətlərin bütün sistemini qiymətləndirmək mümkün deyildir.

Beləliklə, insan hüquqlarının təşəkkül tapması və inkişafı uzun tarixə malik olaraq bu və ya digər dövlət üçün xarakterik olan ənənə və doktrinaların mübarizəsi ilə müşahidə olunur. İnsan hüquqları ideyasının yaranmasının uzun müddətli olmasına baxmayaraq insan dəyərinin tanınması prinsipləri əsasında həqiqi

məna kəsb edir. İnsan hüquqlarının aliliyi hesab olunan hüquqi dövlətlərin formalaşması bu prinsiplər əsasında mümkün olmuşdur. İnsan hüquqları yüksək mədəni dəyərlərdən biridir, çünki onlar şəxsiyyəti bütün ictimai inkişafın proseslərinin mərkəzində saxlayır, onun azadlıq və hüquq bərabərliyini müəyyənləşdirir.

İnsan hüquqları sistemində xüsusi yer tutan insan və vətəndaşın hüquqi statusu isə dövlət tərəfindən qanunverici şəkildə beynəlxalq-hüquqi standartlara müvafiq olaraq konstitusiya və digər normativ-hüquqi aktlarda təsbit edilmiş hüquq və vəzifələr sistemi kimi səciyyələnir.

Müasir dövrdə beynəlxalq və milli-hüquqi tənzimləmənin mərkəzi obyektini hesab olunan insan hüquqları sivilizasiyanın əsas insani dəyərləri siyahısına aiddir. Beynəlxalq hüquqi baxımdan insan hüquqları istənilən müasir cəmiyyətdə şəxsin hüquqi vəziyyəti üçün xarakterik olan hüquqlardır. Müxtəlif cəmiyyətlər insan hüquqlarının təmin edilməsi üçün müxtəlif sosial imkanlara malikdirlər. Ancaq prinsip etibarilə dövlətlər üçün hansı hüquqların milli qanunlarda təsbit edilməsi və fərdlərə verilməli olması məsələsi ilə bağlı baxışların üst-üstə düşməməsi xarakterikdir.

Ümumiyyətlə, qeyd edilənləri nəzərə alaraq insan hüquqlarının aşağıdakı xarakterik əlamətlərini göstərmək olar:

➤ onlar cəmiyyətin həyat şəraitinin daimi dəyişməsi nəzərə alınmaqla, insanın sosial və təbii mahiyyəti əsasında meydana gəlir və inkişaf edir;

➤ obyektiv olaraq təşəkkül tapıb, dövlətin həmin hüquqları tanımasından asılı olmurlar; təbii vasitələr (hava, torpaq, su) kimi ayrılmaz və bölünməz xarakterə malikdir;

➤ onun məzmununun müəyyən ifadə olunması hüququn zəruri hissəsi kimi çıxış edir və yüksək sosial dəyər hesab olunur; onların tanınması, yerinə yetirilməsi və müdafiəsi dövlətlərin əsas vəzifəsidir.

İnsanlar təkcə konstitusiyalarda təsbit edilmiş və təmin olunmuş şəxsi, siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlara və azadlıqlara deyil, həm də digər normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlara malikdirlər. Konstitusiyalarda insa-

nın təbii hüquqları tanınaraq əsas hüquq və azadlıq kimi müəyyən edilir. Lakin digər normativ-hüquqi aktlarla onlar konkretləşdirilir, inkişaf etdirilir və əhəmiyyətli dərəcədə tamamlanır.

Öz hüquqlarını bilmək, bu hüquqlardan yeni cəmiyyət quruculuğunun xeyrinə istifadə etməyi bacarmaq hər bir insanın fəal həyat mövqeyinin, onun yüksək siyasi mədəniyyətinin mühüm cəhətidir. İnsanların yüksək siyasi mədəniyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi dövlətlərin diqqət mərkəzində olmalıdır.

Buna görə də insan hüquqlarının mahiyyətini aşağıdakılar təşkil edir:

➤ İnsan, onun hüquq və azadlıqlarına, şərəf və ləyaqətinə hörmət;

➤ İnsan hüquq və azadlıqları, onların realizəsi və təminatı;

➤ İnsan hüquq və azadlıqlarının realizəsi və müdafiəsində hüquq normalarının düzgün tətbiqi;

➤ Demokratik qanunvericilik sisteminin qurulması;

➤ Hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan şəxslərin sui-istifadədən çəkindirilməsi;

➤ Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərinin bərqərar olması.

İnsan hüquq və azadlıqları insanın müstəqilliyini təmin edən əsas vasitələrdən biridir. İnsanın tam müstəqilliyi və inkişafı dövlətin də tam müstəqilliyi və inkişafı demək olduğundan, dövlət insanın inkişafına imkan yaradacaq bütün vasitələri təmin edir. Dövlət insanın hüquq və azadlıqlarını ən yüksək dəyər elan etməklə özünün də sabitliyi və inkişafı üçün şərait yaradır.

Beləliklə, insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları dedikdə, dövlət tərəfindən tanınan, konstitusiya və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən, hər kəsin doğulduğu andan malik olduğu ayrılmaz, pozulmaz və toxunulmaz şəxsi, siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni imkanları başa düşülür.

3. İnsan hüquqlarının təsnifatı.

İnsan hüquqlarının təsnifatına gəldikdə isə elmi ədəbiyyatlarda onu əsasən üç qrupa ayırırlar: birinci nəsil hüquqlar (mülki və siyasi hüquqlar); tərkibini iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar

təşkil edən ikinci nəsil hüquqlar; müasir dövrdə yaranan və hələ öz təsdiqini tam şəkildə tapmayan üçüncü nəsil insan hüquqları.

Birinci nəsil insan hüquqları hələ burjua inqilablarının həyata keçirilmə prosesində formalaşan, sonradan isə demokratik ölkələrin təcrübə və qanunvericiliklərində konkretləşmiş və genişlənmiş ənənəvi liberal dəyərlər kimi tanınmışdır. Burada söhbət fikir, vicdan və din azadlığı, hər bir vətəndaşın dövlət işlərini idarəetmə hüququ, qanun qarşısında bərabərlik, yaşamaq, azadlıq və şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, əsassız həbs, saxlanılma və sürgündən azad olma, bütün tələblərin və ədalətin gözlənilməsilə müstəqil və qərəzsiz məhkəmə və bir sıra digər mülki və siyasi hüquqlardan gedir. Həmin hüquqlar şəxsi azadlıq sferasına müdaxilədən çəkinməyə və vətəndaşların siyasi həyatda iştirakına şərait yaratmağı dövlətlərin öhdəsinə qoyur.

İkinci nəsil insan hüquqları xalqların öz iqtisadi səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, mədəni statuslarının (“pozitiv hüquqlar” adlanan) artırılması uğrunda mübarizəsi prosesində formalaşmışdır, onların keçirilməsi və təmin edilməsi üçün dövlətin təşkil olunmuş, planlaşdırılmış və digər fəaliyyət formaları tələb olunur.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yeni liberalizm burjua cəmiyyətinin kəskin qütbləşməsi ilə əlaqədar olan əlverişsiz şərait qiymətləndirilərək varlı və yoxsulların qarşıdurmasının müəyyənləşməsinə tələb edən cəmiyyətin sosial islahı ideyası irəli sürüldü. Burada Bismarkın sosial siyasətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Alman Kayzerinin 1881-ci il Manifesti əsasında ölkədə sosial sığorta sahəsində vahid sosial təminat sistemi yaradıldı. 1919-cu ildə Veymar Konstitusiyası qocalıq, xəstəlik və s. hallarda sosial təminat hüququnu və s. təsbit etmişdir. Konstitusiyanın 151-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, təsərrüfat həyatının quruluşu insanın layiqli yaşayışının təminatı məqsədlərinə və ədalətin başlanğıclarına müvafiq olmalıdır. Bütün bunlar insan ləyaqətinin mövcudluğunu təmin etməlidir. İkinci nəsil hüquqların geniş siyahısı 1936-cı ildə SSRİ konstitusiyasında təsbit edilsə də, onlardan bəziləri (məsələn, təhsil hüququ) proqram kimi hələ 1917-ci il Meksika və 1918-ci il Rusiya konstitusiyalarında artıq əks olunmuşdur. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra bu hüquqlar

bir sıra beynəlxalq-hüquqi aktlarda ayrıca və əhatəli şəkildə təsbit edilmişdir. Məsələn, 1948-ci il tarixli İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1961-ci il Avropa Sosial Xartiyası, 1966-cı il İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və s.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan danışarkən bu sırada aşağıdakıları göstərmək olar: əmək hüququ, həmkarlar ittifaqları yaratmaq hüququ, tətillər hüququ, sosial təminat hüququ, minimal həyat səviyyəsi hüququ, istirahət hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ, təhsil hüququ, mədəni həyatda iştirak etmək və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ikinci nəsil hüquqları bir sıra dövlətlərin milli qanunvericiliyi, xüsusilə də konstitusiyalarda təsbit olunma xüsusiyyətlərinə görə öz spesifikliyi ilə seçilir. Bunun digər səbəbi isə XX əsrin sonunda dövlətlərin bəzilərinin sosial dövlətə çevrilməyə doğru yeni addımlar atmağa başlaması ilə əlaqədardır. Həmin hüquqlar bir sıra xarici dövlətlərin (AFR, Fransa, İtaliya, İspaniya, Portuqaliya, Türkiyə) konstitusiyalarında təsbit olunmuş müasir inkişafın qanunauyğunluqlarıdır.

İkinci Dünya Müharibəsi başa çatandan sonra insan hüquqlarının üçüncü nəslə formalaşmağa başladı. **Üçüncü nəsil** insan hüquqlarına həmrəyliyə əsaslanan və “həmrəylik hüquqları” adlanan (bəzi müəlliflər onları “kollektiv hüquqlar”, “xalqların hüquqları”, “sintetik hüquq” adlandırırlar) inkişaf hüququ, sülh hüququ, sağlam ətraf mühit hüququ, bəşəriyyətin ümumi irsi, humanitar yardım hüququ, yeni beynəlxalq informasiya qaydası konsepsiyası ilə əlaqədar olan rabitə hüququna aid edilir.

Həmin hüquqlar bir çox beynəlxalq-hüquqi aktlarda, məsələn, 1984-cü il tarixli Xalqların sülh hüququ haqqında Bəyannamə, İnkişafa olan hüquq haqqında 1986-cı il BMT Bəyannaməsi, 1992-ci ildə qəbul edilmiş Rio Bəyannaməsində təsbit edilmişdir. Bundan əlavə insan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 28-ci maddəsində hər kəsin Bəyannamədə əks olunan hüquq və vəzifələrin mövcud olduğu beynəlxalq və sosial qaydada olan hüququ, BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 1-ci bəndində sülh hüququ, Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il BMT Konven-

siyasının 136-cı maddəsində, ay və digər səma cisimlərində dövlətlərin fəaliyyəti haqqında 1979-cu il sazişində bəşəriyyətin ümumi irsinin anlayışı və onunla bağlı digər məsələlər təsbit edilmişdir.

İnsan hüquqları içərisində, habelə mütləq hüquqlar və dövlətlərin müəyyən hallarda geri çəkilə bildiyi hüquqlar fərqləndirilir. Mütləq hüquqlar elə insan hüquqları hesab edilir ki, dövlət heç bir halda, o cümlədən fəvqəladə vəziyyət şəraitində onlardan geri çəkilə bilməz. İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyasına müvafiq olaraq həmin hüquqlar aşağıdakılardır: yaşamaq hüququ (m.2); işgəncələrə məruz qalmamaq hüququ (m.3); köləlikdə və ya asılı vəziyyətdə saxlanılmamaq hüququ (m.4) və qanunsuz cəzaya yol verilməməsi (m.7).

4. İnsan hüquqlarının prinsipləri.

İnsan hüquq və azadlıqları müəyyən prinsiplərə söykənir. Şəxsiyyətin hüquqi statusunun müəyyən edilməsində, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının prinsipləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnsan hüquqlarının prinsipləri dedikdə, dövlət tərəfindən mühafizə edilən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsində, təmin olunmasında əsas kimi götürülən, ümumi başlanğıc ideyalar başa düşülür.

İnsan hüquqlarının prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Hüquqların ayrılmazlığı və toxunulmazlığı;
2. Hüquq və vəzifələrin qarşılıqlı əlaqəsi;
3. Bərabərlik və hüquq bərabərliyi.

Hüquqların ayrılmazlığı və toxunulmazlığı prinsipi.

Hər kəsin toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır. Qeyd olunan prinsipə əsasən, bütün insanlar doğulduğu andan ayrılmaz hüquqlara və azadlıqlara malikdirlər. İnsan hüquqları dövlətə deyil, insanın özünə məxsusdur. Bu hüquqlar və azadlıqlar insana kimsə tərəfindən bəxş edilmir. Onlar təbii xarakter daşıyır, insanın ayrılmaz xüsusiyyəti kimi çıxış edir.

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılması qanunla müəyyənləşdirilməlidir. Yalnız müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə

vəziyyət, habelə başqalarının hüquqlarına hörmət edilməsi və əhalinin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması üçün insan hüquqlarının həyata keçirilməsi qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Hər bir halda hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilməlidir. Bundan əlavə, insan hüquqlarının ölkə ərazisində birbaşa qüvvədə olması, insan hüquq və azadlıqlarının ali hüquqi qüvvəyə malik olmasını təsdiq edir və hüquqi aktların qəbul olun-masında başlanğıc rol oynayır.

Hüquq və vəzifələrin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi.

Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Cəmiyyət və dövlət qarşısında heç bir vəzifəni yerinə yetirmədən yalnız hüquqlardan istifadə etmək olmaz. İnsanın cəmiyyət qarşısında öz məsuliyyətini, xalqın mənafeyi üçün namusla və vicdanla işləmək, öz Vətənini müdafiə etmək, konstitusiya və qanunlara əməl etmək sahəsində yüksək vətənpərvərlik borcunu başa düşməsi onun siyasi və hüquq mədəniyyətinin ayrılmaz ünsürüdür.

Bu prinsipə əsasən hər bir kəs konstitusiya və qanunlara əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Bərabərlik və hüquq bərabərliyi. İnsan hüquq və azadlıqları bərabərlik hüququ əsasında realizə olunur. 1776-cı il ABŞ-da qəbul olunmuş “İstiqlaliyyət Bəyannaməsi”ndə, 1789-cu ildə Fransada elan edilmiş “İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında Bəyannamə”də və 10 dekabr 1948-ci ildə BMT tərəfindən qəbul olunmuş “İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamədə” elan edilir ki, bütün insanlar hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar. Bu prinsipin təzahürü özünü üç cəhətdə göstərir:

- 1. Hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi;**
- 2. Kişi ilə qadının bərabərlik hüququ;**
- 3. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərabərliyi.**

Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipinə əsasən, qanun və onun göstərişləri eyni dərəcədə hamı üçün məcburidir,

hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir və hakimlər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində, işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar.

Təhsil almaqda və peşə hazırlığı keçməkdə, əməkdə, əməyə haqq almaqda və işdə irəli çəkilməkdə qadınların kişilərlə bərabərlik hüququ təmin edilir. İctimai-siyasi və mədəni fəaliyyətə də bu cür bərabər imkanlar təmin edilir.

Dünyanın tərəqqipərvər bəşəriyyəti irqindən, milliyyətindən və ictimai vəziyyətindən asılı olmayaraq, bütün qadınlara bərabər hüquq verilməsini tələb edir. Bu tələb öz ifadəsini bir sıra Beynəlxalq aktlarda tapmışdır. Məsələn, Beynəlxalq əmək təşkilatının Baş konfransı 1951-ci ildə bərabər əmək üçün qadınların kişilərlə bərabər əməkhaqqı alması haqqında saziş qəbul etmişdir. BMT Baş Məclisinin 1953-cü ildə keçirilən sessiyasında isə qadınların siyasi hüquqları haqqında saziş qəbul edilmişdir. Həmin sazişə əsasən, hər bir qadın öz ölkəsinin idarəedilməsində iştirak etmək hüququna malikdir. 1957-ci ildə ərli qadının vətəndaşlığı haqqında saziş, 1962-ci ildə nikaha girməyə hazırlıq, evlənmək yaşı və nikahın qeydə alınması haqqında saziş, 1952-ci ildə təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında saziş və analığın mühafizəsinə dair saziş qəbul olunmuşdur.

Qeyd olunan beynəlxalq aktlar sırasında “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” 18 dekabr 1979-cu il tarixli konvensiya xüsusi yer tutur. Burada, yuxarıda qeyd etdiyimiz əksər aktlar öz əksini tapır. Konvensiyaya qoşulan dövlətlər öz milli konstitusiyalarında qadınlarla kişilərin bərabərlik hüququnu, qadınlara münasibətdə ayrı seçkiliyi nəzərdə tutan normativ aktların ləğv edilməsini təmin etməlidirlər.

Konvensiya qadınların əsas hüquq və azadlıqlarını özündə əks etdirir. Məsələn, seçmək və seçilmək hüququ, bərabər əmək üçün qadınların kişilərlə bərabər əmək haqqı alması, təhsil sahəsində qadınlarla kişilərin bərabərlik hüququnu, ailə və nikah münasibətlərində qadınların bərabərliyi, qanun qarşısında qadın-

ların bərabərliyi və s. Konvensiyaya əsasən, qadınlar kişilərlə bərabər eyni mülki hüquq qabiliyyətinə malikdirlər.

Lakin, hüquq bərabərliyi hələ heç də faktik bərabərlik deyildir. Axı, qadın fiziki cəhətdən kişidən zəifdir, o, uşaqların tərbiyəsinə, habelə ev təsərrüfatını idarə etməyə çoxlu vaxt sərf edir. Yalnız hüquq bərabərliyinə deyil, həm də qadınların kişilərlə faktik bərabərliyinə nail olmaq üçün dövlətimiz qayğı göstərir, ona əməyi analıqla əlaqələndirməyə kömək edən müəyyən güzəştlər və imtiyazlar verir. Bu məqsədlə qadın əməyinin və sağlamlığının mühafizəsi sahəsində xüsusi tədbirlər həyata keçirilir. Hamilə qadınlara və analara pulu ödənilən məzuniyyətlər və digər güzəştlər verilməsi ilə yanaşı, anaların və uşaqların hüquqi müdafiəsi, onlara maddi və mənəvi yardım göstərilməsini təmin edilir.

Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

MÖVZU № 3

İnsan hüquqlarının təminatında beynəlxalq standartlar

Vaxt - 6 saat .

Mühazirə - 4 saat.

Seminar - 2 saat.

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

- İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların yaranmasının əhəmiyyətini;
- İnsan hüquqları sahəsində dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığının formalarını;
- İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların xarakterik cəhətlərini;
- İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların sistemini.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

- İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların mahiyyətini izah etməyi;
- “İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill”in mahiyyətini açıqlamağı;
- “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyənnamə”nin meydana çıxma səbəblərini və müasir bəşər sivilizasiyası üçün əhəmiyyətini izah etməyi.
- Ayrı-ayrı sahələrdə insan hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınmasında beynəlxalq konvensiyaların qəbulunun əhəmiyyətini açıqlamağı.

Kursant və dinləyicilər yiyələnəlidirlər:

- İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq sənədlərin məzmununa;
- İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrdən dövlətimizin, o cümlədən daxili işlər orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin mahiyyətinin dərk etmək bacarığına;
- İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının prinsiplərini konkret insan hüquqları ilə əlaqələndirmək bacarığına.

Müzakirəyə çıxarılan suallar:

1. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təsnifatı və sistemi;
2. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill;
3. İnsan hüquqları haqqında universal müqavilələr;
4. İnsan hüquqları haqqında regional müqavilələr;
5. Hüquq mühafizə fəaliyyətinə aid beynəlxalq İnsan hüquqları standartları;
6. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq aktların dövlətdaxili hüquq sistemində hüquqi qüvvəsi.

Özünüoxlama sualları:

1. Demokratiya və insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi.
2. İnsan hüquqlarının mahiyyəti.
3. İnsan hüquqlarının anlayışı.
4. İnsan hüquqları prinsiplərinə anlayış verin.
5. İnsan hüquqlarının prinsipləri.
6. Mülki hüquq və azadlıqların anlayışı.
7. Siyasi hüquqların növləri.
8. Sosial hüquqların növləri.
9. İqtisadi hüquqların növləri.
10. Mədəni hüquqların növləri.

Təcrübi tapşırıqlar:

Təsnifata uyğun olaraq insan hüquqlarının növlərini qeyd etməklə cədvəli doldurun:

1. Mülki (şəxsi) hüquq və azadlıqlar:	
2. Mülki (şəxsi) hüquq və azadlıqlar:	
3. Sosial –iqtisadi hüquq və azadlıqlar:	
4. Mədəni hüquq və azadlıqlar:	

Yazılı tapşırıq:

1. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tarixində insan hüquqları” mövzusunda çıxış hazırlamaq.

2. “Demokratik hüquqi dövlətdə insan hüquqlarının rolu” mövzusunda referat hazırlamaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinizdə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlayın: **prezumpsiya, pakt, pensiya, informasiya, suverenlik, plüralizm, teokratiya, demokratik, prinsip, apatrid, inkorporasiya, transformasiya.**

Mövzu üzrə sualların izahı:

1. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təsnifatı və sistemi.

Əsas insan hüquq və azadlıqlarını tənzim edən beynəlxalq normaların işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsidövlətlərin formal razılaşdırılmış mövqelərinin hüquqi ifadəsi və təsbit edilməsidir. Bu sahədə növbəti addım onların dövlətin hüquqi tanınması, qanunvericiliyin rəsmiləşdirilməsi və həyata keçirilməsidir. Əsas beynəlxalq sənədlərlə insan hüquqlarının universallığı tanınmışdır. İnsan hüquqları hansı dövlətdə, hansı ərazidə yaşamasından asılı olmayaraq ictimai münasibətlərin iştirakçısı kimi şəxsiyyətin hüququdur. Beynəlxalq konvensiyalarda insan hüquqlarının ancaq vətəndaşa deyil, hər kəsə məxsusluğu daha geniş yayılmışdır. Bir qayda olaraq, dövlətlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri bütövlükdə bütün insan hüquq və azadlıqlarının təmini və müdafiəsidir. Bu beynəlxalq cəmiyyət, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlar qarşısında duran vəzifələrdən biridir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddə-sinin 3-cü bəndində BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi iqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq göstərilir. Bunlar BMT Nizamnaməsinin 55-ci maddəsi ilə təsdiqlənir.

Orada göstərilir ki, BMT irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edil-məsinə və riayət edilməsinə dəstək verir.

İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəliklər, əsas etibarilə, müqavilə mənşəlidir. Müqavilənin üstünlüyü ondadır ki, o, dövlətlərin konkret insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı öhdəliklərini dəqiq müəyyən edir və ən əsası bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməli olan xüsusi mexanizm və prosedurlar nəzərdə tutur. Hal-hazırda İnsan hüquqları sahəsində onlarla beynəlxalq müqavilə mövcuddur. Bundan əlavə ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çoxlu sayda konvensiyalar qəbul olunmuşdur.

İnsan hüquqları sahəsindəki mövcud beynəlxalq müqavilələri hüquqi qüvvəsinə görə ikiyə bölmək olar.

I. Ümumməcburi hüquqi qüvvəyə malik olan iştirakçı dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra məcburi hüquqi qüvvəyə malik olan beynəlxalq müqavilələr:

1. Pakt;
2. Konvensiya;
3. Xartiya.

II. Tövsiyyə xarakterli beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul edilən, dövlətlər üçün heç bir hüquqi vəzifə müəyyən etməyən və nümunə, etalon rolu oynayan beynəlxalq sənədlər:

1. Bəyannamə;
2. Minimal qaydalar;
3. Əsas prinsiplər.

İnsan hüquqları sahəsindəki mövcud beynəlxalq müqavilələri məzmununa görə dörd kateqoriyaya bölmək olar:

1) Ümumi müqavilələr. Bu müqavilələrdə demək olar ki, bütün əsas insan hüquqları və ya onların böyük bir hissəsi təsbit olunur. Ümumi müqavilələr həm universal, həm də regional səviyyədə mövcuddur. Universal müqavilələrə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı və mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı aiddir. Ümumi regional müqavilələr aşağıdakılardır: İnsan hüquqlarının

və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyası (Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası);

2) Xüsusi müqavilələr. Bu müqavilələr konkret insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Xüsusi müqavilələr də həmçinin, universal və regional səviyyədə bağlanır. Universal müqavilələr, əsasən, bunlardır: Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-ci il Konvensiyası; 1926-cı il qul ticarətinin və köləliyə oxşar və adətlərin ləğv edilməsi haqqında Konvensiya; İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə 1984-cü il Konvensiyası.

3) Ayrı-ayrı qrupların müdafiəsinə yönəlmiş müqavilələr. Cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin hüquqlarını qorumaq məqsədi güdən bu müqavilələrə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: Qadınların siyasi hüquqları haqqında 1952-ci il Konvensiyası; Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası; Bütün miqrant işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1990-cı il Beynəlxalq Konvensiyası; Miqrant işçilərin hüquqi statusu haqqında 1977-ci il Avropa Konvensiyası; Milli azlıqların müdafiəsinə dair 1995-ci il Çərçivə Konvensiyası;

4) Ayrı-seçkilik məsələsinə aid olan müqavilələr. Bu müqavilələr irqi və ya cinsi əsaslara görə təhsil, işədüzəlmə və s. sahələrdə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Bu məsələ ilə bağlı bir sıra universal müqavilə mövcuddur. Məsələn: İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Beynəlxalq Konvensiyası; Aparteid cinayəti ilə mübarizə və onun cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Beynəlxalq Konvensiyası; Qadınlara qarşı irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası; Təhsil sahəsində ayrı-seçkilik əleyhinə 1960-cı il YUNESKO Konvensiyası və s.

2. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill.

Məhz İkinci Dünya müharibəsi zamanı törədilmiş vəhşiliklər mütərəqqi dövlətləri ümumdünya ədalət meyarını müəyyən etməyə sövq etdi. Hələ 1945-ci ildə yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin müqəddiməsində insan hüquq-

larına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə, kişi və qadının, böyük və kiçik millətlərin hüquq bərabərliyinə inam ifadə olunmuşdu. 1946-cı ildə çıxarılmış Nurnberq tribunalının qərarlarında isə müəyyən edilmişdi ki, insan hüquqları artıq heç bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi deyil və heç bir dövlət suverenliyini bəhanə gətirərək vətəndaşları ilə istədiyi kimi rəftar edə bilməz. Lakin bütün bunlar nə qədər vacib olsa da, kifayət etmirdi. İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyərə çevrilməsi üçün vahid yazılı sənədə çox böyük ehtiyac var idi.

Bu da 1948-ci ilin dekabr ayının 10-da BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Həmin Bəyannamə insan hüquqları sahəsində ilk rəsmi sənəd olmasa da miqyasına və əhəmiyyətinə görə şübhəsiz ki, birincidir. Məhz 1948-ci il Bəyannaməsi insanın beynəlxalq hüququn obyektindən subyektinə çevrilməsinə ilk işarə idi. Onun əsasında sonradan yüzlərlə beynəlxalq konvensiyalar qəbul edilmiş, əksər dövlətlər onun müddəalarını konstitusiyalarında təsbit etmişlər.

Aydındır ki, Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi İkinci Dünya müharibəsinin törətdiyi dəhşətli nəticələrinə cavab olaraq qəbul edilmişdi. Lakin o, boş yerdən yaranmamışdı. Qədim yunanların demokratik təsisatları, “İnsan hər şeyin ölçüsüdür” ideyasına əsaslanan stoiklərin fəlsəfəsi, intibah dövrünün humanist ruhu, maarifçilik fəlsəfəsinin ədalətli cəmiyyət konsepsiyası, iqtisadi liberalizm və siyasi prularizm nəzəriyyələri, bütün bunlar Bəyannamənin fəlsəfi əsaslarını təşkil etmişlər.

Beləliklə, bəşəriyyətin sonrakı inkişaf tarixi insan hüquq və azadlıqlarını özündə bütövlükdə əks etdirən “İnsan hüquqlarına dair Ümumi bəyannamə”nin hazırlanmasına təkan verdi.

Hələ San-Fransisko konfransı zamanı belə bir təklif irəli sürülmüşdür ki, bu sənəd tam şəkildə BMT-nin Nizamnaməsində öz əksini tapmalıdır. Lakin, sənədin hərtərəfli və detallarına qədər müzakirəyə ehtiyacı olduğundan bu təkliflər qəbul olunmadı.

BMT-nin öz Nizamnaməsinin 68-ci maddəsinə uyğun olaraq 1946-cı ilin fevral ayında BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası insan hüquqları üzrə komissiyanın səlahiyyətlərini müəyyənləşdirməyə

başladı və belə qərara alındı ki, komissiyaya ilk tapşırıq insan hüquqları üzrə Beynəlxalq Xartiyanın (Billin) yaradılması və həmin Xartiyaya aşağıdakı beynəlxalq hüquqi sənədlər daxil olmalıdır:

- a) İnsan hüquqları üzrə bəyannamə;
- b) İnsan hüquqlarına dair paktlar;
- c) Paktın həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər kompleksi.

Tez bir zamanda Komissiya üzvlərində, dövlətlər tərəfindən edilən çoxsaylı əlavə və təkliflərə baxmayaraq Parisin Pale de Şeyo sarayında 1948-ci il dekabrın 10-da BMT-nin Baş Məclisinin 3-cü sessiyasında “İnsan hüquqları üzrə Ümumi bəyannamə” qəbul edilmişdir.

Giriş və 30 maddədən ibarət olan bu Bəyannamə insanın mülki, siyasi, iqtisadi, ictimai və mədəni hüquqlarını və azadlıqlarını elan edir.

Bəyannamənin preambulasında göstərilirdiyi kimi BMT-nin Baş Məclisi insan hüquqları haqqında bu bəyannamənin yerinə yetirilməsinə bütün xalqların və dövlətlərin çalışmalı olduğu bir vəzifə kimi elan edir ki, hər bir insan, cəmiyyətin hər bir orqanı bu bəyannaməni daim nəzərdə tutaraq, maarif və təhsil yolu ilə həmin hüquq və azadlıqlara hörmət edilməsində, mütərəqqi milli və beynəlxalq tədbirlər vasitəsilə onların istər təşkilatın üzv dövlətlərinin, istərsə də onların yurisdiksiyasındakı ərazilərin xalqları arasında səmərəli tanınmasının və həyata keçirilməsinin təmin olunmasına səy göstərsinlər.

İnsan hüquqları sahəsində kifayət qədər beynəlxalq sənədlər qəbul edilsə də, yalnız İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə bu beynəlxalq sənədlərin əsas və tam mərkəzindədir. Bu gün demək olar ki, bütün hüquqsünas-alimlər İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməni insan hüquqlarının universallaşdırılmasının əsası hesab edirlər. Çünki, ilk dəfə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlar məhz bu sənəddə təsbit edilmişdir. Hazırda bu sənəd onun siyasi xarakterinə baxmayaraq, bütün beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən əhəmiyyətli və beynəlxalq hüquqi öhdəliklər doğuran sənəd kimi tanınır.

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə şəxsiyyətin yaşatmaq, azadlıq və toxunulmazlıq hüququ, təhsil almaq hüququ, düşüncə, şüur və din azadlığı, fikir və onu ifadə etmək azadlığı, əmək hüququ, başqa ölkələrdə təqibdən sığınacaq axtarmaq və onu əldə etmək hüququ, təhlükədən, ehtiyacdən, işgəncədən və kölə olmaqdan müdafiə hüququ və başqa hüquqlar təsbit edilir.

Bəyannamədə elan edilən hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin konkret yolları və vasitələri göstərilmişdir. Yəni insan hüquqları yalnız elan edilir, onların təminatları isə göstərilmişdir.

Bəyannaməni insan hüquq və azadlıqlarının universal kataloqu kimi qiymətləndirmək lazımdır. Hansı ki, gələcəkdə daim genişlənməli, zəruri əlavələr olunmalı və həmçinin məhdudiyətə məruz qalmamalıdır. 1948-ci ildə dövlətlər insan hüquqları sahəsində əməkdaşlığın ilk nöqtəsi haqqında razılaşmağı bacardı.

Bəyannamə tövsiyə xarakterindədir, yəni dövlətlər üçün onun məcburi qüvvəsi yoxdur. Məhz buna görə də insan hüquqları məsələsi haqqında hamı üçün məcburi qüvvəyə malik olan xüsusi beynəlxalq müqavilə bağlanması zəruri bir vəzifə kimi qarşıda durdu. Sonra isə BMT tərəfindən həmin məsələyə dair iki layihə: “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” və “İqtisadi, sosial, mədəni hüquqlar haqqında” paktların layihələri hazırlandı.

Göstərilən paktların layihələrində insan hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsi üzrə dövlətlərin hüquqi öhdəlikləri haqqında, xalqların və millətlərin öz müqəddaratını təyin etmək hüququ haqqında, qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi, əmək, təhsil və sair məsələlər haqqında paktların qəbul edilməsi, dünyada əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi işində əhəmiyyətli bir addım olardı.

Paktlar onları təsdiq etmiş dövlətlər üçün mütləq qüvvədə olan müqavilələr, birlikdə götürüldükdə, onlar “**İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill**” adı altında mövcud olacaqdır. Hüquqlar haqqında billin hazırlanması BMT-nin xüsusi diqqətini cəlb edirdi. BMT-nin 1945-ci ildə San-Fransiskoda imzalanmış Nizamnaməsinin yeddi müxtəlif maddəsində insan hüquqlarının BMT tərəfindən müdafiə olunduğu elan edilmiş və insan hüquqları üzrə komissiya təşkil olunmuşdu.

1946-cı ilin yanvarında, Baş Məclis özünün birinci sessiyasında Komissiyaya müraciət edərək, “Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Billin” dürrüst ifadə olunması üzrə iş aparmağa çağırmışdı. 1947-ci ilin fevralında Komissiya öz işinə başlayarkən, bu bənd gündəlikdə birinci Billin bəyannamə və ya müqavilə formasında olacağı barədə fikir ayrılığı yarandı. Qarşılıqlı razılığa gəlmək məqsədilə qərara alındı ki, Bill üç hissədən ibarət olmalıdır: ümumi müddəaları elan edən bəyannamə, onları təsdiq etmiş dövlətlər üçün mütləq olan pakt, yaxud paktlar və dövlətlərin bu paktlardan irəli gələn öhdəliklərini necə yerinə yetirdiklərini yoxlamaq üçün əsasnamələr. İki ildən az bir müddətdə Komissiya yuxarı təşkilatlarına İqtisadi və Sosial Şuraya və Baş Məclisə hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin başa çatdırılmış layihəsini təqdim etdi. 1948-ci il dekabrın 10-da Baş Məclis, 8 nəfər bitərəf qalmaqla, 48 səsle İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməni qəbul etdi. Bəyannamə əleyhinə səs verən olmadı.

Elə həmin Baş Məclis qətnamə qəbul edərək, Komissiyanı Bəyannaməyə hüquqi əsas verəcək müqavilənin layihəsinin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirməyə çağırırdı. 1951-ci ildə Komissiya, paktın layihəsinin hazırlanmasını başa çatdıraraq, onu yuxarı orqana İqtisadi və Sosial Şuraya göndərdi. İki müxtəlif dərəcəli hüquqları bir paktla birləşdirilməsində çətinlikləri görən Şura, Baş məclisə müraciətlə, iki paktın hazırlanmasını irəli sürdü. Baş Məclis bu təkliflə razılaşıaraq, Komissiyadan işə yerirərək iki paktın layihəsini hazırladı. Birincisini İqtisadi-sosial və mədəni hüquqlar haqqında və ikincisini Mülki və siyasi hüquqlar haqqında (sonuncuya qeyri-məcburi protokol da əlavə olunurdu); paktlardakı məsələlərin həyata keçirilməsinə nəzarət üçün tədbirlər də nəzərdə tutulurdu.

Beləliklə, İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə insan ailəsinin bütün üzvlərinin ayrılmaz və pozulmaz hüquqlarını elan edən əsas beynəlxalq sənəddir. Onun məqsədi “bütün xalqların və dövlətlərin çalışmalı olduğu bir vəzifə” kimi öz səylərini bu bəyannamədə və səmərəli tanınması və həyata keçirilməsinə yönəldilməsidir.

İnsan hüquqlarına aid olan iki pakt müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqların beynəlxalq mühafizəsini təmin edir.

Birinci - İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında pakt preambuladan, 5 hissədən və 31 maddədən ibarətdir. Burada əmək və özünün istədiyi sənəti seçmək, ədalətli düzgün əmək haqqı, həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara daxil olmaq, sosial təminat, qaydasınca həyat səviyyəsi, aclıq çəkməmək, sağlamlıq və təhsil hüquqları öz əksini tapmışdır. Paktı təsdiq edən dövlətlər öz xalqlarının həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasının təmin olunmasında öz məsuliyyətlərini başa düşürlər. Dövlətlərin bu hüquqları həyata keçirmələri haqqındakı məruzələrinə iqtisadi və sosial Şuranın təyin etdiyi ekspertlər komitəsi tərəfindən baxılır. “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” Baş məclisin 2200 A(XXI) sayılı 16 dekabr 1966-cı il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və 3 yanvar 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir.

Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin, onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasının azadlıq, ədalət və sülhün əsası olduğunu, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən doğduğunu; insan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə uyğun olaraq, qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, eləcə də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaratdığı təqdirdə həyata keçirilə biləcəyini etiraf edərək, aşağıdakı razılığa gəlirlər:

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər. Onlar bu hüquqa əsasən öz siyasi statuslarını azad şəkildə müəyyən edir və özlərinin inkişaflarını azad surətdə təmin edirlər.

2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün öz təbii sərvətləri və ehtiyacları barəsində qarşılıqlı mənfəət prinsipinə və beynəlxalq hüquqa əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan irəli gələn hər hansı öhdəliyə zərər yetirməyən azad sərəncam verə bilər.

3. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər kəsin, ruzi qazanmaq imkanı daxil olmaqla, sərbəst şəkildə seçdiyi, yaxud sərbəst şəkildə razılaşdığı əmək hüququnu tanıyır və bu hüququn təmin olunması üçün lazımi addımlar atacaqlar.

4. Dövlətlər hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığının ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.

5. Bu dövlətlər hər bir insanın təhsil hüququnu tanıyır.

6. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın:

a) mədəni həyatda iştirak etmək;

b) elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların praktiki tətbiqindən istifadə etmək və s. hüquqlarını tanıyır.

İkinci pakt - Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt Baş məclisin 2200 A sayılı 16 dekabr 1966-cı il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında paktıda hər bir insanın-yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq, işgəncələrə, yaxud amansız, insanlıqdan uzaq və ləyaqəti alçaldan münasibətlərə məruz qalmamaq, köləlikdən azadlıq, qeyri-qanuni həbsdən müdafiə, ədalətli məhkəmə, fikir, vicdan və din azadlığı, öz düşüncəsini azad ifadə etmək azadlığı, yerdəyişmə azadlığı, o cümlədən mühacirət hüququ, dinc yığınaqlar və assosiasiya azadlığı-hüququ vardır.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktla, Paktı təsdiq etmiş dövlətlərin məruzələrinə baxılmaq üçün İnsan hüquqları üzrə Komitə təsis olunmuşdur. Komitə həmçinin, hər hansı dövlətin, paktı təsdiq etmiş digər dövlətlərin öz öhdəliklərini paktı müvafiq olaraq yerinə yetirməmələri haqqı şikayətlərinə də baxa bilər.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında paktıda birinci qeyri-məcburi protokol 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edil-di. Protokola görə hər bir kəs protokolu təsdiq etmiş dövlətlərdə insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar şikayətlər verə bilərlər.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında paktın ikinci qeyri-məcburi protokolunun əsasnaməsinə görə, dövlətlər ölüm hök-münü ləğv etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməlidirlər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 1966-cı il dekabrın 16-da Baş Məclis bu üç sənədin qəbul olunmasına yekdilliklə səs verdi. 1976-cı ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan 35 dövlətin təsdiqindən sonra bu sənədlər qüvvəyə mindi.

1989-cu il dekabrın 15-də Baş Məclis qarşısına ölüm hökmünü ləğv etməyi məqsəd qoyaraq, Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq pakta (lehinə-59, əleyhinə-26, bitərəf-48 səsə) ikinci qeyri-məcburi protokolu qəbul etdi. Bu ikinci qeyri-məcburi protokol 1991-ci ilin iyulunda qüvvəyə mindi.

Beləliklə, insan hüquqları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının aşağıdakı beş əsas hüquqi sənədi ilə müəyyənləşdirilmiş və ona təminat verilmişdir:

1. İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsi (1948-ci il),
2. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il)
3. Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)
4. Birinci qeyri-məcburi protokol.
5. İkinci qeyri-məcburi protokol.

Bu sənədlər toplusu İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill adlandırıldı.

3. İnsan hüquqları haqqında universal müqavilələr.
İnsan hüquqları haqqında universal müqavilələrə aiddir:
 1. İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növləri əleyhinə beynəlxalq aktlar.
 2. Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar.
 3. Vətəndaşlıq, vətəndaşsızlıq, sığınacaq hüququ haqqında beynəlxalq aktlar.
 4. Uşaq hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqi aktlar.

1. İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növləri əleyhinə beynəlxalq aktlar.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə müvafiq olaraq, insana məxsus ləyaqəti və insan nəslinin bütün üzvlərinin bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasının azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olduğu-

nu, eləcə də dövlətlərin BMT Nizamnaməsinin 55-ci maddəsinə müvafiq olaraq insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə yardım göstərməyə dair öhdəlikləri nəzərə alaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş məclisində 10 dekabr 1984-cü ildə “İşgəncələr və digər qəddar, insanlıqdan kənar və yaxud ləyaqəti alçaldan cəza növləri əleyhinə” **Konvensiya** qəbul edilmiş, 26 iyun 1987-ci ildən qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları sahəsində ən nüfuzlu bu beynəlxalq sənədi 31 may 1996-cı ildə tanıdığını və bu Konvensiyaya qoşulduğunu bəyan edib.

2. Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar.

Baş Məclisin qəbul etdiyi qətnamələrin, ixtisaslaşdırılmış idarələrin, o cümlədən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının və təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə BMT-nin ayrı-seçkilik sahəsində qəbul etdiyi beynəlxalq aktları və s. nəzərə alaraq, 20 noyabr 1963-cü il tarixli BMT-nin Baş Məclisinin “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Bəyannaməsi elan edilmişdir. Digər bir sənədi Baş Məclis 21 dekabr 1965-ci il tarixli qətnaməsi ilə “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiyayı qəbul etmişdir.

Ayrı-seçkilik haqqında beynəlxalq aktlarla yanaşı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən aşağıdakı digər sənədlər qəbul edilmişdir:

– əmək və məşğulluq sahəsində ayrı-seçkilik haqqında Konvensiya (25 iyun 1958-ci il BƏT-in 42-ci Baş sessiyasında qüvvəyə minmiş 15 iyul 1960-cı il);

– Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında Konvensiya (14 dekabr 1960-cı ildə təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə BMT-nin Baş konfransında qəbul edilmiş, 22 may 1962-ci ildə qüvvəyə minmiş);

– kişilər və qadınlara eyni dəyərə malik əməyə görə bərabər ödəniş haqqında Konvensiya (1951-ci il iyunun 29-da BƏT-in Baş Konfransının 34-cü sessiyasında qəbul edilib, 23 may 1953-cü ildən qüvvəyə minib);

– qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Bəyannamə (7 noyabr 1967-ci il Baş Məclisin Qətnaməsi ilə qəbul edilib);

– qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (Baş Məclisin 34/180 sayılı 18 dekabr 1979-cu il tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilib, 3 sentyabr 1981-çi ildə qüvvəyə minib);

– dinə, yaxud əqidəyə görə dözümsüzlük və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyannamə (Baş Məclisin 36/55 sayılı 25 noyabr 1981-ci il tarixli Qətnaməsi ilə qəbul edilib).

3. Vətəndaşlıq, vətəndaşsızlıq, sığınacaq hüququ haqqında beynəlxalq aktlar.

Vətəndaşlıq, vətəndaşsızlıq, sığınacaq hüququ, yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslər haqqında qəbul edilən aşağıdakı beynəlxalq aktları göstərmək olar:

1. “Ərli qadınların vətəndaşlığı haqqında” Beynəlxalq Konvensiya.

2. “Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında” konvensiya.

3. “Apatridlərin statusu haqqında “Konvensiya.

4. “Ərazi sığınacağı haqqında” bəyannamə.

5. “Yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslər barəsində” bəyannamə.

4. Uşaq hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqi aktlar.

BMT və digər təşkilatların yurisdiksiyası ilə qəbul edilən bir sıra beynəlxalq saziş və paktlarda uşaq hüquqları ilə bağlı konkret müddəalar əksini tapmışdır. Ümumi olaraq bu sırada 1924-cü il tarixli “Uşaq hüquqları haqqında Cenevrə bəyannaməsi”ni, 1948-ci il tarixli “Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi”ni, 1959-cu il tarixli “Uşaq hüquqları Bəyannaməsi”ni, 1989-cu il tarixli “Uşaq hüquqlarına dair Beynəlxalq Konvensiya”nı, 1999-cu il tarixli “Uşaq əməyinin ən pis formasına dair 182-ci Konvensiya”nı, 2000-ci il tarixli “Silahlı münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqları haqqında Konvensiyanın Protokolu”nu və. s. sənədləri xüsusi qeyd etmək olar.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, BMT Baş Assambleyasının qərarı ilə 1950-ci ildən başlayaraq hər il iyun ayının 1-də beynəlxalq səviyyədə Uşaqların Müdafiəsi Günü kimi qeyd olunur.

1978-ci ildə Polşa hökuməti tərəfindən BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasına uşaq hüquqları haqqında konvensiya təqdim olunmuşdur. 1979-cu ildə təşkilatın bununla bağlı xüsusi komissiyası yaradılmış, sonrakı on il ərzində danışıqlar, diskussiyalar davam etmişdir. Nəhayət, 1989-cu ildə Uşaq Hüquqları Konvensiyası BMT-nin Baş Məclisinə təqdim edilərək qəbul olunmuş, 1990-cı ildə isə 20 dövlət tərəfindən ratifikasiya edilərək qüvvəyə minmişdir.

Hal hazırda BMT-yə üzv digər dövlətlər konvensiyaya qoşulduqlarını bəyan etmiş, konvensiyanın prinsip və standartları bütün ölkələr tərəfindən tanınmış və universal olaraq qəbul olunmuşdur. 1993-cü ildən bu sahənin fəaliyyətini tənzimləyən milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ardıcıl islahatlar həyata keçirilmiş, respublikamız uşaq hüquqlarının təminatı ilə bağlı bir sıra beynəlxalq sazişlərə, o cümlədən 1994-cü ildən BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuşdur.

4. İnsan hüquqları haqqında regional müqavilələr.

İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi qəbul olunduqdan sonra beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında duran ən ciddi problemlərdən biri də bəyannamədə əks olunmuş hüquq və azadlıqların konkret mexanizmlərini özündə əks etdirən və ölkələr üzərinə öhdəliklər qoya biləcək universal sənədlərin hazırlanması idi.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası belə bir sənədin hazırlanması üzərində işləməyə hazırlaşarkən insan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin prinsiplərini əsas götürərək bir qrup Avropa dövləti 5 may 1949-cu ildə Londonda Avropa Şurasının nizamnaməsini imzaladılar. Nizamnamə 3 avqust 1949-cu ildə qüvvəyə mindi. Daha sonra 4 noyabr 1950-ci ildə İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi və Əsas Azadlıqlara dair Avropa Konvensiyası qəbul olundu və həmin konvensiya zəruri ratifikasiya səsələrini toplayaraq 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə mindi.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ümumi regional müqavilələr sırasına daxildir. Bu konvensiya 1950-ci il 4 noyabr-

da Romada imzalanmışdır. 3 sentyabr 1953-cü il tarixində qüvvəyə minən bu Konvensiya 46 Avropa Şurası ölkəsi tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına üzv olmaqla onun bir sıra konvensiyalarına, o cümlədən İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında 1950-ci il Konvensiyasına qoşulmuşdur. Konvensiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Avropa Şurasına üzv olma ərəfəsində 25 yanvar 2001-ci ildə Strasburqda imzalanmış və 25 dekabr 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Azərbaycan Respublikası tərəfindən İnsan Hüquqları haqqında Konvensiyanın ratifikasiya edilməsilə bağlı sənəd Avropa Şurasının Baş Katibinə təqdim edilmiş və 15 aprel 2002-ci ildə depozitə edilmişdir. Həmin tarixdən etibarən respublikamızın yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxs Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə Konvensiya ilə müəyyən edilmiş şərtlər daxilində müraciət etmək hüququ yaranmışdır.

Avropa Sosial Xartiyası sosial sferada İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Avropa Konvensiyası kimi nəzərdə tutulmuşdur. Xartiya 1961-ci ildə qəbul olunmuşdur. Bununla belə sənədin qəbulundan onilliklər keçdikcə onda müəyyən dəyişikliklər edilməsi zərurəti ortaya çıxdı. Belə ki, Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi 1996-cı ildə Avropa Sosial Xartiyasının yenidən baxılmış yeni redaksiyasını qəbul etdi və o, 3 may 1996-cı ildə Strasburqda təsdiq edildi. İlk dörd dövlətin ratifikasiyasından sonra Avropa Sosial Xartiyası 1 iyul 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. 2001-ci ilin may ayı üçün xartiyanı 10 dövlət ratifikasiya etmişdir. Halbuki əvvəlki variant 24 dövlət tərəfindən ratifikasiya olunmuşdu.

Xartiya və ona əlavə olunan protokollar iki istiqamətdə olan əsas hüquqlara təminat verir. Bu hüquqları iki kateqoriyaya bölmək olar: Əmək Şəraiti və Sosial təminat.

Avropa Təhlükəsizlik və əməkdaşlıq Müşavirəsi Helsinki Yekun Aktı.

1975-ci il avqust ayının 1-də Helsinskidə 35 dövlətin iştirakı ilə 1972-ci ilin noyabrında "Avropada Təhlükəsizlik və əməkdaşlıq Müşavirəsi Helsinki Yekun Aktı" imzalanıb. Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi adı altında təşkil olunmuş bu forumun əsas məqsədi Şərqlə Qərb arasında müxtəlif danışıqların və dialoqların həyata keçirilməsini təşkil etməklə Avropada təhlükəsizliyin, əməkdaşlığın və insan hüquqlarının bərqərar olmasına zəmin yaratmaq idi.

Helsinki onluğuna daxil olan əsas prinsiplər:

1. Suverenliyə xas olan suveren bərabərlik və hüquqlara hörmət;

2. Güclə hədələməmək və güc tətbiq etməmək;

3. Sərhədlərin toxunulmamazlığı;

4. Dövlətlərin ərazi bütövlüyü;

5. Mübahisələrin dinc yolla həlli;

6. Daxili işlərə qarışmamaq;

7. Fikir, vicdan, din və əqidə azadlıqları da daxil olmaqla insan hüquqları və əsas azadlıqlara hörmət;

8. Bərabər hüquqluluq və xalqların öz müqəddəratlarını müəyyən etmək hüququ;

9. Dövlətlər arasında əməkdaşlıq;

10. Beynəlxalq hüquq üzrə öhdəliklərə vicdanla əməl etmək.

5. Hüquq mühafizə fəaliyyətinə aid beynəlxalq insan hüquqları standartları.

1. Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları qanunla onların üzərinə qoyulan bütün vəzifələri yerinə yetirməli, yəni cəmiyyətə xidmət etməli və bütün insanları qanunazidd əməllərdən qorumalıdır.

«Hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları» anlayışı seçkili və ya təyinatlı olmasından asılı olmayaraq, polis səlahiyyətlərini, xüsusi ilə tutma və həbs etmə funksiyalarını həyata keçirən bütün hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarını əhatə edir.

2. Xidməti vəzifələrini yerinə yetirən hər bir hüquq mühafizə orqanı əməkdaşı insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı və onu müdafiə etməli, eyni zamanda bütün insanların hüquqlarını təmin etməli və qorunmalıdır.

3. Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları yalnız ciddi zərurət və xidməti vəzifələrinin icrası üçün tələb olunan həddə güc tətbiq edə bilərlər.

Milli qanunvericilik bir qayda olaraq hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən gücün tətbiq edilməsini mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq məhdudlaşdırır. Nəzərə alınmalıdır ki, bu müddəanın şərhı zamanı belə mütənasiblik haqqında milli prinsiplərə hörmət olunmalıdır. Qanuni məqsədə çatmaq üçün qeyri-mütənasib güc tətbiq edilməsinə səlahiyyət vermək bu maddəni pozmaq kimi qiymətləndirilməlidir.

Odlu silahın tətbiq edilməsi müstəsna hal sayılır. Odlu silahın, xüsusi ilə uşaqlara qarşı tətbiqini istisna etmək üçün bütün söylər göstərilməlidir. Ümumiyyətlə, odlu silah, cinayətdə şübhəli bilinən şəxs silahlı müqavimət göstərdiyi, yaxud digər şəxslərin həyatına real təhlükə yarandığı və cinayətdə şübhələnilən şəxsi yaxalamaq üçün digər tədbirlər kifayət etmədikdə, istisna hal kimi tətbiq edilə bilər. Odlu silahın tətbiq olunduğu hər bir halda bu barədə səlahiyyətli orqanlara dərhal məruzə edilməlidir.

4. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının istifadə-sində olan məxfi xarakterli məlumatlar vəzifələrin icrası və ya ədalət mühakiməsinin ehtiyacları üçün zəruri olduğu hallar istisna edilməklə gizli saxlanılır.

Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları öz vəzifələrinin xarakterinə görə digər şəxslərin şəxsi həyatına aid olan, yaxud onların mənafeələrinə, xüsusi ilə şərəfinə zərər gətirə bilən məlumatlardan istifadə edirlər. Belə məlumatların qorunması və istifadəsi ehtiyatlı olmağı tələb edir. Yalnız ədalət mühakiməsi və ya xidməti vəzifələrin icrası üçün zəruri olan hallarda hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları belə məlumatları açıqlaya bilər. Digər məqsədlə bu növ məlumatların açıqlanması qətiyyənlə yol verilməzdir.

5. Hüquq-mühafizə orqanlarının heç bir əməkdaşı işgəncə və ya amansız, qeyri-insani, alçaldıcı rəftar və ya cəzanı tədqiq edə, onlara təhrik edə və ya laqeyd qala bilməz. Heç bir əməkdaş yuxarıdan verilən əmri, müharibə təhlükəsini və ya müharibə vəziyyətini, milli təhlükəsizliyə hədəni, daxili siyasi qeyri-sabitliyi və ya digər fəvqəladə vəziyyəti işgəncənin və ya digər amansız, qeyri-insani, alçaldıcı rəftarın və ya cəzanın törədilməsinə bəraət kimi qiymətləndirməməlidir.

6. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tutulan şəxslərin sağlamlığının tam qorunmasını təmin etməlidirlər və zəruri hallarda təcili tibbi yardımın təmin edilməsi üçün cavabdehdir.

Hüquq-mühafizə orqanlarına təhkim edilmiş tibb personalının və ya istənilən digər həkimin tutulan şəxs barəsində tibbi xarakterli göstərişləri hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən diqqətlə qarşılınmalı və əməl edilməlidir.

7. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları hər hansı bir korrupsiyada iştirak etməlidirlər. Onlar korrupsiyaya qarşı qətiyyətli olmalı və belə hərəkətlərə qarşı mübarizə aparmalıdırlar.

Korrupsiya anlayışı milli qanunvericiliklə müəyyən edilir. Şəxsin xidməti vəzifələrinin icrası prosesində və ya xidməti vəzifələri ilə bağlı olan hallarda tələb etdiyi və ya aldığı hədiyyələr, vədlər və ya başqa stimulların müqabilində etdiyi, eləcə də edəcəyi hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizlik korrupsiya adlanır.

8. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları qanunlara və bu Məcəlləyə riayət etməlidirlər. Onlar bütün bacarıqları ilə səy göstərməli, qanunların pozulmasına qarşı qətiyyətli olmalı, belə pozuntuların qarşısını almalıdırlar.

Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları bu Məcəllənin pozulduğunu və ya pozulacağını bildiyi halda bu barədə öz rəisinə, zəruri hallarda isə aidiyyəti üzrə müvafiq dövlət orqanına müraciət etməlidirlər.

Milli qanunvericiliyə və təcrübəyə daxil edilən bu məcəlləyə həmişə riayət olunmalıdır. Milli qanunvericiliyin və təcrübənin

müddəaları bu Məcəllənin müddəalarından daha ciddi və sərtdirsə, daha ciddi və sərt müddəalar tətbiq edilməlidir.

2. Gücün və odlu silahın tətbiqinin əsas prinsipləri.

Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən Gücün və Odlu Silahın Tətbiqinin Əsas Prinsipləri 1990-cı ildə Cinayətkarlığın Qarşısının Alınması və Cinayətkarlıqla mübarizə üzrə BMT-nin səkkizinci Konqresində qəbul olunmuşdur. Prinsiplər 26 maddədən ibarətdir. Prinsiplərdə HMF-nin təhlükəliliyi nəzərə alınaraq qeyd edilir ki, HMO-nun əməkdaşlarının həyatına təhlükə bütün cəmiyyətin həyatına təhlükədir. Eyni zamanda prinsiplərdə polis tərəfindən gücün və odlu silahın tətbiqinə dair sərt standartlar müəyyən edilmişdir. Burada gücün və odlu silahın nə vaxt və necətəbii qaydaları, onların tətbiqindən sonrakı hərəkətlər və sui-istifadəyə görə məsuliyyət məsələləri təsbit edilmişdir.

3. Avropa Şurasının Polis haqqında Bəyannaməsi

1979-cu il mayın 8-də Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş 3 Hissədən ibarətdir.

A. Etika;

B. Status;

C. Mühərribə və digər fəvqəladə vəziyyətlər.

4. Hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin müdafiəsinin başlıca prinsipləri. (Baş Məclisin 1988-ci il 9 dekabr tarixli 43/173 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir)

➤ Hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərə insani qaydada və insan şəxsiyyətinin ayrılmaz ləyaqətinə hörmətlə rəftar olunur.

➤ Həbs, saxlama, yaxud azadlıqdan məhrumetmə yalnız qanunun müddəalarına uyğun sürətdə və səlahiyyətli vəzifəli şəxslər, yaxud bu məqsədlə səlahiyyət verilmiş şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.

➤ Qanun, konvensiya, təlimatlar, yaxud adətlərə uyğun hər hansı dövlətdə qəbul olunmuş və ya mövcud olan, hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin insan

hüquqlarının hazırkı başlıca prinsiplərdə təsdiq olunmaması, yaxud daha az dərəcədə təsdiq olunması barədə əsası ilə onların məhdudlaşdırılmasına, yaxud onların geri çəkilməsinə yol verilə bilməz.

➤ Hər hansı formada saxlama və ya azadlıqdan məhrum etmə, həmçinin hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin insan hüquqlarına təsir göstərən bütün tədbirlər barədə məhkəmənin və ya digər orqanın sanksiyası ilə həyata keçirilir və ya onların səmərəli nəzarəti altında saxlanılır.

➤ Hazırkı prinsiplər hər hansı dövlətin ərazisində, irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dininə və ya əqidəsinə, siyasi və ya başqa fikirlərinə, milli, etnik və ya sosial mənşəyinə, əmlak, anadanolma və ya başqa statusuna görə ayrı-seçkiliyə yol verilmədən bütün şəxslərə tətbiq olunur.

➤ Qanuna uyğun tətbiq olunmuş və müstəsna olaraq qadınların, xüsusilə hamilə qadınların və süd əmizdirən anaların, uşaqların və yeniyetmələrin, qocaların, xəstələrin və əlillərin hüquqlarının və xüsusi vəziyyətinin müdafiəsinə yönəldilmiş tədbirlər ayrı-seçkilik kimi sayıla bilməz. Həmin tədbirlərdə ehtiyac və onların istifadəsi daimi məhkəmə və ya digər orqan tərəfindən yoxlanılır.

➤ Hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş heç bir şəxs işgəncələrə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalara məruz qala bilməz. İşgəncələrə, yaxud digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalara heç bir hal bəraət qazandıra bilməz.

➤ Dövlətlər hazırkı prinsiplərdə ehtiva edilmiş hüquq və vəzifələrə zidd olan hər hansı hərəkəti qanunla qadağan edir, belə hərəkətləri müvafiq surətdə cəzalandırır və şikayətlərə əsasən qərəzsiz araşdırmalar aparır.

➤ Hazırkı başlıca prinsiplərin pozulması və ya pozula biləcəyini ehtimal etməyə əsası olan vəzifəli şəxslər yuxarı instansiyalara və zəruri olduqda isə yenidən baxmaq və ya onu düzəltmək səlahiyyəti olan digər müvafiq instansiyalara, yaxud orqanlara bu məsələ barədə məruzə edir.

➤ Hazırkı başlıca prinsiplərin pozulması və ya pozula biləcəyini ehtimal etməyə əsas olan vəzifəli şəxslər yuxarı instansiyalara və zəruri olduqda isə yenidən baxmaq və ya onu düzəltmək səlahiyyəti olan digər müvafiq instansiyalara, yaxud orqanlara bu məsələ barədə məruzə edir.

➤ Hazırkı başlıca prinsiplərin pozulması və ya pozula biləcəyini ehtimal etməyə əsas olan hər hansı digər şəxslərin əlaqədar vəzifəli şəxslərin rəislərinə, habelə, zəruri olduqda isə yenidən baxmaq və ya onu düzəltmək səlahiyyəti olan digər müvafiq instansiyalara, yaxud orqanlara bu məsələ barədə məruzə etmək hüququ vardır.

➤ Həbs edilmiş şəxslərlə onların məhkum olunmamış şəxs kimi statusuna uyğun rəftar olunur. Bununla da, mümkün olduqda, onlar azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılır.

6. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq aktların dövlətdaxili hüquq sistemində hüquqi qüvvəsi.

Məlumdur ki, beynəlxalq hüquq normaları yalnız daxili hüquq sistemlərinin iştirakı ilə lazımi qaydada realizə oluna bilər. Bu iştirakın forma və metodları müxtəlifdir və ayrı-ayrı ölkələrdə bir-birindən fərqlənir. Beynəlxalq hüquqda bununla bağlı vahid normativ sxem yoxdur. Beynəlxalq hüquq baxımından, dövlətin öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərin milli səviyyədə, necə həyata keçirilməsi və bütövlükdə beynəlxalq hüquqla milli hüququn qarşılıqlı nisbəti probleminin necə həll edilməsi, prinsip etibarilə vacib deyildir. Vacib cəhət ondan ibarətdir ki, dövlətlər beynəlxalq-hüquqi normalara əməl edib və lazımi hallarda bu normaların dövlətdaxili qüvvəsini təmin etsinlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq müqavilə yalnız o halda həyata keçirilə bilər ki, son nəticədə o, milli hüquq üzərində üstün qüvvəyə malik olsun. Milli qanunvericilikdə bu barədə nəzərdə tutulduğundan asılı olmayaraq milli hüququn tətbiqi beynəlxalq müqavilənin pozulmasına gətirib çıxarsa, o dövlətin beynəlxalq məsuliyyətinə səbəb olacaqdır. Artıq hamılıqla qəbul edilmişdir ki, dövlət törətdiyi beynəlxalq hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmaq üçün heç vaxt öz daxili qanunvericiliyinin müddəalarına istinad edə

bilməz (bax: Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 27-ci maddəsi).

Beləliklə, insan hüquqları haqqında beynəlxalq hüquqi normaların dövlətdaxili qüvvəsini təmin etmək vəzifəsi mahiyyət etibarını ilə nəticə öhdəliyidir. Belə ki, qeyd edildiyi kimi, bu vəzifənin yerinə yetirilməsinin forma və vasitələrinin seçilməsi dövlətin öz konstitusiyaya qanunvericiliyi və praktikasında müəyyən olunur. Praktikadan irəli gələrək, insan hüquqları haqqında müqavilələrin dövlətdaxili qüvvəsinin təmin edilməsinin 3 əsas üsulunu ayırmaq olar:

- 1) qəbuletmə
- 2) inkorporasiya
- 3) transformasiya.

Qəbuletmə onu bildirir ki, beynəlxalq müqavilə müddəaları daxili hüquq sistemində olduğu kimi özlüyündə qüvvədə olur. Onlar öz beynəlxalq xarakterini və mənsəyini saxlayır, lakin milli hüquq qaydası çərçivəsində tətbiq olunur. Qeyd edək ki, bu üsula çox nadir hallarda təsadüf olunur.

Inkorporasiya zamanı müqavilə normaları daxili hüquqa mahiyyətcə daxil edilir və milli hüquq kimi tətbiq olunur.

Transformasiya isə o deməkdir ki, bu halda müqavilə müddəaları dövlətdaxili hüquqa ayrı-ayrı qanunvericilik aktları, yəni əlavə və dəyişikliklər vasitəsilə daxil edilir.

Azərbaycan inkorporasiya yolunu seçmişdir. Belə ki, Konstitusiyanın 148-ci (II) maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Göstərilən maddə bütün beynəlxalq müqavilələrin, yəni təkcə dövlətlərarası deyil, habelə hökumətlərarası və idarələrarası sazişləri də ümumi inkorporasiyanı nəzərdə tutur. Doğrudur o, nə beynəlxalq müqavilələrin normativ-hüquqi ierarxiyada yeri haqqında məsələni, nə də ölkə ərazisində onların tətbiqi və icrası haqqında məsələni həll etmir. Bütövlükdə nəzərə almaq lazımdır ki, 148-ci (II) maddə ilə nəzərdə tutulmuş ümumi inkorporasiya özü-özlüyündə məhdud xarakter daşıyır. Belə ki, beynəlxalq hüquq heç vaxt milli hüququ əvəz etmir.

Beynəlxalq müqavilələr ölkənin məhkəmələri, dövlət orqanları və habelə ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən birbaşa realizə oluna bilməz, yəni onların imzalanması müqavilələr və milli normativ-hüquqi aktlar arasında “məneəni” aradan götürmür. Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, istənilən beynəlxalq müqavilənin dövlətdaxili yurisdiksiyada birbaşa qüvvəsini müəyyən etmək mümkün deyildir və hüquqi mənada illüziyadan başqa bir şey deyildir.

Mövzu №4.

İnsan Hüquqlarının Təminatında Milli Normativ Standartlar

Vaxt – 8 saat

Mühazirə - 4 saat

Seminar – 4 saat

I seminar məşğələ.

Kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

– İlk Konstitusiyalar və onlarda təsbit olunmuş insan hüquqları;

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiya quruculuq tarixini;

– Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının insan hüquqları baxımından əhəmiyyətini;

– Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə insan hüquqları haqqında konstitusiya qanunları və digər normativ aktlarda təsbit olunmuş müddəaları.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

– Azərbaycan Respublikasının konstitusiya qurucu-luğu təcrübəsində mövcud olmuş konstitusiya sənədlərdə və konstitusiyalarda təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müqayisələndirməyi;

– Tarixən Konstitusiyaların meydana gəlməsini zəruri edən amilləri izah etməyi;

– Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında insan hüquqlarının geniş təsbit olunmasının dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyətini izah etməyi;

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquqlarının prinsiplərinin mahiyyətini göstərməyi;

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemliliyinin mahiyyətini açıqlamağı;

Kursant və dinləyicilər yiyələnmişlər:

– Azərbaycanın hüquq tarixində mövcud olmuş Konstitusiyalarda və konstitusion sənədlərdə təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemi haqqında biliklərə;

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquqları prinsiplərinin vacibliyini izah etmək bacarığına;

– İnsan hüquq və azadlıqlarının konstitusiyə səviyyəsində təsbit edilməsinin əhəmiyyətini izah etmək bacarığına.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

– Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyə quruculuğu təcrübəsində insan hüquqları konsepsiyası.

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının hüquqi təbiəti.

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının prinsipləri.

Özünüyoxlama sualları:

1. Azərbaycanın hüquq tarixində insan hüquqlarını əks etdirən ilk konstitusion sənədlərin mahiyyəti;

2. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının konstitusiyalarında təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri;

3. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqlarının sistemi;

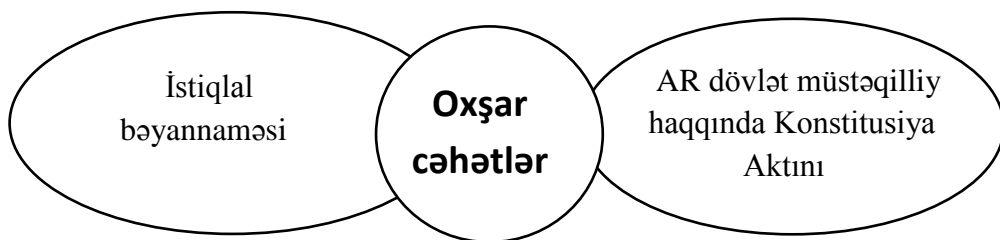
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquqlarının prinsipləri.

Təcrübi tapşırıqlar:

1. Konspekt dəftərinə köçürərək cədvəli doldurun:

Konstitusiyalar	Sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlar	Siyasi hüquq və azadlıqlar	Şəxsi hüquq və azadlıqlar
1921-ci il Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası			
1937-ci il Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası			
1978-ci il Azərbaycan SSR-nin Konsitusiyası			
1995-ci il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası			

1. 28 may 1918-ci il “İstiqlal bəyannaməsi” ilə 18 oktyabr 1991-ci il “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktını” müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətləri qeyd edin:

Yazılı tapşırıq:

1. "Azərbaycanın Konstitusiyaya tarixi" mövzusunda referat hazırlamaq.

2. Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəçiliyində "İnsan hüquqlarının rolu" mövzusunda çıxış hazırlamaq.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlayın: **konstitusiyaya, respublika, parlament, sosializm, kommunizm, sovetlər, proletariat, diktatura, proletariat diktaturası, sovxoz, kolxoz, kooperativ, bolşevik.**

Mövzu üzrə sualların izahı:

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruculuğu təcrübəsində insan hüquqları konsepsiyası.

Azərbaycan xalqı XX-ci əsrin əvvəllərində öz müstəqilliyini və suverenliyini əldə edib onu qorumaq, müstəqil dövlətin qurulması və fəaliyyət göstərməsi üçün eyni zamanda vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə özünün müstəqil Konstitusiyasının qəbul edilməsi yolunda inadlı mübarizə aparmışdır.

Azərbaycanın Konstitusiyaya quruculuğu tarixinə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycan Demokratik Respublikasında müstəqil Konstitusiyaya olmamışdır.

1918-ci il mayın 28-də yaranan Azərbaycan Demokratik Respublikasının Konstitusion aktları olmuşdur. Belə ki, bu dövlət fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Konstitusiyaya xarakteri daşıyan bir neçə aktlar, qərarlar qəbul etmiş və onların əsasında işləmişdir. Ona görə də onları demək olar ki, müəyyən qədər Konstitusiyaya quruculuğunun başlanğıcı kimi qiymətləndirmək olar.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyi haqqında 1918-ci ildə Konstitusiyaya Aktı qəbul olunmuş, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Hökuməti, Parlamenti, Azərbaycan Demokratik Respublikasının bayrağı haqqında qanunlar qəbul edilmişdir.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikası süquta uğradı.

1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmuş və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaranmışdır. Azərbaycan SSR o vaxt Kommunist Partiyasının rəhbərliyi altında, Kommunist Partiyasının mərkəzi orqanlarından asılı olsada nisbi müstəqilliyini saxlamış, bir çox beynəlxalq müqavilələr bağlamış, bir neçə ölkədə öz nümayəndəliklərini təsis etmiş və müstəqil əlaqələr qurmuşdur. 1921-ci il mayın 19-da birinci Ümum-azərbaycan Sovetlər qurultayında Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Bu Konstitusiya Sovetlərin ideyası əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Konstitusiyanın qəbul edilməsinin səbəbi Sovetlər tərəfindən göstəriləndiyi kimi

Azərbaycanda Sosializm cəmiyyətinin qurulması, Respublikada Sovet hakimiyyətinin qələbəsi, Sovet hakimiyyəti simasında proletariyatın diktaturasını, torpaq, sənaye, bank və s. milliləşdirilməsinin qanuniləşdirilməsi olmuşdur.

Konstitusiya həmçinin əməkçi kütlələrə hüquq və azadlıqların verilməsi ilə əlaqədar qəbul edilmişdi.

Hüquq və azadlıqlara dair Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1921-ci il Konstitusiyası xüsusi bölmə və yaxud fəsil ayırmamış, hüquq və vəzifələrə aid müddəalar Konstitusiyanın “Ümumi müddəalar” adlanan birinci bölməsində təsbit edilmişdi. Bu hüquqların əsasını Konstitusiyanın 1-ci maddəsi yaradır. Burada deyilir ki, “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının vəzifəsi burjuaziya sinifinin məhv edilməsi məqsədilə proletariyatın diktaturasını təmin etməkdir». Bu ideya Konstitusiyada qeyd edilən hüquqların konseptual əsasını təşkil edirdi. Beləki, bütün hüquqlar zəhmətkeşlərə aid edilir. Onda belə çıxır ki, əhalinin digər təbəqələri bu hüquqlardan məhrumdular.

Beləliklə, hüquq və azadlıqlara dair normalar Konstitusiyanın “Ümumi müddəalar” adlanan birinci bölməsində öz əksini tapır. Bu normalara dair Konstitusiyada cəmi 14 maddə nəzərdə tutulurdu.

1. Konstitusiyanın 4-cü maddəsində deyilir ki, RSFSR Konstitusiyasının 6 maddəsinin və SSRİ Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası vətəndaşı həm də RSFSR vətəndaşı və SSRİ vətəndaşıdır.

2. Konstitusiyanın 6-cı maddəsində göstərilir ki, əməkçilərin vicdan azadlığını təmin etmək məqsədilə din dövlətdən və məktəb dindən ayrılır. Bütün vətəndaşlar dini ayinləri icra etməkdə və din əleyhinə təbliğat aparmaqda azaddırlar.

3. Əməkçilərin fikir azadlığını təmin etmək məqsədilə, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası mətbuatın kapitaldan asılılığını ləğv edir. Fəhlə sinfinə kəndlilərə qəzet, broşur, kitab və s. dərc edilməsi üçün Respublikanın sərəncamında olan vəsaitlərdən istifadə etmək imkanı verir .

4. Konstitusiyanın 8-ci maddəsinə əsasən əməkçilərin yığıncaqlar keçirmək azadlığını təmin etmək məqsədilə, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası vətəndaşları nmitinqlər, yığıncaqlar, küçə yürüşləri və s. hüquqlarını tanıyır, və bu hüquqları həyata keçirmək üçün onlara şərait yaradır.

5. Əsas qanunun 9-cu maddəsində əməkçilərin ictimai təşkilatlarda birləşmək hüququ, 10-cu maddədə pulsuz təhsil hüququ qeyd edilir.

6. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1921-ci il Konstitusiyasında əmək vətəndaşların vəzifəsi kimi müəyyən edilirdi.

7. 12-ci maddəyə müvafiq olaraq, Vətənin müdafiəsi bütün vətəndaşların vəzifəsi elan edilirdi və ümumi hərbi mükəlləfiyyət müəyyənləşdirilirdi. Burada həm də qeyd olunur ki, inqilabı silahlə müdafiə etmək hüququ yalnız əməkçilərə verilir.

8. Konstitusiyanın 14-cü maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası siyasi fəaliyyətinə və dini əqidəsinə görə təqiblərə məruz qalan bütün xaricilərə sığınacaq hüququ verir.

Konstitusiya milli mənsubiyyətə görə vətəndaşların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını qadağan edirdi. Burada həmçinin deyilir ki, əməkçilərin mənafeələrini rəhbər tutaraq Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası, öz hüquqlarını Sosialist inqilabının əleyhinə istifadə edən vətəndaşları bu hüquqlardan məhrum edir.

Seçki hüququna dair norma Konstitusiyanın III bölməsində 80-ci maddədə təsbit edilir. Burada deyilir ki, 18 yaşına çatmış Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının vətəndaşları millətin-

dən, dinindən, cinsindən, irqindən və s. asılı olmayaraq aktiv və passiv seçki hüququna malikdirlər.

1936-cı ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul olundu. Bu Konstitusiyaya SSRİ-də istismarçı siniflərin və istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyətin ləğv edildiyini, sosializmin əsaslarının qurulduğunu elan edirdi. Sonralar qeyd edilirdi ki, Sosializmin Konstitusiyasında təsbit edilmiş əsaslar sovet xalqının sonrakı yaradıcı fəaliyyəti nəticəsində inkişaf etmiş sosializm cəmiyyəti qurulması üçün təməl oldu.

SSRİ-nin 1936-cı il Konstitusiyasında sosializm cəmiyyətinin ictimai və dövlət quruluşu hüquqi cəhətdən qanuniləşdirildi.

Bu Konstitusiyaya ilə seçki sistemi prinsiplərinə yeni cəhətlər daxil edildi. Seçki hüququndakı sinfi əlamətlərə görə əvvəlki məhdudlaşdırmalar “istismarçıların seçki hüququndan məhrum edilməsi” mənasını itirib köhnəlidiyi üçün ləğv olundu. SSRİ-nin 1936-cı il Konstitusiyası açıq səsverməni rədd etdi. Ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ müəyyən edildi.

SSRİ-nin 1936-cı il Konstitusiyası əsasında 1937-ci il martın 14-də Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı Azərbaycan SSRİ-nin Yeni Konstitusiyasını qəbul etdi.

1937-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasında hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr haqqında normalar 1921-ci il Konstitusiyasına nisbətən iki dəfə çox idi. Burada vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələrini təsbit edən yeni bir fəsil əlavə edildi.

Yeni Konstitusiyada göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR vətəndaşları əmək hüququna yəni əməklərinin miqdarına və keyfiyyətinə müvafiq olaraq, haqqı verməklə, təminatlı iş almaq hüququna malikdirlər. 1937-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasında vətəndaşların istirahət hüququ, qocaldıqda və habelə xəstələndikdə və əmək qabiliyyətini itirdikdə maddi təminat hüququ qeyd olunur.

Əsas qanunun 128-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan SSR vətəndaşları təhsil hüququna malikdirlər. Bu hüquq ümumi məcburi ibtidai təhsillə, ali təhsildə daxil olmaqla, təhsilin pulsuz olması ilə ali məktəbdə oxuyanların böyük çoxluğu üçün dövlət təqaüdləri sistemi ilə məktəblərdə təhsilin ana dilində olması ilə

zavodlarda, sovxozlarda və kolxozlarda, pulsuz olaraq, əməkçilərin istehsal, texniki və aqronomik təhsilinin təşkili ilə təmin edilir.

Bu qanunda təsbit edilən yeni normalardan biri də 129-cu maddədir. Burada deyilirdi ki, Azərbaycan SSR-də bütün təsərrüfat, dövlət, mədəni və ictimai-siyasi yaşayış sahələrində qadına kişi ilə bərabər hüquq verilir. Vətəndaşların bərabərlik hüququ Konstitusiyanın 130-cu maddəsində müəyyən edilirdi. Bu normaya əsasən, bütün təsərrüfat, dövlət, mədəni və ictimai-siyasi yaşayış sahələrində milliyyətindən və irqindən asılı olmayaraq, Azərbaycan SSR vətəndaşlarının hüquqca bərabərliyi sarsılmaz bir qanundur.

1937-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasında vətəndaşların vicdan azadlığı, söz, mətbuat, yığıncaqlar və mitinqlər keçirmək hüquqları təsbit edilirdi. 131,132 və 133-cü maddəyə görə isə əməkçilərin mənafeələrinə müvafiq olaraq və xalq kütlələrinin təşkilatca özfəaliyyətini və siyasi aktivliyini inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycan SSR vətəndaşlarına ictimai təşkilatlarda, həmkarlar ittifaqlarında, kooperativ birliklərdə, gənclər idman və müdafiə təşkilatlarında, mədəni, texniki və elmi cəmiyyətlərdə birləşmək hüququ təmin edilir. İşçi sinifinin və əməkçilərin başqa təbəqələri sıralarından olanən aktiv və şüurlu vətəndaşlar isə əməkçilərin, sosialist quruluşunu möhkəmlətmək və inkişaf etdirmək uğrundakı mübarizələrində onların qabaqcıl dəstəsi və əməkçilərin bütün istər ictimai, istərsə dövlət təşkilatlarının rəhbər əsası olan Ümumiİttifaq Kommunist Partiyasında birləşirlər.

Konstitusiyanın 134, 135-ci maddələrində vətəndaşların şəxsiyyət toxunulmazlığı, mənzil toxunulmazlığı göstərilir.

Azərbaycan SSR-nin ikinci Konstitusiyasında vətəndaşların vəzifələrinə dair bir sıra müddəalar qeyd edilirdi. Məsələn: 137-ci maddəyə əsasən, Azərbaycan SSR-nin hər bir vətəndaşı Konstitusiyaya, qanunlara, əmək intizamına riayət etməklə yanaşı, ictimai vəzifəyə namusla yanaşmağa, sosialist birləşməyə qaydalarına hörmət etməyə borclu idi.

138-ci maddədə vətəndaşların ictimai, sosialist mülkiyyətini qorumaq vəzifəsi göstərilir. Bu normaya görə ictimai, sosialist mülkiyyətinə qəsd edən şəxslər xalqın düşməni hesab olunurdu.

Konstitusiyada ümumi əsgərlik vəzifəsi, vətəni müdafiə etmək Azərbaycan SSR vətəndaşlarının müqəddəs borcu kimi müəyyən edilir /madd.139-140.

1977-ci ilin oktyabr ayında SSRİ Ali Soveti növbədən kənar 9-cu sessiyasında yeni Konstitusiya qəbul etdi. SSRİ-nin ikinci Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra, 1978-ci il aprel ayının 21-də Azərbaycan SSR Ali Soveti yeni Konstitusiya qəbul etdi. Bu qanunun giriş hissəsində göstərilirdi ki, SSRİ-də inkişaf etmiş sosializm cəmiyyəti qurulmuşdur və o, kommunizm quruculuğuna keçir.

SSRİ Konstitusiyasında olduğu kimi Azərbaycan SSR Konstitusiyasında da hüquq və azadlıqlara dair normalar “Dövlət və şəxsiyyət” adlı ikinci bölmədə öz əksini tapırdı. Bu bölmədə şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən əsas normalar cəmlənmişdir. 1978-ci il Konstitusiyasının ikinci bölməsi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsi, onların yeni məzmunla və əlavə maddi, hüquqi və siyasi təminatlarla zənginləşdirilməsi ilə səciyyələnir. Bu bölmə iki fəsildən ibarətdir. Beşinci fəsildə - Azərbaycan SSR vətəndaşlığı, Vətəndaşların hüquq bərabərliyi /madd. 31-36/, altıncı fəsildə - Azərbaycan SSR vətəndaşlarının əsas hüquqları, azadlıqları və vəzifələri /37-67-ci maddələr/ və s. təsbit olunmuşdur. Əvvəlki qanunlara nisbətən 1978-ci il Konstitusiyasının 5-ci fəslində diqqəti belə bir cəhət cəlb edir ki, burada SSRİ vətəndaşları ilə yanaşı əcnəbi vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərində hüquqi vəziyyəti ümumi şəkildə müəyyən edilmişdir.

1978-ci il Konstitusiyasına Sovet Azərbaycanın əvvəllər qüvvədə olan Konstitusiyalarında nəzərdə tutulmamış yeni hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr daxil edilmişdir. Məsələn, Azərbaycan SSR vətəndaşları dövlət işlərinin və ictimai işlərin idarə olunmasında ümumdövlət və yerli əhəmiyyətli qanun və qərarların müzakirə və qəbul olunmasında iştirak etmək hüququna /maddə 46/. tənqid etmək hüququna /maddə 47/ malik olmaları

barədə maddələr daxil edilmişdir. Burada vətəndaşların əmək, istirahət, sağlamlığın mühafizəsi, mənzil, təhsil, mədəniyyət nailiyyətlərindən istifadə etmək, söz, mətbuat, vicdan azadlığı və.s. hüquqları təsbit edilirdi.

Müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası demokratik hüquqi dövlət qurmağı ən ümdə vəzifələrdən biri hesab edərək, İnsan hüquqlarının müasir konsepsiyasını ölkə Konstitusiyası səviyyəsində tanımış və onun normativ əsasını yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyasının qəbulu ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biridir. Azərbaycanın gələcək inkişafı və dövlətçiliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən yeni Konstitusiya layihəsinin hazırlanması yüksək səviyyədə təşkilatçılıq işi və ciddi məsuliyyət tələb edirdi. Öz uzaqgörənliyi və müdrikliyi ilə bunu yaxşı başa düşən ulu öndər Heydər Əliyev Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyaya bilavasitə sədrlik etmişdi.

Ölkəmizin Əsas Qanunu hazırlanarkən ümumbəşəri dəyərlər və ənənəvi hüquqi dövlət ideyaları ilə yanaşı, bu ideyaların müasir inkişaf meyilləri də nəzərə alınmış, onlar Azərbaycanın milli maraqları, tarixi keçmişindən irəli gələn dövlətçilik ənənələri və milli mənəvi dəyərləri ilə zənginləşdirilmişdir. Ölkə Konstitusiyasının Preambulasında qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firəvanlığının təmin olunmasını arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq və suveren hüququndan istifadə edərək ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə Konstitusiyayı qəbul etdi.

1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunan müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını

dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxardı. Bununla bağlı Ulu öndər Heydər Əliyev 24 noyabr 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında demişdir: “Yeni Konstitusiyaya Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlətin qurulması, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin yaranması üçün bütün əsaslar yaradıbdır, bütün təminatları veribdir. Bizim borcumuz bu təminatlardan, Konstitusiyanın bizə verdiyi qanuni əsaslardan səmərəli istifadə etmək və ölkəmizdə hüquqi, demokratik dövlət yaratmaq, vətəndaşların, insanların hüquqlarının qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir”.

Konstitusiyanın 158 maddəsindən 48-nin, yəni üçdəbirinin sırf insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı olması Azərbaycan Respublikasının demokratik dəyərlərə sadıqlığını bir daha təsdiqləyir. Keçmiş sovet konstitusiyalarından fərqli olaraq, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan etdi. Konstitusiyaya bu deklorativ norma ilə kifayətlənməyərək başqa bir maddədə insan və vətəndaş hüquqlarını, azadlıqlarını gözləməyi və qorumağı qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının üzərinə bir vəzifə olaraq qoydu. Əsas Qanunda bütün növ insan hüquqları-əmək, istirahət, sosial təminat, mənzil toxunulmazlığı, təhlükəsiz yaşamaq, tətillər, təhsil, milli mənsubiyyət hüquqları, vicdan azadlığı, fikir və söz azadlığı, sərbəst toplaşmaq hüququ, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında və dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ və. s. aydın təsbit edildi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının hüquqi təbiəti.

Hər bir demokratik cəmiyyətin əsasını insan hüquqları və azadlıqlarının tanınması və onların real təminatı mexanizmlərinin mövcudluğu təşkil edir. Cəmiyyətin inkişafı və çiçəklənməsi, vətəndaş sülhü yalnız insanın ali dəyər, onun hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin isə dövlətin başlıca vəzifəsi kimi qəbul edildiyi halda mümkündür. Bu mənada əminliklə deyə bilərik ki, bəşəriyyətin uzun illər ərzində nail olduğu əhəmiyyətli dəyərlərdən olan insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının,

habelə onların reallaşdırılmasının ümumi mexanizmlərinin geniş şəkildə təsbit olunması Konstitusiyamızın ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Bu, həm də Azərbaycanın demokratiya ideallarına və bəşəri dəyərlərə sadiqliyinin göstəricisidir.

Əsas Qanunun ən böyük fəslı olan üçüncü fəslı bütünlüklə əsas insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr edilmiş, həmin fəsildə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquqlar və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının və hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətmizin ali məqsədi kimi bəyan etdi (maddə 12). Konstitusiyanın “Əsas İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan III fəslinin (24-72 maddələr) bütün mətni insana, insan ləyaqətinə, insan hüquqlarına hörmət ruhunda tərtib olunmuşdur.

Bir cəhəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyanın insan hüquqlarına aid müddəaları beynəlxalq səviyyədə tanınmış standartlara əsasən uyğun gəlir. Konstitusiyada öz əksini tapmış insan hüquqları onların beynəlxalq hüququn tələbləri və təcrübəsi baxımından müdafiəsi üçün normativ baza kimi çıxış edir. Belə ki, həm də o nəzərə alınmalıdır ki, “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir” (147-ci maddənin I hissəsi) və Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir» (71-ci maddənin VI hissəsi).

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartları əks etdir-məklə yanaşı, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında eyni zamanda belə bir müddəa təsbit edilmişdir:

« ...Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəf-dar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir» (12-ci maddənin II hissəsi).

Müasir hüquq doktrinasında hüquqi demokratik və konstitusion dövlət anlayışları sinonim anlayışlar kimi istifadə olunur və konstitusion dövlət anlayışı konstitusiyaya quruluşunun bərqərar olduğu dövləti ehtiva edir. Yeri gəlmişkən, dövlətin konstitusiyasının mövcudluğu hələ onun konstitusion və kons-titusiya quruluşlu dövlət hesab olunmasına əsas vermir, çünki bu konstitusiyaya, ilk növbədə, demokratik prinsipləri ehtiva edən konstitusiyaya olmalıdır və digər tərəfdən, onun nəzərdə tutduğu prinsiplər real xarakter kəsb etməlidir. Dövlətin konstitusiyaya quruluşu məfhumu isə ilk növbədə, hüququn dövlət hakimiyyətinə münasibətdə aliliyi və insan hüquq və azadlıqlarının ali dəyərlər kimi tanınması və təmin olunması ilə şərtlənir. Odur ki, respublikamız müasir demokratik dövlət qurmaq üçün Konstitusiyada bu iki başlıca amili nəzərə almaya bilməzdi. Demokratiya xalqın mənafeyi naminə həyata keçirilməlidir. Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli varisi, ölkə Prezidenti İlham Əliyev qanunun aliliyinin həyata keçirilməsi sahəsində mühüm işlər görür. Müsahibələrinin birində İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycanda qanunun aliliyi başlıca şərtidir. Biz hüquqi dövlət qururuq və qanun hamı üçün qanun olmalıdır. İstər o, adi vətəndaş olsun, nazir olsun, yaxud da siyasətçi olsun. Ona görə bütün bu məsələlərə həmin prizmadan yanaşmaq lazımdır. Gələcəkdə də əgər kimsə Azərbaycanda qanunazidd hərəkətlər edərsə, şübhəsiz ki, bunun da qarşısı alınacaqdır. Qanun hamı üçün eyni olmalıdır”. Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin ikinci hissəsinə görə, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır. Konstitusiyanın 12-ci maddəsində isə İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ali dəyərlər kimi tanınması və təmin olunmasını şərtləndirən dövlətin ali məqsədi bəyan olunur. Bununla bağlı Prezident Sarayında kənd təsərrüfatı problemlərinin həllinə həsr olunmuş müşavirədə Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “...respublikada bütün azadlıqlar elan olunmuşdur. Ancaq bu şəraitdə, demokratiya, siyasi plüralizm şəraitində həmin azadlıqlardan doğru və düzgün istifadə etmək lazımdır.» Bu

müddəaların konstitusion təsbiti respublikamızı konstitusiya quruluşlu dövlət kimi xarakterizə etməyə əsas verən ilkin amildir. Konstitusiyanın bu müddəasını insanın, onun hüquq və azadlıqlarının cəmiyyətdə ali nemət kimi dəyərləndirildiyini, dövlətin, onun bütün orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin son nəticədə insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunmasına yönəldilməli olduğunu müəyyən edən norma kimi də xarakterizə etmək olar.

Hər bir demokratik hüquqi dövlət insan hüquqları və azadlıqları sahəsində bir sıra mühüm öhdəliklər götürür. Bunlarsız insan hüquq və azadlıqlarının heç bir əhəmiyyəti ola bilməz. Bu öhdəliklərə insan hüquqları və azadlıqlarının tanınması, insan hüquqlarına və azadlıqlarına riayət olunması, insan hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsi və insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələlər daxildir.

İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının dövlət tərəfindən tanınması onu ifadə edir ki, insanın anadangəlmə təbii, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları, həmçinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarla nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqları tam həcmdə Konstitusiya və qanunlarla təsbit edilməlidir. Bəşər sivilizasiyasının iki mütərəqqi ideyasının - konstitusionalizm və insan hüquqlarının müdafiəsi ideyalarının bağlılığı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında özünün ifadəsini tapmışdır.

Burada insan hüquq və azadlıqları dövlət hakimiyyəti iradəsinin təzahürü kimi “dövlət tərəfindən verilən hədiyyə” kimi yox, insanın mövcudluğu faktı insanın təbiəti ilə şərtlənən azadlıq ölçüsü kimi götürülmüşdür. Başqa sözlə desək, insan hüquqlarının təsbiti və müdafiəsi təbii hüquq ideyası əsasında qurulmuşdur. Məsələn, 24-cü maddənin I hissəsində təsbit edilmişdir ki, hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır. Bununla yanaşı, nəzərə alınmalıdır ki, insan hüquqlarının normativ hüquqi aktlarda, xüsusilə də konstitusiya qaydasında pozitivləşdirilməsi onların dəqiq hüquqi prosedurlar vasitəsilə lazımi müdafiəsi üçün əhəmiyyət kəsb edir.

İnsan hüquqları və azadlıqlarının təmin olunması dövlət haki-miyyəti və yerli özünüidarə orqanları tərəfindən insan hüquq

və azadlıqlarının realizəsi üçün zəruri siyasi, hüquqi, iqtisadi və mənəvi-ideoloji təminat mexanizmlərinin, habelə hər bir şəxsin bu təminat mexanizmlərindən sərbəst yararlanması imkanının yaradılması ilə şərtlənir.

İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən insan hüquqları və azadlıqlarının pozulması hallarının qarşısını almağı və müvafiq hüquqi təminatlar sistemi yaratmağı, habelə pozulmuş hüquqların bərpası üzrə məhkəmə və inzibati orqanların təsirli fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hər şeydən əvvəl, insan hüquqları və azadlıqlarının hüquq və azadlıqların universallığı, hüquq və azadlıqların toxunulmazlığı, pozulmazlığı və ayrılmazlığı, insan hüquqları və azadlıqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının üstünlüyü, hüquq və azadlıqların təminatlılığı və hüquq və azadlıqların birbaşa qüvvəsi kimi əsas prinsiplərini müəyyən edir. Belə ki, Konstitusiyanın 24-cü maddəsində yazılıb ki, hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır. Konstitusiyanın bu müddəası insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının iki mühüm xüsusiyyətini ifadə edir. Birincisi, hüquq və azadlıqlar universal xarakter daşıyır, cəmiyyətin və dövlətin siyasi sistemindən, sosial-iqtisadi durumundan, dövlətçiliyin tarixi inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı deyil. Hüquq və azadlıqların universal xarakteri həm də onların yaranması əsaslarını və mexanizmini ehtiva edir. Belə ki, Konstitusiyaya görə, şəxsin hüquq və azadlıqlarının yaranması onun doğulması faktı ilə şərtlənir, başqa hər hansı şərt tələb olunmur. Başqa sözlə, insan anadangəlmə, yəni doğulduğu vaxtdan etibarən Konstitusiyaya və qanunlarla elan olunmuş hüquq və azadlıqlara malik olur, onların daşıyıcısına çevrilir.

Konstitusiyada təsbit olunan hüquq və azadlıqların ikinci mühüm xüsusiyyəti isə onların toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz olmasıdır. Toxunulmazlıq hüquq və azadlıqların ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri olub, onlara qarşı hər cür qanunsuz və özbaşına qəsdin yolverilməzliyini ifadə edir. Pozulmazlıq insan hüquqları və azadlıqlarının aliliyini və birbaşa qüvvəsini, onların

hər hansı normativ hüquqi akt və ya vəzifəli şəxs tərəfindən ləğv olunmasının, yaxud onların həyata keçirilməsinin qanunla müəyyən edilməyən hallarda məhdudlaşdırılmasının yolverilməməzliyini müəyyən edir. Bu xüsusiyyət, ilk növbədə, onu ifadə edir ki, dövlət heç bir halda insanı onun konstitusiya ilə müəyyən edilən hüquqlarından və azadlıqlarından məhrum edə bilməz. Ayrılmazlıq hüquq və azadlıqların insan iradəsindən asılı olmayaraq mövcud olduğunu, şüura, iradəyə malik ictimai varlıq kimi insanın təbiətindən irəli gəldiyini, onu xarakterizə edən zəruri faktor olduğunu əks etdirir. Hüquq və azadlıqların toxunulmazlığı, pozulmazlığı və ayrılmazlığı Konstitusiyanın 155-ci maddəsində təsbit edilmiş belə bir müddə ilə də təmin olunur ki, Konstitusiyanın insan hüquqları və azadlıqlarını nəzərdə tutan müddələrin ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquqi aktlarda nəzərdə tutulduğundan artıq məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

İnsan hüquqları və azadlıqlarının universallığı, toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmazlığı kimi prinsiplərin konstitusiya təsbiti iki başlıca məsələni istisna etmir: birincisi, hüquq və azadlıqlar mütəlak, qeyri-məhdud xarakter daşımır. Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulduğu kimi, hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Bu isə hüquq və azadlıqlara malik olmanın onların həyata keçirilməsi zamanı şəxsə heç nə ilə məhdudlaşmayan davranışı həyata keçirməyə imkan vermir. İnsan hüquq və azadlıqları, ilk növbədə, digər şəxslərin eyni xarakterli hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. Yəni, şəxsin öz hüquqlarını və azadlıqlarını həyata keçirməsi, başqalarının müvafiq hüquq və azadlıqlarına heç bir xələl gətirməməli və onları məhdudlaşdırmamalıdır. Hər bir şəxsin öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək imkanı qeyd olunan müddə ilə heç bir ziddiyyət təşkil etmir. Belə ki, müdafiə qanunla müəyyən olunmuş qaydada, qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrdən istifadə edilməklə həyata keçirilməlidir. İkinci, ondan ibarətdir ki, dövlət yalnız müəyyən şərtlər daxilində insan hüquqları və azad-

lıqlarını məhdudlaşdırı bilər. Belə məhdudlaşdırmalar ya bilavasitə Konstitusiyanın özündə nəzərdə tutulmalı və ya Konstitusiya müvafiq hüquq qanunlar əsasında məhdudlaşdırılması imkanını müəyyən etməlidir.

Buna görə də Konstitusiyada hüquq və azadlıqlar sadalanarkən bir çox hallarda onların hansı hallarda və hansı şərtlər daxilində qanunla məhdudlaşdırıla bilməsi imkanı da nəzərdə tutulur. Belə məhdudlaşdırmalar qanun əsasında həyata keçirildiyi üçün ümumi və daimi xarakter daşıyır və konkret vəziyyətlərdən asılı deyildir. Digər bir məsələ isə insan hüquq və azadlıqlarının deyil, bu hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan məsələdir. Belə ki, Konstitusiyanın nəzərdə tutduğu konkret vəziyyətlərdə dövlət insan hüquqları və azadlıqlarının həyata keçirilməsini qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırı bilər. Bu kimi məhdudlaşdırmalar zamanı dövlət bir sıra şərtlərə riayət etməlidir ki, bu şərtlər də beynəlxalq hüquqi aktlarda, məsələn, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı, habelə milli qanunvericilikdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiya Qanununda öz əksini tapıb. Qanunun 3-cü maddəsində insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair bir sıra tələblər, o cümlədən məhdudiyyətin qanunla müəyyən olunması, hüquq və azadlıqların konstitusion məzmununu dəyişməməsi kimi və sair tələblər nəzərdə tutulur.

Bunlarla yanaşı, bir sıra hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması, ümumiyyətlə, yolverilməzdir. Belə ki, heç bir fəvqəladə vəziyyət şəxsin yaşamaq hüququnun, qəddar, insanlıqdan kənar işgəncələrə, insan ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamaq, müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmadığına görə azadlıqdan məhrum edilməmək, törədildiyi vaxt cinayət hesab edilməyən əmələ görə məsuliyyətə cəlb edilməmək kimi hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün əsas ola bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin üçüncü hissəsinə əsasən, müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir. Bu məhdudiyyətlər digər tərəfdən həm də bir sıra təminatları nəzərdə tutur. Belə ki, bu müddəada, ilk növbədə, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması mümkün olan hallar göstərilir, bu məhdudiyyətin müvəqqəti və qismən olması təsbit edilir və bununla bağlı irəlicədən xəbər verilməsi şərti nəzərdə tutulur. Müvafiq məhdudiyyətin tətbiqi zamanı da Konstitusiya Qanununda qeyd olunan tələblər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Hüquq və azadlıqların təminatlılığı hər bir insanın əsas hüquqlarından və azadlıqlarından istifadəsi üçün imkan yaradılmasını ifadə edir. Dövlət insan hüquqları və azadlıqlarının bütün mümkün vasitələrlə real surətdə həyata keçirilməsini təmin etməyə borcludur. Hüquq və azadlıqların təminatlılığı dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasının özünəməxsus xüsusi mexanizmi hesab oluna bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsi konstitusiyanın digər maddələrində nəzərdə tutulan xüsusi təminat və müdafiə mexanizmlərindən fərqli olaraq, insan hüquq və azadlıqlarının konstitusion təminatını nəzərdə tutur. Həmin maddənin birinci hissəsində qeyd olunur ki, Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hüquqi demokratik dövləti xarakterizə edən bir sıra digər prinsipləri, o cümlədən xalq suverenliyi, dövlət hakimiyyətinin təşkilində hakimiyyət bölgüsü, siyasi münasibətlər sferasında siyasi plüralizm, çoxpartiyalılıq, fikir və söz azadlığı, iqtisadi münasibətlər sferasında mülkiyyət müxtəlifliyi, azad sahibkarlıq və haqsız rəqabətin yolverilməzliyi və sair bu kimi digər prinsipləri də təsbit edir.

Lakin bu müddəaların konstitusion qaydada təsbiti hələ problemin tam həlli deyil, bu yolda atılan ilk addımdır. İkinci ən mühüm addım bu prinsiplərin realizəsi mexanizminin formalaşması və onların həyata keçməsi ilə bağlıdır.

Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının geniş siyahısı təsbit edilməklə yanaşı, həmin hüquqları və azadlıqları gözləmək və qorumaq qanunverici-lik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

Bu gün əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli tərəqqisi, ölkə həyatının ən müxtəlif sahələrində reallaşdırılan irimiqyaslı islahatlar öz əsasını və mənbəyini məhz Konstitusiyadan götürmüş, Əsas Qanunda təsbit edilmiş prioritetlər, prinsip və istiqamətlər ölkəmizdə güclü sosial dövlətin qurulmasına, hüquqi, iqtisadi və digər islahatların həyata keçirilməsinə, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, o cümlədən məhkəmə hakimiyyətinin müasir tələblərə uyğun təşkilinə, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının səmərəli müdafiə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına möhkəm hüquqi zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının prinsipləri.

Bu prinsiplər, özünə demokratik xarici ölkələrdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının inkişafının mütərəqqi təcrübəsini, həmçinin də, “İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə”də, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Pakt” da, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt”da, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası”nda və bir sıra digər universal və regional aktlarda əks olunmuş, insan hüquqları müdafiəsinin beynəlxalq-hüquqi aspektlərini mənimsəyərək, öz əksini Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununda Konstitusiyada tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında aşağıdakı insan və vətəndaşın hüquqi statusunun əsas prinsipləri təsbit olunmuşdur:

1. Ümumilik, ayrılmazlıq, pozulmazlıq və toxunulmazlıq prinsipləri(24-cü maddə);

2. Bərabərlik prinsipi (25-ci maddə);

3. Dövlət müdafiəsi prinsipi (71-ci maddənin 1-ci hissə);

4. Birbaşa qüvvədə olma prinsipi (71-ci maddə 6-ci hissə).

İnsan və vətəndaşın hüquqi statusunun bütün bu konstitusion prinsipləri Azərbaycan dövlətinin İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları sferasında siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir və onların hüquqi statusunun əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında bəyan edilir ki, əsas hüquq və azadlıqlar toxunulmazdır və hər kəsə doğulduğu andan mənsubdur. Burada söhbət ondan gedir ki, əsas hüquqları dövlət bağışlamır, şəxsin doğulma faktı onun hüquqlara malik olmasına əsas verir.

İnsan hüquqlarının Konstitusiya təsbitinin əsasında duran mühüm prinsiplərdən biri də Konstitusiyanın 25-ci maddəsində əks olunmuş hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipidir. Belə ki, fəaliyyətdə bərabərlik hüququnu təmin etmədən insanın bütün digər hüquq və azadlıqlarının real qorunmasına nail olmaq mümkün deyildir. Buna görə də 25-ci maddənin III hissəsində birmənalı şəkildə təsbit edilmişdir ki, dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. Həmin maddədə qeyd olunmuşdur “İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır”.

İnsan hüquq və azadlıqlarının real təmin edilməsi üçün həlledici şərtlərdən biri də insanlara öz hüquqlarını müdafiə etmək və pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək imkanının verilməsidir. Hüquqi dövlətin bu mühüm tələbi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddənin I hissəsində deyilir: “Hər kəsin qanunla qadağan olun-

mayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüquq vardır”.

Əsas prinsiplərdən başqa prinsiplərə aşağıdakıları insan və vətəndaşın hüquqi statusuna da aid etmək olar:

➤ İnsan hüquqları, dövlətin yurisdiksiyası altında olan hər kəsə zəmanət verir;

➤ İnsan hüquqları ali sərvətdir, onlara hörmət, riayət və müdafiə isə dövlətin vəzifəsidir;

➤ İnsan hüquqları hakimiyyət üzərində nəzarət vasitəsi, insan hüquqları ilə müəyyən olunan azadlıq həddini keçməməli olan dövlətin qeyri-məhdud hakimiyyətinin məhdudlaşdırıcısıdır;

➤ İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmini hər hansı əlamət üzrə diskriminasiya ilə bir araya sığa bilməz;

➤ İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır;

➤ əsas hüquq və azadlıqlar bütün dövlət ərazisində eyni olmalıdır;

➤ şəxsi, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqlar dəyərinə görə bərabər səviyyəlidirlər, bu hüquqların vahid sistemində iyerarxiya yoxdur və insan hüquqları universaldır;

➤ kollektiv hüquqlar fərdin hüquqlarından ayrılmazdırlar, onlar fərdi hüquqlara zidd olmamalı, şəxsiyyətin hüquqi statusunu məhdudlaşdırmamalıdırlar;

II seminar məşğələ.

Kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemini;

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizmlərinin mahiyyətini;

– Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində dövlətdaxili aktları;

– Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları ilə 28 dekabr 2006-cı ildə və 26 dekabr 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli

Fəaliyyət planı və Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması haqqında Milli Fəaliyyət proqramının müddəalarını.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemli əlaqələrini təhlil etməyi;

– Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsində Konstitusiya Məhkəməsinin rolunu və əhəmiyyətini izah etməyi;

– Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Üzrə Müvəkkili mexanizminin rolunu və əhəmiyyətini açıqlamağı;

– Azərbaycan Respublikasında vəkillik institutunun insan hüquqlarının müdafiə olunmasında əhəmiyyətini və rolunu izah etməyi;

– Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Dövlət proqramı”nın icrası ilə bağlı DİO-nun üzərinə düşən vəzifələrin mahiyyətini göstərməyi;

– DİO-nun fəaliyyətində insan hüquqlarının təmin edilməsi üçün normativ baza rolunu oynayan sənədləri sadalamağı.

Kursant və dinləyicilər yiyələnmişdirlər:

–İnsan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində dövlət hakimiyyəti orqanlarının üzərinə düşən vəzifələr haqqında biliklərə;

–İnsan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində vətəndaş cəmiyyətinin rolunu izah etmək bacarığına;

–Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya nəzarətinin abstrakt, konkret və fərdi formalarını fərqləndirmək bacarığına;

–Azərbaycan Respublikası “Polis haqqında”, “Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında” qanunlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti ilə bağlı beynəlxalq standartlarla uyğunluğunu izah etmək bacarığına.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemi.

2. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusion təminatı mexanizmləri.

3. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətdaxili aktlar.

Özünüyoxlama sualları:

1. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusion təminatı mexanizmləri hansılardır?

2. Dünya praktikasında hüquq və azadlıqların müdafiəsi funksiyası Konstitusiya yurisdiksiyalı orqanlar tərəfindən hansı formalarda həyata keçirilir?

3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinə müraciətetmə hüququ hansı formalarda həyata keçirilə bilər?

4. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində dövlətdaxili aktlar hansılardır?

5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı və Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması haqqında Milli Fəaliyyət proqramında hansı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur?

Təcrübi tapşırıqlar:

1. Konspekt dəftərinə köçürməklə cədvəli doldurun.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçirilən islahatlar:

Qanunvericilik	İnstitutsional

2. Konstitusiya yurisdiksiyalı orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarətin mahiyyətini göstərməklə cədvəli doldurun.

<i>Obstrakt nəzarət</i>	<i>Konkret nəzarət</i>	<i>Fərdi nəzarət</i>

Yazılı tapşırıq:

1. “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı Azərbaycan Respublikasının ali məqsədidir” mövzusunda referat yaxud təqdimat hazırlamaq.

2. “Azərbaycan Respublikasında İnsan və vətəndaş hüquqlarının təminatı mexanizmləri” mövzusunda təqdimat hazırlayıb seminar məşğələsində göstərmək.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı və Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması haqqında Milli Fəaliyyət proqramının qısa şəkildə seminar dəftərində konseptləşdirmək.

Terminoloji tapşırıq:

Konsept dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlayın:

Petisiya, məhkəmə xərcləri, məhkəmə qərarı, struktur, strategiya, stimül, prezident, ratifikasiya.

Mövzu üzrə sualların izahı

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit-olunmuş İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemi.

Bu və ya digər ölkənin dövlət quruluşunun demokratizmi haqqında yalnız o halda danışmaq olar ki, onun qüvvədə olan Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqlarına hörmət ideyası dəqiq ifadə olunsun. Beləki, demokratiya, hörmət, insan hüquq və azadlıqları anlayışı bir-biri ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan Respub-

likasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir (mad. 12, I hissə).

Əsas Qanunda təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sistemini bu mövqedən nəzərdən keçirək. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi aktların və beynəlxalq standartların təsiri altında formalaşmış insan hüquq və azadlıqlarının geniş siyahısını özündə əks etdirən hüquqi sənəddir. O, BMT Nizamnaməsi, İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsi, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə Beynəlxalq Pakt, Mülki və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Pakt və sair kimi ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq hüquqi aktların əsas müddəalarını özündə cəmləşdirmişdir.

Keçmiş Konstitusiyadan fərqli olaraq yeni əsas Qanunda hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquq və azadlıqlara malik olması kimi beynəlxalq hüququn əsas prinsipi təsbit olunmuşdur. (Maddə 24, 1-cihissə).

Bu vacib prinsipin məzmunu və mənası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının üçüncü fəslində ətraflı şərh olunur. Lakin onların analizinə keçməzdən əvvəl, hüquq sistemindəki təsnifatını nəzərdən keçirək.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, konstitusiya hüququ elmində insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqları məcmusunun iki böyük qrupa bölünməsi qəbul olunmuşdur: **təbii və pozitiv**. Burada, insanın təbii hüquqları dedikdə, onun doğulduğu andan malik olduğu hüquqlar (misal üçün, yaşamaq, azadlıq hüququ və s.) başa düşülür. Buna görə də insanın təbii hüquqları dövlət tərəfindən yaradılmır və onlar sosial mahiyyətinə görə insana bəxş olunduğundan bu hüquqların tanınmasına ehtiyac yoxdur.

Təbii hüququn əksi pozitiv hüquqdur, yəni dövlət tərəfindən yaradılan və məcburetmə vasitələri ilə qorunan qanunlar və başqa hüquqi aktlardır (misal üçün: dövlət qulluğuna girmək, seçkilərdə iştirak etmək hüququ və s.).

Konstitusiyaya hüququ nəzəriyyəsində insan hüquq və azadlıqlarının vahid təsnifatı olmadığından onlar mütəxəssislər tərəfindən müxtəlif cür təsnif olunur. Belə ki, bir sıra alimlərin fikrincə insan hüquq və azadlıqlarını **birinci dərəcəli** (məs: azadlıq, vətəndaşlıq hüququ və s.) və **ikinci dərəcəli**lərə (bütün digər hüquqlar) ayırmaq zəruridir.

Başqa qrup alimlər hesab edirlərki, insan hüquq və azadlıqlarını və təndaşın əsas hüquqlarına (pozitiv hüquqlar) və insanın əsas hüquqlarına (təbii hüquqlar) ayırmaq lazımdır.

Digərlərinin fikrincə, fərdlə dövlət, həmçinin fərdlər arasında yaranan münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq əsas hüquq və azadlıqları 3 qrupa bölmək olar:

1. Sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlar;

2. Siyasi hüquq və azadlıqlar;

3. Şəxsi hüquq və azadlıqlar.

Belə fikir də mövcuddur ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını birinci, ikinci və üçüncü nəsil hüquqlara bölmək lazımdır. Lakin alimlərin əksəriyyəti belə hesab edirlər ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məcmusunu üç böyük qrupa ayırmaq zəruridir:

1) vətəndaş və siyasi hüquqları (misal üçün yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq, siyasi həyatda iştirak hüquqları, fikir, vicdan və din azadlığı və s.);

2) iqtisadi və sosial hüquqlar (misal üçün, təhsil, mənzil hüququ);

3) mədəni və evolyusiyaya hüququ (misal üçün, mədəni, siyasi və iqtisadi inkişaf, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ).

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları bütövlükdə yuxarıda göstərilən üçpilləli təsnifata uyğun gəlir. Misal üçün, orada yaşamaq (m. 27); azadlıq (m.28); təhlükəsiz yaşamaq (m.31); şəxsi toxunulmazlıq (m. 32); bərabərlik (m. 25), mənzil toxunulmazlığı (m. 33); tətillər (m. 36); milli mənsubiyyət (m. 44); ana dilindən istifadə (m. 45); şərəf və ləyaqətin müdafiəsi (m. 46); fikir və söz azadlığı (m. 47); vicdan azadlığı (m. 48); sərbəst toplaşmaq (m. 49); məlumat azadlığı (m.

50); yaradıcılıq azadlığı (m. 51); vətəndaşlıq hüququ (m. 52); cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak (m. 54); dövlətin idarə olunmasında iştirak (m. 55); seçki hüququ (m. 56); müraciət etmək hüququ (m. 57); birləşmək (m. 58); siyasi sığınacaq hüququ (m. 70) kimi **vətəndaş və siyasi hüquqlar** təsbit olunmuşdur.

Konstitusiyada **sosial və iqtisadi hüquqlar** da geniş təsbit olunmuşdur. Hər bir şəxs mülkiyyət (m. 29); əqli mülkiyyət (m. 30); əmək (m. 35.); istirahət (m. 37); sosial təminat (m. 38); azad sahibkarlıq (m. 59); zərərin ödənilməsini tələb etmək (m. 68) hüququna malikdir. Bundan əlavə bir sıra sosial mədəni hüquqlardan, xüsusilə, nigah (m. 34); sağlam ətraf mühitdə yaşamaq (m. 39); mədəniyyət (m. 40); sağlamlığın qorunması (m. 41); təhsil (m. 42); mənzil (m. 43); yaradıcılıq hüququ (m. 51) kimi insan hüquqlarından bəhs olunur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sisteminin bu cür qısa analizi göstərir ki, Əsas Qanunun bu hissəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində dünya birliklərinin irəli sürdüyü tələblərə tam uyğundur və hansı ki, hər bir demokratik hüquqi dövlətin Konstitusiyasında əks olunmalıdır. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ratifikasiya etdiyi müvafiq beynəlxalq sazişlərdə analoqu olmayan bir sıra hüquqlara malikdir. Bu, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ (m. 39); cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ (m. 54); müraciət hüququ (m. 57); azad sahibkarlıq hüququ (m. 59); qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcburetməyə yol verilməməsidir (m. 66). İnsan hüquqlarının beynəlxalq qəbul olunmuş kataloqunu ötür keçmə faktını, bütövlükdə alqışlamamaq və eyni zamanda insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının təşəkkülü və inkişafında daxili qanunvericiliyin göstərdiyi mühüm təsiri nəzərdən qaçırmaq olmaz. Yuxarıda göstərilən qrupa **təhlükəsiz yaşamaq hüququnuda** (mad 31) aid etmək olar. Belə ki, insan hüquqlarının beynəlxalq kataloqunda bu hüququn birbaşa ekvivalenti yoxdur.

Dövlət, xalq, insan üçün olmalıdır, buna görə də vətəndaşların hüquqlarının qorunması, təminatı hər kəs üçün layiqli

yaşayış şəraitinin yaradılması, bütün bunlar Konstitusiyada əks olunmalıdır.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları onların öz mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və digər hüquqlarının sərbəst və maneəsiz həyata keçirilməsi üçün kifayətdir.

Bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüquqa görə beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına məhz konstitusion qaydada təminat verilməsi dövlətin vəzifəsi hesab edilmir, əksinə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin II hissəsində göstərilir: Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Başlıcası odur ki, dövlət vətəndaşları öz konstitusion hüquq və azadlıqlarından istifadə etmək üçün real imkanlarla təmin edən hüquqi və təşkilati mexanizmə malik olsun və effektiv fəaliyyət göstərsin, qanunlar, o cümlədən cinayət qanunları ilə onların bu hüquq və azadlıqlardan sərbəst istifadə etmək imkanlarını pozan, məhdudlaşdıran və ya bundan məhrum edən hər hansı qəsdlərdən etibarlı müdafiə etsin.

2. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusion təminatı mexanizmləri.

Mükəmməl məhkəmə sisteminə malik olan ölkələrdə insan hüquqlarının total surətdə pozulması mümkün deyildir, daha doğrusu, hüquqları pozulanların əksəriyyəti məhkəmələr vasitəsi ilə hüquqlarını nəinki bərpa edir, həmçinin pozuntu nəticəsində ona dəymiş maddi və mənəvi zərərin əvəzini də ala bilirlər. Müxtəlif ölkələrin məhkəmə sistemi bir-birindən fərqlənir. Fərqlərə baxmayaraq məhkəmələr üçün iki zəruri hal vacibdir: **məhkəmələrin müstəqilliyi və səlahiyyətliyi.** Məhkəmələr yalnız o zaman səmərəli fəaliyyət göstərə bilər ki, o struktur cəhətdən digər hakimiyyət qollarından asılı olmasın və hakimlər üçün nəzərdə tutulan təminatlar formal deyil, real olsun. Ayrı-ayrı ölkələrdə məhkəmə hakimlərinin təyinatı müxtəlif yollarla həyata keçirilir. Belə yollardan biri məhkəmə hakimlərinin prezident

tərəfindən təyin olunması, digəri hakimlərin xüsusi məhkəmə şurası tərəfindən seçilməsi, üçüncüsü, parlament və hökumət tərəfindən təyin olunması kimi ola bilər. Demokratik cəmiyyətlərdə məhkəmə hakimiyyətinin normal fəaliyyətinin bir neçə aşağıdakı əlamətləri vardır.

➤ Bir neçə instansiyaya malik olan məhkəmə sisteminin olması. Belə məhkəmə sistemi ədalətli məhkəmə araşdırmasına şərait yaradır;

➤ fəvqəladə məhkəmələrin qadağan olunması;

➤ müxtəlif prosesual təminatların mövcudluğu;

➤ məhkəmə icraatında ictimai amillərin mövcudluğu (məsələn, andlılar məhkəməsi);

➤ məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini təmin edən müxtəlif təminatların mövcudluğu;

➤ vətəndaşların məhkəmə orqanlarına azad çıxışının təmin olunması;

➤ inzibati orqanlar və yerli özünüidarə orqanları üzərində məhkəmə nəzarətinin mövcudluğu;

Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər;

➤ Məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir;

➤ Cinayət məhkəmə icraatında ittiham və müdafiə tərəfi ştirak edir;

➤ Məhkəmə quruluşu və məhkəmə icraatı qaydası qanunla müəyyən olunur və s.

Konstitusiya Məhkəməsi.

Konstitusiya Məhkəməsinin əsas funksiyası hüquq normalarının konstitusiyaya uyğun olmasına nəzarət etməkdir.

Bir çox ölkələrdə Konstitusiya Məhkəməsi digər məhkəmə orqanlarından fərqli olaraq müstəqil fəaliyyət göstərir. Bununla belə, fərqli ölkələr də vardır. Məsələn, ABŞ-da Konstitusiya Məhkəməsinə aid olan səlahiyyətləri Ali Məhkəmə həyata keçirir.

Fransada isə bu səlahiyyətləri Fransanın Konstitusiya Şurası həyata keçirir. Ayrı-ayrı ölkələrin Konstitusiyaya məhkəmələri səlahiyyət və funksiyalarına görə bir-birindən fərqlənsə də onların təşkili, demək olar ki, bütün ölkələrdə oxşar prosedur əsasında həyata keçirilir. Konstitusiyaya məhkəməsinin hakimləri bir qayda olaraq təyin olunur və bu təyinatda parlament iştirak edir. Hakimlərin səlahiyyət müddəti 9-12 il olur və onlar təkrar seçilmək hüququna malik olurlar.

Qeyd olunduğu kimi, Konstitusiyaya Məhkəməsinin əsas funksiyası parlamentin qəbul etdiyi qanunların Konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etməkdir. Bununla belə, Konstitusiyaya Məhkəməsi həmçinin qanun tabeli normaların və yerli hakimiyyət orqanlarının aktlarının (həmçinin özünüidarə orqanlarının) da qanunlara və konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət edir. Konstitusiyaya məhkəməsi həmçinin bəzi ölkələrdə qəbul olunan qanunların həmin ölkənin tərəfdar olduğu insan hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq konvensiyalara uyğun olub-olmamasına da nəzarət edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinə əhəmiyyətli edən əsas amillərdən biri də ona hansı təsisatların və fərdlərin şikayət və ya müraciət edə bilməsidir. Bir qayda olaraq belələri içərisində ölkənin ali hakimiyyət orqanları və səlahiyyətli şəxsləri olur.

Bu orqanlar və ya şəxslər içərisində prezident, hökumət, prokurorluq, ombudsman və ümumi məhkəmələr olur (sonuncular qanunların konstitusiyaya uyğun olub-olmamasını müəyyən etməkdə çətinlik çəkərkən konstitusiyaya məhkəməsinə müraciət edirlər).

Bir çox ölkələrdə *konstitusiyaya şikayəti* adlanan prosedura da mövcuddur ki, bu prosedura əsasən konstitusiyada əks olunmuş hüquqlarının məhkəmə və arbitraj tərəfindən pozulmasını güman edən istənilən fərd və təşkilat Konstitusiyaya məhkəməsinə şikayət verə bilər. Belə mexanizmi *vətəndaşların sərəncamında olan mexanizm* adlandırırlar.

Hər kəs onun hüququnu və azadlığını pozan normaların konstitusiyaya uyğun olmadığını iddia edə bilər və beləliklə, o, bunu konstitusiyaya məhkəməsində sübut etdikdə nəinki hüququnu bərpa edir, həmçinin həmin normanın ləğvinə, yaxud dəyiş-

dirilməsinə nail olur. Beləliklə, presedent yaranır və digərlərinin də analoji hüquqları bərpa olunur.

Yuxarıdada göstərdiyimiz kimi, insan hüquqları ilə əlaqədar bir sıra mütərəqqi müddəalar Konstitusiyamızda öz əksini tapmışdır. Belə ki, Konstitusiyanın 26-cı maddəsinə əsasən, hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir, hər kəsin dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilmək hüququ vardır (maddə 60, hissə2). Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaq icra, qanunvericilik və məhkəmə orqanlarının borcudur. Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir və bu hüquq və azadlıqların pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir (maddə 71, hissələr 1,6 və 7). Məhkəmə təminatı hüquq pozuntularının müdafiəsinin ən effektiv vasitəsidir. Hüquq və azadlıqların müdafiəsi üçün Respublikamızda yaradılan ən əhəmiyyətli orqan isə Konstitusiya Məhkəməsidir. Müasir demokratik dövlətdə və cəmiyyətdə insan hüquqlarının ən səmərəli məhkəmə müdafiəsi institutu konstitusion ədalət mühakiməsidir. Dünya praktikasında hüquq və azadlıqların müdafiəsi funksiyası Konstitusiya yurisdiksiyalı orqanlar tərəfindən onların fəaliyyətinin aşağıdakı üç əsas formasında istifadə edilməsi yolu ilə həyata keçirilir: *qanunların və sair normativ aktların, eləcə də məhkəmə qərarlarının və inzibati qərarların Konstitusiyaya və insanın, vətəndaşın onda təsbit edilmiş hüquqlarına və azadlıqlarına uyğun olmasına* abstrakt, konkret və fərdi nəzarət edilməsi. Abstrakt nəzarət qəbul edilən qanunların və digər normativ aktların onların konkret hüquq pozuntularına tətbiqindən asılı olmayaraq Konstitusiyaya uyğun olmasına dair Konstitusiya məhkəməsinə sorğu verilməsini nəzərdə tutur. Nəzarətin bu növünün məqsədi normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi prosesində qanunvericilik tərəfindən Konstitusiyaya və onun insan hüquqları və azadlıqlarına əməl edilməsindəni barətdir.

Konkret nəzarət isə tətbiq edilməli olan qanunun Konstitusiyaya uyğunluğu barəsində məsələni nəzərdə tutur. Nəzarətin bu növündə tətbiq edilməli olan hüquq normalarının Konstitusiyaya uyğun olub-olmaması haqqında məsələnin məhkəmələrin özlərinin həll etmək səlahiyyəti olan ölkələrdə daha geniş yayılmışdır. Konstitusiya nəzarəti həm də *fərdi* və ya *kollektiv* şikayətlər formasında da həyata keçirilir. Belə nəzarət fərdin-insan hüquq və azadlıqlarının subyekt, habelə müxtəlif vətəndaş birliklərinin, hüquqi şəxslərin insan hüquq və azadlıqlarının qanunlar, normativ aktlar, məhkəmə qərarları tərəfindən pozulmasına dair Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət verməsini nəzərdə tutur. Konstitusiya şikayət fərdin dövlətin özbaşnalığından müdafiəsinin mühüm hüquqlarının ali qərarı qismində fəaliyyətinin təhlil edilməsi zamanı qeyd etmək lazımdır ki, onların insan hüquqlarının daimi inkişaf etdirilməsi, zənginləşməsində və məzmunun dərinləşməsində böyük rolu vardır. Bu zaman məhkəmələr hüquq və azadlıqların pozulmaması üçün qanunvericiliyin əməl etməli olduğu presedent xarakterli bütöv prinsiplər sistemi işləyib hazırlamışdılar.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin yaranmasından (14 iyul 1998-ci ildə Konstitusiya məhkəməsi rəsmi olaraq fəaliyyətə başlayıb) çox qısa bir zaman keçməsinə baxmayaraq öz fəaliyyəti ilə ölkəmizin hüquqi dövlət quruculuğunda layiqli yerini almışdır. Fəaliyyətə başladıqdan sonra qəbul etdiyi qərarların hamısı insan hüquqları ilə birbaşa əlaqədar olmuşdur. Bu qərarlar ilə qüvvədə olan qanunvericilikdəki Konstitusiyanın əlaqədar müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edən bir sıra normativ aktlarda müasir insan hüquqları tələbatına cavab verən əhəmiyyətli dəyişikliklər edilmişdir. Bunlara misal olaraq əmlakın tam müsadirəsinin ləğv olunmasını, yaxın qohumların şahid qismində müttəhim əleyhinə ifadə verməməsinin təmin olunmasını, mülkiyyət hüququ ilə bağlı bir sıra məhdudiyətlərin aradan götürülməsini və s. göstərmək olar. Konstitusiyamızda Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmə hüququna malik olan orqanlar sadalanmışdır (maddə 130). Yuxarıda qeyd edildiyi kimi Konstitusiya Məhkəməsinə **Fərdi və**

ya kollektiv müraciət də nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə Konstitusiyada deyilir ki: “hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla və müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi ilə bağlı şikayət verə bilər”.

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya məhkəməsinin səlahiyyətləri və onun təşkili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsi və müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin tərkibi sədr və sədr müavini də daxil olmaqla, 9 hakimdən ibarətdir. Onlar Prezidentin təqdimatı əsasında Milli Məclis tərəfindən təyin edirlər.

Onun yurisdiksiyası Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisinə şamil olunur.

Konstitusiya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətləri bunlardır:

- Normativ hüquqi aktların daha üstün hüquqi qüvvəyə malik digər normativ aktlara uyğunluğunu yoxlayır;
- Konstitusiyada sadalanan subyektlərin müraciətləri əsasında Konstitusiya və qanunların şərhini həyata keçirir;
- İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı fərdlərdən daxil olan şikayətlərə baxır;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

3. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətdaxili aktlar.

- İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Fərman (22 fevral 1998)
- Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Dövlət Proqramı (18 iyun 1998).
- Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquq Və Azadlıqlarının Həyata Keçirilməsinin Tənzimlənməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu (24 dekabr 2002)

- Vətəndaşların Hüquq Və Azadlıqlarını Pozan Qərar və Hərəkətlərdən (Hərəkətsizlikdən) Məhkəməyə Şikayət Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11 iyun 1999).

- Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı (28 dekabr 2006).

Ölkəmizdə demokratiyanın genişlənməsinə, insan hüquqlarının təminatının möhkəmləndirilməsinə xidmət edən və tarixi əhəmiyyətə malik aktlardan “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” 22 fevral 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanıdır.

Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin 50 illik yubileyi ərəfəsində verilmiş bu Fərmanda demokratiyanın inkişafına, ölkənin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələrinə yönəlmiş təşkilati və praktiki tədbirlər nəzərdə tutulmuş, onların həyata keçirilməsi yolları göstərilmişdir. Bu mühüm sənəd ölkəmizdə ümumbəşəri dəyərlərin təsdiqlənməsinin və hüquqi quruculuq işinin ana xəttini təşkil edərək dövlət orqanları və ümumiyyətlə bütün cəmiyyətimiz üçün fəaliyyət proqramına çevrilmişdir. Fərmanın tələbinə uyğun olaraq İnsan hüquqları üzrə Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli müvəkkili təsisatı (Ombudsman), bu sahədə araşdırmalarla məşğul olan elmi-tədqiqat mərkəzi-Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası yanında İnsan Hüquqları İnstitutu yaradıldı və digər zəruri qurumlar təşkil olundu. Ölkənin qanunları və digər normativ-hüquqi aktları insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırıldı. Bu hüquqi aktlardan daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən “Polis haqqında”, “Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında” qanunlar bizim fəaliyyətimiz üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri təkmilləşdirildi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr və qarşılıqlı əməkdaşlıq möhkəmləndirildi, insan hüquqları və onların müdafiəsinə aid biliklərin geniş təbliği təşkil olundu. Hüquq-mühafizə fəaliyyətində təhqiqat, istintaq, məhkəmə orqanları tərəfindən insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində qanunvericiliyin tətbiqi

praktikasının öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi, mövcud pozuntuların aradan qaldırılması işi yüksək səviyyəyə qaldırıldı.

İnsan hüquq və azadlıqlarının əsas təminatçılarından biri kimi daxili işlər orqanları da sözsüz ki, bu sahədə aparılan islahatlardan kənar qala bilməzdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən “İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Dövlət Proqramı”nın müddəalarına müvafiq olaraq daxili işlər orqanlarının bu sahədəki fəaliyyəti əsasən üç istiqamətdə təşkil olundu:

1. Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların insan hüquqları standartlarına uyğunlaşdırılması (bənd 2,3);

2. Daxili işlər orqanları tərəfindən insan hüquqlarının mühafizəsini daha da gücləndirmək məqsədi ilə struktur islahatlarının aparılması (bənd 16);

3. İnsan hüquqları sahəsində hüquqi maarifləndirmə işinin daxili işlər orqanlarında təşkili (bənd 10).

“Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya qanunu Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilmişdir.

Qanunda aşağıdakılar təsbit edilmişdir:

— onun heç bir müddəası dövlət orqanları, təşkilatlar və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkətlər üçün hüquqi əsas yaradan müddəa kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz. Heç kəs öz hüquqlarından və azadlıqlarından sui-istifadə etməməlidir.

— Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində (müharibənin hüquqauyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci maddəsinin I hissəsində, 46-cı maddəsinin III hissəsində, 63-cü, 64-cü maddələrində və 71-ci

maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

— Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş İnsan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

— İnsan hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir.

— İnsan hüquqlarına və azadlıqlarına qoyulan məhdudiyətlər həmin hüquqların və azadlıqların mahiyyətini dəyişməməlidir.

— İnsan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənəsb olmalıdır.

— Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

— Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı, Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci, 51-ci, 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı dövlət təhlükəsizliyi mənafehləri üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin qarşısının alınması məqsədi ilə Konstitusiyanın 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması üçün;

— Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti

ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün;

— Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün, Konstitusiyanın 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün;

— Konstitusiyanın 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 50-ci maddəsində göstərilən məlumat azadlığı həmçinin dövlətin ərazi bütövlüyü maraqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün;

— Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Şəxsin tutulmasına, həbsə alınmasına və ya azadlıqdan məhrum edilməsinə qoyulan məhdudluyətlər:

— Şəxsin səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra azadlıqdan məhrum edilməsi;

— Şəxsin məhkəmənin qanuni qərarına əməl etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulan hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

— Şəxsin cinayət törətmiş olduğuna əsaslı şübhələr olduqda və ya onun hüquq pozuntusu törətməsinin və yaxud bu əməli törətdikdən sonra qaçıb gizlənməsinin qarşısını almağa əsaslı zərurət olduqda, səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi məqsədi ilə onun qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

— Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyəvi nəzarət məqsədi ilə qanuni qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi və

ya səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi üçün qanuni tutulması;

— Yoluxucu xəstəlikləri yaymasının qarşısını almaq məqsədi ilə şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin və ya avaralıqla məşğul olanların qanuni tutulması;

— Şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi, yaxud barəsində məcburi çıxarılma və ya ekstradisiya tədbirləri görülən şəxsin qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

— Qanunun 4.1-ci maddəsinə uyğun tutulmuş və ya həbs olunmuş hər bir şəxs dərhal, işə baxmaq və ya məhkəməyə qədər azad etmək səlahiyyətinə malik olan hakimın yanına gətirilir. Həmin şəxs qanunla müəyyən edilmiş müddətdə məhkəmə araşdırmasının aparılması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir;

— Tutulma və ya həbsə alma nəticəsində azadlıqdan məhrum olunan hər bir şəxs məhkəmə araşdırmasının aparılması hüququna malikdir və bu zaman məhkəmə, təxirə salmadan onun tutulmasının qanuniliyi məsələsini həll edir və əgər o, qanunsuz tutulubsa, onun azad olunması haqqında qərar çıxarır.

— Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs onun məhkəməyə gələcəyinə təminat verilməsi şərti ilə məhkəməyə qədər azad edilə bilər.

— Qanunun 4.1-ci maddəsinin göstərişlərinə zidd olaraq tutulan və ya həbs olunan hər bir şəxsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ vardır.

— Heç kəs yalnız hansısa mülki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə qadir olmadığına görə tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Şəxsin insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququ və Məhkəmələrin Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ, qanunvericilikdə təsbit edilmişdir.

Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (əsas müddəaları) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə təsbit edilmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir, habelə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhkəmə təminatı ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Qanunda aşağıdakılar təsbit edilmişdir:

- Məhkəməyə müraciət etmək hüququ;
- Şikayətin verilməsi qaydası;
- Qanunun tətbiq dairəsi;
- Məhkəmə qaydasında şikayət verilə bilən qərarlar və hərəkətlər (hərəkətsizlik);
- Məhkəməyə şikayətlə müraciət edilməsi müddətləri;
- Şikayətə dair məhkəmə qətnaməsi;
- Məhkəmə qərarının icrası;
- Şikayətə baxılması ilə əlaqədar məhkəmə xərcləri.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci ilin 18 iyun tarixi Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş” İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət proqramı” çərçivəsində qanunvericilik və institusional islahatlar həyata keçirilmişdir. Demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni məhkəmə sistemi, konstitusiya nəzarəti, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil kimi yeni təsisatlar yaradılmış, hüquq-mühafizə fəaliyyəti təkmilləşdirilmiş, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti genişlənmiş, insan hüquqlarının təmini sahəsində effektiv müdafiə mexanizmləri formalaşdırılmışdır.

Hazırda Azərbaycanın yaşadığı yeni inkişaf mərhələsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılan ardıcıl islahatların davam etdirilməsini şərtləndirir. Qarşıdan gələn illər üçün Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarının insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla yeni əməkdaşlıq strategiyasının

hazırlanması və həyata keçirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təminatı baxımından təkmilləşdirilməsi, elmi-analitik işlərin stimullaşdırılması, hüquqi maarifləndirmə işinin genişləndirilməsi, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi kimi vəzifələr müəyyən edilir. Bu məqsədlə 28 dekabr 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı təsdiq edilmişdir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planında aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

I. Normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi sahəsində fəaliyyət;

II. İnsan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq;

III. Əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsi-nin gücləndirilməsi sahəsində tədbirlər;

IV. Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təmini baxımından təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlər;

V. İnsan hüquqları sahəsində tədris, maarifləndirmə, elmi-analitik və əməkdaşlıq tədbirləri.

Mövzu №5

İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏ MEXANİZMLƏRİ

Vaxt - 6 saat

Mühazirə - 4 saat.

Seminar - 2 saat

Kursant və dinləyicilər bilməlidirlər :

- İnsan hüquqlarının müdafiə mexanizmlərinin anlayışını;
- İnsan hüquqlarının müdafiə mexanizmlərinin növlərini;
- İnsan hüquqları müdafiəsinin beynəlxalq və regional sistemlərini;
- Avropa Məhkəməsinə müraciət və məhkəmə icraatı qaydalarını;
- İnsan hüquqları müdafiə sisteminin elementlərini;
- İnsan hüquqlarının təminatının anlayışını;
- İnsan hüquqları sahəsində milli təsisatları;
- Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemini;
- İnsan hüquqlarının təminatında dövlətin və dövlət orqanlarının rolunu;
- Ombudsman təsisatının yaranması tarixini;
- Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı fəaliyyətinin əsaslarını.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

- İnsan hüquqlarının müdafiə mexanizmlərini təhlil etməyi;
- İnsan hüquqlarının müdafiəsinin BMT və Avropa sisteminin yaranması zərurətini izah etməyi;
- İnsan hüquqları sahəsindəki milli təsisatların rolunu təhlil etməyi;
- İnsan hüquqlarının müdafiəsinin BMT və Avropa sistemlərinin dövlətlər və eləcə də Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyətini izah etməyi;
- İnsan hüquqlarının müdafiəsinin BMT və Avropa sistemlərinin nəliyyətlərinin nədən ibarət olmasını göstərməyi;

- İnsan hüquqlarının müdafiəsində vətəndaş cəmiyyətinin rolunu və əhəmiyyətini təhlil etməyi;
- Vəkillik institutunun rolu və əhəmiyyəti barədə təhlil aparmağı;
- İnsan hüquqlarının müdafiəsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu izah etməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnməlidirlər:

- İnsan hüquqlarının təminatı sahəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətini fərqləndirməklə izah etmək bacarığına;
- İnsan hüquqlarının milli, beynəlxalq və regional müdafiə sistemlərinin elementləri barədə biliklərə;
- Avropa Məhkəməsinə son iki ildə Azərbaycandan daxil olmuş işlərə baxılması nəticələri haqqında praktiki məlumatlara;
- Ombudsman təsisatının müasir cəmiyyətdə İnsan hüquqlarının müdafiəsində əhəmiyyətini geniş izah etmək bacarığına;
- Ombudsman təsisatının insan hüquqlarının təminatı üzrə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Orqanları ilə əlaqələrinin hüquqi əsasları haqqında normativ tələblərə.

Müzakirəyə çıxarılan suallar

1. İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin anlayışı və növləri.
2. İnsan hüquqları müdafiəsinin BMT sistemi.
3. İnsan hüquqları müdafiəsinin regional sistemləri.
4. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin məhkəmə sistemi.
5. İnsan hüquqlarının müdafiəsində Ombudsman təsisatının rolu.
6. İnsan hüquqlarının inzibati-hüquqi müdafiə sistemi.

Özünüyoxlama sualları:

1. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin hansı mexanizmləri vardır?
2. İnsan hüquqlarının müdafiəsində BMT-nin nailiyyətləri nədən ibarətdir?
3. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq səviyyədə əsas problemlər nədən ibarətdir?
4. BMT sistemində insan hüquqlarının müdafiə mexanizmləri hansılardır?

5. BMT-nin əsas orqanlarının insan hüquqlarının müdafiəsində rolu nədən ibarətdir?
6. İnsan Hüquqları Şurasının fəaliyyəti nədən ibarətdir?
7. BMT ilə orqanlarının insan hüquqları müdafiəsində rolu nədən ibarətdir?
8. 1235 və 1503 prosedurlarına əsasən insan hüquqları müdafiəsinin tənzimi necə həyata keçirilir?
9. İnsan Hüquqları müdafiəsinin Avropa sisteminin strukturu nədən ibarətdir?
10. Avropa Şurasının insan hüquqları müdafiəsinin məqsədləri hansılardır?
11. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin əsas funksiyaları hansılardır?
12. ATƏT-in insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyəti nədən ibarətdir?
13. Avropa İttifaqının insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyəti nədən ibarətdir?
14. İnsan hüquqlarının dövlətdaxili müdafiə mexanizmləri hansılardır?
15. İnsan hüquqlarının müdafiəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi hansı fəaliyyəti həyata keçirir?
16. Məhkəmələrin insan hüquqlarının müdafiəsində rolu nədən ibarətdir?
17. İnsan hüquqlarının müdafiəsində inzibati-hüquqi mexanizmləri hansılardır?
18. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin funksiyaları nədən ibarətdir?

Təcrübi tapşırıqlar:

1. İnternet resurslardan istifadə etməklə son 3 il ərzində insan hüquqlarının Beynəlxalq və Regional müdafiə mexanizmlərində Azərbaycan Respublikası ilə bağlı baxılmış işlər barədə məlumatları seminar dəftərinizdə konspektləşdirin.
2. Dövlətdaxili, Regional və Beynəlxalq İH müdafiə mexanizmlərinin elementlərini qeyd etməklə sxemi tamamlayın.

İH-nın Dövlətdaxili müdafiə mexanizmləri	İH-nın Regional müdafiə mexanizmləri	İH-nın Beynəlxalq universal müdafiə mexanizmləri

Yazılı tapşırıq:

1. *“İnsan Hüquqlarının müdafiə mexanizmlərinin əhəmiyyəti”* mövzusunda çıxış hazırlamaq.

2. *“İH-nın müdafiəsinin BMT mexanizmi”*, *“İH-nın müdafiəsinin Avropa mexanizmi”*, yaxud, *“İH-nın müdafiəsinin ölkədaxili mexanizmi”* mövzularından biri üzrə elektron formada təqdimat hazırlayıb seminar məşğələsində nümayiş etdirmək.

Terminoloji tapşırıq:

Konspekt dəftərinə aşağıdakı terminləri qeyd edib mənasını açıqlayın:

Universal sülh, ratifikasiya, fakültativ protokol, unifikasiya, ipso facto status, integrasiya, assambleya, ex officio, status-kvo, Şengen zonası, de-fakto.

Mövzu üzrə sualların izahı:

1. İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin anlayışı və növləri

Birinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Millətlər Liqası, İkinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yarandı. Millətlər Liqası birinci dünya müharibəsinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı isə İkinci dünya müharibəsinə bəşəriyyətin reaksiyası idi. İkinci dünya müharibəsinə qalibiyyətlə başa vurmuş dövlətlər bundan sonra dünyada əminamanlığı qoruyub saxlamaq və müharibəyə yol verməmək məqsədi ilə artıq Millətlər Liqasından fərqli olaraq yaşamaq qabiliyyətini sübut etmiş dünyanın ən nəhəng və əhatəli beynəlxalq təşkilatının-Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsasını qoydular. Yaranmasından 60 ildən artıq bir müddət keçən bu təşkilatı indi yalnız dünyada əminamanlığı təmin edən və müharibələrin

qarşısını alan təşkilat kimi səciyyələndirmək olmaz. BMT həm də dünyada insan hüquq və azadlıqlarının bərqərar olunması istiqamətində nəhəng işlər görmüş bir təşkilatdır. Dünyada bərqərar olmuş universal hüquq və azadlıqlar və onlara dair beynəlxalq standartlar BMT-nin himayəsi altında yaranmış və formalaşmışdır. BMT-nin əsas missiyası BMT nizamnaməsinin 1-ci maddəsində əks olunmuşdur:

1. Beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub saxlamaq və bu məqsədlə: sülhə, təhlükənin qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün və təcavüz aktlarını və digər pozuntu hallarını yatırtmaq üçün səmərəli kollektiv tədbirlər görmək və sülhün pozulmasına gətirib çıxara bilən beynəlxalq mübahisə və situasiyaların dinc vasitələrlə və ədalət və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq nizamlanmasına və yaxud həll olunmasına müvəffəq olmaq;

2. Millətlər arasında, xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək, universal sülhün möhkəmləndirilməsi üçün digər müvafiq tədbirlər görmək;

3. İqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq və bu ümumi məqsədlərə çatmaq üçün millətlərin hərəkətlərini əlaqələndirmək üçün mərkəz rolunu oynamaq.

Göründüyü kimi, nizamnamədə BMT üzvü olan dövlətlərin insan hüquq və azadlıqlarına dair öhdəlikləri olduqca səthi və ümumi anlayış çərçivəsində verilmişdir. Beləliklə, insan hüquqlarının əsası, bir struktur kimi BMT sistemində bu təşkilatın yarandığı vaxt deyil, onun inkişafı dövründə təşəkkül tapmışdır.

BMT nizamnaməsində (68-ci maddə istisna olmaqla) insan hüquqları ilə bağlı hər hansı qurumun yaradılması və fəaliyyəti haqqında heç nə xatırlanmır. Yalnız nizamnamənin 68-ci maddəsi insan hüquqları ilə məşğul olacaq komissiyaların yaradılmasını mümkün edir. Həmin maddədə deyilir: “İqtisadi və Sosial Şura

iqtisadi və sosial sahələrdə və insan hüquqlarına dəstək vermək üçün komissiyalar və habelə öz funksiyalarının icrası üçün tələb olunan digər bu cür komissiyalar təsis edir”.

Bir qədər mücərrəd yazılmış bu maddə sonradan BMT strukturlarında bilavasitə və dolayısı ilə insan hüquqları ilə məşğul olan strukturların yaranması üçün hüquqi baza yaratmışdır. BMT nizamnaməsində insan hüquqlarına dair müddəaların az olmasının isə əsaslı səbəbləri var idi. BMT-ni yaradan dövlətlərin insan hüquqları ilə bağlı problemləri belə müddəaların nizamnaməyə daxil edilməsinin qarşısını alırdı. Bu problemlər ABŞ üçün irqçilik, Böyük Britaniya və Fransa üçün müstəmləkələr, Sovet İttifaqı üçün isə bu ölkənin ümumiyyətlə demokratiyadan çox uzaq olması və yüz minlərlə insanın düşərgə və həbsxanalarda olması idi. Məhz bu problemlər sonradan “İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi”ndə öz əksini tapmış insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunması üçün ölkələr üzərinə öhdəliklər qoyacaq sənədlərin (konkret olaraq hər iki Paktın) qəbul olunmasının təxminən 20 il gecikməsinə, daha 10 il sonra isə qüvvəyə minməsinə mane oldu.

BMT nizamnaməsində İnsan hüquqlarına ümumhörmət prinsipi ümumi şəkildə yazılsa da həmin dövrdən başlayaraq, bəşəriyyət öz söylərini bu prinsipin konkretləşdirilməsi istiqamətində birləşdirmişdir. Bu söylərin ilk real nəticəsi keçən mövzuda öyrəndiyimiz İnsan hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamə 1948-ci ildə, Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt isə 1966-cı ildə qəbul oldundu. Bu Paktlar 1976-cı ildə zəruri ratifikasiya sənədlərini toplayaraq qüvvəyə mindi. Bildiyimiz kimi İnsan hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamə, hər iki Pakt və Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakta əlavə olunan iki fakultativ protokol birlikdə İnsan hüquqlarına dair Beynəlxalq Bill (International Bill of Human Rights) adlanmaqla BMT İnsan hüquqlarına dair standartlarının nüvəsini təşkil edir.

Bu sənədlərlə yanaşı, BMT-nin himayəsi altında insan hüquqlarına dair yüzdən artıq konvensiya, bəyannamə, minimal standart qaydalar və qərarlar qəbul olunmuşdur.

BMT universal beynəlxalq qurum olmaqla bütövlükdə dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasına və dövlətlər arasında əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Onun nizamnaməsi 1945-ci ilin 26 iyun tarixində San-Fransiskoda keçirilən konfransda imzalanmış və 24 oktyabr 1945-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir. BMT hazırda 192 dövləti öz sıralarında birləşdirən, müxtəlif əsas və yardımçı orqanları, ixtisaslaşmış idarələri, müxtəlif komissiya və proqramları özündə birləşdirən nəhəng bir qurumdur. Hər bir dövlət BMT-yə üzv qəbul olunarkən onun nizamnaməsinə qoşulur və onu ratifikasiya edir. Bu baxımdan BMT nizamnaməsi təkcə bu qurumun nizamnaməsi deyil, həmçinin özlüyündə dövlətlərarası bir müqavilədir.

Hər hansı bir ölkənin BMT nizamnaməsinə əsasən öz üzərinə götürdüyü öhdəliyi başqa bir beynəlxalq müqavilədə götürülmüş öhdəliklə ziddiyyət yaratdıqda BMT nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş öhdəlik üstünlük hüququna malik olur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi BMT nizamnaməsinin 68-ci maddəsindəki müddəalara əsaslanaraq elə həmin qurumun özündə İnsan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı strukturlar yaradıldı. Sülhün qorunması üçün beynəlxalq əməkdaşlıq təşkilatı kimi yaranmış BMT bundan sonra insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ən böyük təsisata çevrildi. BMT-nin nizamnaməsində gələcəkdə regional təsisatların yaradılmasının mümkünlüyü qeyd olunmuşdur. Hazırda insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin iki əsas sistemi mövcuddur:

1. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin BMT sistemi.
2. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin regional sistemləri.

İnsan hüquqları müdafiəsinin regional sistemi olaraq əsasən Avropa sistemi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, biz aşağıda insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının Avropa sistemi və bu sistemi yaradan təsisatlar və onların qəbul etdiyi sənədlər haqqında və eləcə də bu sistem çərçivəsində mövcud olan hüquq-mühafizə mexanizmlərindən söhbət açacağıq.

2. İnsan hüquqları müdafiəsinin BMT sistemi.

İnsan hüquqlarının təmin olunması sahəsində beynəlxalq

mexanizmlər içərisində İnsan hüquqları ilə məşğul olan və bu istiqamətdə dövlətlərarası əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi ilə yaradılmış beynəlxalq təşkilatların rolu əvəzsizdir.

İnsan hüquqları sahəsində informasiya əldə edilməsi və toplanması metodu üzrə beynəlxalq prosedura əsasən aşağıdakı funksiyaları vardır:

– Dövlətlərin insan hüquqlarına dair öhdəliklərə əməl etməsinə dair onların hesabatlarına baxılması;

– Dövlətlərin insan hüquqlarına dair öhdəliklərə dair bir-birlərinə qarşı irəli sürdükləri pretenziyalara baxılması;

– Ayrı-ayrı şəxslərin, qrupların qeyri-hökumət təşkilatlarının insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxılması;

– İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı aparılan təhqiqat və insan hüquqlarının pozulması şəraitinin öyrənilməsi.

İnsan hüquqlarına beynəlxalq nəzarət mexanizmləri kollektiv orqanlar (komitə, qrup və s.) yaxud fərdi (xüsusi məruzəçi) tərəfindən həyata keçirilir. Kollektiv orqanlar öz qərarlarını ya konsensus yolu ilə yaxud əksəriyyət səsə qəbul edirlər. Onların qərarlarının hüquqi yönümü müxtəlifdir. Adətən bu qərarlar məcburiyyət xarakterli deyildir və yalnız bu qərarı qəbul edən orqanın fikri olmaqla tövsiyə xarakteri daşıyır. Bəzən bu qərarları heç qərar da adlandırmaq mümkün olmur (məs: məruzəçinin gəldiyi nəticələr və s.). Müəyyən hallarda belə orqanların qəbul etdiyi qərarlar maraqlı tərəflər üçün məcburi ola bilər (məs: İnsan hüquqları üzrə Avropa məhkəməsinin qərarı).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq nəzarət mexanizmləri və prosedurları heç də həmişə lazım olan effekti vermir və bir çox hallarda qeyri-düzgün qərarlar qəbul edilir. Bununla belə, bu orqanların mövcudluğu və onların sayının artması bütövlükdə dünyada ədalətin bərqərar olunmasında insan hüquqlarının dönməz xarakter almasında əvəzsiz rol oynayır.

İnsan hüquqları sahəsində dövlətlərin öhdəliklərinə nəzarət isə əsasən BMT-nin əsas, müqavilə və qeyri-müqavilə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Əsas orqanlar:

Baş Məclis;

- Təhlükəsizlik Şurası;**
- İqtisadi və Sosial Şura;**
- Qəyyumluq Şurası;**
- Beynəlxalq Məhkəmə;**
- Katiblik.**

Baş Məclis

Bu orqan bütün iştirakçı dövlətlərin təmsil olunduqları məşvərət orqanıdır. Baş Məclis bir sıra kardinal funksiyaları həyata keçirir. O, beynəlxalq sülhün möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq gərginliyin aradan qaldırılması, silahların azaldılması və tərksilah, iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sahələrdə dövlətlərarası əməkdaşlıq məsələlərini, insan hüquq və azadlıqlarına dair məsələləri, bununla bağlı sənədlərin qəbulu və s. məsələləri müzakirə edir, iştirakçı dövlətlərə və Təhlükəsizlik Şurasına tövsiyələr və təkliflər verir. Baş Məclisin ümumi səlahiyyətləri BMT Nizamnaməsinin 10-cu maddəsində ifadə olunmuşdur: “Baş Məclis bu Nizamnamənin tətbiq dairəsində olan və yaxud bu Nizamnamə ilə nəzərdə tutulmuş orqanlardan hər hansı birinin səlahiyyət və funksiyalarına aid olan istənilən məsələ və ya işləri müzakirə edə bilər və 12-ci maddə ilə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Üzvlərinə və ya Təhlükəsizlik Şurasına və yaxud onların hər ikisinə hər hansı bu cür məsələ və ya işlər üzrə tövsiyələr verə bilər”.

Baş Məclis hər il sentyabr ayının üçüncü çərşənbə axşamı açılan müntəzəm sessiyasını keçirir. Bundan başqa Baş Məclisin praktikasında xüsusivə fəvqəladə sessiyalar da xüsusi yer tutur. Müntəzəm sessiya dövründə Baş Məclisin plenumunun, Baş Komitənin və altı əsas komitənin səlahiyyətlərinin araşdırılması üzrə komitənin iclasları keçirilir. Baş Məclisin 6 əsas komitəsi vardır.

Bunlar:

- siyasi məsələlər və təhlükəsizlik və tərksilah məsələləri üzrə (birinci),
- iqtisadi və maliyyə məsələləri üzrə (ikinci),

- sosial və humanitar məsələlər üzrə (üçüncü),
- xüsusi siyasi məsələlər və dekolonizasiya məsələləri üzrə (dördüncü),

- inzibati və büdcə məsələləri üzrə (beşinci),
- hüquq məsələləri üzrə (altıncı) komitələrdir.

Baş Məclis BMT-nin elə bir orqanıdır ki, burada bütün BMT üzvü olan dövlətlər ərazi ölçüləri, əhalisinin sayı, iqtisadi qüdrəti və hərbi gücü nəzərə alınmadan bərabər əsaslarla iştirak edirlər.

Bundan əlavə, Baş Məclisin sessiyalarında BMT üzvü olmayan İsveçrə və Vatikan, habelə Fələstin azadlıq təşkilatı, beynəlxalq təşkilatlar və BMT ixtisaslaşmış idarələri müşahidəçi qismində iştirak edirlər. Bu orqanın nəzdində bir sıra qurumlar vardır. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, BMT-nin himayəsi altında qəbul olunmuş əsas insan hüquqları və azadlıqlarına dair beynəlxalq normaların əksəriyyəti, o cümlədən paktlar BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş və sonradan dövlətlər tərəfindən rəttifikasiya olunaraq qüvvəyə minmişdir.

Təhlükəsizlik Şurası.

Təhlükəsizlik Şurası 15 üzv dövlətdən ibarətdir. Bu üzvlərdən 5-i (ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa və Çin) daimi, 10-u daimi olmayan və Baş Məclis tərəfindən iki il müddətinə seçilən üzvlərdir.

Təhlükəsizlik Şurasında prosedur məsələləri üzrə qərarlar ən azı doqquz istənilən üzv səs verdikdə qəbul olunur. Digər məsələlər üzrə qərarların qəbul olunması üçün ən azı doqquz səs, o cümlədən daimi üzvlərin hamısının səsləri tələb olunur. Daimi üzvlərdən biri, yaxud bir neçəsi səs vermədikdə qərar qəbul olunmur.

Beləliklə, daimi üzv olan dövlətlərin qərarların qəbulunda veto hüququ vardır. Təhlükəsizlik Şurasında bir sıra strukturlar, o cümlədən Atom enerjisi üzrə beynəlxalq agentlik vardır. Son dövrlərdə Təhlükəsizlik Şurası BMT Nizamnaməsində birbaşa əks olunmayan daha bir alətə malikdir. Bu sülhyaratma qüvvələridir (sülhün bərpa edilməsi və yaxud qorunub saxlanması üzrə əməliyyatlar).

Qəyyumluq Şurası

Qəyyumluq Şurası 5 üzv dövlətdən ibarətdir (ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa və Çin). Bu orqan beynəlxalq qəyyumluq sisteminə daxil olan ərazilərin hərtərəfli inkişafına yardım etmək və həmin ərazilərin müstəqilliyini təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Hazırda orqanın fəaliyyəti dayanmışdır və o, BMT nizamnaməsində formal olaraq qalmışdır. Gələcəkdə bu orqanın fəaliyyətində mühüm dəyişikliklərin baş verməsi və onun əsasən insan hüquqları ilə məşğul olan bir struktura çevrilməsi mümkündür.

Beynəlxalq Məhkəmə

Beynəlxalq Məhkəmə BMT-nin nizamnaməsinə əlavə olunan və nizamnamənin tərkib hissəsi sayılan statusa əsasən yaradılıb və BMT-nin məhkəmə orqanıdır. Bu orqan vətəndaşlığından asılı olmayaraq seçilən 15 müstəqil hakimdən ibarətdir. Bütün BMT üzvü olan dövlətlər *ipso facto Status* iştirakçısıdır və hər bir dövlət tərəf kimi çıxış etdiyi məhkəmə işində çıxarılmış qərara əməl etməlidir.

İqtisadi və Sosial Şura

Baş Məclisin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən İqtisadi və Sosial Şura BMT-nin iqtisadi və sosial siyasətini, eləcə də ixtisaslaşmış idarə və təşkilatların fəaliyyətini koordinasiya edir. İqtisadi və Sosial Şura Baş Məclis tərəfindən üç il müddətinə seçilən 54 üzvdən ibarətdir. Onun tərkibinin 1/3-i, yəni 18 üzvü hər il təzələnilir. İqtisadi və Sosial Şura strukturlarının sayına görə BMT-nin əsas orqanları içərisində ən əhatəlisidir. Bu qurum beynəlxalq iqtisadi və sosial problemlərin müzakirə olunduğu bir forum olmaqla iqtisadi, sosial, mədəni, təhsil, səhiyyə və s. sahələrdə tədqiqatlar aparır, məruzələr hazırlayır və səlahiyyətinə aid olan məsələlərə dair Baş Məclisə və üzv dövlətlərə, habelə aidiyyəti ixtisaslaşmış idarələrə tövsiyələr verir. İnsan Hüquqları Komissiyası da məhz İqtisadi və Sosial Şuranın nəzdində fəaliyyət göstərirdi.

Katiblik

Bu orqanın əsas vəzifəsi BMT-nin normal fəaliyyətini təmin etməkdir. BMT nizamnaməsinin 97-ci maddəsinə görə: “Katiblik

Baş Katibdən və təşkilat üçün tələb olunan işçi heyətdən ibarətdir. Baş Katib Təhlükəsizlik Şurasının tövsiyəsi əsasında Baş Məclis tərəfindən təyin olunur. Baş Katib təşkilatın baş inzibati vəzifəli şəxsidir”.

BMT-nin çərçivəsində insan hüquqlarına dair yüzdən artıq konvensiya, bəyannamə, minimal standart qaydalar və qərarlar qəbul olunmuşdur.

Bu sənədlərin içərisində öz əhəmiyyətinə və nəzarət mexanizmlərinin effektivliyinə görə seçilən beynəlxalq sənədlər aşağıdakılardır:

- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt;
- İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt;
- İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- Qadınlara münasibətdə Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaltdırıcı rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya;
- Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya;
- İşçi Miqrantların və Onların Ailə Üzvlərinin Müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- Əlilliyi olan Şəxslərin Müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
- Bütün Şəxslərin Məcburi Yoxa çıxmalardan Müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya.

Bu pakt və konvensiyaların bir çoxuna fakultativ protokollar əlavə edilir. İştirakçı dövlətlər həmin sənədlərə də qoşulmaqla öz üzərlərinə əlavə öhdəliklər götürürlər. Bu sənədlər aşağıdakılardır:

- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta əlavə olan Fakultativ Protokol;
- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta əlavə olunan və ölüm hökmünün ləğvinə dair ikinci Fakultativ Protokol;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta əlavə olunan Fakultativ Protokol;

- Qadınlara münasibətdə Ayrı-Seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvinə dair Konvensiyaya əlavə olunan Fakultativ Protokol;

- İşgəncə və Digər Qəddar, Qeyri-insani və İnsan Ləyaqətini Alçaldan Davranış və Cəza əleyhinə Konvensiyaya əlavə olunan Fakultativ Protokol;

- Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasının Uşaq Alverinə, Uşaq Fahişəliyinə və Uşaq Pornoqrafiyasına dair Fakultativ Protokolu;

- Uşaq Hüquqları Haqqında Konvensiyaya əlavə olunan Uşaqların Silahlı Münaqişələrdə İştirakı ilə Əlaqədar Fakultativ Protokol;

Əlilliyi Olan Şəxslərin Müdafiəsinə dair Beynəlxalq Konvensiyaya əlavə olunan Fakultativ Protokol.

BMT-nin İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə müqavilə orqanları

Hazırda BMT-nin nəzarət mexanizmləri olan 9 belə əsas razılaşması və bu razılaşmaların dövlətlər tərəfindən təmin olunmasına nəzarət edən 10 müqavilə orqanı (mexanizmi) vardır.

- İnsan Hüquqları Komitəsi (Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın nəzarət mexanizmi);

- İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə (İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın nəzarət mexanizmi);

- İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi üzrə Komitə (İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvinə dair Beynəlxalq Konvensiyanın nəzarət mexanizmi);

- Qadınlara Münasibətdə Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi Komitəsi (Qadınlar Əleyhinə Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın nəzarət orqanı);

- İşgəncələr Əleyhinə Komitə (İşgəncələr və Digər Qəddar, Qeyri-insani və İnsan Ləyaqətini Alçaldan Davranış və Cəza Əleyhinə Konvensiyanın nəzarət orqanı);

- İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Alt Komitə (İşgəncələr və Digər Qəddar, Qeyri-insani və İnsan Ləyaqətini Alçaldan

Davranış və Cəza Əleyhinə Konvensiyaya əlavə olunan Fakultativ Protokola əsasən yaradılmış nəzarət mexanizmi);

- Uşaq Hüquqları Komitəsi (Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın nəzarət mexanizmi);

- İşçi Miqrantlar və Onların Ailə Üzvlərinin Müdafiəsi Komitəsi (İşçi Miqrantların və Onların Ailə Üzvlərinin Müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın nəzarət mexanizmi);

- Əlilliyi Olan Şəxslərin Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komitə (Əlilliyi Olan Şəxslərin Müdafiəsinə dair Beynəlxalq Konvensiyanın nəzarət mexanizmi);

- Bütün Şəxslərin Məcburi İtmələrdən Müdafiəsi üzrə Komitə (Bütün Şəxslərin Məcburi İtmələrdən Müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya);

Bunlardan bəzilərinin fəaliyyəti aşağıdakı kimidir.

İnsan Hüquqları Komitəsi

Qeyd olunduğu kimi, İnsan Hüquqları Komitəsi Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın 28-ci maddəsinə uyğun yaradılmışdır və onun tərkibi 18 ekspertdən ibarətdir. Ekspertlər iştirakçı dövlətlər tərəfindən təqdim edilir və o, onu təqdim etmiş ölkənin vətəndaşı olmalıdır. Bununla belə, ekspert onu Komitəyə təqdim edən ölkəni təmsil etmir və komitədə öz şəxsi keyfiyyətlərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. **Beynəlxalq Pakt İnsan Hüquqları Komitəsi qarşısında məhz ikinci bənddə göstərilən fəaliyyəti həyata keçirmək məqsədi ilə aşağıda göstərilən vəzifələri qoymuşdur:**

➤ Komitə Paktda ratifikasiya etmiş dövlətlərdən Paktda əks olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlərə dair hesabatlar qəbul edir. Qəbul edilmiş hesabatı öyrənərək Komitə iştirakçı dövlətə konkret tövsiyələr verir;

➤ Komitə Paktda əks olunmuş müddələrin şərhini verməklə iştirakçı dövlətlərə hüquq və azadlıqların təmin olunması istiqamətində kömək edir;

➤ Müəyyən tələblər çərçivəsində Komitə həmçinin digər iştirakçı dövlətin hər hansı bir dövlətə Paktda əks olunmuş hər hansı hüququn (hüquqların) pozulması ilə bağlı təqdim etdiyi məlumatla baxır və öz səlahiyyəti çərçivəsində tədbirlər görür;

➤ Komitə Beynəlxalq Pakta əlavə olunan birinci Fakultativ Protokola qoşulmuş dövlətlərdə yaşayan şəxslərdən fərdi şikayətləri qəbul edir və onlara baxır.

Komitə il ərzində üç dəfə sessiya çağırır. Hər sessiya üç həftə davam edir. Mart-aprel aylarında keçirilən birinci sessiya Nyu-York (ABŞ) şəhərində, digər iki sessiya isə iyul və oktyabr-noyabr aylarında Cenevrədə (İsveçrə) keçirilir. Komitənin sessiyaları və onun protokolları ictimaiyyət üçün bütövlükdə açıq olur. Ayrı-ayrı hallarda (əsasən daxili məsələlər, fərdi məlumatlara baxılması və sessiyalarda dinlənənlərə dair yekun layihələr müzakirə olunarkən) sessiyalar bağlı qapılar arxasında keçirilə bilər.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ

Müqavilə orqanları içərisində İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitə yeganə orqandır ki, beynəlxalq sənədin konkret müddəalarına əsaslanaraq yaradılmamışdır. Yəni bu komitənin statusu Paktda nəzərdə tutulmamışdır. Komitə İqtisadi və Sosial Şuranın 1984\4 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq yaradılmışdır. İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitə (İSMK) müqavilə orqanı olmaqla İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş hüquqların iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Bununla belə, bu komitə həm Paktda nəzərdə tutulmadığından, həm də digər bir sıra səbəblərə görə xeyli müddət ərzində fəaliyyət göstərə bilməmişdir. Komitə yalnız 1987-ci ildə ilk sessiyasını keçirə bilmişdir.

Komitə ildə iki dəfə (may və noyabr aylarında) Cenevrədə toplaşır. Digər bütün müqavilə orqanları kimi İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitə də ilk növbədə dövlətlərin Pakta əməl olunması sahəsində həyata keçirdikləri tədbirlərə dair geniş hesabatlarına baxır.

İştirakçı dövlətlər ilk hesabatı Pakta qoşulduqdan iki il sonra təqdim etməlidirlər. Sonrakı hesabatlar beş ildən bir təqdim olunur. İnsan Hüquqları Komitəsində olduğu kimi İSMK da hesabatı baxdıqdan sonra yekun qeydlərini dərc edir.

Qeyd olunduğu kimi, İSMK İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş hüquqlar üzrə fəaliyyət göstərir və bu baxımdan Komitəyə təqdim olunan hesabatlar da orada əks olunmuş bütün hüquqları əhatə etməlidir. Bununla belə, Paktın birinci maddəsi, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda olduğu kimi, “*öz müqəddəratını təyin etmək hüququ*” na həsr olunmuşdur. Bu isə həmin Pakta hüquqi deyil siyasi mülahizələrə əsasən daxil edilmişdir və bu baxımdan hesabatda bu hüquq barədə heç nə yazılmaya da bilər və ümumiyyətlə bu maddə də Paktın “işləməyən” müddəasıdır. *İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda* aşağıdakı hüquqlar əks olunmuşdur: Əmək hüququ, könüllü peşə seçmək

hüququ, ədalətli əmək haqqı almaq hüququ, Həmkarlar ittifaqları yaratmaq və ona daxil olmaq hüququ, sosial təminat hüququ, təminatlı həyat səviyyəsi hüququ, aclıqdan qorunmaq hüququ, sağlamlıq və təhsil hüququ. Təqdim olunan hesabatlar əsasən sadalanan bu hüquqları əhatə etməlidir.

Burada xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitənin İnsan Hüquqları Komitəsinə nisbətən işini çətinləşdirən başqa amillər də vardır. Belə ki, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş hüquqların imperativ olması heç kimdə şübhə doğurmadiğı halda, İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş bəzi hüquqların imperativ olması mübahisə predmetidir. Məsələn, hesab edilir ki, Paktda əks olunmuş “əmək hüququ”o demək deyildir ki, iştirakçı dövlətin ərazisində yaşayan hər kəs avtomatik olaraq işlə təmin olunur. Doğrudan da dövlət yalnız hər kəsə peşə seçmək və bərabər əsaslarla iş düzəlmək üçün şərait yaradır və işsizlərə minimal miqdarda müavinət verir.

Hazırda İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitəyə fərdi şikayətlərin verilməsi proseduru yoxdur. Bununla belə, hazırda fərdi şikayətlərin verilmə proseduru ilə bağlı fakultativ protokolu layihəsi üzərində iş gedir.Yaxın gələcəkdə belə bir mexanizm tətbiq olunacağı mümkündür.

Qadınlara Qarşı Ayri-Seçkiliyin Ləğvi Üzrə Komitə

1979-cu ilin dekabrında BMT Baş Assambleyası Qadınlara qarşı ayri-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanı qəbul etdi. 1981-ci ilin sentyabrında qüvvəyə minmiş Konvensiyanı 150 ölkə imzalarsa da, onların çoxu bir sıra müddəalara qeyd-şərtlər etməklə Konvensiyanı şərti olaraq imzaladılar.Konvensiya barəsində bəzi etirazlar onun mahiyyətinə xələl gətirir, halbuki Konvensiya onun “məqsədi və təyinatı ilə bir araya sığmayan” qeyd-şərtləri qadağan edir (maddə 28 . 2).

Qadınlara qarşı ayri-seçkiliyin ləğvi Komitəsi Qadın Konvensiyasının yerinə yetirilməsinə nəzarət üçün təsis edilib. Komitənin tərkibinə 23 ekspert daxildir. Onlar Konvensiyanın qüvvəsinin şamil olunduğu sahələrə cavabdehdir. Ekspertlər

Konvensiyanı imzalayan dövlətlər tərəfindən dörd illiyə seçilir və öz sahələri üzrə fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

İnsan Hüquqları Komitəsindən fərqli olaraq fərdi şikayətləri baxılmaq üçün qəbul edə bilməz. Bəzi icmalçılar bildirirlər ki, bunun böyük əhəmiyyəti yoxdur, çünki cinsi əlamətə görə ayrı-seçkilik barəsində şikayət Mülki və Siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsinə əsasən verilə bilər. Bununla belə, Qadın Konvensiyasının müddəaları MSHBP-yə nisbətən daha çox ayrı-seçkilik formalarını əhatə edir. Məsələn, Qadın Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən dövlətlər qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formaların ləğv etməyə borcludurlar, halbuki bu, MSHBP-də nəzərdə tutulmur.

Qadın Konvensiyasının Fakultativ Protokolunun qəbul edilməsi üzrə səylər son dövrlərdə sənətimək bilmirdi. Belə ki, MSHBP-də, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyada, Ümumamerika və Avropa sistemlərində nəzərdə tutulduğu kimi, orada fərdi şikayətlərin verilməsi qeyd olunmalı idi. Protokoldan yalnız o dövlətlər istifadə edə bilərlər ki, ya onu ratifikasiya etmiş, ya da onun müddəalarına qoşulmuş olsunlar. “Maastrixt layihəsi” kimi tanınan əsas təklif Komitəyə aşağıdakı hüquqları vermiş olardı: 1) dövlətin Konvensiya üzrə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərdən və ya qruplardan şikayətlər qəbul etmək; 2) Konvensiyanın pozulmasının müntəzəm xarakterli olduğunu göstərən informasiya aldıqda sözügedən dövlətdəki vəziyyəti öz təşəbbüsü ilə araşdırmaq; Hal-hazırda Qadın Konvensiyasının müddəalarına əməl edilməsinə nəzarət üzrə yeganə prosedur nəzarət-hesabat prosedurudur.

İnsan Hüquqları Komissiyası

BMT-nin İnsan hüquqları problemləri ilə məşğul olan baş orqanı olmuşdur. Onun yaranması BMT-nin nizamnaməsində nəzərdə tutulmuşdur.

Komissiya 1946-cı ildə İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən şuraya İnsan hüquqlarına dair məsələlərdə və İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq Billin hazırlanmasına yardım etmək məqsədi ilə

yanmışdır. Komissiya öz işinə 1947-ci ildə *İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamənin* hazırlanması ilə başlamışdır.

Bir il keçdikdən sonra komissiya tərəfindən hazırlanmış layihə 10 dekabr 1948-ci ildə Baş Məclis tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Komissiyanın sonrakı iyirmi illik fəaliyyəti əsasən insan hüquqlarına dair beynəlxalq-hüquqi sənədlərin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair beynəlxalq paktın və Mülki və siyasi hüquqlara dair beynəlxalq paktın, ona əlavə olunan fakultativ protokolun hazırlanması olmuşdur. Bu dövrdə komissiya insan hüquqlarının pozulmasına dair məlumatlara baxılması işi ilə məşğul olmamışdır.

Əvvəllər 18 üzvdən ibarət olan komissiyanın tərkibi hazırda 54-ə çatmışdır.

Komissiya insan hüquqları sahəsində tədqiqatlar aparırdı, sonrakı fəaliyyət üçün tövsiyələr verirdi və BMT-nin İnsan hüquqlarına dair sənədlərini hazırlayırdı.

1967-ci ildən başlayaraq İnsan Hüquqları Komissiyası İqtisadi və Sosial Şuranın qəbul etdiyi xüsusi qətnaməyə əsasən (qətnamə № 1235) dünyanın istənilən nöqtəsində baş verən insan hüquqlarının pozulması məsələlərinə baxmağa başlamışdır.

İqtisadi və Sosial Şuranın 1970-ci ildə qəbul etdiyi daha bir qətnamə (qətnamə №1503) Komissiyaya İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı məlumatlara baxmaq mandatı verdi. Bu məlumatlara 1503 proseduru üzrə İnsan Hüquqları Komissiyası və İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə Alt komissiya baxır (bu prosedurlarla bağlı daha geniş məlumat aşağıda verilib).

Komissiyanın iclasları hər il altı həftə müddətində (mart-aprel) Cenevrədə keçirilirdi. İclaslar zamanı komissiya yuxarıda sadalanan işlərlə yanaşı həm də İnsan hüquqlarının pozulması faktları ilə ərizələrə baxırdı, məlumatları araşdırırdı.

Komissiya Baş Məclis və İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən qəbul olunmuş, İnsan hüquq və azadlıqlarına aid olan bir çox konvensiya və qətnamələri işləyib hazırlamışdır. 2006-cı ildən etibarən Komissiyanın bazasında İnsan Hüquqları Şurası yaradıldı.

İnsan Hüquqları Şurası

İnsan hüquqları Şurası Baş Assambleyasının köməkçi orqanıdır və BMT üzvləri qarşısında hesabatlıdır. Şuranın tərkibinə üzv-dövlət daxildir.

Şuraya istənilən dövlət üzv ola bilər. Bunlardan hər biri Baş Assambleyanın üzvlərinin birbaşa gizli səsverməsi ilə seçilə bilər. Şuraya üzvlər ədalətli coğrafi bölgü əsasında seçilir. Şurada yerlər regional qruplar tərəfindən aşkar qaydada bölünür:

Afrika dövlətləri qrupu-13 yer, Asiya dövlətləri qrupu-13 yer, Şərqi Avropa dövlətləri qrupu-6 yer, Latin Amerikasısı və Karib körfəzi 8 yer, Qərbi Avropa dövlətləri qrupu-7 yer. Üzvlər öz səlahiyyətlərini 3 il ərzində həyata keçirirlər.

Şura İnsan hüquqları Komissiyasının bütün mandat və vəzifələrini yerinə yetirir. Əsas məqsədi insan hüquqları ilə bağlı tematik məsələləri müzakirə etmək, əsas istiqaməti isə dialoqlar əsasında texniki yardımlar göstərməklə insan hüquqları sahəsində dövlətlərə öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə kömək etməkdir.

Bmt-nin İnsan Hüquqları Üzrə Ali Baş Komissari

Bu vəzifə Baş Məclis tərəfindən 20 dekabr 1993-cü ildə təsis olunmuş və BMT strukturuna daxil edilmişdir. İnsan hüquqları üzrə ali komissar BMT-nin insan hüquqları sahəsindəki bütün fəaliyyətinə kuratorluq edən ali vəzifəli şəxsdir. Ali Baş komissarın əsas vəzifəsi BMT-nin rəhbər orqanları tərəfindən qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsi yolu ilə insan hüquqlarına əməl olunmasına maksimum nail olmaqdan ibarətdir. Ali Baş komissar tutduğu vəzifəyə görə BMT Baş Katibinin müavini-dir. İnsan hüquqları üzrə Ali Baş komissar bu vəzifəyə Baş Katib tərəfindən təyin olunur və Baş Məclis tərəfindən təsdiq edilir. Onun səlahiyyət müddəti dörd ildir və daha bir dəfə təkrar seçilmək hüququ var.

Ali Baş komissar öz vəzifələrini effektiv icra etmək üçün aparata malikdir. İnsan hüquqları üzrə Ali Baş komissarın idarəsi (1997-ci ilə qədər BMT-nin İnsan hüquqları üzrə mərkəzi) 200 nəfər işçidən və üç bölmədən ibarətdir:

1) **İnkişaf hüququ və tədqiqat bölməsi.** Bu bölmə insan hüquqlarının müxtəlif aspektləri üzrə tədqiqat və analitik xarakterli işlər aparır, inkişaf hüququnun həyata keçirilməsinin strategiyasını hazırlayır.

2) **Yardım xidməti bölməsi.** Bu bölmə İnsan Hüquqları Komissiyasına, İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə alt komissiyaya və müqavilə orqanlarına müxtəlif köməkliklər göstərir.

3) **Proqram fəaliyyəti bölməsi.** Bu bölmə ayrı-ayrı ölkələrə insan hüquqları sahəsində texniki yardımlar edir, yerlərdə insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı təhqiqat aparan xüsusi məruzəçilərin və işçi qruplarının işini təşkil edir və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi işinə yardım edir. Ali Komissarlıq Cenevrədə (İsveçrə) yerləşir.

1235 proseduru

İqtisadi və Sosial Şuranın 6 iyun 1967-ci il tarixli 1235 sayılı qətnaməsinə əsasən İnsan Hüquqları Komissiyası dünyanın istənilən nöqtəsində insan hüquqlarının pozulması hallarına baxa və İnsan hüquqları sahəsində səriştəsi olan xüsusi məruzəçi yaxud nümayəndələr, müstəqil ekspertlər təyin edə bilər.

Onların səlahiyyətləri (mandatları) müxtəlif olsa da adətən aşağıdakı öhdəlikləri əhatə edir:

1) ayrı-ayrı ölkələrdə İnsan hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı situasiyalara (ölkələr üzrə məruzəçi, yaxud nümayəndə) və ya konkret problemlərə (tematik məruzəçi və işçi qruplar) baxmaq;

2) İnsan Hüquqları Komissiyasına (ayrı-ayrı hallarda Baş Məclisə və Baş Katibə) tövsiyə və nəticələrlə bağlı məruzələr təqdim etmək;

3) İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı daxil olan informasiyalara effektiv şəkildə məhəl qoymaq.

İnsan hüquqları üzrə mövcud olan Müqavilə orqanlarından (İnsan Hüquqları Komitəsi, İşgəncələr Əleyhinə Komitə və s.) fərqli olaraq nizamnamə prosedurları məlumatların təqdim olunması üzrə dəqiq müəyyən olunmuş formaya malik deyillər. Bu məlumatlar insan hüquqları pozuntusunun qurbanı olan şəxs, onun qohumları, qeyri-hökumət təşkilatları və başqaları tərəfindən təqdim oluna bilər.

Məlumatlar istənilən formada (məktub, faks, teleqram) təqdim oluna bilər və bu məlumatlar istər fərdi qaydada, istərsə də İnsan hüquqlarının kütləvi halda pozulması hallarına dair verilə bilər. **Məlumat hazırlanarkən aşağıdakı minimal tələblərə əməl olunmalıdır:**

1. İnsan hüquqları pozuntusunun qurbanı (qurbanları) göstərilməlidir;
2. Hüquqları pozan şəxs (təşkilat) göstərilməlidir;
3. Məlumatın müəllifi göstərilməlidir (anonim məlumatlara baxılmaz);
4. Baş vermiş hüquq pozuntusu və onu müşayiət edən hallar təfəsilatı ilə yazılmalıdır.

Xüsusi məruzəçinin bir tipi də Baş Katibin xüsusi məruzəçisidir ki, o da məruzəni Baş Katibə təqdim edir. Onun təyinatına adətən hər hansı ölkədə insan hüquqları ilə bağlı fəvqəladə şəraitin olmasına BMT-nin reaksiyası səbəb olur.

Bəzi ölkələr və mövzular üzrə mandat müəyyən hallarda Baş Katibin özünə verilir. Adətən belə mandat İnsan hüquqlarının ciddi və total pozulduğu ölkələr və ya hallar üzrə (məsələn İsrail tərəfindən işğal olunmuş ərəb əraziləri, Kosovo və s.) verilir.

İşçi qruplar (hazırda 2 işçi qrupu vardır: özbaşına həbslər və qeyri-könüllü itmələr) tərkibi beş nəfər olan ekspertlərdən ibarətdir. Onlar özbaşına həbslər və yoxolma hallarını və bu hallara dair hökumətlərin məlumatlarını təhqiq edir.

Hökumətlərin razılığı ilə işçi qrup müvafiq dövlətlərə gedə bilər. İşçi qrup İnsan Hüquqları Komissiyasına illik məruzə təqdim edir.

1503 proseduru

1970-ci ildə İqtisadi və Sosial Şura “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların pozulması ilə əlaqədar məlumatlara baxılma proseduru haqqında” qətnamə qəbul etdi. Qətnamə sıra nömrəsinə uyğun olaraq “**1503 proseduru**” adlanır. Bu prosedur insan hüquq və əsas azadlıqlarının fərdi qaydada pozulmasına deyil, çoxsaylı insanların və insan qruplarının hüquqlarının uzun müddət və davamlı surətdə pozulduğu şəraitə aiddir.

İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə alt komissiyaüzvləri (onlar insan hüquqları sahəsində ekspertlərdir və öz şəxsi keyfiyyətlərinə uyğun fəaliyyət göstərirlər və heç kimi təmsil etmirlər) BMT-nin Baş Katibindən məlumatlara dair qısa təsvirlərin siyahısını və bu məlumatlarla bağlı ölkələrin təqdim etdiyi cavabları alırlar.

İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə alt komissiyasının tərkibi beş nəfərdən ibarət olanişçi qrupu ilə birlikdə ildə bir dəfə alt komissiyanın illik sessiyası ərəfəsində toplanır. Bu qrup bütün məlumatları və onlarla bağlı dövlətlərin təqdim etdiyi cavabların hamısını nəzərdən keçirir. Nəzərdən keçirilən məlumatlar içərisindən, insan hüquq və azadlıqlarının sistematik pozulmasının mübahisə doğurmayanları seçilir və alt komissiyabaxılmaya təqdim olunur.

Seçilən məlumatlar bir qayda olaraq daha çox insan qruplarını əhatə edən, uzunmüddət və sistematik davam edən pozuntularla bağlı olur.

Məlumatın alt komissiyada baxılmaya təqdim olunması üçün işçi qrupunun üzvlərinin səs çoxluğu tələb olunur. İşçi qrup tərəfindən alt komissiyaya təqdim olunmayan məlumatlarla bağlı sonradan hər hansı bir hərəkət yerinə yetirilmir.

Sonra alt komissiya işçi qrupu tərəfindən təqdim olunan məlumatlara baxır, sistematik pozuntu hesab etdiyi hallarla bağlı qərar qəbul edərək onu İqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edir. Şura həmçinin, xüsusi təhqiqat komitəsinin təyin olunması haqqında qərar da qəbul edə bilər. Lakin bu halda məlumatda pozuntuya yol verməsi göstərilən dövlətin buna razılığı olmalıdır.

3. İnsan hüquqları müdafiəsinin regional sistemləri

“İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi”qəbul olunduqdan sonra beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında duran ən ciddi problemlərdən biri də Bəyannamədə əks olunmuş hüquq və azadlıqların konkret mexanizmlərini özündə əks etdirən və ölkələr üzərinə öhdəliklər qoya biləcək universal sənədlər hazırlanması idi.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası belə bir sənədin hazırlanması üzərində işləməyə hazırlaşarkən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin prinsiplərini əsas götürərək bir qrup

Avropa dövlətləri 5 may 1949-cu ildə Londonda Avropa Şurasının nizamnaməsini imzaladılar. Nizamnamə 3 avqust 1949-cu ildə qüvvəyə mindi. 4 noyabr 1950-ci ildə İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi və Əsas Azadlıqlara dair Avropa Konvensiyası qəbul olundu və həmin konvensiya zəruri ratifikasiya səslerini toplayaraq 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə mindi. Bununla insan hüquq və azadlıqlarının universal sistemi təşəkkül tapmazdan əvvəl insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının regional sistemi təşəkkül tapmışdır.

Hazırkı mərhələdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının Avropa sistemi təkcə Avropa Şurası ilə bitmir. 1 avqust 1975-ci ildə Helsinkidə 33 Avropa və 2 Şimali Amerika dövlətinin imzaladığı Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin təşəkkül tapması bu sistemi daha da təkmilləşdirdi. Hazırda Avropa İttifaqı kimi fəaliyyət göstərən və əvvəllərdə daha çox iqtisadi qurum funksiyasını yerinə yetirən təşkilatın da son dövrlərdə insan hüquqlarının müdafiəsinin Avropa sisteminin təkmilləşdirilməsində rolu ortaya çıxmaqdadır.

Avropa Şurası.

1949-cu ildə əsas qoyulmuş bu qurumun əsas məqsədləri demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, insan hüquqlarının müdafiəsi və hüququn aliliyinin təmin edilməsi, Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin sosial,mədəni və hüquqi sahələrdəki problemlərinin həllinə birgə səylərlə yardım göstərilməsidir. Şuraya üzv olan dövlətlər onun Nizamnaməsindəki məqsəd və prinsiplərə riayət etməlidirlər.

Qurumun fəaliyyəti onun nizamnaməsi ilə tənzimlənir. Nizamnamə 10 fəsildən, 42 maddədən ibarətdir. Nizamnamədə Avropa Şurasının orqanları müəyyən edilmişdir. Həmin orqanlar Nazirlər Komitəsi və Parlament Assambleyasıdır. Hər iki orqanın fəaliyyətini Avropa Şurasının Katibliyi təmin edir. Avropa Şurası Strasburqda yerləşir və onun rəsmi dili ingilis və fransız dilləridir.

Avropa Şurasının Əsas orqanları

Nazirlər Komitəsi

Nazirlər komitəsi Avropa Şurasının rəhbərvə sərəncamverici orqanıdır. Burada üzv dövlətin xarici işlər nazirləri və ya həmin

dövlətlərin Strasburqdakı daimi diplomatik nümayəndəlikləri təmsil olunurlar. Komitədə hər bir üzv dövlət bir nümayəndə ilə təmsil olunmaqla bir səs hüququna malikdirlər. Nazirlər Komitəsi üzv dövlətlər üçün tövsiyyə xarakteri daşıyan qərarlar və məcburi xarakter daşıyan konvensiyalar da qəbul edir. Bu konvensiyalar üzv dövlətlər tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra həmin dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Bəzi konvensiyalara üzv olmayan dövlətlər də qoşula bilər. Nazirlər Komitəsi həmçinin Avropa Şurasının fəaliyyətinin bütün məsələlərinə aid qərarlar qəbul edir. Bundan başqa o, Parlament Assambleyasının və Avropanın Yerli və Regional hakimiyyət orqanları Konqresinin tövsiyələrinin yerinə yetirilməsi, müxtəlif hökumətlərarası komitələrin, habelə sahə nazirliklərinin konfranslarının irəli sürdüyü təkliflərin həyata keçirilməsi üzrə tədbirləri müəyyən edir. Nəhayət, o Avropa Şurasının fəaliyyət proqramını və büdcəsini təsdiq edir.

Nazirlər Komitəsi ümumi maraq doğuran siyasi məsələlərə aid qərarlar qəbul edir. (Məs:Avropa inteqrasiyasının siyasi aspektləri, əməkdaşlığın inkişafı, demokratik institutların və insan hüquqlarının müdafiəsi).

Komitə aktual siyasi məsələlərə dair bəyannamə və qətnamələr də qəbul edir. Nazirlər komitəsinin qərarlarının qəbul edilməsi üçün əksər hallarda üçdə iki səs çoxluğu tələb olunur. Prosedur xarakterli məsələlərdə isə səs çoxluğu kifayətdir. Komitə qəbul etdiyi konvensiya və sazişlərə üzv dövlətlər tərəfindən riayət edilməsinə nəzarət edir.

Parlament Assambleyası

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası Avropada daha sıx birliyə nail olmaq məqsədilə hökumətlərarası saziş əsasında yaranıb. Assambleyanın ilk iclası 10 avqust 1949-cu ildə keçirilib. 1949-cu ildə Parlament Assambleyasında 10 nümayəndə heyəti vardı. İndi isə Assambleyanın işində 46 ölkənin nümayəndə heyətləri iştirak edirlər. Hazırda Kanada, ABŞ və Yaponiya (hər üçü 1996-cı ildən), habelə Meksika (1999-cu ildən) Assambleyanın işində müşahidəçi qismində iştirak edirlər.

Parlament Assambleyası Avropa Şurasının məsləhətçi orqanıdır. O, Avropa Şurasının məqsəd və səlahiyyətlərinə aid olan bütün məsələləri, habelə Nazirlər Komitəsi tərəfindən rəy üçün ona verilmiş istənilən məsələni müzakirə edib, ona aid tövsiyyələr verə bilər.

Assambleya öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş istənilən məsələlərə baxılması, müvafiq məruzələr təqdim edilməsi, gündəliyə daxil edilmiş məsələlərin öyrənilməsi və bütün prosedur məsələləri üzrə rəylərin hazırlanması üçün komissiya və komitələr təsis edə bilər.

Parlament Assambleyası öz prosedur qaydalarını müəyyən edir. O, öz üzvləri sırasından Assambleyanın sədrini seçir. Sədr növbəti iclasadək vəzifədə qalır və icaslara başçılıq edir. O, müzakirə və səsvermələrdə iştirak eləmir. Prosedur qaydaları, sədr və vəzifəli şəxslərin seçilmə qaydası, onların səlahiyyət müddətləri və digər məsələlər səsvermədə yetərsay ilə həll olunur. Assambleyanın bütün qərarları üçdə iki səs çoxluğu ilə həll olunur.

Assambleyanın Tematik Komitələri **Siyasi məsələlər komitəsi**

Siyasi məsələlər komitəsi əsas diqqətini Avropada demokratik cəmiyyətlərin bərqərar olmasına yönəldir.

Qanunvericilik və İnsan hüquqları komitəsi

Hüquq məsələləri və İnsan Hüquqları Komitəsi Parlament Assambleyasında İnsan hüquqlarının müdafiəsində əsas rol oynayır. Komitə müxtəlif fəaliyyətlərə görə cavabdehlik daşıyır ki, bu da, faktiki olaraq onu Parlament Assambleyasının hüquq məsləhətçisinə çevirir.

İqtisadi münasibətlər və inkişaf komitəsi

İqtisadi münasibətlər və inkişaf komitəsi bir çox iqtisadi məsələlərlə məşğul olur ki, həmin məsələlərə aşağıdakılar daxildir:

Avropada iqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf;dünyanın digər qitələri ilə iqtisadi əməkdaşlıq;

Avropada iqtisadi cinayətkarlığa və korrupsiyaya qarşı mübarizə;

Avropada nəqliyyat siyasəti və s.

**Səhiyyə, ailə və sosial münasibətlərə
dair məsələlər üzrə komitə**

Bu komitənin diqqət mərkəzində ailə, məşğulluq və əmək məsələlərindən əlavə, üzv dövlətlərdə, xüsusən də, keçid dövründə yaşayan ölkələrdə sosial rifahı, siyasi sabitliyi təmin etmək məsələləri durur. Həmçinin sağlamlıq problemləri, o cümlədən bioloji tibb elminin son nailiyyətlərindən doğan etik problemlər Komitənin diqqət mərkəzindədir.

Miqrasiya, qaçqınlar və demoqrafiya siyasəti komitəsi

Komitə ikili xarakter daşıyan məqsədləri həyata keçirir: birincisi o, mühacirlərin, qaçqınların və köçkünlərin hüquqlarının qorunması və onların yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə strategiyaları hazırlayır; ikincisi, Avropa Şurasına humanitar dəyərlərin mühafizəsinə dair siyasi qərarlar təklif etməklə iri mühacir və qaçqınlar dalğası ilə bağlı, habelə mühacirlərin cəmiyyətə inteqrasiyası ilə və demoqrafik meyillərlə bağlı üzv dövlətlərdə narahatlıq doğuran məsələlərin həlli yollarını tapmağa çalışır.

Mədəniyyət, elm və təhsil komitəsi

Mədəniyyət, elm və təhsil komitəsinin vasitəsi ilə Parlament Assambleyası Avropada mədəni və elmi əməkdaşlığa birbaşa yardım göstərir.

**Ətraf mühitin mühafizəsi, kənd təsərrüfatı,
yerli və regional işlər komitəsi**

Komitə ətraf mühit, regional planlaşdırma və kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı, ərzaq təchizatı, qida məhsullarının ekoloji təmizliyi, yerlərdə demokratiyanın inkişafı vəs. məsələlərlə məşğul olur

**Kişi və qadınların hüquq bərabərliyinə
riayət edilməsi üzrə komitə.**

Komitə 26 yanvar 1998-ci ildə yaradılıb. Bu komitəni yarıdarkən Parlament Assambleyası əmin idi ki, ona ehtiyac vardır və hesab edirdi ki, həmin bərabərlik həqiqi demokratiyanın zəruri şərtidir.

Komitə müxtəlif ölkələrdə qadın hüquqlarının müdafiəsi, qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə məsələləri ilə də yaxından məşğul olur.

Prosedur qaydaları və immunitətlər komitəsi.

Komitə Parlament Assambleyasının və onun komitələrinin fəaliyyətinə dair prosedur məsələləri ilə məşğul olur. Komitə prosedur qaydalarının lazımi şəkildə həyata keçirilməsini və düzgün şərhini təmin edir. Bundan əlavə, Komitə yazılı qaydaların Parlament Assambleyasının və onun komitələrinin fəaliyyətinə uyğun olmasını təmin edir.

Monitorinq Komitəsi

Monitorinq Komitəsi Parlament Assambleyasının ən gənc komitələrindəndir. O, 25 aprel 1997-ci ildən fəaliyyətə başlayıb.

Komitənin yaradılması kommunist rejimindən yenidən qurtulmuş ölkələrin məruz qaldıqları çətinliklərə baxmayaraq, onları Avropa Şurasına və Parlament Assambleyasına mümkün qədər tez üzvlüyə qəbul etmək praktikasını bir növ rəsmiləşdirmiş oldu. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində vəzifə və öhdəliklərə Avropa Şurasına üzv olan ölkələr tərəfindən riayət edilməsinin monitorinqi Parlament Assambleyasının irəli sürdüyü yeni təşəbbüs idi.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi.

Avropa Şurasının hüquq müdafiə sisteminin əsasını insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud olan beynəlxalq mexanizmlərin ən səmərəlisi olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi təşkil edir. 1950-ci il tarixli Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 19-cu maddəsinə görə razılığa gəlmiş Yüksək Tərəflər bu Konvensiya və ona dair Protokollar ilə öz üzərinə götürdükləri öhdəliklərə riayət olunmasını təmin etmək məqsədilə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə təsis etmişlər.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin tərkibi və strukturu

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsində hakimlərin sayı 11 №-li Əlavə Protokola edilmiş düzəlişlərə əsasən (hal-hazırda Məhkəmənin tərkibinə 46 hakim daxildir), Konvensiya iştirakçısı

olan dövlətlərin sayına bərabərdir. Hakimlərin eyni bir dövlətin vətəndaşı olmağına heç bir məhdudiyyət qoyulmur.

Hakimlər iştirakçı dövlətlərin irəli sürdüyü 3 namizədlərin siyahısından Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən səs çoxluğu ilə seçilir. Onlar yeni müddətə seçilə bilməzlər. Hakimlər 9 il müddətinə seçilir. (28. 04.2004-ci il).

Konvensiyanın tələblərinə görə, hakimlər, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik, yüksək hakim vəzifələrinə təyin edilmə tələblərinə cavab verən, böyük nüfuza malik hüquqşünaslar arasından seçilməlidirlər. Hakimlər Məhkəmənin işində şəxsən iştirak edir və heç bir dövləti təmsil etmirlər. Hakimlər onların müstəqilliyinə, qərəzsizliyinə xələl gətirə biləcək heç bir fəaliyyət növü ilə məşğul olmamalıdırlar. Onların səlahiyyət müddəti 70 yaşa çatdıqda bitir. Digər hakimlərin üçdə iki səs çoxluğu ilə hər hansı bir hakimin qoyulan tələblərə uyğun olmaması haqqında qərar çıxarılsa bu hakim tutduğu vəzifədən azad olunur.

Məhkəmənin plenar iclasları.

Fəaliyyətin səmərəliyini təmin etmək məqsədi ilə Məhkəmə plenar iclaslarda şikayətlərə baxmır. Bu iclaslarda adətən təşkilati məsələlərə baxılır, sədrlər, sədrin müavini (müavinləri), seksiyaların sədrləri, Məhkəmə Katibliyinin rəhbəri və onun müavinləri seçilir. Plenar iclaslarda Prosedur qaydaların qəbul edilməsinə, Məhkəmənin işinin təşkilinə və onun fəaliyyətinə dair digər məsələlərə, məsələn cari məsələləri öyrənmək üçün işçi qruplarının yaradılmasına, bu qruplar tərəfindən verilmiş təkliflərə və bu təkliflərə dair qəbul edilmiş qərarlara baxılır. Məhkəmənin ona təqdim edilmiş işlərə tək hakimli tərkibdə, 3 hakimli komitələrdə, 7 hakimli palatalarda və 17 hakimli Böyük palatada baxır. Məhkəmənin tərkibi müəyyənləşdirilərkən coğrafi mövqələrin və cinsi mənsubiyyətin balanslaşdırılmasına diqqət yetirilir və Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlərin müxtəlif hüquqi sistemləri nəzərə alınır. Seksiyalara sədrlər rəhbərlik edir. Seksiyaların sədrləri eyni zamanda Məhkəmə sədrinin müavinləri hesab edilir. Seksiya sədrinin müavini sədrə kömək edir və lazım gəldikdə onu əvəz edir.

Seksiya çərçivəsində 12 aylıq müddətə üç hakimdən ibarət Komitələr yaradılır. Komitələr Məhkəmə strukturunun mühüm elementləridir. Əvvəllər Komissiya tərəfindən yerinə yetirilən şikayətlərin seçilməsinə dair işlərin əsas hissəsi onlara həvalə edilmişdi. Komitə yekdilliklə fərdi şikayətlərin qəbul olunan olmaması haqqında qərar verə və yaxud onu baxılacaq işlərin siyahısından çıxara bilər. Komitənin çıxardığı qərar qətidir.

Hər seksiyanın üzvlərindən, tərkibi yeddi nəfərdən ibarət olan Palatalar təşkil edilir. Palata üzvləri növbəlilik əsasında təyin edirlər. Hər iş üzrə Palatanın tərkibinə Seksiyanın Sədri, iş üzrə tərəf kimi iştirak edən dövlətin təyin etdiyi hakim daxil edilir. Əgər bu hakim Seksiyanın üzvü deyilsə, o, Palatanın *ex officio* üzvü qismində iştirak edir. Palata üzvü təyin olunmamış Seksiya üzvləri dinləmələrdə ehtiyat hakim kimi iştirak edirlər, yəni onlar müşavirədə iştirak etsələr də səsvermə hüququna malik deyillər. Təyin olunmuş hakim hər hansı səbəbdən iclasda iştirak edə bilməzsə, bu zaman onu ehtiyat hakim əvəz edir. Palata dövlətlər-arası və fərdi şikayətlərin qəbulolunan elan edilməsi haqqında qərarı o hallarda çıxarır ki, bu qərarın çıxarılması üçün əlavə təhqiqatlar aparılmasına ehtiyac olmasın.

Böyük Palata.

Tərkibi 17 nəfərdən ibarət olan Böyük Palata 3 il müddətə təşkil edilir. Böyük palatanın tərkibinə *ex officio* qismində Məhkəmənin Sədri, onun müavinləri və Seksiya Sədriləri daxil olur. Palataya onlardan əlavə növbə ilə iki qrup daxil edilir.

Qrupların təşkili zamanı coğrafi mövqelərin və Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlərin malik olduğu hüquqi sistemlərin nəzərə alınmasına mümkün qədər səy göstərilir. Böyük Palata dövlətlər-arası və fərdi məsələlərə yeddi nəfərdən ibarət Palata öz yurisdiksiyasını ona verdikdə baxır. Belə hallar daha çox araşdırılan, iş ciddi məsələlərə toxunduqda, məsələn, məhkəmə praktikasında rast gəlinməyən və yaxud məsələnin həlli mövcud məhkəmə praktikası ilə ziddiyyət təşkil etdikdə baş verir. Bu zaman dövlətlərarası və fərdi şikayətlərin təhqiqatını Böyük Palata həyata keçirir. Bundan əlavə, müstəsna hallarda tərəflərdən hər hansı biri işin baxılması üçün Böyük Palataya təqdim edilməsini xahiş edə

bilər. Nəhayət, Böyük Palata, Konvensiyanın 47-ci maddəsinə əsasən, məsləhət rəyləri verilməsi haqqında xahişlərə baxılıqda çağırılır.

Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyaları.

Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyaları Avropa Konvensiyası ilə müəyyən edilmişdir. Konvensiyanın 32-ci maddəsi “Məhkəmənin yurisdiksiyası” adlanır. Həmin maddənin birinci bəndinə əsasən, Məhkəmənin yurisdiksiyası, bu Konvensiyanın və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi ilə bağlı 33, 34 və 47-ci maddələri əsasında ona verilən bütün məsələlərə şamil olunur. Həmin maddənin 2-ci bəndində isə, deyilir ki, konkret iş üzrə Məhkəmənin yurisdiksiyası ilə bağlı mübahisəni Məhkəmə özü həll edir.

Məhkəmənin predmet yurisdiksiyası.

Konvensiyanın birinci maddəsində qeyd olunur ki, “Razılığa gələn Yüksək Tərəflər öz yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxsin bu Konvensiyanın 1-ci bölməsində müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarını təmin edirlər”. Qeyd etmək lazımdır ki, buraya əlavə Protokollarla nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlar da aid edilir. Konvensiyanın 1-ci maddəsindən görüldüyü kimi, Məhkəmə yalnız Konvensiya və əlavə Protokollarda nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı işlərə baxmaq səlahiyyətlərinə malikdir. Beləliklə, Avropa Məhkəməsinə verilən şikayətin qəbul edilməsi üçün zəruri şərtlərdən biri, şikayətin Konvensiyada və əlavə Protokollarda təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların pozulması ilə əlaqədar olmasıdır.

Məhkəmənin məkana görə yurisdiksiyası.

Dövlətin yurisdiksiyası ilk əvvəl onun ərazisinə şamil edilir və buna müvafiq olaraq, Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası Konvensiyanın bütün iştirakçı dövlətlərinin ərazilərini əhatə edir. Bir sözlə, Məhkəmənin ərazi yurisdiksiyası Konvensiyanın iştirakçı dövlətlərinin ərazi yurisdiksiyalarının cəmini təşkil edir. Konvensiyanın 56-cı maddəsi “Ərazi tətbiqi” adlanır və həmin maddəyə əsasən, istənilən dövlət ratifikasiya zamanı və yaxud sonradan istənilən vaxt Avropa Şurasının Baş Katibinə ünvanlanmış bildiriş vasitəsilə bəyan edə bilər ki, Konvensiya, bu

maddənin IV bəndinə uyğun olaraq, beynəlxalq münasibətlərinə görə məsuliyyət daşdığı bütün ərazilərə və ya onlardan hər hansı birinə şamil olunur. Konvensiyanın qüvvəsi bildirişdə göstərilmiş əraziyə və ya ərazilərə Avropa Şurasının Baş Katibi bu bildirişi aldıqdan sonra otuzuncu gündən etibarən şamil olunur. Konvensiyanın müddəaları belə ərazilərdə yerli şəraitin lazımı qaydada nəzərə alınması ilə tətbiq edilir. Bu maddəyə müvafiq olaraq bəyanat vermiş hər hansı dövlət sonradan istənilən vaxt həmin bəyanatda göstərilmiş bir və ya bir neçə ərazinin adından Konvensiyanın 34-cü maddəsinə müvafiq olaraq, Məhkəmənin fiziki şəxslərdən, qeyri-hökumət təşkilatlarından və ya fərdlər qrupundan şikayətlər qəbul etmək səlahiyyətini tanıdığını bəyan edə bilər. 56-cı maddəyə əsasən, dövlətlər öz yurisdiksiya həddlərini genişləndirirlər və buna müvafiq olaraq Məhkəmənin də ərazi yurisdiksiyası genişlənilir. Elə hallar da olur ki, fərdin hüquqlarının müdafiəsinin təmini üçün dövlətin yurisdiksiyası onun ərazi həddləri ilə məhdudlaşmır. Avropa Komissiyası və Məhkəməsi dəfələrlə qeyd etmişdir ki, “yurisdiksiya” termini iştirakçı dövlətlərin milli ərazisi ilə məhdudlaşmır. Dövlət hakimiyyətinin fəaliyyəti nəticəsində onun ərazi həddlərindən kənarında baş vermiş nəticələrə görə də dövlətin məsuliyyəti yarana bilər.

Məhkəmənin zamana görə yurisdiksiyası.

Beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsiplərinə müvafiq olaraq, Avropa Konvensiyası, onun qüvvəyə minməsinə qədər baş verən hadisə və faktlara şamil edilmir. Bu da ” Konvensiyanın geriyə qüvvəsi yoxdur“ prinsipindən irəli gəlir. Bu prinsipə əsasən, Məhkəmə müvafiq cavabdeh dövlətin Konvensiyanı ratifikasiya etməsinə qədər, həmçinin əgər şikayətə bu tarixə qədər müvafiq dövlətdaxili orqanlarda baxılıb və qərar çıxarılıbsa, baş verən hadisələrlə bağlı şikayətlərə baxa bilməz. Bir sözlə, Məhkəmə, Konvensiyanın normalarını geriyə tətbiq edə bilməz.

Məhkəmənin personal yurisdiksiyası

Avropa Məhkəməsinə Konvensiyanın iştirakçı dövlətlərinin yurisdiksiyası altında olan istənilən fiziki şəxs, qeyri-hökumət təşkilatı və ya ayrı-ayrı şəxslər qrupu müraciət edə bilər. Məhkə-

məyə eyni zamanda iştirakçı dövlətlərin özləri də digər iştirakçı dövlətə qarşı şikayətlə müraciət edə bilər.

Məhkəmənin məsləhət rəyləri verməklə bağlı yurisdiksiyası

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında Məhkəmənin daha bir mühüm səlahiyyəti göstərilmişdir. Konvensiyaya görə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Nazirlər Komitəsinin xahişi ilə yalnız konvensiyanın və onun protokollarının (Avropa Şurasının digər aktları Məhkəmənin bu səlahiyyəti ilə əhatə olunmur) təfsirinə aid olan hüquqi məsələlərlə bağlı məsləhət xarakterli rəylər verə bilər. Təəssüf ki, Məhkəmə bu səlahiyyətindən geniş istifadə etmir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi həm dövlətlərarası, həm də fiziki şəxslərin şikayətlərinə baxır. 33-cü maddəyə əsasən, Konvensiyanın bir iştirakçı dövləti digər iştirakçı dövlətin Konvensiyanının və ona dair Protokolların müddələrinin hər hansı birini pozması ehtimalı ilə bağlı Məhkəməyə müraciət edə bilər. Bundan başqa, Məhkəmə istənilən fiziki şəxsdən, qeyri-hökumət təşkilatından və ya ayrı-ayrı şəxslər qrupundan, Razılığa gələn Yüksək Tərəflərdən birinin onun bu Konvensiyanın və ya ona əlavə Protokolların müddəaları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozmasının qurbanı olduğunu iddia edən şəxslərdən şikayətlər qəbul edə bilər. Dövlətlər öz üzərinə bu hüququn səmərəli həyata keçirilməsinə heç bir yolla mane olmamaq öhdəliyini götürürlər. Bundan əlavə, Məhkəmə Nazirlər Komitəsinin sorğusu ilə Konvensiyanın və ona dair Protokolların müddələrinin şərhinə dair hüquqi məsələlər üzrə məsləhət rəyləri verə bilər.

Bütün digər beynəlxalq məhkəmələrdən və insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud olan müstəqil ekspert orqanlarından fərqli olaraq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin tərkibi müəyyən sayda olan üzvlərdən deyil, “hər bir iştirakçı dövlətdən bir hakim” prinsipi əsasında təşkil olunmuşdur.

Məhkəmə şikayətləri yalnız müəyyən şərtlər daxilində öz icraatına qəbul edə bilər. Bu şərtlərə aiddir:

- Avropa Məhkəməsinə yalnız Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında və ya onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarında təs-

bit olunmuş hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı müraciət edilməsi;

- Ərizəçi o pozuntular barədə şikayət verə bilər ki, həmin pozuntular ərizəçinin ölkəsi tərəfindən Konvensiya ratifikasiya edildikdən sonra baş versin;

- Məhkəməyə yalnız hüquqları pozulmuş şəxsin özünün müraciət etməsi;

- Bütün dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməsi. Burada çox mühüm bir məqamı vurğulamaq lazımdır: Əgər ərizəçi sübut edə bilsə ki, dövlətdə mövcud olan hüquq müdafiə vasitələri səmərəli deyildir və onlardan istifadənin ərizəçinin işi üçün heç bir perspektivi yoxdur, onda Avropa Məhkəməsi şikayətləri öz icraatına qəbul edə bilər ki, praktikada belə hallar az olmamışdır;

- Şikayətin qəbul olunması üçün o, anonim olmalıdır, əvvəllər Avropa Məhkəməsi tərəfindən baxılmamış olan və ya başqa bir beynəlxalq orqana təqdim olunmayan şikayət olmalıdır, milli məhkəmənin son qərarının çıxarıldığı müddətdən 6 aydan gec olmayaraq verilməlidir, əsaslandırılmış olmalıdır və ərizəçi şikayət vermək hüququndan sui-istifadə etməməlidir.

Artıq yuxarıda deyildiyi kimi, Məhkəmənin bütün qəti qərarları müvafiq dövlətlər üçün məcburidir və bu qərarların icrası üzərində nəzarəti Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi həyata keçirir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dövlətə müəyyən qanunu dəyişməkvə ya onu ləğv etmək, habelə hər hansı məhkəmə qərarını ləğv etmək göstərişi verə bilməz. Məhkəmə özü şikayətçinin xahişi ilə dövlətdaxili qanunları və digər aktları, habelə məhkəmə qərarlarını və hökmlərini ləğv edə bilməz. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi milli məhkəmə sisteminə münasibətdə yuxarı instansiya kimi çıxış etmir. Lakin praktikada dövlətlər gələcəkdə analoji pozuntulara yol verməmək üçün özləri bu cür qanun və ya qərarları dəyişdirir, yaxud ləğv edirlər. Üzərlərinə bir başqa tələb qoyulmasa da, dövlətlər bu halda hüququn ümumi prinsiplərindən irəli gələn addımlar atmalı olur: hər şeydən əvvəl dövlətlər hüquq pozuntusunun bütün neqativ nəticələrini aradan qaldırmalı, həmin

pozuntudan əvvəl mövcud olan vəziyyəti, yəni statuskvonu bərpa etməlidir.

Avropa Məhkəməsinə şikayət ərizəsi vermək üçün bir neçə məcburi şərtlərə riayət etmək lazımdır. Həmin şərtlər bunlardır:

Ərizənin predmeti yalnız İnsan hüquqları haqqında Konvensiyanın təminat verdiyi hüquqlar ola bilər.

Ərizəni zərərçəkən (qurban) özü təqdim etməlidir (Ərizəni bir qrup şəxs verdikdə, onların hər biri konkret olaraq öz şikayətini sübuta yetirməlidir).

Ərizəçi öz ölkəsində səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən onun işi barəsində qəti (yekun) qərar çıxarıldıqdan sonra altı ay ərzində Avropa Məhkəməsinə şikayət ərizəsi verə bilər.

Ərizəçi o pozuntular barədə şikayət verə bilər ki, həmin pozuntular ərizəçinin ölkəsi tərəfindən Konvensiya ratifikasiya edildikdən sonra baş versin.

Ərizənin qəbul edilən sayılması üçün ərizəçi bütün dövlət-daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməlidir.

Avropa məhkəməsinin qərarlarının icrasına nəzarət

Konvensiyanın 46-cı maddəsinin 2-ci hissəsində nəzərdə tutulur ki, “Məhkəmənin son qərarı onun icrasına nəzarəti həyata keçirən Nazirlər Komitəsinə göndərilir”.

Prinsipcə, Nazirlər Komitəsi Avropa Şurasının əsas icra orqanıdır və bu təşkilatın fəaliyyəti ilə əlaqədar bütün məsələləri, o cümlədən siyasi, inzibati, maliyyə, həmçinin dövlətlərarası əməkdaşlığın müxtəlif məsələlərini həll edir. Buna baxmayaraq Nazirlər Komitəsinə Konvensiya çərçivəsində Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi üzərində xüsusi nəzarət funksiyası həvalə olunmuşdur. Bu funksiyanı komitənin fəaliyyətinin digər aspekti ilə qarışdırmaq olmaz. Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsinə həsr olunmuş xüsusi iclasları iki aydan bir, yəni ildə altı dəfə keçirilir. Praktikada Nazirlər Komitəsi bəzən Məhkəmə qərarlarının yerinə yetirilməsinə dair xüsusi təcili məsələlərə özünün daimi iclaslarında baxır.

Təşkilatın nizamnaməsinə əsasən Nazirlər Komitəsinin tərkibi iştirakçı dövlətlərin xarici işlər nazirlərindən təşkil olunur.

Bununla belə, komitənin xarici işlər nazirlərinin iştirakı ilə iclasları ildə iki dəfə keçirilir. Qalan bütün icaslarda, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icra olunmasına nəzarət edilməsinə həsr olunmuş icaslarda onların Avropa Şurasında daimi təmsilçiləri iştirak edirlər. Mövcud praktikaya müvafiq olaraq Məhkəmə qərarı çıxarıldığı gün katibliyin qoşma məktubu ilə Nazirlər Komitəsinə göndərilir. (Məhkəmə Reqlamentinin 77-bəndi, 3-cü hissə). Konvensiyanın pozulmasını konstataasiya edən qəti Məhkəmə qərarı dərhal (Konvensiyanın 44-cü maddəsi) Nazirlər Komitəsinin yaxın iclaslarının gündəliyinə daxil edilir (Nazirlər Komitəsinin Konvensiyanın 46-cı maddəsi 2-ci bən dinin tətbiqi üzrə reqlamenti bundan sonra “Reqlament”).

Bundan sonra Məhkəmənin qərarı Nazirlər Komitəsi tərəfindən altı aydan çox olmayan zaman intervalı ilə dövrü olaraq baxılır (bu intervallar hər bir Məhkəmə qərarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı məsələlərin təxirə salınma dərəcəsindən asılıdır. Reqlamentin 4-cü bəndi). Bu, o vaxta qədər davam edir ki, Komitə hələ qərarı yerinə yetirilmiş saymır və müvafiq olaraq işin baxılmasını onu bağlayan qətnamə qəbul edilməsi ilə bitirmir (Reqlamentin 8-ci bəndi).

Nazirlər Komitəsi işə baxılmanı bitirənə qədər nəzarətin müxtəlif mərhələlərində ilkin qətnamələr qəbul edir. Bu qətnamələrində Nazirlər Komitəsi Məhkəmənin qərarlarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı müxtəlif məsələlərə dair öz mövqeyini bildirir (Reqlamentin 7-ci bəndi).

Dövlət öz hökumətinin nümayəndələri ilə Nazirlər Komitəsində bilavasitə təmsil olunduğu kimi şikayətçi də məhdud da olsa qərarların icra olunması proseduruna müəyyən təsir etmək imkanlarına malikdir. Baxmayaraq ki, Nazirlər Komitəsinin iclasları bağlı qapılar arxasında keçirilir, hər iclasın keçirilməsindən sonra onun gündəliyi bütün baxılmış qərarların icra olunması haqqında geniş informasiyaları əks etdirən annotasiya ilə birlikdə dərc edilir. Bundan əlavə, komitə şikayətçinin pul kompensasiyalarının ödənilməsi və ümumi xarakterli məsələlərə dair müraciətlərinə də baxır (Reqlamentin 6-cı bəndi 1-ci hissə). Bu müraciətləri Nazirlər Komitəsinin nəzərinə Katiblik çatdırır.

Beləliklə, Nazirlər Komitəsinin bu məsələlərə dair məlumatlandırılması və Nazirlər Komitəsində müvafiq qərarların qəbul edilməsi şikayətçi və vəkillərin fəallığından asılıdır. Buna görə də şikayətçilər və vəkillər yadda saxlamalıdırlar ki, Konvensiya əsasında Avropa Məhkəməsinə ərizənin təqdim edildiyi andan başlanmış olan prosedur Məhkəmənin qərar çıxarması ilə bitmir. Proses Nazirlər Komitəsi çərçivəsində qərar tam icra olunmayanadək davam edir.

Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı.

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin regional sisteminə aid olanbu təsisatın əsası 1972-ci ildin sonunda qoyulmuş və rəsmi olaraq 1973-cü ildə açıq elan olunmuş Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (1994-cü ildən Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı) istər sıralarında birləşdirdiyi dövlətlərin sayına görə, istərsə də əhatə etdiyi coğrafi məkanın ölçülərinə görə ən nəhəng regional təşkilatdır. Onun hüdudlarına Avropa qitəsi, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri, habelə Şimali Amerikanın iki ölkəsi daxildir. ATƏT Vankuverdən Vladivostoka qədər uzanan bir ərazidə öz tərkibində həm avroatlantik, həm də avroasiya məkanı ölkələrini əhatə edir. Yarandığı vaxtdan ATƏM (hazırda ATƏT) təhlükəsizlik məsələlərinə daha geniş və əhatəli anlayışda yanaşır. Belə ki, ATƏT çərçivəsində insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinə, iqtisadi – sosial və mədəni sahədə əməkdaşlıq məsələlərinə və ətraf mühitin mühafizəsi probleminə də hərbi-siyasi stabilliyin təmin olunması qədər mühüm əhəmiyyət verilir və belə hesab olunur ki, yuxarıda sadalananlar olmadan hərbi və siyasi sahədə stabilliyin tam bərqərar olunması mümkün deyildir. Odur ki, ATƏT üzvü olan dövlətlər həmişə çalışır ki, təhlükəsizlik məsələlərinin müxtəlif aspektləri və ölçüləri olan hərbi-ciyasi, iqtisadi və insan inşafı məsələləri bir-birini tamamlasın.

ATƏT-in təhlükəsizlik məsələsinə hərtərəfli yanaşma xüsusiyyətlərindən biri də onun bütün konfliktlərin başlanğıc fazasından sonuncu mərhələsinədək bütün proseslərdə fəal iştirak etməsidir.

ATƏT-i digər beynəlxalq qurumlardan fərqləndirən mühüm və unikal bir xüsusiyyəti onun formal olaraq *beynəlxalq-hüquqi statusa* malik olmamasıdır. ATƏT çərçivəsində qəbul olunan sənədlərin *siyasi öhdəlik qoyan qərarlar* olmasına baxmayaraq, bu sənədlər *mütləq hüquqi qüvvəyə* malik deyildir.

ATƏT-in bir çox strukturları, beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatlara məxsus olan strukturlar ilə eynidir. Onun daimi fəaliyyət göstərən rəhbər orqanları, daimi mənzil-qərargahı və institutları, daimi işçi personalı, davamlı maliyyə təminatı və yerli bölmələri mövcuddur. ATƏT-in bir çox sənədləri hüquqi formada ifadə olunmuşdur və onların şərhini beynəlxalq hüquqi prinsiplərlə tanışlıq tələb edir. Bu sənədlər bir çox hallarda beynəlxalq müqavilələrin tipinə oxşayır. ATƏT-in unikallığı ondadır ki, hətta qəbul etdiyi sənədlər məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmasa da, onun səmərəliliyi azalmır. Yüksək səviyyədə imzalanmış hər hansı sənəd istənilən hüquqi sənədin çəkisinə bərabər ola bilər.

ATƏT-in yaranması və formalaşması ilə bağlı bu mühüm hadisələri qeyd etmək lazımdır. 1973-cü il iyul ayında Helsinkidə xarici işlər nazirləri səviyyəsində görüşlər keçirildi. 1973-cü ilin sentyabr, 1975-ci ilin iyul ayında Cenevrədə yekun siyasi sənədlər hazırlandı. 1975-ci il 30 iyuldan 1 avqusta kimi Helsinkidə Müşavirənin yekun mərhələsi keçirildi, burada 33 Avropa ölkəsinin, habelə ABŞ və Kanadanın rəhbərləri iştirak etdilər. Müşavirədə Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi Helsinki Yekun Akti imzalandı. 21 noyabr 1990-cı ildə Avropa üçün Paris xartiyası qəbul olundu. Bununla ATƏM-in ATƏT-ə çevrilməsi başlandı. 1994-cü ilin sonunda ATƏM Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına (ATƏT) çevrildi.

Hazırda ATƏT-in məqsəd və vəzifələrini belə ifadə etmək olar:

- Avropa ölkələri arasında münasibətlərin yaxşılaşmasına yardım edilməsi;
- lokal münaqişələrin aradan qaldırılması, mübahisələrin dinc yolla həlli, silahlara nəzarət üzrə danışıqların aparılması;

- preventiv (qabaqlayıcı) diplomatiya. təhlükəsizliyə qarşı real və ehtimal edilən təhlükələrin aradan qaldırılması, əməkdaşlığa əsaslanan təhlükəsizlik sistemlərinin yaradılması;
- İştirakçı ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafına yardım edilməsi.

Demokratik İnstitutlar və insan Hüquqları Bürosu.

Demokratik İnstitutlar və İNSAN Hüquqları Bürosu insan hüquqlarına riayət olunmasını müşahidə edir, demokratiyanın inkişafına və möhkəmləndirilməsinə yardım göstərir. Büro insan meyarı sahəsində ATƏT-in öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin icmalı üzrə illik konfranslar, habelə demokratiya və insan hüquqlarının inkişafı məsələləri üzrə müşavirə və seminarlar keçirir. Büro ATƏT regionunda seçkilərin müşahidəsi üzrə işi kordinasiya edir, hüquqi məsələlər üzrə yardımını təmin edir, seçkilərin keçirilməsi və demokratiyanın inkişafı üzrə informasiya mübadiləsinə yardım göstərir. Büro Varşavada yerləşir.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi Helsinki Yekun Aktı

1975-ci il avqust ayının 1-də Helsinkidə 35 dövlətin iştirakı ilə 1972-ci ilin noyabrında başlanmış proseslərin nəticəsi olaraq “Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi Helsinki yekun Aktı” imzalandı.

Birinci dünya müharibəsinin başlandığı 1914-cü ildən sonra bu, Avropa dövlətlərinin ümumi məxrəcə gəldikləri ilk forum idi.

1975-ci il “soyuq müharibə” illərində qarşı–qarşıya duran iki sistem arasında münasibətlərin “istiləşməsinin” zirvəsi idi.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi adı altında təşkil olunmuş bu forumun əsas məqsədi Şərqlə Qərb arasında müxtəlif danışıqların və dialoqların həyata keçirilməsini təşkil etməklə Avropada təhlükəsizliyin, əməkdaşlığın və insan hüquqlarının bərqərar olunmasına zəmin yaratmaq idi.

Helsinki Yekun Aktı aşağıdakı tövsiyyələri özündə birləşdirir :

Birinci qrup tövsiyyələr təhlükəsizliyin hərbi-siyasi aspektini əhatə edir. Ona iştirakçı dövlətlərin ikitərəfli və çoxtərəfli

əməkdaşlıq zamanı nəzərə almalı olduğu prinsiplər və hərbi sahədə etimadın möhkəmləndirilməsi daxildir.

İkinci qrup bütövlükdə bir sıra sahələrdə əməkdaşlığa, o cümlədən iqtisadiyyat, elm, texnika və ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıq məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Üçüncü qrup humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlıq məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bura həmçinin aralıq dənizi problemlərinə dair konkret tövsiyələr də daxil idi.

Bu qrupları bütövlükdə Helsinki onluğu adlandırırdılar.

Helsinki onluğuna daxil olan əsas prinsiplər

1. Suverenliyə xas olan suveren bərabərlik və hüquqlara hörmət.

2. Güclə hədələməmək və güc tətbiq etməmək.

3. Sərhədlərin toxunulmazlığı.

4. Dövlətlərin ərazi bütövlüyü.

5. Mübahisələrin dinc yolla həlli.

6. Daxili işlərə qarışmamaq.

7. Fikir, vicdan, din və əqidə azadlıqları da daxil olmaqla insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət.

8. Bərabərhüquqluluq və xalqın öz müqəddaratlarını müəyyən etmə hüququ.

9. Dövlətlər arasında əməkdaşlıq.

10. Beynəlxalq hüquq üzrə öhdəliklərə vicdanla əməl etmək.

Helsinki Onluğuna daxil olan prinsiplər içərisində 7-ci prinsip şübhəsiz ki olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Sovet İttifaqı da daxil olmaqla sosialist blokuna daxil olan əksər ölkələrin bu prinsiplərin daxil olduğu sənədi imzalamaları sonradan həmin ölkələrdə demokratiya uğrunda hərəkətlərin əsasını qoydu. Ümumiyyətlə üçüncü zənbilə daxil olan prinsiplər Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin ən böyük nailiyyəti idi.

Fikir, vicdan, din və əqidə azadlıqları da daxil olmaqla, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət iştirakçı dövlətlər irqindən, cinsindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq fikir, vicdan, din və əqidə azadlıqları da daxil olmaqla, insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edəcəkdir.

Onlar insan şəxsiyyətinə məxsus olan və onun azad və tam inkişafı üçün əsas olan siyasi, mülki, iqtisadi, sosial, mədəni və başqa hüquq və azadlıqların səmərəli inkişafını təşviq edəcəklər.

Bu çərçivədə iştirakçı dövlətlər hər kəsin öz vicdanının hökmü ilə təkbaşına və ya başqaları ilə birgə dinə və ya digər inama etiqad etmək kimi şəxsi azadlıqlarını tanıyacaq və hörmət edəcəkdir.

Ərazilərində milli azadlıqların yaşadıkları ölkələr belə azlıqlara məxsus olanların hüquqlarına hörmət edəcək, qanun qarşısında bərabərliyə əsasən belələrinə insan hüquqlarından və əsas azadlıqlardan faktiki istifadəyə şərait yaratmaqla onların bu sahədəki qanuni hüquqlarını müdafiə edəcəkdir.

İştirakçı dövlətlər sülhün, ədalətin və əmin-amanlığın əhəmiyyətli amili olan, onlar arasında və eləcə də bütün dünya ölkələri arasında dostluq münasibətlərinin inkişafını təmin edən insan hüquqlarının və əsas azadlıqların hərtərəfli əhəmiyyətini qeyd edirlər.

Onlar, bütün qarşılıqlı münasibətlərində bu hüquq və azadlıqlara hörmətlə yanaşmaqla, müstəqil və ya birgə, o cümlədən BMT ilə əməkdaşlıq şəraitində bu hüquq və azadlıqlara hərtərəfli və səmərəli hörmət olunmasına yardım edəcəklər.

Onlar insanların öz hüquq və vəzifələrini bilmək hüququnu və onlardan istifadə hüququnu təsdiq edirlər.

İştirakçı dövlətlər insan hüquq və azadlıqları sahəsində BMT Nizamnaməsində, İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində əks olunmuş məqsəd və prinsiplərə uyğun fəaliyyət göstərəcəklər. Onlar həmçinin öz öhdəliklərinə beynəlxalq bəyannamə və razılaşmalarda, o cümlədən İnsan hüquqlarına dair paktlarda (əgər bu paktlarda iştirak edirlərsə) əks olunmuş prinsiplərə əsasən əməl edəcəklər.

Avropa İttifaqı

Avropa İttifaqının əsası 1950-ci ildə qoyulub. 1951-ci ildə yaradılmış Avropa Kömür və Polad Birliyi Avropa İttifaqının ilk institutu oldu. 1958-ci ildə Avropa İqtisadi Birliyi və Avropa Atom Enerjisi birliyi yaradıldı, bununla da 3 birlikdən ibarət Avropa Birlikləri təşəkkül tapmış oldu. Avropa Birliklərinin

genişlənməsi davam etməkdə idi. 1973-1995-ci illərdə ilk altı dövlətə əlavə olaraq daha doqquz dövlət bu birliklərin tərkibinə daxil oldu. 1995-ci ildə Avropa Birlikləri Avropa İttifaqına çevrildi. Bunun əsas məqsədi qurumun siyasi rolunu vurğulamaq idi. Avropa İttifaqına 15 ölkə daxildir. Qərbi Avropanın əksər ölkələri onun üzvüdür. İttifaqın təsisçisi olan ilk 6 dövlət bunlardır: Fransa, Almaniya, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq. İttifaqa sonradan qoşulan 9 dövlət bunlardır: Danimarka, İrlandiya, Böyük Britaniya, Yunanıstan, İspaniya, Portuqaliya, Finlandiya, İsveç və Avstriya. Avropa İttifaqının ümumi məqsədi İttifaqa daxil olan ölkələrin vətəndaşlarına sülh və tərəqqi gətirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə daim möhkəmləndirilən əməkdaşlıq əsasında nail olunur. Həmin əməkdaşlıq iqtisadi, siyasi və sosial sahələri əhatə edir. İttifaqın əsas vəzifələri bunlardır:

1) İqtisadi və sosial tərəqqini təmin etmək (1993-cü ildən vahid bazar, 1999-cu ildən vahid valyuta mövcuddur);

2) Beynəlxalq miqyasda Avropa İttifaqı yekdilliyini möhkəmləndirmək (əsasən, ümumi xarici siyasət və ümumi təhlükəsizlik siyasəti sayəsində);

3) Avropa vətəndaşlığını tətbiq etmək;

4) Azadlığın, təhlükəsizliyin və ədalətin əhatə dairəsini inkişaf etdirmək (əsasən, Şengen zonasında);

5) Avropa İttifaqı hüququ əsasında Avropa cəmiyyəti qurmaq.

Beləliklə, Avropa Şurası ilə müqayisədə Avropa İttifaqı üzvlərin daha dərin əməkdaşlığına əsaslanan təşkilatdır. Avropa Şurasından fərqli olaraq, Avropa İttifaqı üzv ölkələrdə birbaşa tətbiq edilən qanunlar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir.

Bu baxımdan Avropa İttifaqı Avropa Şurasından və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq təşkilatından fərqli qurumdur. Bu İttifaqın tərkibində insan hüquq və azadlıqlarını təmin olunması ilə bağlı yaradılan qurumlar (məsələn, Avropa İttifaqı Ombudsmanı) son dövrlərdə yaradılmağa başlanmışdır.

Avropa İttifaqının 3 əsas orqanı bunlardır:

1) Avropa Parlamenti (birbaşa seçilən qanunvericilik orqanı);

2) Nazirlər Şurası;

3) Avropa Komissiyası (komissiyanın 3 əsas funksiyası bunlardır: qanunvericilik təşəbbüs hüququ, Avropa qanunvericiliyinə riayət edilməsi, Avropa İttifaqının vahid siyasətinin və vahid beynəlxalq ticarət münasibətlərinin həyata keçirilməsi). Avropa İttifaqının üzvü olan hər bir ölkə altı ay ərzində növbə ilə təşkilata sədrlik edir.

Avropa İttifaqı və İnsan Hüquqları

Göründüyü kimi, Avropa İttifaqı əvvəlcədən iqtisadi qurum olaraq yaradılmışdır.

Maastirix müqaviləsinin qüvvəyə minməsi əslində Avropa İttifaqının təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi bir qurum olaraq fəaliyyətə başlamasına əsas verdi. Bu baxımdan Avropa İttifaqı müəyyən strukturlar və təsisatlar formalaşdırmağa başladı. Vahid Avropa İttifaqı vətəndaşlıq məsələsini ortaya çıxması isə bu İttifaq çərçivəsində İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması ilə bağlı problemi gündəmə gətirdi. Maastirix müqaviləsində Avropa İttifaqı tərəfindən qəbul olunan ayrıca insan hüquq və azadlıqlarının siyahısı sadalanmır. Belə bir siyahının hazırlanmasının çətinliyini və həm də lüzumsuzluğunu nəzərə alaraq müqaviləni hazırlayarkən aşağıdakı ünvan göstərməlidir:

1. İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlara dair Avropa Konvensiyası;

2. İştirakçı ölkələrin konstitusiyaya ənənələrindən irəli gələn və həmin ölkələrdə tətbiq olunan hüquq və azadlıqlar;

3. Ümumi hüquq prinsiplərindən yaranan hüquq və azadlıqlar.

Bununla belə, Avropa İttifaqı tərkibində Ombudsman təsisatının formalaşdırılması bu istiqamətdə İttifaq çərçivəsində bu hüquq və azadlıqları təmin edən ayrıca mexanizmlərin də formalaşdırılmasına meylin olduğunu göstərir.

Avropa İttifaqı Ombudsmanı ona verilən mandata əsasən öz təşəbbüsü ilə yaxud ona Avropa İttifaqı Parlamenti üzvü vasitəsilə verilən məlumatlar əsasında təhqiqat aparır (əgər iş məhkəmə baxışında deyilsə, yaxud məhkəmə araşdırmasının predmeti olmamışsa).

Bununla belə hazırda Avropa İttifaqı çərçivəsində insan hüquq və azadlıqlarının təminat məsələləri problematik xarakter aldığıca iki istiqamətdə diskussiya və muzakirələr aparılmaqdadır:

1) Hökumətlərarası konfransda hazırlanmaqda olan yeni müqaviləyə insan hüquq və azadlıqlarının tam kataloqunu əlavə etmək;

2) Avropa İttifaqının İnsan Hüquq və Əsas Azadlıqlarına dair Avropa Konvensiyasına qoşulmaq.

Hazırda Avropa İttifaqı üzvü olan dövlətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması yüksək səviyyədədir. Bununla belə, yaxın gələcəkdə ona daxil olan yeni ölkələr hesabına insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı problemlər ortaya çıxa bilər. Odur ki, Avropa İttifaqı ona yeni üzvlərin qəbulu zamanı insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı ciddi tələblər tətbiq etmək məcburiyyətindədir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin məhkəmə sistemi.

Əksər ölkələrin konstitusiyalarında ölkədə məhkəmə hakimiyyətinin məhkəmələrə məxsus olması qeyd olunmuşdur. Hər bir ölkədə mövcud olan məhkəmələrin məcmusu ölkənin məhkəmə sistemini təşkil edir. Məhkəmələrin səlahiyyətləri və onların baxmalı olduqları işlərin dairəsi ümumi qaydada konstitusiya ilə, daha geniş şəkildə isə müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Müasir məhkəmə sisteminin təşkilinin əsası üç əsas prinsip təşkil edir. Bunlar: ərazi, maddi və personal yurisdiksiyalardır.

Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrinin məhkəmə sistemində ərazi yurisdiksiyası prinsipi tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, ölkənin bütün ərazisi məhkəmə rayonlarına (sahələrinə, mahalına və s.) bölünür. Məhkəmə rayonları ölkənin inzibati-ərazi bölgüsü ilə üst-üstə düşə və düşməyə bilər. Məhkəmə rayonunun inzibati-ərazi bölgüsü ilə üst-üstə düşməməsi məhkəmələr üçün əlavə müstəqillik gətirir (onların yerli hakimiyyət orqanlarından hər hansı mümkün asılılığının qarşısını alır).

Ərazi yurisdiksiyası prinsipi, adətən maddi və personal yurisdiksiya prinsipləri ilə tamamlanır ki, bu da məhkəmələrin baxılan işlərin hüquqi münasibətlərdən doğan xarakterinə və işdə

iştirak edənlərin statuslarının xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq təşkilidir.

Ümumiyyətlə, məhkəmələr bir neçə (adətən, iki və ya üç) pillədən ibarət olur və pillələrin başında ölkənin ali məhkəmə orqanı durur. Bununla yanaşı ayrı-ayrı ölkələrdə ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrdə olur ki, onların da yurisdiksiyasına, adətən konkret sahələr üzrə (məsələn, iqtisad məhkəmələri, inzibati məhkəmələr və. s) işlərə baxmaq daxildir.

Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət muhakiməsi ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər.

Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya Məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirirlər .

Məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiyaya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir.

Cinayət məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və müdafiə tərəfi iştirak edir. Məhkəmə quruluşu və məhkəmə icraatı qaydası qanunla müəyyən olunur.

Məhkəmələrin səlahiyyətinin dəyişdirilməsi məqsədilə müəyyən olunmamış hüquqi üsullarının tətbiq edilməsi və fəvqəladə məhkəmələrin yaradılması qadağandır.

Konstitusiyaya məhkəmələri

Konstitusiyaya məhkəmələrinin əsas funksiyası hüquqi normaların konstitusiyaya uyğun olmasına nəzarət etməkdir.

Bir çox ölkələrdə konstitusiyaya məhkəmələri digər məhkəmə orqanlarından müstəqil fəaliyyət göstərir. Bununla belə, fərqli ölkələr də vardır. Məsələn, ABŞ-da Konstitusiyaya Məhkəməsinə aid olan səlahiyyətləri Ali Məhkəmə həyata keçirir. Fransada isə bu səlahiyyətləri Fransanın Konstitusiyaya Şurası həyata keçirir. Ayrı-ayrı ölkələrin konstitusiyaya məhkəmələri səlahiyyət və funksiyalarına görə bir-birindən fərqlənsə də onların təşkili,

demək olar ki, bütün ölkələrdə oxşar prosedura ilə həyata keçirilir. Konstitusiyaya məhkəməsinin hakimləri, bir qayda olaraq təyin olunur və bu təyinatda parlament iştirak edir. Hakimlərin səlahiyyət müddəti 9-12 il olur və onlar təkrar seçilmək hüququna malik olmurlar. Bu qaydalardan istisna yalnız Avstriyada vardır.

Qeyd olunduğu ki, konstitusiyaya məhkəmələrinin əsas funksiyası parlamentin qəbul etdiyi qanunların konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etməkdir. Bununla belə, konstitusiyaya məhkəmələri, həmçinin qanunqüvvəli normaların və yerli hakimiyət və özünüidarə orqanlarının aktlarının qanunlara və konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət edirlər. Bəzi konstitusiyaya məhkəmələri mövcud olduqları ölkələrdə qəbul olunan qanunların həmin ölkələrin tərəfdar çıxdığı insan hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq konvensiyalara uyğun olub-olmamasına nəzarət edirlər.

Konstitusiyaya məhkəmələrini əhəmiyyətli edən əsas amillərdən biri də ona hansı təsisatların və fərdlərin şikayət və ya müraciət edə bilməsidir. Bir qayda olaraq belələri içərisində ölkənin ali hakimiyət orqanları və səlahiyyətli şəxsləri olur.

Belə orqanlar və ya şəxslər içərisində bir qayda olaraq prezident, hökumət, prokurorluq, ombudsman və ümumi məhkəmələr olur (sonuncular qanunların konstitusiyaya uyğunluğunu müəyyən etməkdə çətinlik çəkərkən konstitusiyaya məhkəməsinə müraciət edirlər.)

Bir çox ölkələrdə konstitusiyaya şikayəti adlanan prosedura mövcuddur ki, bu prosedura, əsasən, konstitusiyada əks olunmuş hüquqların məhkəmə və arbitraj tərəfindən pozulmasını güman edən istənilən fərd və təşkilat konstitusiyaya məhkəməsinə şikayət verə bilər. Belə mexanizmi vətəndaşların sərəncamında olan mexanizm adlandırırlar.

Hər kəs onun hüququnu və azadlığını pozan normaların konstitusiyaya uyğun olmadığını iddia edə bilər və beləliklə, o bunu Konstitusiyaya məhkəməsinə sübut etdikdə nəinki hüququnu bərpa edir, həmçinin həmin normanın ləğvinə, yaxud dəyişdirilməsinə nail olur. Beləliklə, presedent yaranır və digərlərinin də analoji hüquqları bərpa olunur.

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətləri və onun təşkili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsi və müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin tərkibi sədr və sədr müavini də daxil olmaqla 9 hakimdən ibarətdir. Onlar Prezidentin təqdimatı əsasında Milli Məclis tərəfindən təyin edilirlər. Onun yurisdiksiyası Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisinə şamil olunur.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətləri aşağıdakılardır:

- 1) Normativ-hüquqi aktların daha üstün hüquqi qüvvəyə malik digər normativ aktlara uyğunluğunu yoxlayır;
- 2) Konstitusiyada sadalanan subyektlərin müraciətləri əsasında Konstitusiyaya və qanunların şərhini həyata keçirir;
- 3) İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı fərdlərdən daxil olan şikayətlərə baxır;
- 4) Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (Ombudsman)

Bu gün dünyada ilk ombudsman təsisatının 1809-cu ildə İsveçdə yaradıldığı qəbul edilir. Əslində bu təsisatın tarixi köklərini araşdırdıqda onun qeyd etdiyimiz kimi şərq idarəçilik sistemindən bəhrələndiyini söyləyə bilərik. Ombudsman təsisatının təşəkkülünün XII Karl dövrünə təsadüf etdiyi fikri irəli sürülür. XII Karl Osmanlı dövlətində məcburi olaraq yaşadığı zaman öz ölkəsində (İsveçdə) mövcud olan özbaşınalığın qarşısını almaq üçün bu cür təsisatın yaradılmasına əmr vermişdir. Bu təsisatın əsas funksiyası qanunlara riayət edilməsinə və məmurların öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə təminat vermək olmuşdur.

Bu gün dünyada klassik Ombudsman modeli kimi tanınan qurum 1809-cu ildə İsveçdə yaranmış və inkişaf edərək 100-dən çox Avropa və dünya dövlətlərinə yayılmışdır.

İsveç qanunvericiliyinə əsasən parlamentin təyin etdiyi Ədliyyə Ombudsmanı məhkəmələrə və inzibati orqanlara nəzarət, səlahiyyətli hakim qarşısında xidməti vəzifələrinin icrası zamanı qeyri-qanuni hərəkətlərə yol vermiş, lakin öz vəzifələrini lazımı

tərzdə yerinə yetirməyən şəxslərə qarşı iş qaldırmaq səlahiyyətinə malik idi.

XX əsrin birinci yarısında Ombudsman təsisatının təkamülü güclənərək o, hüquq-mühafizə orqanlarından hüquq müdafiə orqanına çevrilməyə başlayır.

İsveç modeli inkişaf edərək ilkin olaraq Skandinaviya ölkələrində təşəkkül tapmağa başlayır. 1919-cu ildə Finlandiyada, 1952-ci ildə Norveçdə, 1953-cü ildə Danimarkada Ombudsman təsisatı yaradılır. İsveç modelinin uğurlu olmasına baxmayaraq bir çox ölkələr üçün Ombudsman İnstitutu Danimarkada yaradıldıqdan sonra tanınmağa başladı. Məhz bu model dünya hüquq müdafiə mexanizmləri sırasında öz yerini tapdı.

Danimarka Ombudsmanı İsveç və Finlandiya Ombudsmanlarına nisbətən daha az səlahiyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, ölkədə hüquq müdafiə mexanizmləri sırasında Ombudsman təsisatı daha uğurla daxil oldu. Belə ki, İsveç və Finlandiyadan fərqli olaraq, Danimarkanın qanunvericilik sisteminə hökumətin parlament qarşısında məsuliyyəti və inzibati orqanlar üzərində məhkəmə nəzarəti prinsipləri təsbit olunmuşdur.

Məhz bu vaxtdan etibarən ombudsman ideyası Skandinaviya ölkələrindən Avropa, Amerika, Asiya və Afrika ölkələrinə yayılmağa başlamışdır.

Ombudsman təsisatları 1967-ci ildə Kanadanın bir sıra əyalətlərində, 1979-cu ildə Avstraliyanın ərazisində, 1969-cu ildən başlayaraq Amerikanın ayrı-ayrı ştatlarında yaranmağa başlamışdır.

1967-ci ildə Böyük Britaniyada ombudsman institutu haqqında qanun qəbul edilmişdir. Buna isə vətəndaşların ölkədə idarəetmənin vəziyyəti ilə bağlı şikayətlərin artması zəmin yaratmışdır. Böyük Britaniyada digər ölkələrə nisbətən daha zəif ombudsman modeli tətbiq olunmuşdur.

Ombudsman İnstitutunun müxtəlif modelləri sonralar İspaniyada, Portuqaliyada, Avstriyada, Belçikada, İsraildə, Hindistanda, İtaliyada, Kiprdə, Meksikada, Niderlandda, Fransada, Yeni Zelandiyada, Almaniya Federativ Respublikasında, İsveçrədə və başqa dövlətlərdə yaranmışdır.

Şərqi Avropada ilk Ombudsman institutu Polşada yaranmışdır.

1 yanvar 1988-ci ildən Polşada vətəndaşların hüquqları üzrə müvəkkil təsisatı fəaliyyət göstərir. Bu təsisat müstəqildir və digər dövlət orqanlarına tabe deyil. Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkil vəzifəsinə hüquq sahəsində bilikləri və ictimai fəaliyyətdə peşəkar təcrübəsi olan şəxslər təyin edilə bilər. Müvəkkil peşəkar hüquqşünaslardan ibarət ştata malikdir. Bütün bu aparat doqquz tematik komissiyalara bölünür. Hər bir komissiya onun qarşısına qoyulan problemləri dərindən araşdırır.

Polşa müvəkkilinə dövlət orqanları tərəfindən konstitusion hüquqlarının pozulduğunu hesab edən hər bir şəxs müraciət edə bilər.

Polşa təcrübəsi sonralar Şərqi Avropanın bir sıra dövlətlərində tətbiq edilmişdir. 1989-cu ildə Ombudsman Institutu Macarıstanda, 90-cı illərdə isə Gürcüstanda, Litvada, Latviyada, Moldovada, Rusiya Federasiyasında və onun subyektlərində, Rumıniyada və Özbəkistanda yaranmışdır.

Bir çox dövlətlərdə bu təsisata müxtəlif adlar verilmişdir: Polşada Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkil, Avstriyada Xalq hüquq müdafiəsi kollegiyası, Rumıniyada Millət vəkili, Böyük Britaniyada İnzibati İşlər üzrə Parlament Komissarı, Fransada Vasitəçi, İspaniyada Xalq müdafiəçisi, Filippində İnsan Hüquqları Komissiyası, İsraildə İctimai araşdırmalar üzrə Müvəkkil, Litvada Parlament Ombudsmanı. İnsan hüquqları üzrə təsisatların müxtəlif adlanmalarına baxmayaraq, onların ümumi cəhəti bürokratik əngəllərlə vətəndaşın hüquqları pozulduqda onun müdafiəsində durmaqdan ibarətdir.

Bu gün müxtəlif ölkələrdə müxtəlif adlarla fəaliyyət göstərmiş baxmayaraq, insan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan şəxs hər bir məkanda ümumqəbul olunmuş Ombudsman adı ilə tanınır. «Ombudsman» İsveç mənşəli söz olub, «ombud» sözündən götürülmüşdür. Orta əsrlərdə isveç dilində bu söz qüvvəli və ya nüfuzlu, vasitəçi və yaxud digər şəxslərin nümayəndəsi olan şəxs mənasını verirdi.

Təcrübədə Ombudsmanların seçilməsi və səlahiyyət müddətləri haqqında müxtəlif istiqamətlər mövcuddur. Belə ki, təcrübədə Ombudsmanların parlament tərəfindən seçilməsi, parlament tərəfindən təyin olunması, parlamentin rəyi əsasında Prezident tərəfindən seçilməsi və Prezidentin təqdimatı əsasında parlament tərəfindən seçilməsi növləri mövcuddur. Ombudsmanlar 2 ildən 7 ilədək müddətə və yaxud qeyri-müəyyən müddətə seçilirlər.

Ombudsman təsisatlarının milli modellərinin üç növü fərqləndirilir: liberal, mülayim-radikal və radikal növlər. Təsnifatı tərtib etmək üçün pozulmuş insan hüquqlarının bərpası ilə bağlı səlahiyyətlərin müxtəlif ombudsman milli modellərində həm sayca, həm də hökmlülük baxımından əsaslı surətdə fərqlənməsindən istifadə olunmuşdur. Liberal ombudsman modeli hökmlülük əlamətinə görə ən az hökmlü modeldir. Bu modeldə hökmlülük ombudsmanın şikayətləri araşdırma mərhələsində özünü göstərir, lakin pozulmuş hüquqların bərpası mərhələsində hökmlülük əlaməti artıq mövcud deyil, çünki bu mərhələdə Ombudsman səlahiyyətləri ancaq tövsiyə xarakterlidir. Ombudsman təsisatının mülayim-radikal və radikal modelləri üzrə fəaliyyətinin özündə hökmlülük əlaməti təkcə şikayətlərin araşdırma mərhələsində deyil, həmçinin hüquqların bərpası mərhələsində də mövcuddur. Əsaslı fərq ondan ibarətdir ki, mülayim-radikal modelində hökmlülük dolayı yolla həyata keçirsə, radikal modelində isə hökmlülük bilavasitə özünü göstərir. İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində liberal ombudsman modeli fəaliyyət göstərir. Şərqi Avropa ölkələrində daha geniş mülayim-radikal modeli yayılmışdır, radikal Ombudsman modeli isə ancaq üç ölkədə - **İsveçdə, Finlandiyada və Polşada** mövcuddur.

Dünya təcrübəsində ombudsman institutunun modelləri həmçinin, bir-birindən dövlət-hüquqi sistemdə onların yeri, təyin olunma qaydası, hakimiyyətin bu və ya digər qoluna tabe olması və ya geniş səlahiyyətinin olmaması və s. görə fərqlənir. Bu modellər icraedici ombudsman, hansı ki, icra hakimiyyətinin orqanı hesab olunur, hökumət və ya prezident tərəfindən təyin olunur, onun nəzarəti altındadır və ona hesabat verir. Məsələn,

Fransada bu vəzifəni tutan şəxs Nazirlər Şurası tərəfindən təyin olunur. Oxşar institut indiyədək ümumi ombudsman olmayan ABŞ-nin bəzi ştatlarında da fəaliyyət göstərir. Başqa bir model Parlament ombudsmanıdır, hansı ki, hakimiyyətin qanunvericilik sistemindədir, parlament tərəfindən seçilir və ona hesabat verir (və ya onun nəzarəti altındadır). Bir sıra ölkələrdə ombudsman «parlament müvəkkili» adlanır (məsələn, Ukraynada-Ali Radanın insan hüquqları üzrə müvəkkili). Nəhayət sonuncu model müstəqil ombudsman modelidir. Müstəqil ombudsman səviyyəsi qanunverici, icra və ya məhkəmə hakimiyyətinə uyğun gələn hakimiyyətin xüsusi müstəqil qoludur. O, prezident və ya parlament tərəfindən müəyyən oluna bilər, lakin bundan sonra həmin orqana tabe olmur. Ombudsmanın belə modeli bir sıra dövlətlərdə (Portuqaliya, Niderland və s.) mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili də məhz bu modelə aiddir. Bunu Ombudsman haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunundan da açıq-aydın görmək olar. Belə ki, Qanunun 5.1-ci maddəsinə əsasən, Müvəkkil müstəqildir və yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir. Eyni zamanda qanuna görə hər hansı dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən Müvəkkilin fəaliyyətinə müdaxilə edilməsi yol verilməzdir. Yəni, bu sahədə Azərbaycan qanunvericiliyinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o hətta bir sıra qabaqcıl Avropa ölkələrindən fərqli olaraq ombudsmanın tam müstəqilliyinə ciddi təminatlar verir.

Qanuna əsasən, Müvəkkili Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi üç namizəd arasından Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs çoxluğu ilə seçir.

Ombudsman institutunun mövcud olduğu ölkələrin əksəriyyətində o, parlament modelinə məxsusdur. Bu təbiidir, çünki tarixən ombudsman parlamentin məhsulu olmuşdur. O, məhz administrasiya üzərində parlament nəzarəti orqanı kimi, konstitusiyaya ilə bəyan olunmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları uğrunda parlamentin mübarizəsinin nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Lakin parlament modeli nisbətən məhduddur, çünki

vətəndaşların əsas hüquq pozuntuları onların dövlət hakimiyyətinin icra orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərində meydana çıxır. Buna görə belə hesab olunur ki, müstəqil ombudsman modeli daha uğurlu və səmərəli modeldir.

Bütün dünyada mövcud Ombudsman təsisatlarının malik olduqları səlahiyyətləri və fəaliyyət prinsiplərini rəhbər tutaraq onu qeyd etmək olar ki, Ombudsmanın vəzifəsi idarəetməni təkmilləşdirmək və dövlət tərəfindən görülən işləri ictimaiyyətə daha geniş formada çatdırmaq, dövlət və onun məmurlarının ictimaiyyətə verilən hesabatlarının sayını artırmaq məqsədi ilə insan haqlarının pozulması, hakimiyyətdən sui-istifadə və diqqətsizlik, səhv buraxmaq, ədalətsiz hökmlər çıxarmaq və digər bu kimi halları aradan qaldırmaqdan ibarətdir.

Ombudsman institutları Konstitusiyaya və digər normativ hüquqi aktlara əsasən dövlət tərəfindən yaradılmış, insan hüquqlarının müdafiəsi, bərpası və təşviqi istiqamətində müəyyən səlahiyyətlərə malik olan qurumlar kimi tanınır. Paris Prinsipləri müstəqil milli insan hüquqları institutlarının beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş anlayışını verməklə yanaşı, hər bir dövlətin milli səviyyədə öz ehtiyaclarına ən yaxşı uyğun olan MİHİ modelini seçmək hüququnu da təsbit edir.

Ombudsman təsisatları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olurlar:

- Ombudsman təsisatları insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi sahəsində səlahiyyətlərə malik dövlət qurumlarıdır;

- Ombudsman təsisatları ümumiyyətlə qərar qəbul edən tək bir şəxs rəhbərlik edir (bəzilərinin müavinləri olsa da);

- Ombudsman təsisatları bəzən insan hüquqlarının bir istiqaməti üzrə də ixtisaslaşa bilərlər. Məsələn qadın hüquqları, uşaq hüquqları və s.;

- Ombudsman təsisatları fərdi şikayətlər qəbul edərək insan hüquq pozuntularını araşdırır;

- Ombudsman təsisatlarının səlahiyyətləri imperativ deyil, tövsiyə xarakteri daşıyır.

Son dövrlərdə ombudsman təsisatı ölkə sərhədləri çərçivəsindən çıxaraq beynəlxalq strukturlara çevrilməyə də

başlamışdır. Belə ki, bir sıra beynəlxalq təşkilatların daxilində ombudsman təsisatı formalaşdırılmışdır. Bu təsisatlar səlahiyyətlərinə və fəaliyyətformalarına görə milli ombudsman təsisatlarından xeyli fərqlənirlər. Belə təsisatlara misal olaraq Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili və Avropa İttifaqının Ombudsmanı postlarını misal göstərmək olar.

İnsan hüquqlarının daha dolğun və səmərəli təmin edilməsi məqsədilə respublikamızda da hüquqi dövlətin mühüm atributlarından olan Ombudsman institutu təsis edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Avropa hüquq məkanına doğru inteqrasiya prosesində həyata keçirdiyi islahatların ən mühüm mərhələlərindən biri məhz Ombudsman institutunun yaradılması oldu.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının təmin edilməsini ümumdövlət vəzifəsi hesab edərək, ilk dəfə insan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun təsis edilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Fərmanda nəzərdə tutulmuşdur.

Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «İnsan Hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı»nda İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil təsisatının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

28 dekabr 2001-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən «Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında» Konstitusiyaya Qanunu qəbul edildi, 5 mart 2002-ci ildə isə ölkə başçısı tərəfindən bu Qanunun tətbiq edilməsi haqqında Fərman imzalandı və beləliklə də təsisatın yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün maddi və hüquqi baza yaradıldı.

Qanuna əsasən, Müvəkkil müstəqildir və yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir. Eyni zamanda qanuna görə hər hansı dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən Müvəkkilin fəaliyyətinə müdaxilə edilməsi yolverilməzdir. Yəni, bu sahədə Azərbaycan qanunvericiliyinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o hətta bir sıra qabaqcıl

Avropa ölkələrindən fərqli olaraq ombudsmanın tam müstəqilliyinə ciddi təminatlar verir.

Qanunun digər bir üstünlüyü ondan ibarətdir ki, Ombudsmana maneəsiz olaraq, birbaşa, hər-hansı rüsum ödənilmədən dövlətin yurisdiksiyası altında olan hər kəs (vətəndələr, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, ikili vətəndaşlığı olan şəxslər, sığınacaq axtaranlar), eyni zamanda hüquqi şəxslər də müraciət edə bilər.

Qanunun daha bir üstünlüyü və yeniliyi ondan ibarətdir ki, o, Müvəkkil preventiv səlahiyyətlə təminatlandırır. Yəni, Müvəkkil nəinki Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarını bərpa edir, həmçinin qanuna edilən son əlavə və dəyişiklərə görə insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması səlahiyyətlərinə malikdir.

Demək olar ki, bütün Avropa ölkələrinin qanunvericiliyinə görə məhkəmələr müstəqildir və yalnız qanuna tabedir. Bir sıra ölkələrin qanunvericiliyi də ombudsmanın məhkəmələrin fəaliyyətinə müdaxiləni qadağan edir. Ombudsman haqqında Konstitusiyaya Qanununa əsasən, hakimlərin fəaliyyətinin yoxlanılması Müvəkkilin səlahiyyətlərinə aid deyil. Lakin qanunun mühüm üstünlüyü ondadır ki, o bununla bağlı Müvəkkilə xüsusi səlahiyyətlər verir. Belə ki, Müvəkkilin məhkəmələrdə süründürməçilik, sənədlərin itirilməsi və vaxtında verilməməsi, habelə məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq hüququ vardır.

Ombudsmanın insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini qeyd etmək olar:

- Ombudsman təsisatı əməli hüquq-müdafiə fəaliyyəti göstərməklə, vətəndaşların real problemləri ilə yaxından tanış olur və onların operativ həllinə nail olur;
- Ombudsman öz əməli fəaliyyətinin nəticələrini sistemləşdirib təhlil etməklə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, təmini istiqamətində qanunvericiliyin yeniləşməsinə və təkmilləşməsinə kömək edir;

- Ombudsman təsisatı əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı geniş maarifləndirmə işi aparır;

- Ombudsman insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində kamil hüquq müdafiə strukturlarından biridir. Bu cür təsisatın yaradılması və effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi Azərbaycanın dünya və Avropa hüquq məkanına inteqrasiyası prosesini daha da sürətləndirir;

- Ombudsman təsisatı şəriştəsiz idarəetmə və hakimiyyətdən sui-istifadə məsələlərini qaldırmaqla, dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxslərinə verilmiş hakimiyyət həddinə riayət edilməsinin təminatçısı kimi çıxış edir;

- Ombudsman təsisatı vətəndaş və dövlət münasibətlərini daha yüksək səviyyəyə qaldırmaqla ikitərəfli etimadın yaranması prosesinə təkan verir və bu da daxili siyasi gərginliyi xeyli dərəcədə azaldır, dövlətçiliyə inamı möhkəmləndirir;

- Ombudsman hakimiyyətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında körpü rolunu oynamaqla vətəndaş fəallığını artırır və cəmiyyətdə demokratik dəyərlərin bərqərar olunmasında Ombudsman təsisatı müstəqil bir struktur olmaqla, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün əlavə bir dövlət mexanizmi kimi çıxış edir.

Ombudsman institutunun hüquqi dövlət quruculuğunda zəruri amillərdən biri də vətəndaşların birbaşa Müvəkkilin özünə müraciət edə bilməsidir. Yəni, vasitəçilər kimi, nə vəkilə, nə də qanuni nümayəndəyə ehtiyac yoxdur. Vətəndaşın ərizə ilə ombudsmana müraciətinin psixoloji cəhətini də qeyd etmək vacibdir. Belə ki, hüquqları pozulmuş şəxs Ombudsmanın simasında həmin hüquq pozuntusuna yol vermiş inzibati orqanla bağlı problemin sərbəst tədqiqatçısını əldə etmiş olur. Bu baxımdan ombudsman təsisatı bütün sosial qruplara mənsub şəxslərin etimad göstərə biləcəyi hüquq-müdafiə mərkəzi rolunu oynayır.

Ombudsman təsisatı müstəqil bir struktur olmaqla, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün əlavə bir dövlət mexanizmidir.

Ombudsman təsisatının ən böyük üstünlükləri aşağıdakılardır:

- açıq, ictimai və demokratik xarakterlidir;
- qeyri - formal və təxirə salınmadan yardım göstərmək imkanına malikdir;
- müraciətin təmənnasız və əlçatan olması, bu isə əhalinin aztəminatlı təbəqələri üçün olduqca vacibdir;
- bürokratik əngəllikləri aradan qaldırmaq imkanına malikdir;
- idarəçiliyi təkmilləşdirmək, şəffaflığı təmin etmək imkanına malikdir;
- müstəqil və toxunulmazdır.

Qanuna əsasən, cari il bitdikdən sonra 2 aydan gec olmaya-raq Müvəkkil ölkədə insan hüquqlarının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinə illik məruzəni təqdim edir və həmin məruzə ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi qarşısında çıxış edir. İllik məruzədə insan hüquqlarını pozan, Müvəkkilin tələbləri ilə hesablaşmayan dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin adları çəkilir və bununla əlaqədar görülmüş tədbirlər barədə məlumat verilir. Məruzədə insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar ümumi fikir, rəy və tövsiyələr öz əksini tapır. İllik məruzə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna göndərilir.

İnsan hüquqlarının inzibati-hüquqi müdafiə sistemi.

Hər bir ölkədə insanlar öz pozulmuş hüquqlarını təkcə məhkəmələrə müraciət etməklə bərpa etmirlər. Hər bir ölkənin konstitusiyasında, yaxud müvafiq normativ sənədlərində insanların müxtəlif dövlət orqanlarına petisiyalar vermək hüququ əks olunur.

Hər bir şəxs fərdi qaydada, yaxud başqaları ilə birlikdə istənilən dövlət orqanına və vəzifəli şəxsə müraciət etməklə öz pozulmuş hüququnu bərpa edə, yaxud hər hansı bir problemlə bağlı təkliflərini verə bilər.

Azərbaycan Respublikası konstitusiyasının 51-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası vətən-

daşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır. Hər bir müraciətə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir.

Vətəndaşlar dövlət orqanlarına təklif, ərizə və şikayətlərlə müraciət edə bilirlər. Müraciətə bir ay müddətinədək, əlavə öyrənilməsi və yoxlanılması tələb edilməyən müraciətə isə ən gec 15 gün ərzində baxılmalıdır.

Vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciəti ilə bağlı məsələlər "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Qanunla tənzimlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaşlar inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat qaydasında da müvafiq dövlət orqanlarına müraciət edərək pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpasını tələb edə bilirlər (bu məsələ İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə tənzimlənir). Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə yanaşı, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün dövlət orqanlarına müraciət edə bilirlər.

Mövzu № 6

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində DİO–nun fəaliyyətinin hüquqi forma və mexanizmləri

Vaxt - 8 saat

Mühazirə - 4 saat

Seminar - 4 saat

I seminar məşğələ.

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

DİO-nun insan hüquq və azadlıqlarının qorumasının təşkilati-hüquqi istiqamətlərini;

DİO-nun inzibati fəaliyyətinin məqsədlərini;

Kütləvi tədbirlərin növləri və onların keçirilməsi ilə bağlı vətəndaşların təməl konstitusion hüquqlarını;

Kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin insan hüquq və azadlıqlarının təmini ilə əlaqəsini;

DİO-da vətəndaşların qəbulu və müraciətlərinə baxılması zamanı insan hüquqlarının qorunmasının əhəmiyyətini;

Cinayət xarakterli ərizə, xəbər və digər məlumatların DİO-da qeydiyyatı, uçotu və həll edilməsinin hüquqi əsaslarını;

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının vacibliyini və hüquqi əsaslarını.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

- DİO-nun fəaliyyətinin təşkilati hüquqi formalarının spesifik xüsusiyyətlərini göstərməklə onları fərqləndirməyi;

- DİO-nun fəaliyyətinin insan hüquqlarının qorunması baxımından əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsini;

- Kütləvi tədbirlər zamanı polisinsanların konstitusion hüquq və azadlıqlarının qorumasının dövlətimizin beynəlxalq aləmdə nüfuzu üçün vacibliyini izah etməyi;

- Xidməti fəaliyyət aktlarının insan hüquqlarının qorunmasına yönəli mahiyyətini izah etməyi;
- Kütləvi tədbirlər zamanı ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasına müxtəlif dövlətlərin yanaşması;
- Kütləvi tədbirlər zamanı ictimai asayişin qorunmasında polisın davranışının dövlətimizin demokratik imicinin formalaşmasında rolunu;
- DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və vətəndaşların qəbulu zamanı insan hüquqlarının qorunmasının polisın nüfuzunun formalaşmasında rolunu;
- Cinayət xarakterli ərizə, xəbər və digər məlumatların DİO-da qeydiyyatı, uçotu və həll edilməsinin prosedur qaydalarını izah etməyi;
- Əməliyyat–axtarış fəaliyyətində insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının standartlarının mahiyyətini izah etməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnmişdirlər:

- Kütləvi tədbirlərin keçirilərkən ictimai asayişin qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmini zamanı polisın vətəndaşlarla münasibətində hüquq davranışı qaydalarına;
- DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və vətəndaşların qəbulu zamanı qarşıya çıxan biləcək problemlərin praktiki həlli üsullarına;
- Cinayət xarakterli ərizə, xəbər və digər məlumatları insan hüquqlarını pozmaqla həll etmək bacarığına;
- Əməliyyat–axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquqlarının daha çox pozulmaya məruz qala biləcəyi halları barədə məlumatlara.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

1. Daxili işlər orqanlarının (polis) fəaliyyətində hüquqi formalar və insan hüquqlarının təminatı faktorları.

2. İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində insan hüquqlarının təminatı.

3. Vətəndaş müraciətlərinin, cinayətlər və hadisələr haqqında məlumatların qeydiyyatı, uçotu və həll edilməsi sahəsində insan hüquqlarının təminatı.

4. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan hüquqları standartları.

Özünüoxlama sualları:

1. Polisin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sayəsində təyinatı və fəaliyyəti nədən ibarətdir?

2. Polisin fəaliyyətinə aid olan beynəlxalq aktlar hansılardır?

3. Nəyə görə insan hüquqlarının müdafiəsində polisin rolu böyükdür?

Təcrübi tapşırıqlar:

1. Konspekt dəftərində DİO-da insan hüquqlarının təminatının təşkilati-hüquqi formalarının hüquqi əsasları ilə bağlı cədvəl tərtib edin:

DİO-nun inzibati fəaliyyətinin hüquqi əsasları.	DİO-nun əməliyyat axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları.	DİO-nun cinayət-prosessual fəaliyyətinin hüquqi əsasları.

2. Polisin inzibati fəaliyyətinin, mahiyyətinin izahını konspektləşdirin.

3. Polisin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını konspekt dəftərinizdə qeyd edin.

Yazılı tapşırıq:

1. *DİO-nun inzibati fəaliyyəti zamanı insan hüquqlarının qorunması mövzusunda çıxış hazırlamaq.*

2. *“DİO-nun Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı insan hüquqlarının qorunmasının xüsusiyyətləri” mövzusunda referat hazırlamaq.*

3. *“İnsan hüquqları və polis» mövzusunda çıxış hazırlamaq.*

Terminoloji tapşırığı:

Ratifikasiya, yurisdiksiya, fundamental hüquq, universal beynəlxalq təşkilat, regional beynəlxalq təşkilat, milli təhlükəsizlik, insan hüquqlarının prioriteti, sivil, petisiya, simpatiya, antipatiya, anonim, konspirasiya, kompensasiya.

1. Daxili işlər orqanlarının (polis) fəaliyyətində hüquqi formalar və insan hüquqlarının təminatı faktorları.

Demokratik hüquqi dövlətdə ən qiymətli dəyər insan və vətəndaş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasıdır. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsində qeyd edilir ki, “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir”. Bu əsaslı prinsipin inkişafı kimi 71-ci maddənin I hissəsində qeyd edilir: “Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur”.

İnsan hüquqları insanın şəxsi, sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə onun təbiətinə xas olan imkanları və tələbləridir. Bunlar onun dövlətə münasibətdə hüquqi statusunu xarakterizə edir və bu hüquqi status xarici (beynəlxalq) və daxili (dövlət) və yaxud beynəlxalq hüquqda tanınır, qanuniləşdirilir və bütün beynəlxalq birlik tərəfindən təmin olunur.

İnsan hüquqlarının əsas məqsədi insanların qarşılıqlı əlaqəsi, bu əlaqələrin qaydaya salınması, onların hərəkətlərinin və fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, ziddiyyətlərin, münaqişələrin, qarşıdurmanın aradan qaldırılmasıdır.

Beynəlxalq səviyyədə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi institutunun əsas komponentləri bu sənədlərdə öz əksini tapmışdır: “İnsan hüquqlarının Ümumi bəyannaməsi» (1948-ci il), “İnsan hüquqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası” (1950-ci il, Roma), “Avropa sosial Xartiyası» (1961-ci il), “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Pakt” (1966-ci il, BMT).

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Dünya Birliyinin tamhüquqlu üzvü kimi ümumbəşəri

dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdir. 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ali dəyər kimi qiymətləndirərək, onlara hörməti, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsi kimi müəyyən etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvar ayının 25-də Avropa Şurasına daxil olması, daha sonra “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsi demokratik ənənələrə, ədalətə, yurisdiksiyası altında olan insanlar üçün fundamental hüquq və əsas azadlıqların təmininə sadıqlıyın ifadəsidir.

Son illər Respublikamızın universal və regional xarakterli beynəlxalq təşkilatlara daxil olması və çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrə qoşulması ilə səciyyəlidir. Həmin müqavilələrin mühüm bir hissəsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri özünün qanunvericilik sisteminə daxil etməklə, beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək yolunu tutmuşdur. Beynəlxalq müqavilələr dövlətlər arasındakı beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin, dövlətlərarası əməkdaşlığın inkişafının əsas vasitəsi olmaqla, milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilməkdədir.

Beynəlxalq hüququn səmərəliliyi, beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin həyata keçirilməsi və beynəlxalq öhdəliklərə əməl olunması dövlət daxilində həyata keçirilən təşkilati və hüquqi tədbirlərdən asılıdır.

Hüquqi dövlətin formalaşması, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi bütün hüquq-mühafizə orqanlarının, o cümlədən də daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini tələb edir.

Dövlətin daxili işlər sahəsindəki ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanılması, ölkədə hüquq qaydasının və qanunçuluğun təmin edilməsi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, onların qanuni mənafelərinin və mülkiyyətin mühafizəsinin təmin

edilməsi kimi vəzifələrinin yerinə yetirilməsində daxili işlər orqanları (polis) xüsusi yer tutur. Dövlətin bu sahədəki vəzifələrinin daha da səmərəli yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə hüquqi vəziyyətlərdən asılı olaraq konkret normativ-hüquqi aktlar vasitəsi ilə daxili işlər orqanlarının (polisin) bu sahədəki vəzifələri müəyyən edilmişdir. Məsələn: "Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında" Əsasnamənin 3-cü bəndində Daxili İşlər Nazirliyinin bu sahədəki vəzifələri; "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən polis bu sahədəki əsas vəzifələri; "ƏAF haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu.

Daxili işlər orqanlarının (polisin) hər birinin konkret normativ-hüquqi aktla müəyyən edilmiş vəzifələrinin həcmindən və onların məzmunca müxtəlifliyindən, yəni onların vəzifələrinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, daxili işlər orqanları (polis) öz fəaliyyətini inzibati fəaliyyət, əməliyyat-axtariş fəaliyyəti və cinayət-prosessual fəaliyyəti kimi təşkilati-hüquqi formalarda həyata keçirirlər.

Daxili işlər orqanlarının (polisin) fəaliyyətinin göstərilən təşkilati-hüquqi fəaliyyət formaları içərisində "inzibati fəaliyyət" forması bu orqanlar tərəfindən həll edilən vəzifələrin həcminə və müxtəlifliyinə görə xüsusi yer tutur. İdarəetmə orqanları olaraq, daxili işlər orqanları (polis) icraedici və sərəncamverici funksiyaları yerinə yetirirlər və bu funksiyaların həyata keçirilməsi üzrə onların fəaliyyətləri, əsasən, inzibati-hüquqi normalar vasitəsi ilə tənzimlənir. Bu funksiyaların yerinə yetirilməsi zamanı daxili işlər orqanları (polis) inzibati-hüquqi münasibətlərin subyektləri rolunda çıxış edirlər.

Daxili işlər orqanlarının (polisin) inzibati fəaliyyəti–daxili işlər sahəsində dövlətin vəzifə və funksiyalarının bilavasitə, gündəlik və praktiki olaraq həyata keçirilməsindən ibarət olan, məqsədyönlü, təşkiledici, icraedici və sərəncamverici, qanunqüvvəli təşkilati-hüquqi fəaliyyət formasıdır.

Bu fəaliyyətin məqsədi insanın, onun hüquq və azadlıqlarının bilavasitə mühafizəsi, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlıqla və digər hüquqpozmalarla mübarizədir.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə tədbirlər sistemini ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi, yəni səlahiyyətli orqanlar tərəfindən həyat fəaliyyətinin bu sahələrində insanların davranışlarını tənzimləyən qanunvericilik və digər normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi; qəbul edilmiş aktların realizəsi, yəni bu aktların müəyyən etdiyi qaydaların dövlət orqanları və ictimai qurumlar tərəfindən yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan və s. bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi təşkil edir.

Bu və ya digər səbəblərə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti münasibətləri sahəsinə cəlb olunmuş bu əsaslı müddəalar baxımından şəxsin hüququnun və qanuni maraqlarının təmin olunması məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların bir çoxu gizli şəkildə keçirilir və çox vaxt vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə əlaqədardır. Bununla bağlı olaraq Azərbaycan dövləti də insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının hüquqazidd əməllərdən qorunması vəzifəsini yerinə yetirmək üçün “ƏAF haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin II hissəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə həyata keçirilməsi təsbit edilmişdir. Qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədini müəyyən edərkən, xüsusi olaraq insanın və vətəndaşın hüquqlarının təminini əsas meyar götürərək, onların müdafiə obyektləri sırasında önə çəkmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-aşkar əməliyyat-axtarış işi əsas etibarlı ilə cinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlər məhz əməliyyat axtarış fəaliyyəti nəticəsində aşkar olunur. Bir çox hallarda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi vətəndaşların

şəxsi həyatına dövlətin elə dərin müdaxiləsi ilə bağlı olur ki, əməliyyat işinin bəzi metodlarından istifadə edilməsinin mümkünlüyü şübhə altına alınır.

Polisin cinayət-prosessual fəaliyyəti – polisin fəaliyyətinin əsa sistiqamətlərindən biri olub, aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

– ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı (AR CPM-in 214. 1. 1-ci maddəsi);

– böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat (AR CPM-nin 214. 1. 2-ci maddəsi);

– axtarış və istintaq hərəkətlərinin icraatı üzrə prokuror və müstəntiqlərin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi (CPM -in 214. 3. 4-cü maddəsi).

DİO tərəfindən insan hüquqlarının səmərəli təminatı üçün mühüm rol oynayan faktorlar:

- Ölkədə demokratik, hüquqi və konstitusion siyasi dövlət rejiminin mövcudluğu;

- Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən, ölkənin Konstitusiyasına və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun olan normativ hüquqi bazanın yaradılması;

- Xalqın suverenliyi və insan hüquqlarının prioriteti kontekstində aparılan islahatlar nəticəsində daxili işlər orqanlarında təkmil sistemin təşkili;

- Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin yüksək maddi-texniki təchizatı;

- Daxili işlər orqanlarında xidmət edən əməkdaşların fiziki və mənəvi sağlamlığı, onların sosial hüquqlarının təminatı;

- Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının yüksək peşəkarlığı və hüquq mədəniyyəti.

Beləliklə müəyyən etdik ki, dövlətin daxili işlər sahəsindəki ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanılması, ölkədə hüquq qaydasının və qanunçuluğun təmin edilməsi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, onların qanuni mənafələrinin və mülkiyyətin mühafizəsinin təmin edilməsi kimi vəzifə-

lərinin yerinə yetirilməsində daxili işlər orqanları (polis) xüsusi yer tutur. Dövlətin bu sahədəki vəzifələrinin daha da səmərəli yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə hüquqi vəziyyətlərindən asılı olaraq konkret normativ-hüquqi aktlar vasitəsi ilə və Daxili işlər orqanlarının (polisin) fəaliyyətinin göstərilən təşkilat-hüquqi fəaliyyət formaları ilə daxili işlər orqanlarının (polisin) bu sahədəki vəzifələri müəyyən edilmişdir

2.İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində insan hüquqlarının təminatı.

Daxili işlər orqanlarının (polisin) inzibati fəaliyyəti ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin, yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin, ictimai yerlərdə əmin-amanlıq vəziyyətinin təmin edilməsinin, şəxsiyyətin, onun hüquq və azadlığının mühafizəsinin, vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların qanuni mənafələrinin qorunmasının, hüquqa-zidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınmasının, təqsirkar şəxslərə qarşı inzibati-prosessual təminatmə tədbirlərinin və inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

İctimai qaydanın qorunması dedikdə, insanların həyat və sağlamlığının, onların şərəf və ləyaqətlərinin mühafizəsi, vətəndaşların hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafələrinin, idarə, müəssisə və təşkilatların mənafələrinin qorunması, insanların əməyi və istirahəti, dövlət orqanlarının, qeyri-dövlət təşkilatlarının və əmək kollektivlərinin normal fəaliyyəti üçün yaşayış məntəqələrində əlverişli şərait yaradan əmin-amanlığın təşkil edilməsi üzrə dövlət orqanlarının ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqədə müxtəlif tədbirlər həyata keçirməsi başa düşülür.

İctimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin məqsədi – insanların həyatı və sağlamlığı, vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların əmlaklarına təhlükə yaradan hadisələrin və vəziyyətlərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınmasından, habelə onların nəticələrinin aradan qaldırılmasından ibarətdir.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə istiqamətləndirilmiş fəaliyyətin məzmununu, birinci növbədə, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükə-

sizliyin təmin edilməsi vəzifələrinin praktiki olaraq həll edilməsinin təşkili prosesində orqanların daxilində; ikinci növbədə isə dövlət orqanlarının və ictimaiyyətin qüvvə və vasitələri ilə gündəlik bilavasitə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi zamanı yaranan və inkişaf edən inzibati-hüquqi münasibətlər təşkil edir.

İctimai qayda sahəsində vətəndaşların hüquqi statusunu müəyyən edən normalar ictimai qayda sahəsində vətəndaşların hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətlərini müəyyən edir.

Vətəndaşlar əmin-amanlığa, əmək və istirahət üçün əlverişli şəraitin olması hüququna malikdirlər. İctimai qayda insanlara öz asudə vaxtlarını dinc keçirməyə imkan verir, ictimai yerlərdə olmaq üçün etibarlı şəraiti təmin edir, əmək fəaliyyətləri üçün normal şərait yaradır və s. Vətəndaşlar onların şəxsiyyətinə qəsdlərdən müdafiə olunmaq üçün səlahiyyətli orqanlara müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Vətəndaşlar ictimai qaydanın qorunmasında iştirak etmək hüququna malikdirlər. Onlar hazırlanan və ya törədilən ictimai qayda pozuntuları haqqında səlahiyyətli orqanlara (polisə) məlumat vermək, ictimai qayda pozuntularının qarşısının alınması üzrə tədbirlər görmək hüququna malikdirlər. Vətəndaşların cinayətkar qəsdlərin qarşısının alınmasına və cinayətkarların tutulmasına yönəlmiş hərəkətləri qanunauyğun hesab edilir, hətta əgər bu hərəkətlərlə cinayətکارa zərər vurulubsa da, bu hərəkətlər hüquqi və ya digər məsuliyyət yaratmır.

Vətəndaşlar özünümüdafiə hüququna malikdirlər. Zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edən və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafelərinə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsdədən qoruyarkən törədilmiş hərəkət, zəruri müdafiə həddini aşmamışdırsa, cinayət sayılmır. Peşə və ya digər xüsusi hazırlığından və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar zəruri müdafiə hüququna malikdirlər. Bu hüquq, dövlət orqanlarına və ya başqa şəxslərə kömək məqsədilə müraciət etmək, habelə ictimai təhlükəlilik qəsdindən yayınmaq imkanından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olunur. Qəsdin xarak-

terinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsdən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşmaq hesab edilir.

Hüquq normaları vətəndaşlara ictimai qaydanın möhkəmləndirilməsinə və ictimai qaydanı qoruyan orqanların və təşkilatların fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilmiş iradlarla və təkliflərlə səlahiyyətli orqanlara müraciət etmək imkanı verir.

Vətəndaşlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş forma və müvafiq metodlarla ictimai qaydanın qorunmasında iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Vətəndaşların ictimai qayda sahəsindəki hüquqları, onların bu sahədəki vəzifələri ilə əlaqədən kənar baxıla bilməz. Sivil cəmiyyətdə hüquq və vəzifələrin vəhdəti cəmiyyətin və şəxsiyyətin maraqlarının uyğunlaşdırılmasına əsaslandırılır. Vətəndaşlar hüquq normaları və digər sosial normalarla müəyyən edilmiş ictimai qaydaya, ictimai yerlərdə davranış qaydalarına riayət etməyə borcludurlar.

Hüquqi qadağalar və göstərişlər ictimai qayda sahəsində yaranan münasibət iştirakçılarının davranışlarını istiqamətləndirir. Qadağalar və göstərişlər, onlara riayət edilməsi hüquq normaları ilə qadağan edilmiş hərəkətlərdən çəkinmə yəni belə hüquqi münasibətlərdən kənar olma yolu ilə realizə olunur. Qadağanedicilə normaların realizəsi isə hüquqi münasibətlərin vasitəsi ilə yalnız qadağanedicilə normaların göstərişlərinin pozulması hallarında həyata keçirilir. Qadağaların pozulmasına, ictimai qayda sahəsində hüquqpozumaların törədilməsinə görə hüquqi məsuliyyət müəyyən edilir. Bu məsuliyyət inzibati xətalər və cinayət qanunvericilikləri ilə müəyyən edilir.

İctimai qayda sahəsində əsas tənzimləyici funksiyanı vətəndaşların hüquqlarına təminat verən hüquq normaları yerinə yetirir. Belə normalar sırasına aşağıdakı hüquq normaları aiddir:

– orqanların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində və xüsusilə də ictimai qaydanın pozulmasına görə təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsində qanunçuluq prinsipini möhkəmləndirən normalar;

– orqanların və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən şikayət

etmək hüququ verən normalar;

– orqanların və vəzifəli şəxslərin qanunazidd hərəkətlərinə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar və s.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsində göstərilmişdir: "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir". AR İXM-in 2-ci maddəsində isə "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması» inzibati xətlər qanunvericiliyinin vəzifələri sırasına daxil edilmişdir. "İnsan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi" bəşəriyyətin ali dəyər meyarı kimi AR İXM-in 5-ci maddəsində inzibati xətlər qanunvericiliyinin prinsipi kimi müəyyən edilmiş və onun məzmunu belə açıqlanmışdır:

1. İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ali dəyərə malikdir. Bu hüquqların və azadlıqların pozulmasına yol verən bütün dövlət orqanları (vəzifəli şəxslər) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə və müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

2. Bu Məcələ insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının dövlət orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən pozulmasının qarşısının alınmasını və onlara hörmət olunmasını təmin edir.

3. İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri tətbiq edilərkən insan ləyaqətini alçaldan qərarların verilməsinə və hərəkət edilməsinə yol verilmir".

"Polis haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinin I hissəsinə əsasən, "İnsan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi" polisin fəaliyyət prinsiplərinə daxil edilmişdir. Bu Qanunun 5-ci maddəsində həmin prinsip daha geniş açıqlanmışdır:

– İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ali dəyərə malikdir. Bu hüquqların və azadlıqların pozulmasına yol verən bütün dövlət orqanları (vəzifəli şəxslər) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar;

– bu Məcəllə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının dövlət orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən pozul-

masının qarşısının alınmasını və onlara hörmət olunmasını təmin edir;

– inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri tətbiq edilərkən insan ləyaqətini alçaldan qərarların verilməsinə və hərəkət edilməsinə yol verilmir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiə edilməsinin konstitusiya əsasları öz əksini Konstitusiyamızın 26 və 60-cı maddələrində tapmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I hissəsində göstərilir ki: "Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır". Konstitusiyanın 60-cı maddəsində isə bu prinsip daha da genişlənməmişdir:

I. Hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

II. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həm-karlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi konstitusion müddəa kimi Azərbaycan Respublikasının Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında 11 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə bilavasitə təmin edilir. Araşdırdığımız bu prinsipin təmin edilməsinin konstitusiya müddəalarından biri də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır: "Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur..." İcra hakimiyyəti orqanları sisteminə daxil olan daxili işlər orqanları (polis) gündəlik fəaliyyətində bu müddəanı rəhbər tutmalı və ondan irəli gələn tələbləri yerinə yetirməlidir.

Vətəndaş müraciətlərinin, cinayətlər və hadisələr haqqında məlumatların qeydiyyatı, uçotu və həll edilməsi sahəsində insan hüquqlarının təminatı.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının konstitusion

hüquqlarından biri də müraciət etmək hüququdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 57-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır, hər bir müraciətə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir.

Vətəndaşların dövlət orqanlarına şəxsən etdiyi müraciətləri, habelə onlar tərəfindən fərdi və kollektiv surətdə göndərilən yazılı müraciətləri məzmunlarına görə aşağıdakı 2 qrupa bölmək olar:

1) vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının həyata keçirilməsi, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hüquqların əldə edilməsi (nəqliyyat vasitələrini idarəetmə hüququnun, ov etmə hüququnun əldə edilməsi) ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan və onların pozulmuş konstitusiya hüquqlarının bərpası ilə bağlı olan tələbləri nəzərdə tutan müraciətlər;

2) törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatlarla bağlı hüquq-mühafizə orqanlarına daxil olan müraciətlər.

Birinci qrupa daxil olan müraciətlərin dövlət hakimiyyəti orqanları, idarə, təşkilat və müəssisələrin rəhbərləri və digər vəzifəli şəxslər tərəfindən qəbulu, uçotu və onların baxılma qaydası, müraciətlərlə bağlı kargüzarlığın aparılması qaydası, müraciətlərə baxılması qaydası müddətləri "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanununa əsasən həyata keçirilir.

"Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Qanunun qüvvəsi məhkəmə icraatı və ya inzibati icraat çərçivəsində vətəndaşların etdiyi müraciətlərin baxılmasına şamil edilmir. Bu müraciətlərə müvafiq olaraq cinayət-prosessual, mülki-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxılır.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının, idarələrin, təşkilatların, müəssisələrin rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri təkliflərə, ərizə və şikayətlərə baxarkən aşağıda göstərilənlərə əməl etməlidirlər:

– onların mahiyyətini diqqətlə öyrənməli, zəruri olduqda lazımi sənədləri tələb etməli və məsələnin həlli üçün başqa tədbirlər görməlidirlər;

– təkliflərin, ərizə və şikayətlərin baxılmasının nəticəsi haqqında vətəndaşlara yazılı şəkildə məlumat verməli, onlar təmin edilmədikdə bunun səbəblərini göstərməli, şikayət vermək qaydasını izah etməlidirlər;

– təklif, ərizə və şikayətlər barəsində əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsini və bu qərarların vaxtında və düzgün yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər.

Dövlət hakimiyyəti orqanları, idarələr, təşkilatlar, müəssisələr vətəndaşların müraciətlərinə baxılması vəziyyətini müntəzəm olaraq yoxlamalı və qanunla mühafizə olunan mənafelərinin pozulması ilə əlaqədar təkrar ərizə və şikayətlərin verilməsi ilə nəticələnən səbəblərin aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməlidir.

Vətəndaşların konstitusion hüququ olan müraciət etmək hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapdığı kimi, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda da təsbit olunmuşdur. Vətəndaşların dövlət orqanlarına təkliflər, ərizə və şikayətlərlə müraciət etməsi insan hüquqlarının həyata keçirilməsində və qorunmasında mühüm vasitədir.

“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsinə əsasən Daxili İşlər Nazirliyinin vəzifələrindən biri daxili işlər orqanlarının və Daxili qoşunların fəaliyyətinə dair vətəndaşlardan və təşkilatlardan daxil olan müraciətlərin qəbulu, qeydiyyatı və baxılması, vətəndaşların qəbulu işinin təşkil edilməsidir.

DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılarkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Dövlət hakimiyyəti orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrdə vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətləri üzrə kargüzarlığın aparılması qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Respublika Prezidentinin Fərmanı, digər

qanunvericilik aktları və DİN-in 3 fevral 2018-ci il tarixli Q5-001-18 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Daxili işlər orqanlarında və daxili qoşunlarda vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqına Təlimatı” rəhbər tutulur.

DİO-da vətəndaşların müraciətlərinin baxılmasının təmin edilməsi ilə bağlı DİO-nun rəhbərləri aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməyə borcludurlar:

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilən və təminat verilən qaydada vətəndaşların yazılı və şifahi şəkildə təkliflər vermək, ərizə ilə müraciət etmək, vəzifəli şəxslərin qanunazidd hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət etmək hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri şərait yaradılmasını təmin etməlidirlər;

– vətəndaşların təkliflərini, ərizə və şikayətlərini qəbul etməyə və özlərinin səlahiyyətlərinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə baxmağa, lazımi tədbirlər görməyə və onlara cavab verməyə borcludurlar;

– vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətləri üzrə kargüzarlıq işinin vəziyyəti və onlara baxılmasının təşkili üçün məsuliyyət daşıyırlar. Onlar müntəzəm olaraq bu işin aparılması qaydalarına əməl olunmasını yoxlayır və təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər görürlər.

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması işində, onların pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsində daxili işlər orqanları mühüm rol oynayır və bu iş daxili işlər orqanlarının həmişə diqqət mərkəzində olmalıdır.

“Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununa uyğun olaraq müvəkkil tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətin araşdırılması zamanı DİO-nun şikayətlə bağlı mülahizələri öyrənilə bilər. Həmin mülahizələr 10 gün müddətində müvəkkilə təqdim olunmalıdır.

Öz təklifi, ərizəsi və şikayəti barəsində qəbul edilmiş qərarla razılaşmayan vətəndaş, bu qərarı qəbul etmiş daxili işlər orqanından və ya vəzifəli şəxsdən, onların bilavasitə tabe olduğu yuxarı orqana və ya vəzifəli şəxsə şikayət etmək hüququna malikdir.

Şikayət qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada məhkəməyə verilə bilər. Vətəndaş böhtan məqsədilə ərizə və ya şikayət verdikdə qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyır.

Vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətlərinə baxılması qaydalarını pozmaqda, habelə təkliflər, şikayətlər verməklə əlaqədar olaraq, yaxud onlardakı tənqiddə görə vətəndaşları təqib etməkdə təqsirli olan vəzifəli şəxslər qanunvericiliyə müvafiq olaraq intizam, mülki-hüquq və cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Qeydiyyatata alınmış müraciətlər baxılması üçün təxirə salınmadan DİO-nun rəhbərinə məruzə olunur. Rəhbər vəzifəli şəxs müraciətlərin həlli qaydalarını, vaxtını müəyyən etməli, hər biri üzrə icraçılara yazılı göstəriş verməlidir. Müraciətin mətni üzərində dərkənar, göstəriş və ya hər hansı bir yazı aparılması yol verilməzdir.

Vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətlərinə dair sənədlərin qorunub saxlanmasına görə orqan və hissələrin rəhbərləri və müvafiq sənədlərlə işləyən vəzifəli şəxslər cavabdehdir.

İkinci qrupa daxil olan müraciətlərin qeydiyyatı, uçotu və yoxlanılması qaydası Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə və DİN-in 03.11.2011-ci il tarixli 680 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların daxili işlər orqanlarında qeydiyyatı, uçotu və yoxlanılması qaydaları haqqında" Təlimata müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası CPM-in (AR CPM) 207. 1. 1-ci maddəsinə əsasən, tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən daxil olmuş, habelə onun səlahiyyətlərinə aid olan və kütləvi informasiya vasitələrində əks etdirilmiş və təsdiq edilmiş sənədlərlə birgə təqdim edilmiş məlumatlar dərhal qeydə alınmalıdır.

AR CPM-nin 207. 1. 2-ci maddəsinə əsasən, zəruri hallarda tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat (aşkar cinayətlər haqqında məlumatlar istisna olmaqla) alındıqdan sonra 3 (üç) gün müddətində, bu mümkün olmadıqda 10 (on) gündən, ekspertin rəyinin alınması ilə əlaqədar isə 20 (iyirmi) gündən artıq olmayan müddətdə cinayət işinin başlanması üçün əsasların

kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlama aparılmalıdır. AR CPM-in 207. 1.3-cü maddəsinə əsasən törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumatlara baxılmasının (aparılmış yoxla-manın) nəticələri üzrə cinayət işinin başlanması və ya cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar qəbul edilməlidir.

Cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların gün ərzində qəbul olunmasına, qeydiyyatının dolğunluğuna, uçota alınması, yoxlanılması və aidiyyəti üzrə göndərilməsi zamanı qanun-vericiliyə riayət edilməsinə və bu qaydaların pozulmamasına görə orqan rəisləri şəxsi cavabdehlik daşıyırlar.

Törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatlara baxılması qaydasının cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən bu sahədə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası DİN-in 02. 01. 2001-ci il tarixli 1 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "Şəhər, rayon, xətt polis orqanlarının, Əlahiddə hissələrin növbətçi hissələrinin işinin təşkilinə dair" Təlimat.

Yuxarıda göstərilən normativ-hüquqi aktlardan başqa, Azərbaycan Respublikası DİN-in sisteminə daxil olan daxili işlər orqanlarına törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatlar Azərbaycan Respublikası DİN-in 03.11.2011-ci il tarixli 680 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların daxili işlər orqanlarında qeydiyyatı, uçotu və həll edilməsi qaydaları haqqında" Təlimata müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların qəbul edilməsi işini cinayət-prosessual qanunvericiliyinə və bu Təlimata uyğun olaraq cinayətlər və hadisələr barədə məlumatları qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan daxili işlər orqanlarının vəzifəli şəxsləri həyata keçirirlər.

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və insan hüquqları.

Bu və ya digər səbəblərə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti münasibətləri sahəsində mövcud olan müddəalar baxımından şəxsin hüququnun və qanuni maraqlarının təmin olunması

məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların bir çoxu gizli şəkildə keçirilir və çox vaxt vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan dövləti də insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının hüquqazidd əməllərdən qorunması vəzifəsini yerinə yetirmək üçün “ƏAF haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin II hissəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə həyata keçirilməsi təsbit edilmişdir. Qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədini müəyyən edərkən, xüsusi olaraq insanın və vətəndaşın hüquqlarını təminini əsas meyar götürərək, onların müdafiə obyektləri sırasında önə çəkmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-aşkar əməliyyat-axtarış işi əsas etibarlı ilə cinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlər məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində aşkar olunur. Bir çox hallarda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi vətəndaşların şəxsi həyatına dövlətin elə dərin müdaxiləsi ilə bağlı olur ki, əməliyyat işinin bəzi metodlarından istifadə edilməsinin mümkünlüyü şübhə altına alınır.

“ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı müddəaları dəqiqləşdirilir və konkretləşdirilir, o, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirildiyi zaman şəxsi və ailə toxunulmazlığı, habelə onun şəxsi razılığı olmadan şəxsi həyata müdaxilə etməmək, şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymamaq kimi hüquqları təmin edir. Bu norma əlavə olaraq göstərilən qanunun 6-cı maddəsinə daxil edilmişdir və əməliyyat-axtarış subyektlərinin vəzifələrini genişləndirmişdir.

Bütün hüquqlar arasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ bəyan olunur və təmin olunur (mad.32). Bu hüquq demokratiya ilə sıx əlaqədardır, çünki, biri o biri olmadan mövcud ola bilməz, insanın özünü azad hiss etməsi üçün onun öz şəxsi həyatına nəzarət etməsi çox

önəmlidir.

İnsanın şəxsi həyatının məzmunu çox genişdir. Şəxsi həyat sahəsinə intim, sırf şəxsi münasibətlər, qohumluq və dostluq əlaqələri, mədəni tələbatlar, asudə vaxtdakı məşğuliyyətləri, simpatiya və antipatiyaya əsaslanan şəxsiyyətəarası münasibətlər, təfəkkür tərzı, yaradıcılıq daxildir. Beləliklə, şəxsi həyat dövlətin və vətəndaşların nəzarət edilməməli olan xüsusi münasibətlər sahəsinə aiddir. Müvafiq olaraq konstitusıya göstərişləri əməliyyat-axtarış orqanlarına, habelə vəzifəli şəxslərə əsassız olaraq vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə etməyi qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin III hissəsi şəxsin öz razılığı olmadan onun şəxsi həyatı barədə məlumatın toplanmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Lakin, istisna hal kimi göstərmək olar ki, qanunvericiliyə əsaslanaraq istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri aparılarkən şəxsin razılığı tələb olunmur. Burada qeyd edilmişdir ki, şəxs haqqında məlumatların onun razılığı olmadan toplanması, saxlanılması və istifadəsi qadağan olduğu halda, cinayət əməli onun şəxsi həyat sahəsinə aid edilmir, ehtimal olunan cinayətin baş verildiyinə görə onun barəsində məlumatın toplanmasına yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsini konstitusıya hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirmək olmaz.

Şəxsi və ailə həyatı sirlərinin də əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı yayılmasına yol verilmir (AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsi, “ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndi və 16-cı maddəsinin V hissəsi və s.). İnsanın hüququ və azadlığı haqqında milli və beynəlxalq qanunvericilikdə, onların rəsmi və qeyri-rəsmi kommentariyalarında şəxsi və ailə sirləri tam həcmdə əhatə olunur (onlar müəyyən dərəcədə uyğun gəlir).

Şəxsi sirlərə yaradıcılıq və ünsiyyət sirrini, ailə və intim münasibətləri, yaşayış yeri sirlərini, gündəlikləri və şəxsi qeydləri, poçt-teleqraf göndərişlərini və telefon danışıqları sirlərini aid etmək olar. Sonuncu iki sirin izahı xüsusi vacibdir. Bu ondan irəli gəlir ki, müştəri poçta və teleqrafa göndərişlərin və

telefon danışıqlarının özünün məzmununu yox, yalnız onun göndərilməsini (onunla tanış olmadan) və yaxud telefon danışıqlarının texniki təminatını (qulaq asmadan) etibar edir.

Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən telefon danışıqlarına qulaqasma məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir və yalnız ağır və yaxud xüsusilə ağır cinayət törətməkdə şübhə doğuran və ya ittiham olunan, habelə göstərilən cinayətlər haqqında məlumata malik ola bilən şəxslər barədə yol verilir. Belə əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş fonogramlar çap olunmuş şəkildə başqa şəxslər tərəfindən onların qulaq asılmasını və yayılmasını istisna edən şəraitdə saxlanılır.

Bununla belə, həm də onu qeyd edək ki, şəxsi və ailə sirləri əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən vətəndaşın ölümündən sonra da qanunun nəzərdə tutduğu hallardan başqa açıqlana bilməz (məsələn, bu sirlərin açıqlanması əsassız olaraq məhkum edilmiş şəxsə bəraət qazandırılması lazım olduqda).

Vətəndaşların şəxsi həyatının toxunulmazlığı, şəxsi və ailə sirləri hüququ Konstitusiyanın 24-cü maddəsində konkretləşdirilir. Bu maddə şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatı barədə məlumatın toplanmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına qadağa qoyulur.

Vətəndaşın şəxsiyyətini eyniləşdirməyə imkan verən onun həyatı ilə bağlı vəziyyətləri barədə məlumatları “xüsusi (şəxsi) məlumatlara” aid edir. Konstitusiya və göstərilən qanun şəxsi onun barəsində icazəsiz şəxsi xarakterli məlumatların toplanmasında, təhlil edilməsində və yayılmasında qanundan sui-istifadə edilməsinə yol vermir.

Konstitusiyanın 33-cü maddəsində öz əksini tapmış mənzil toxunulmazlığı, toxunulmazlıq hüququnun daha bir təzahürüdür. Mənzil toxunulmazlığı hüququna görə mənzil dedikdə, xüsusi ev və ona daxil olan yaşayış və qeyri-yaşayış binaları (mülkiyyətdən asılı olmayaraq) nəzərdə tutulur. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.”ƏAF haqqında” Qanunda keçirilməsi üçün səbəb və əsaslar nəzərə alınmaqla hakimin qərar olmadan da bu qanunla müəyyən edilmiş hallarda

da mənzilə daxil olub baxış keçirilə bilər (“ƏAF haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin III-V hissələri).

Yaşadığı evin, mənzilin toxunulmazlığı o deməkdir ki, heç kimin şəxsin yaşadığı evə daxil olmağa (yəni onun içərisində yaşayan şəxslərin razılığı olmadan), habelə maraqlı şəxslərin razılığı olmadan evdə baş verən şeylər haqqında məlumatları aşkarlamağa hüququ yoxdur.

Bu Konstitusion hüququndan belə nəticə çıxır ki, mənzilə yalnız onun içərisində yaşayan şəxslərin razılığı ilə daxil olmaq olar. Onların razılığı olmadan evdə bütün baş verənlər haqqında məlumat vermək olmaz. Toxunulmazlıq prinsipinə görə onun içərisindəki gündəliklər, sənədlər, yazışma və müxtəlif predmetlər də toxunulmazdır.

Mənzilə daxil olmağın qadağan edilməsi, habelə müasir texniki vasitələrin köməyi ilə uzaq məsafədən evin içərisində baş verənlər barədə məlumatın toplanmasını (nəzarət vasitəsilə), habelə mənzildə apardığı, həmçinin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada şəxslərin telefonla danışılara qulaq asılmasına da aid edilmişdir (maddə 32, IV hissə). Belə hərəkətlərə yalnız ölkə qanunvericiliyi əsasında və müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

Mənzilə qanuni olaraq daxil olmaq iki halda mümkündür:

1) gözlənilməz fəvqəladə hallarda (yanğın, daşqın, qəza və s.);

2) hüquqi qayda qorunduğu halda (Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli “Polis haqqında” Qanununun 24, 25, “ƏAF haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin III-V hissələri və CPM-nin 445, 446-cı maddələrinə müvafiq olaraq).

İkinci halda aşağıdakı məqsədlər güdür:

1. Cinayətin açılması və cinayət prosesində həqiqətin üzə çıxarılması, törədilmiş cinayət barəsində, cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxslər haqqında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı məlumat toplamaq üçün;

2. Cinayətlərin və digər hüquq pozuntularının inzibati-hüquq fəaliyyəti çərçivəsində aradan qaldırılması;

3. Hökmlərin və yaxud digər məhkəmə qərarlarının yerinə

yetirilməsi.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri öz səlahiyyətləri çərçivəsində binalara, yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə əməliyyat-axtarış tədbirləri barədə 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərar təqdim etməlidirlər (hakim olmayan hallarda).

Vətəndaşların poçt, teleqraf, telefon danışıqları ilə ötürülən sirtini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir, dövlətin təmin etdiyi şəxsi xarakterli informasiya ilə sərbəst mübadilə etmə imkanındır. Bu müddəa Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-cimaddəsində öz əksini tapmışdır. Buna müvafiq olaraq, hər bir şəxs yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatın sirtini saxlamaq hüququna malikdir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

Bu hüquq fərdi xarakter daşıyır, çünki hər bir insana və vətəndaşa şamil olunur və onun digər şəxslərdən gizli saxlanmasına təminat verir. Belə təminat olmadan müasir vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu ağılaşmazdır. Bu hüququn ciddi surətdə təmin edilməsinin dərin tarixi kökləri vardır. Belə ki, qədim Romada şəxsi məktublar, hətta onlarla tanışlıq, ədalət məhkəməsi üçün əhəmiyyətli olduqda belə açılmırdı.

İndiki dövrdə “Poçt rabitəsi haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda poçtla göndərilənlərə yazışma (məktublar, poçt kartoçkalrı, banderollar, xırda paketlər), bağlamalar, poçt konteynerlər aid edilir.

“Digər məlumatlar” termini məlumatların müxtəlif növlərini nəzərdə tutur, bunlar rabitə təşkilatları vasitəsilə elektron-hesablayıcı maşınlarla, habelə televiziya, səs və digər vasitə ilə həyata keçirilir.

Əməliyyat–axtarış tədbirləri keçirilərkən insan hüquqlarının qorunmasının təmini

Şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində hüquqlarının və qanuni mənafelərinin əhəmiyyətli təminatı ondan ibarətdir ki, bu fəaliyyət dəqiq hüquqi əsas üzərində həyata keçirilir. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda bu fəaliyyətin vəzifə və prinsipləri əhatə edilmişdir. Onların sırasında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin qanuniliyinə və onların keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsinə mühüm yer ayrılır.

İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının qorunması:

1. **Birincisi**, onun fikrincə və ona qarşı qeyri-qanuni əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi şikayəti ilə;

2. **İkincisi**, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə edilən idarə, prokuror və məhkəmə nəzarəti ilə təmin olunur. Belə nəzarət şəxsin onun hüquqlarının qorunması barədə müraciət etmədiyi hallarda da yol verilmiş qanun pozuntularını aşkar etməyə və aradan qaldırılmağa imkan verir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların hərəkətləri barədə şikayət etmə hüququ ilk növbədə insan və vətəndaşların əsas konstitusion hüquqlarının pozulmasına aiddir: şəxsin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi (m.46), şəxsi toxunulmazlığı (m.32), yazışmanın və telefon danışıqlarının sirrinin qorunması (m.32), mənzil toxunulmazlığı (mad.33) və s. barədə. Bundan başqa, bir sıra spesifik hüquqların, yəni gizli surətdə hüquq-mühafizə orqanlarına köməklik edən vətəndaşların hüquqlarının pozulması barədə şikayət halları da ola bilər.

Şikayət hüququndan istər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericiliyinə, istərsə də beynəlxalq normativ-hüquqi aktlara istinad edərək belə demək olar ki, hətta vətəndaşlar vəzifəli şəxslərin, əməliyyat aparatlarının hərəkətləri nəticəsində onların hüquq və azadlıqlarının pozulmasını güman etdikdə, istifadə edə bilərlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin hərəkətləri barədə yuxarı orqana, prokurorluğa, məhkəməyə

şikayət etmək olar («ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsi).

Yuxarı orqan şikayətə Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanuna və digər normativ aktlara müvafiq olaraq baxmalıdır.

“DİO-da və daxili qoşunlarda vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında” DİN-in qərarı ilə (Q5-001-18 sayılı 03.02.2018) vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və onların qəbulunun təşkili məsələləri nizamlanır. Vətəndaşlar DİO rəhbərinin və yaxud onun müavininin qəbuluna yazıla bilərlər. Bütün daxil olmuş şikayətlər xüsusi jurnalda qeyd olunur, rəhbər işçi şikayətin yoxlanmasının vaxtını və icraçılarını təyin edir. Bu zaman vətəndaşların ərizələrini barələrində şikayət olunan orqanlara və vəzifəli şəxslərə göndərmək olmaz. Şikayətin yoxlanmasının nəticəsinə dair əsaslandırılmış rəy yazılır, orada pozulmuş hüquqların bərpası barədə görülmüş tədbirlər göstərilir. Qanuna müvafiq olaraq anonim müraciətlərə baxılmır. Lakin cinayət səciyyəli məlumatı əhatə edən anonim müraciətlər məxfi mənbələrdən alınan məlumatların yoxlanması qaydalarına müvafiq olaraq yoxlanılır.

Şikayətlər yoxlanıldıqdan sonra şikayətçiyə yazılı cavab verilməlidir. Əgər şikayətçinin ərizəsinin baxılmasına imtina edilərsə və yaxud şikayətinə qanunvericilikdə göstərilən müddətdə baxılmayıbsa, onun məhkəməyə aşağıdakı müddətdə müraciət etmək hüququ vardır:

- vətəndaşa onun hüququnun pozulması məlum olandan 3 ay sonra;

- vətəndaş yazılı bildiriş aldıqdan 1 ay sonra (yuxarı orqanın şikayətə baxmaqdan imtina etməsi barədə) və yaxud 1 ay ötdükdən sonra vətəndaş yazılı cavab almadıqda.

Ərizə prokurorluğa şikayətçinin yaşadığı yer və yaxud barəsində şikayətlə müraciət edilən orqanın yerləşdiyi ərazi üzrə göndərilir. Onun baxılmasının qaydası və müddəti Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların müraciətləri haqqında”, “Prokurorluq haqqında” Qanunları, CPM və s. normativ aktlarla müəyyən edilir (Məsələn, RF-nin Baş Prokurorluğu şəxsin konstitusiyaya

hüquqlarının pozulmasına 5 gün müddətində baxılmasını məsləhət görür). Şikayətin nəticələrinə görə prokuror şikayətçiyə əsaslandırılmış cavab hazırlayır.

Bundan başqa, əməliyyat-axtarış orqanlarının qeyri-qanuni hərəkətləri barədə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana) şikayət edə bilər. Bu Azərbaycan Respublikasının “İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulub (28. XII. 2001). Qanunun 8.3-cü maddəsinə əsasən dövlət orqanları müvəkkilə şikayət verə bilməzlər. Şikayət ərizəçinin hüquqlarının pozulduğu və ya ona bu barədə məlum olduğu gündən 1 il müddətində verilə bilər. Qanunun 9-cu maddəsində (İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətin məzmunu) qeyd edilir ki, ərizəçinin xahişi ilə müvəkkil onun barəsində məlumatları gizli saxlamalıdır.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Şurasının Konvensiyasına qoşulmaq haqqında” Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları öz hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə İnsan hüquqları üzrə Avropa komissiyasına və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ qazanmışlar. Bu qanunvericilik aktında Azərbaycan İnsan hüquqları üzrə Avropa komissiyasının öz hüquqlarının pozulması barədə hər bir şikayətçidən şikayət ərizəsinin qəbul edilməsi səlahiyyətini və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Konvensiyanın izahı və tətbiq edilməsi üzrə yurisdiksiyasını məcburi hesab etdi.

Bundan başqa, vətəndaşlar “ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində müəyyən edilmiş hallarda toplanmış məlumatlarla tanış olmaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericilik aktlarının tələblərinə müvafiq olaraq, dövlət hakimiyyəti və yerli idarəetmə orqanları, onların vəzifəli şəxsləri hər bir şəxsə onun pozulmuş hüquq və azadlıqlarına bilavasitə aid olan material və sənədlərlə tanış olmaq hüququnu (əgər qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa) təmin etməlidirlər.

Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə müvafiq olaraq hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin şikayətinin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada xidməti yoxlama və məhkəmə baxışı aparılmalıdır. Qeyd edilənlərin hərtərəfliyini və dolğunluğunu təmin etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti məhkəmənin qərarına əsasən dövlət sirrinin, hərbi və xidməti sirtin yayılması və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surətdə yardım edən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla əməliyyat-qeydiyyat işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur.

Qanunvericiliyə əsaslanaraq şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqandan onun barəsində alınan məlumatların tələb olunmasının iki şərtini qeyd etmək olar:

1) vətəndaşın barəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi faktları məlum olmalıdır;

2) güman edilməlidir ki, bu zaman onun hüquqları pozulub.

Ərizə (tələblə əlaqədar) bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqana və yaxud yuxarı orqana göndərilir. Belə halda müvafiq orqan konspirasiya qaydalarının tələbləri və dövlət sirrinin yayılmasını istisna edən hədlər nəzərə alınmaqla şəxsə əldə olunmuş informasiyanı təqdim etməlidir. Bununla yanaşı, əgər əməliyyat-axtarış tədbirləri konstitusiyaya uyğun və qanun çərçivəsində keçirilibsə, vətəndaşın onun barəsində toplanmış bütün məlumatı tələb etməyə hüququ yoxdur.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış sənədləri ilə bağlı onu maraqlandıran məlumat arayış vasitəsilə təqdim edilə bilər. Bu arayışa əməliyyat-qeydiyyat işlərində və yaxud digər əməliyyat xidməti sənədlərdəki məlumatlar daxil ola bilər.

Bir çox hallarda məhkəmə tədqiqatının predmeti əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin qanuniliyi, vurulmuş ziyanın ödənilməsi deyil, vətəndaşın hüquqlarının pozulması ilə bağlı sənəd və materiallarla tanışlığa qoyulan məhdudiyətin əsaslandırılmasıdır. Məhkəməyə şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı sənəd və materiallarla tanış olmağa dair rədd cavab verilməsi ilə əlaqədar şikayət ərizəsi ilə yanaşı, əməliyyat-axtarış

fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyəti nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi barədə də şikayət ərizələri verilə bilər. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın şikayətçiyyə müəyyən məlumatların çatdırılmasından imtina etməsi halları olduqda hakim əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində alınmış məlumatların gizlilik (konspirasiya) və dövlət sirrinin yayılmaması şərtilə şikayətçiyyə təqdim edilməsi barədə həmin orqana göstəriş verə bilər.

Şəxsi həyatın toxunulmazlığına dair məlumatlar vətəndaşların razılığı olmadan yalnız qanunun nəzərdə tutduğu hallarda aşkarlana bilər. Belə hallara ilk növbədə şəxsin cinayət işi üzrə şahid qismində dindirilməsi prosesində məlumatların aşkarlanması aiddir. Vətəndaşların şəxsi həyatının toxunulmazlığı o demək deyil ki, şəxsi və ailə sirləri, şəxsi həyat haqqında məlumat şahidlərin ifadələrinin predmeti ola bilməz.

Vətəndaşın hüququnun pozulmasına görə mülki-hüquqi məsuliyyət məhkəmə tərəfindən onun şikayətinə baxılması və əməliyyat-axtarış orqanının fəaliyyətinin qeyri-qanuni sayılmasının təsdiq edilməsi prosesində müəyyən olunur. Bu zaman tətbiq edilən təsir tədbirlərinə əmlaka vurulmuş ziyanın və mənəvi zərərin ödənilməsinə aid etmək olar.

Əmlaka vurulmuş ziyanın və mənəvi zərərin ödənilməsi barədə məsələnin qoyuluşu o zaman mümkün olur ki, əməkdaşların hərəkətləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi səbəblərinə və əsaslarına ziddir. Bu halda zərərçəkmiş şəxsin ərizəsinə və yaxud prokurorun (əgər zərərçəkmiş şəxs bunu özü edə bilmirsə) təşəbbüsü ilə iddia icraatına başlanılır və konkret şəxsin əmlakına ziyan vurmuş və yaxud ona mənəvi zərər yetirmiş şəxsin məsuliyyəti, habelə zərərçəkənin itkilərinin ödənilməsi məsələsi həll olunur. Bu məsələlər Mülki Məcəllənin tələblərinə müvafiq olaraq həll edilir. Vurulmuş ziyanın ödənilməsinə tənzim edən mülki-hüquqi qanunvericilik vətəndaşların hər bir hüquq pozuntusuna şamil edilir. Müasir şəraitdə onun tətbiq edilməsinin spesifikasiyası həm əmlak ziyanının, həm də mənəvi zərərin ödənilməsinə nəzərdə tutur. Məsələn, insana vurulan mənəvi zərərin pul formasında kompensasiyanın həcmi məhkəmə tərəfindən

müəyyən edilir. Belə olan halda xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, maddi məsuliyyəti bilavasitə təqsirkar vəzifəli şəxslər yox, ziyanı ödəyən dövlət hakimiyyətinin müvafiq orqanları daşıyırlar.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin olunmasının hüquqi təminatını Cinayət Məcəlləsində şəxsi həyatın toxunulmazlığının (CM, mad.156), yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirlininin (CM, mad.155), mənzil toxunulmazlığının pozulmasına (CM, mad.157) görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində vəzifəli şəxsin sənəd və materialları qanunsuz olaraq təqdim etməkdən imtina edilməsi və yaxud natamam və ya yanlış məlumat verilməsinə görə müvafiq məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Bu məsələlər də qanunvericilikdə tam həcmdə əhatə olunmamışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qeyri-qanuni hüquqi qərarların qəbul edilməsinə görə əməliyyat aparatı əməkdaşları, müstəntiqlər cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası CM-nin 302-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyi pozmağa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

II seminar məşğələ.

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

1. Cinayət işinin başlanması və törədilmiş və hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatlara baxılması zamanı insan hüquqlarının müdafiəsinin mahiyyətini və əhəmiyyətini.

2. Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının izahının təmin edilməsi və vəsatətlərinə baxılmasının məcburiliyinin praktiki əhəmiyyətini.

3. Təqsirsizlik prezumpsiyasının ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində rolunu.

4. Mənzil toxunulmazlığı hüququ və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun qorunmasının prosessual əhəmiyyətini.

5. İstintaq hərəkətlərinin realizəsi zamanı insan hüquqlarının qorunmasınınin həyata keçirilməsi əsaslarını.

6. Qətimkan tədbirlərinin tətbiqi zamanı insan hüquqlarının təminatının xüsusiyyətlərini.

7. Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin insan hüquqlarının təmin olunmasının prosessual əhəmiyyətini.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

1. Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarını onlara izah etməyi.

2. Vəsətətlərə baxılmasının məcburiliyinin mahiyyətini izah etməyi.

3. İbtidai araşdırma zamanı məlumatların yayılmasının qarşısının alınmamasının səbəb ola biləcəyi praktiki nəticələri göstərməyi.

3. İstintaq hərəkətləri zamanı insan hüquqlarının qorunması üçün həyata keçirilən tədbirlərin mahiyyətini izah etməyi.

4. Qətimkan tədbirləri zamanı insan hüquqlarının qorunması üçün həyata keçiriləcək tədbirlərin vacibliyini izah etməyi.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

1. Əməliyyat–axtarış tədbirlərinin tətbiqi zamanı vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı.

2. DİO-nun cinayət–prosessual fəaliyyətində insan hüquqlarının təminatının əsasları və prinsipləri.

3. Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin insan hüquqlarının təmin edilməsinin əsasları.

Özünüyoxlama sualları:

1. Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının təmin edilməsinin əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

2. Təqsirsizlik prezumpsiyası, mənzil toxunulmazlığı və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun təmin edilməsinin qanunvericilik əsaslarını göstərin.

3. İbtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyinin əhəmiyyəti nədir?

Təcrübi tapşırıq:

1. Konspekt dəftərinə köçürərək sxemi tamamlayın :

İstintaq hərəkətlərinin adı.	Həmin istintaq hərəkətlərinin realizəsi zamanı insan hüquqlarının təmini tədbirləri.
<i>Dindirmə</i>	
<i>Üzləşdirmə</i>	
<i>Baxış</i>	
<i>Meyidin qəbrdən çıxarılması</i>	
<i>Şəxsi müayinə</i>	
<i>Şəxsin və əşyaların tanınması</i>	
<i>Axtarış</i>	
<i>Götürmə</i>	
<i>Əmlak üzərinə həbs qoyulması</i>	
<i>İfadənin yerində yoxlanılması</i>	
<i>İstintaq eksperimenti</i>	
<i>Tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi</i>	

2. DİO-nun inzibati, cinayət-prosessual və cinayət axtarış fəaliyyəti zamanı insan hüquqlarının qorunmasının oxşar və fərqli cəhətlərini sxem tərtib etməklə qeyd edin.

Yazılı tapşırıq:

1. DİO-nun cinayət-prosessual fəaliyyəti zamanı insan hüquqlarının qorunması.

2. “İnsan hüquqları və polis” mövzusunda çıxış hazırlamaq.

Terminoloji tapşırıq:

Preambula, eksperiment, preparat, hipnoz, prezumpsiya, təqsirsizlik prezumpsiyası, taqsırlılıq prezumpsiyası, kolliziya, psixotrop maddə, ekstremal şərait, odlu silah, soyuq

silah, fiziki qüvvə, transmilli cinayətkarlıq, informasiya-konsultativ.

1. Əməliyyat – axtarış tədbirlərinin tətbiqi zamanı vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı.

Şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində hüquqlarının və qanuni mənafelərinin əhəmiyyətli təminatı ondan ibarətdir ki, bu fəaliyyət dəqiq hüquqi əsas üzərində həyata keçirilir. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda bu fəaliyyətin vəzifə və prinsipləri əhatə edilmişdir. Onların sırasında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin qanuniliyinə və onların keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsinə mühüm yer ayrılır.

İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının qorunması:

1. **Birincisi**, onun fikrincə və ona qarşı qeyri-qanuni əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi şikayəti ilə;

2. **İkincisi**, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə edilən idarə, prokuror və məhkəmə nəzarəti ilə təmin olunur. Belə nəzarət şəxsin onun hüquqlarının qorunması barədə müraciət etmədiyi hallarda da yol verilmiş qanun pozuntularını aşkar etməyə və aradan qaldırılmağa imkan verir.

Əməliyyat - axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların hərəkətləri barədə şikayət etmə hüququ ilk növbədə insan və vətəndaşların əsas konstitusion hüquqlarının pozulmasına aiddir: şəxsin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi (m.46), şəxsi toxunulmazlığı (m.32), yazışmanın və telefon danışıqlarının sirrinin qorunması (m.32), mənzil toxunulmazlığı (mad.33) və s.barədə. Bundan başqa, bir sıra spesifik hüquqların, yəni gizli surətdə hüquq-mühafizə orqanlarına köməklik edən vətəndaşların hüquqlarının pozulması barədə şikayət halları da ola bilər.

Şikayət hüququndan istər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericiliyinə, istərsə də beynəlxalq normativ-hüquqi aktlara istinad edərək belə demək olar ki, hətta vətəndaşlar vəzifəli şəxslərin, əməliyyat aparatlarının hərəkətləri nəticəsində onların hüquq və azadlıqlarının pozulmasını güman etdikdə, istifadə edə bilərlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin hərəkətləri barədə yuxarı orqana, prokurorluğa, məhkəməyə şikayət etmək olar («ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsi).

Yuxarı orqan şikayətə Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanuna və digər normativ aktlara müvafiq olaraq baxmalıdır.

“Daxili işlər orqanlarında və daxili qoşunlarda vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında” DİN-in qərarı ilə (Q5-001-2018) vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və onların qəbulunun təşkili məsələləri nizamlanır. Vətəndaşlar DİO rəhbərinin və yaxud onun müavininin qəbuluna yazıla bilərlər. Bütün daxil olmuş şikayətlər xüsusi jurnalda qeyd olunur, rəhbər işçi şikayətin yoxlanmasının vaxtını və icraçılarını təyin edir. Bu zaman vətəndaşların ərizələrini barələrində şikayət olunan orqanlara və vəzifəli şəxslərə göndərmək olmaz. Şikayətin yoxlanmasının nəticəsinə dair əsaslandırılmış rəy yazılır, orada pozulmuş hüquqların bərpası barədə görülmüş tədbirlər göstərilir. Qanuna müvafiq olaraq anonim müraciətlərə baxılmır. Lakin cinayət səciyyəli məlumatı əhatə edən anonim müraciətlər məxfi mənbələrdən alınan məlumatların yoxlanması qaydalarına müvafiq olaraq araşdırılır.

Şikayətlər yoxlanıldıqdan sonra şikayətçiyə yazılı cavab verilməlidir. Əgər şikayətçinin ərizəsinin baxılmasına imtina edilibsə və yaxud şikayətinə qanunvericilikdə göstərilən müddətdə baxılmayıbsa, onun məhkəməyə aşağıdakı müddətdə müraciət etmək hüququ vardır:

- vətəndaşa onun hüququnun pozulması məlum olandan 3 ay sonra;

- vətəndaş yazılı bildiriş aldıqdan 1 ay sonra (yuxarı orqanın şikayətə baxmaqdan imtina etməsi barədə) və yaxud 1 ay ötdükdən sonra vətəndaş yazılı cavab almadıqda.

Ərizə prokurorluğa şikayətçinin yaşadığı yer və yaxud barəsində şikayətlə müraciət edilən orqanın yerləşdiyi ərazi üzrə göndərilir. Onun baxılmasının qaydası və müddəti Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların müraciətləri haqqında”, “Proku-

rorluq haqqında” Qanunları, CPM və s. normativ aktlarla müəyyən edilir (Məsələn, RF-nin Baş Prokurorluğu şəxsin konstitusiya hüquqlarının pozulmasına 5 gün müddətində baxılmasını məsləhət görür). Şikayətin nəticələrinə görə prokuror şikayətçiyə əsaslandırılmış cavab hazırlayır.

Bundan başqa, əməliyyat - axtarış orqanlarının qeyri-qanuni hərəkətləri barədə İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana) şikayət edə bilər. Bu Azərbaycan Respublikasının “İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulub (28. XII. 2001). Qanunun 8. 3-cü maddəsinə əsasən dövlət orqanları müvəkkilə şikayət verə bilməzlər. Şikayət ərizəçinin hüquqlarının pozulduğu və ya ona bu barədə məlum olduğu gündən 1 il müddətində verilə bilər. Qanunun 9-cu maddəsində (İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətin məzmunu) qeyd edilir ki, ərizəçinin xahişi ilə müvəkkil onun barəsində məlumatları gizli saxlamalıdır.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Şurasının Konvensiyasına qoşulmaq haqqında“ Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları öz hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə İnsan hüquqları üzrə Avropa komissiyasına və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ qazanmışlar. Bu qanunvericilik aktında Azərbaycan İnsan hüquqları üzrə Avropa komissiyasının öz hüquqlarının pozulması barədə hər bir şikayətçidən şikayət ərizəsinin qəbul edilməsi səlahiyyətini və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Konvensiyanın izahı və tətbiq edilməsi üzrə yurisdiksiyasını məcburi hesab etdi.

Bundan başqa, vətəndaşlar “ƏAF haqqında“ Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində müəyyən edilmiş hallarda toplanmış məlumatlarla tanış olmaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericilik aktlarının tələblərinə müvafiq olaraq, dövlət hakimiyyəti və yerli idarəetmə orqanları, onların vəzifəli şəxsləri hər bir şəxsə onun pozulmuş hüquq və azadlıqlarına bilavasitə aid olan material və sənədlərlə tanış olmaq hüququnu (əgər qanun-

vericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa) təmin etməlidirlər.

Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə müvafiq olaraq hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin şikayətinin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada xidməti yoxlama və məhkəmə baxışı aparılmalıdır. Qeyd edilənlərin hərtərəfliyini və dolğunluğunu təmin etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti məhkəmənin qərarına əsasən dövlət sirrinin, hərbi və xidməti sirin yayılması və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surətdə yardım edən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla əməliyyat qeydiyyat işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur.

Qanunvericiliyə əsaslanaraq şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqandan onun barəsində alınan məlumatların tələb olunmasının iki şərtini qeyd etmək olar: vətəndaşın barəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi faktları məlum olmalıdır və güman edilməlidir ki, bu zaman onun hüquqları pozulub.

Ərizə (tələblə əlaqədar) bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqana və yaxud yuxarı orqana göndərilir. Belə halda müvafiq orqan konspirasiya qaydalarının tələbləri və dövlət sirrinin yayılmasını istisna edən hədlər nəzərə alınmaqla şəxsə əldə olunmuş informasiyanı təqdim etməlidir. Bununla yanaşı, əgər əməliyyat-axtarış tədbirləri konstitusiyaya uyğun və qanun çərçivəsində keçirilibsə, vətəndaşın onun barəsində toplanmış bütün məlumatı tələb etməyə hüququ yoxdur.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış sənədləri ilə bağlı onu maraqlandıran məlumat arayış vasitəsilə təqdim edilə bilər. Bu arayışa əməliyyat-qeydiyyat işlərində və yaxud digər əməliyyat xidməti sənədlərdəki məlumatlar daxil ola bilər.

Bir çox hallarda məhkəmə tədqiqatının predmeti əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin qanuniliyi, vurulmuş ziyanın ödənilməsi deyil, vətəndaşın hüquqlarının pozulması ilə bağlı sənəd və materiallarla tanışlığa qoyulan məhdudiyətin əsaslandırılmasıdır. Məhkəməyə şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı sənəd və materiallarla tanış olmağa dair rədd cavab

verilməsi ilə əlaqədar şikayət ərizəsi ilə yanaşı, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyəti nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi barədə də şikayət ərizələri verilə bilər. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın şikayətçiyə müəyyən məlumatların çatdırılmasından imtina etməsi halları olduqda hakim əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində alınmış məlumatların gizlilik (konspirasiya) və dövlət sirrinin yayıl-maması şərtilə şikayətçiyə təqdim edilməsi barədə həmin orqana göstəriş verə bilər.

Şəxsi həyatın toxunulmazlığına dair məlumatlar vətəndaşların razılığı olmadan yalnız qanunun nəzərdə tutduğu hallarda aşkarlana bilər. Belə hallara ilk növbədə şəxsin cinayət işi üzrə şahid qismində dindirilməsi prosesində məlumatların aşkarlanması aiddir. Vətəndaşların şəxsi həyatının toxunulmazlığı o demək deyil ki, şəxsi və ailə sirləri, şəxsi həyat haqqında məlumat şahidlərin ifadələrinin predmeti ola bilməz.

Vətəndaşın hüququnun pozulmasına görə mülki-hüquqi məsuliyyət məhkəmə tərəfindən onun şikayətinə baxılması və əməliyyat-axtarış orqanının fəaliyyətinin qeyri-qanuni sayılmasının təsdiq edilməsi prosesində müəyyən olunur. Bu zaman tətbiq edilən təsir tədbirlərinə əmlaka vurulmuş ziyanın və mənəvi zərərin ödənilməsinə aid etmək olar.

Əmlaka vurulmuş ziyanın və mənəvi zərərin ödənilməsi barədə məsələnin qoyuluşu o zaman mümkün olur ki, əməkdaşların hərəkətləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi səbəblərinə və əsaslarına ziddir. Bu halda zərərçəkmiş şəxsin ərizəsinə və yaxud prokurorun (əgər zərərçəkmiş şəxs bunu özü edə bilmirsə) təşəbbüsü ilə iddia icraatına başlanılır və konkret şəxsin əmlakına ziyan vurmuş və yaxud ona mənəvi zərər yetirmiş şəxsin məsuliyyəti, habelə zərərçəkənin itkilərinin ödənilməsi məsələsi həll olunur. Bu məsələlər Mülki Məcəllənin tələblərinə müvafiq olaraq həll edilir. Vurulmuş ziyanın ödənilməsinə tənzip edən mülki-hüquqi qanunvericilik vətəndaşların hər bir hüquq pozuntusuna şamil edilir. Müasir şəraitdə onun tətbiq edilməsinin spesifikasiyası həm əmlak ziyanının, həm də mənəvi zərərin ödənilməsinə nəzərdə tutur. Məsələn, insana vurulan mənəvi zərə-

rin pul formasında kompensasiyanın həcmi məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir. Belə olan halda xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, maddi məsuliyyəti bilavasitə təqsirkar vəzifəli şəxslər yox, ziyanı ödəyən dövlət hakimiyyətinin müvafiq orqanları daşıyırlar.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin olunmasının hüquqi təminatını Cinayət Məcəlləsində şəxsi həyatın toxunulmazlığının (CM, mad.156), yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrinin (CM, mad.155), mənzil toxunulmazlığının pozulmasına (CM, mad.157) görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində vəzifəli şəxsin sənəd və materialları qanunsuz olaraq təqdim etməkdən imtina edilməsi və yaxud natamam və ya yanlış məlumat verilməsinə görə müvafiq məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Bu məsələlər də qanunvericilikdə tam həcmdə əhatə olunmamışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qeyri-qanuni hüquqi qərarların qəbul edilməsinə görə əməliyyat aparatı əməkdaşları, müstəntiqlər cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası CM-nin 302-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyi pozmağa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

2. DİO-nun cinayət-prosessual fəaliyyətində insan hüquqlarının təminatının əsasları və prinsipləri.

Daxili işlər orqanlarının (polisin) normativ-hüquqi aktla müəyyən edilmiş vəzifələrinin həcmindən və onların məzmunca müxtəlifliyindən, yəni onların vəzifələrinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq öz fəaliyyətini inzibati fəaliyyət, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və cinayət-prosessual fəaliyyəti kimi təşkilati-hüquqi formalarda həyata keçirirlər.

Polisin cinayət-prosessual fəaliyyəti – polis fəaliyyətinin əsasistiqamətlərindən biri olub, aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

– ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirə-salınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı (AR CPM-in 214. 1. 1-ci maddəsi);

– böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat (AR CPM-nin 214. 1. 2-ci maddəsi);

– axtarış və istintaq hərəkətlərinin icraatı üzrə prokuror və müstəntiqlərin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi (CPM-in 214. 3. 4-cü maddəsi).

İnsan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və DİO-nun cinayət prosessual fəaliyyətində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- bütün insanlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər;

- insan hüquq və azadlıqları məkan, ərazi hüdudları ilə bağlı deyildir. İnsanlar harada olmalarından asılı olmayaraq, əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər;

- insan hüquqları universal, bölünməz olmaqla qarşılıqlı bağlılıqdadır. Milli, dini, tarixi, mədəni özünəməxsusluq nəzərə alınmaqla, insan hüquq və azadlıqlarına ali dəyər kimi hörmət və riayət edilməli, onların müdafiəsi təmin olunmalıdır;

- hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi başqalarının hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır;

- insan hüquq və azadlıqları yalnız qanun, konstitusiya və beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhdudlaşdırıla bilər;

- hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır;

- hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verilir.

Cinayət prosessual fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdırlar ki, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən “hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, ağılabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir”.

Ağılabatan müddətin müəyyən edilməsində məqsəd mülki prosesdəki tərəfləri, eləcə də cinayət prosesində təqsirləndirilən

şəxsi məhkəmə prosesindəki həddən artıq gecikdirmələrdən qorumaqdan və ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinə nail olmaqdan ibarətdir.

Cinayət işləri ilə bağlı həmin müddətlərin hesablanması zamanı “ağlabatan müddət” həm ibtidai araşdırma müddətini, həm də hökmün çıxarılmasına kimi olan məhkəmə baxışı müddətini əhatə edir. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə görə müddətin hesablanması şəxsə ittihamın elan edilməsi, barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, ona digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqindən başlayır və şəxs barəsində hökmün qanuni qüvvəyə minməsinə və ya onun barəsində cinayət təqibinə xitam verilməsinə kimi davam edir.

Cinayət prosesual fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı qərəzsizliyin təmin olunmasına nail olunmalıdır. Qərəzsizliyinə şübhə olan hər bir əməkdaş prosesual fəaliyyətdən uzaqlaşdırılmalıdır.

Hər bir insan təqsirliliyi barədə məhkəmə tərəfindən qəti qərar qəbul edilənə kimi, təqsirsiz hesab edilir. Təqsirsizlik prezumpsiyası cinayətkarlara verilən güzəşt kimi başa düşülməməlidir. Təqsirliliyin sübut edilməsinə aid tələb təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyinə inam olmadığı hallarda məhkəmənin bəraət hökmü çıxarmasını nəzərdə tutur.

Cinayət prosesinin çəkişmə prinsipi prosesdə ittiham və müdafiə tərəflərinin bərabərliyinin təmin olunmasını nəzərdə tutur. Cinayət prosesinin çəkişmə prinsipinə əsasən həm ittiham, həm də müdafiə tərəfinin digər tərəfin təqdim etdiyi sübutlarla tanış olmaq imkanı olmalıdır. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələb etdiyi ədalətli araşdırmanın məcburi tələbləri arasında cinayət təqibini həyata keçirən hakimiyyət orqanının bütün sübutlar barədə müdafiə tərəfinə məlumat vermək vəzifəsi mühüm yer tutur.

Təqdim edilmiş sübutlar işin düzgün həll edilməsi, işin nəticələri üçün əhəmiyyətlidirsə, onlarla bağlı mövqe qərarda əks etdirməlidir.

Müdafiəçiyə müdafiə etdiyi şəxslə sərbəst, təkliddə görüşüb danışmaq imkanı yaradılmasa, o öz vəzifəsini layiqincə yerinə

yetirə bilməz. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçi ilə sərbəst şəkildə, təklikdə, qeyri-məhdud miqdarda və müddətdə görüşmək hüququ heç bir istisnaya yol verilmədən təmin olunmalıdır.

Müdafiə hüququ demokratik cəmiyyətdə ədalətli cinayət prosesual fəaliyyətin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Konvensiya cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsə müdafiəsi üçün üç üsuldən istifadə etməyə imkan verir: özünü şəxsən müdafiə etmək; özünün seçdiyi müdafiəçiyə malik olmaq; müəyyən hallarda pulsuz təyin olunmuş müdafiəçidən istifadə etmək. Zəruri hallarda hüquqi yardım göstərilməsi dövlət hesabına təmin olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndinə istinad edərək, həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinin ümumi təcrübəyə çevrilməsinə imkan verilməməlidir. Şəxsin məhkəməyə gəlməsinə təminatların mövcud olduğu təqdirdə, onun azadlıqda qalmasına üstünlük verilməlidir.

Həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı və başqa qətimkan tədbirinin tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu, son dərəcə zəruri hallarda tətbiq olunmalıdır.

Azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslər “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 5-cimaddəsinin 3-cü bəndinə əsasən azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı əqlabatan müddətdə məhkəmə baxışının keçirilməsi, həmçinin barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə zərurət olmadıqda məhkəməyədək azad olunmaq hüququna malikdirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsin cinayəti törətməsinə əsaslı şübhə onun həbsə alınması üçün zəruri şərtidir. Bununla belə, bu cür şübhə şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsi üçün yetərli deyildir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırılması üçün əsaslı şübhə ilə yanaşı, digər əsaslar da mövcud olmalıdır. Bu cür əsaslara cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq, cinayət

qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq kimi əsasları aid etmək olar. Bununla belə, həmin əsaslar real olmalı, yəni mötəbər məlumatlarla təsdiq olunmalıdırlar. Həbs qətimkan tədbiri müddətinin uzadılması zamanı məhkəmələr bunun üçün mövcud olan əsasları və onları təsdiq edən sübutları qərarlarında göstərməlidirlər.

Təqsirləndirilən şəxsin uzunmüddətli həbsi üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə şəxsin azadlığa buraxılmasının xeyrinə olmalıdır. Azadlığa buraxılmanın əsasları məhkəməyəqədərki bütün müddət ərzində istənilən vaxt tətbiq edilə bilər. Avropa Konvensiyasının 5-cimaddəsinin 3-cü bəndi nəzərdə tutur ki, şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsinə haqq qazandırmaq mümkün olmadıqda, o azadlığa buraxılmalıdır. Həbsin əsaslılığı, hər bir işin xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla, qiymətləndirilməlidir. Məhkəmələr öz qərarlarında azadlığa buraxılmanı rədd edən konkret əsasları təsdiqləyən faktlara və məlumatlara əsaslanmalıdırlar. Həmin qərarların əsasları, tərəflərin irəli sürdüyü arqumentlər də daxil olmaqla, müvafiq sənəddə öz əksini tapanmalı, qərarın surəti təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəçisinə verilməlidir.

Şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhə olmalıdır. Yalnız belə hallarda azadlıqdan məhrum etmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur. Hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət hadisəsi arasında əlaqə fakt və məlumatlarla təsdiq olunduqda, əsaslı hesab oluna bilər. Əsaslı şübhə yalnız şəxsin əvvəllər hər hansı hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslanabilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-33-cü maddələrinə və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-cimaddəsinə əsasən “hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirrinə hörmət hüququna malikdir”. Şəxsi həyat sirrinin qorunması hüququ ailədə, qohumlar, dostlar arasında əlaqələrdə, insanlar arasında azadlıqda ifadəsini tapır. Düşüncə tərz, siyasi və sosial dünya-

görüşü, məşğuliyyət və yaradıcılıq da şəxsi həyatın təzahürlərinə aiddir. İnsanın şəxsi həyatı, ailə sirri, şərəf və ləyaqəti qanunun müdafiəsi altındadır. Qanunda nəzərdə tutulduğu hallardan başqa insanın öz hüquqlarından istifadəsinə müdaxilə edilməsinə yol verilmir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinin 1-ci hissəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin IV hissəsinə və Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-cimaddəsinin ikinci abzasına müvafiq olaraq, dövlət ehtiyacları və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

Mülkiyyət toxunulmazlığı təkcə başqalarının şəxsin subyektiv hüquqlarına qəsd etməməsinə tələb etmək hüququnu deyil, həm də dövlətin mülkiyyəti qeyri-qanuni qəsdlərdən mühafizə etmək vəzifəsini nəzərdə tutur. Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasına qayda kimi deyil, qaydadan istisna kimi baxılmalıdır.

3. Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin insan hüquqlarının təmin edilməsinin əsasları.

Cinayət işi üzrə zərər çəkən şəxslərin, şahidlərin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sisteminin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müdafiə olunan şəxslərin dövlət müdafiəsi **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası**, Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə həyata keçirilir.

Müdafiə olunan şəxslər aşağıdakılar hesab olunur:

1) hüquq-mühafizə orqanlarına cinayət haqqında məlumat vermiş və ya cinayətin aşkar edilməsində, qarşısının alınmasında və ya açılmasında iştirak etmiş şəxs;

2) cinayət işi üzrə zərər çəkmiş şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və nümayəndəsi, xüsusi ittihamçı və onun nümayəndəsi;

3) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların müdafiəçiləri və qanuni nümayəndələri;

4) mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri;

5) şahidlər.

Müdafiə olunan şəxslər aşağıdakı hüquqlara malikdir-lər:

1) barəsində tətbiq ediləcək təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumat almaq;

2) barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi və ya ləğv edilməsi barədə vəsatət qaldırmaq;

3) tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirlərindən başqa, digər tədbirlərin də tətbiq edilməsini və ya tətbiq edilən tədbirlərdən hər hansı birisinin ləğv edilməsini təhlükəsizliyi təmin edən orqanlardan tələb etmək;

4) prokurorluğa və ya məhkəməyə (hakimə) təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin qanunsuz qərarlarından və ya hərəkətlərindən şikayət vermək.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların müəssisələrə, idarələrə və təşkilatlara göndərilmiş qərarının icrası həmin orqanların vəzifəli şəxsləri üçün məcburidir.

Daxili işlər orqanlarının (polis)in) fəaliyyətinin göstərilən təşkilati-hüquqi fəaliyyət formaları bu orqanlar tərəfindən həll edilən vəzifələrin həcminə və müxtəlifliyinə görə fərqlənir.

Biz müəyyən etdik ki, dövlətin daxili işlər sahəsindəki ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanması, ölkədə hüquq qaydasının və qanunçuluğun təmin edilməsi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, onların qanuni mənafelərinin və mülkiyyətin mühafizəsinin təmin edilməsi kimi vəzifələrinin yerinə yetirilməsində daxili işlər orqanları (polis) xüsusi yer tutur. Dövlətin bu sahədəki vəzifələrinin daha da səmərəli yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə hüquqi vəziyyətlərindən asılı olaraq konkret normativ-hüquqi aktlar vasitəsi ilə daxili işlər orqanlarının (polis)in) bu sahədəki vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, qanunverici polis təşkilati hüquqi formalar çərçivəsində fəaliyyətinin məqsədini müəyyən edərkən, xüsusi olaraq

insanın və vətəndaşın hüquqlarını təminini əsas meyar götürərək, onların müdafiə obyektləri sırasında önə çəkmişdir.

Mövzu №7.

Polisin fəaliyyəti və insan hüquqlarının təminatı

Vaxt - 6 saat

Mühazirə - 4 saat

Seminar - 2 saat

Seminar məşğələ.

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

Polisin fəaliyyətində insan hüquqlarının təminatının nəzəri əsaslarını;

Polisin fəaliyyəti ilə bağlı insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını nizamlayan beynəlxalq sazişlərdən irəli gələn vəzifələrin icrasının dövlətimiz üçün əhəmiyyətini;

Azərbaycan Respublikasında polisin fəaliyyəti ilə bağlı insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını nizamlayan dövlətdaxili normativ aktların məzmununu;

Gücün, odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polisin səlahiyyətlərini;

İnkişaf etmiş ölkələrin (ABŞ, Böyük Britaniya və s.) hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübəsində gücün və odlu silahın tətbiq edilməsinin xüsusiyyətləri barədə məlumatları;

İnkişaf etmiş ölkələrin (ABŞ, Böyük Britaniya və s.) hüquq mühafizə orqanlarının kütləvi iğtişaşların qarşısının alınması ilə bağlı qabaqcıl təcrübəsini;

Polisin xidməti fəaliyyətində gücün və odlu silahın tətbiqinin zəruriliyi və mütənasibliyi prinsiplərinin mahiyyətini;

Hüquq-mühafizə orqanlarının güc və odlu silah tətbiqinin beynəlxalq və ölkədaxili hüquqi əsaslarını ;

Kütləvi tədbirlərin növlərini və onların keçirilməsinin qanunvericilik əsaslarını;

Kütləvi iğtişaşlar zamanın polisin insan hüquqlarını qoruması ilə bağlı vəzifələrini;

Kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı əlaqənin mahiyyətini;

Xüsusi vasitələrin tətbiqinin qanunvericilik əsaslarını;

Gücün, odlu silahın tətbiqi ilə bağlı qanunvericiliyin tələblərinin pozduğu halda polis əməkdaşlarının məsuliyyətini;

Polisin cəmiyyətin tələbinə uyğunlaşdırılmasının istiqamətlərini;

Qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

-insan hüquq və azadlıqlarının qorumasında polisin yeri və rolunu düzgün qiymətləndirməyi;

-Ekstremal şəraitdə, bütün çətinliklərə baxmayaraq insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasının peşə fəaliyyətinin prioritet istiqaməti olaraq qalmasının vacibliyini izah etməyi;

-Polisin odlu silah və gücün tətbiqi ilə əlaqədar yarana biləcək psixoloji problemləri və onların aradan qaldırılması ilə bağlı situasiyaları humanist yanaşma ilə düzgün qiymətləndirməyi;

- Kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqların qorunmasının hüquqi əsaslarını;

- Kütləvi tədbirlərin keçirilməsi və bu tədbirlər zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasının dövlətimizin demokratik nüfuzu ilə əlaqələndirməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnməlidirlər

1. Gücün və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı prinsiplərə;

2. Polisin fəaliyyətinin peşə etikası qaydaları ilə əlaqədar olan tələblərə;

3. Kütləvi tədbirlər zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlı qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə;

4. Polisin ekstremal şəraitdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin nəzəri əsaslarını;

5. Kütləvi tədbirlərdə insan hüquqlarının pozulmasına səbəb halların qarşısının alınması üçün “Kütlə psixologiyası”, “Domino effekti” ilə bağlı məlumatları.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

1. Polis fəaliyyətində insan hüquqlarının təminatının nəzəri əsasları.

2. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində polisin funksiya və vəzifələri.

3. Gücün və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polis əməkdaşlarının səlahiyyətləri və insan hüquqları.

Özünüyoxlama sualları:

1. Polisin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində təyinatı və fəaliyyəti nədən ibarətdir ?

2. Polisin fəaliyyətinə aid olan beynəlxalq aktlar hansılardır?

3. Nəyə görə insan hüquqlarının müdafiəsində polisin rolu böyükdür ?

4. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində polisin hüquq və vəzifələri hansılardır?

5. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində polisin fəaliyyətinin peşə etikası qaydaları rolu nədən ibarətdir?

6. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununda gücün və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polisin hüquq və vəzifələri hansılardır?

Təcrübi tapşırıqlar:

1. Konspekt dəftərinizdə insan hüquqlarının təminatının hüquqi əsaslarının adlarını sıra sayı ilə siyahıda qeyd edin.

2. Polis fəaliyyəti ilə bağlı insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını nizamlayan beynəlxalq sazişlər və dövlətdaxili normativ-hüquqi aktları qeyd etməklə cədvəli doldurun.

<i>İnsan hüquqlarının qorunmasını nizamlayan beynəlxalq sazişlər</i>	<i>İnsan hüquqlarının qorunmasını nizamlayan dövlətdaxili normativ aktlar</i>
--	---

Yazılı tapşırıq:

1. “İnsan hüquqlarının qorunmasında polisin rolu” mövzusunda çıxış hazırlamaq.

2. “Gücün, odlu silahın və xüsusi vasitələrin tətbiqi” mövzusunda elektron təqdimat (prezentasiya) hazırlayıb (xarici ölkələrin qabaqcıl təcrübəsini də əks etdirməklə) seminar məşğələdə nümayiş etdirmək.

Terminoloji tapşırıq:

Etika, adekvat, sindrom, banditizm, bürokratiya, strategiya, hipotez, rasionallıq, miqrasiya, metodika, effektivlik, effektivlik, prezumpsiya.

Polis fəaliyyətində insan hüquqlarının təminatının nəzəri əsasları.

Konstitusion maddələrə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə dövlət tərəfindən təminat verilir. Bu müdafiənin mexanizmində ictimai asayiş və təhlükəsizliyin mühafizəsi üzrə fəaliyyətdə əksər dövlət orqanları böyük rol oynayır və bununla da onların normal fəaliyyətinə yardım edən əsas şərtlərdən biri qismində çıxış edir. Lakin tam həcmdə göstərilən funksiyaları hüquq mühafizə orqanları icra edir. **Bura aiddir:**

1. Məhkəmə;
2. Prokurorluq;
3. DİO;
4. Dövlət təhlükəsizliyi orqanları;
5. Vergi xidməti;
6. Gömrük orqanları və s.

Bu funksiyalar onların fəaliyyətinin müvafiq hüquqi əsasları ilə müəyyən edilir.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində daxili işlər orqanları böyük imkanlara malikdir. Bu orqanlar icra hakimiyyətinin vahid dövlət mərkəzləşdirilmiş təşkilatı kimi müəyyən edilir. Onlar AR təhlükəsizliyini təmin edən və DİN sistemi çərçivəsində polis, istintaq aparatı, mühafizə, daxili qoşunlar və s. DİO hissələrinin qarşısında duran vəzifələri həyata keçirən qüvvələrin tərkibinə daxildir. Əlbəttə ki, DİO sistemində tərkib hissələrin müxtəlifliyi xidmət və strukturlar arasında səlahiyyətlərin bölgüsünü də güman edir. Lakin mövcud fərqlərə baxmayaraq bu orqanların hüquq-mühafizə funksiyaları

təbiidir və əsasən DİO fəaliyyəti sahəsində mühafizə məsələlərinin həlli ilə şərtləndirilir. Əslində, insanın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini qabaqcıl vəzifə hesab etmək olar, çünki onların əsasında şəxsiyyət və cəmiyyət üçün vacib olan iqtisadi və mənəvi həyati dəyərlər durur, əksər cinayət və hüquqpozuntuları isə məhz həmin dəyərlərə qarşı yönəlib. Daxili işlər orqanları da həmin cinayətlərə qarşı mübarizə aparır.

İnsanın öz hüquq və azadlıqlarından istifadə etmək imkanı da həmin mübarizənin effektivliyindən asılıdır. Daxili işlər orqanları aşağıdakı funksiyaları icra edərək hüquq və azadlıqları təmin edirlər:

◇ictimai asayışı təmin edir;

◇cinayət və digər anti ictimai hərəkətlərin vaxtında qarşısını alır;

◇ çəvik və tam şəkildə cinayətlərin üstünü açır;

◇ cinayətkar qəsdlərdən vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanuni maraqlarını qoruyur;

◇ cinayət və digər hüquqpozuntuları törədən səbəbləri üzə çıxarmaqda və kənar edilməsində iştirak edir;

◇ yol hərəkəti təhlükəsizliyini və avtonəqliyyat vasitələrinin effektiv istifadəsini təmin edir;

◇AR DİN sisteminin bölmə, müəssisə və təşkilatlarının və bütün vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətində qanunçuluğa ciddi riayət etməni təmin edir;

◇ kadrların seçimi, tərbiyəvi və yerləşdirilməsini həyata keçirir; şəxsi heyətin yüksək xidməti və döyüş hazırlığı səviyəsini təmin edir;

◇ictimai asayişin mühafizəsində, cinayətkarlıqla mübarizədə və DİO fəaliyyətinin digər sahələrində elm, texnika və qabaqcıl təcrübəni geniş istifadə edir.

Göstərilmiş problemlərin həlli hər bir insanın müxtəlif tələbat və maraqlarının qane edilməsi ilə sıx bağlıdır, çünki demokratik qanunların tələblərinə ciddi riayət, asayişin sabitliyi və etibarlığı cəmiyyətdə şəxsiyyətin həqiqi azadlığı üçün vacib şərtədir, onun hüquq və azadlıqlarının bütün sisteminin tam həyata keçirilməsində zəmanətdir. Görünür ki, məhz buna görə fikir

mövcuddür ki, insanın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üzrə DİO-nın fəaliyyəti əhaliyə xidmət göstərmə kimi adlandırılır.

Beləliklə, insanın hüquq və azadlıqlarına təminat vermə DİO-nın öz funksiyalarının icrasının ümumi fonunda aparılır. Bu funksiyalar hər bir insanın maraqlarının qane edilməsi ilə sıx əlaqəlidir, çünki qanunların tələblərinə ciddi riayət, sabit asayiş cəmiyyətdə insanın həqiqi azadlığı üçün vacib şərtədir, vətəndaşların bütün hüquq və azadlıq sisteminin həyata keçirilməsində zəmanətdir. Bundan başqa, DİO öz funksiyalarını icra edərkən başqa icra orqanlarına xas olmayan səlahiyyətlərə malik olurlar. Yəni, onların hüququ var ki, qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda vətəndaşların şəxsi azadlığını məhdudlaşdırsınlar. Bu orqanların mövcudluğu, “hakimiyyətin təsdiq olunması üçün yox, hər bir insanın özbaşınalıq və zorakılıqdan müdafiə olunması üçün, dövlətin tamhüquqlu tərəfdarı kimi özünü hiss etməsi üçün lazımdır”.

DİO tərəfindən insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması aşağıdakı məsələlərin həllinə xidmət edir:

- 1) asayişin qorunub saxlanması;
- 2) şəxsi təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
- 3) cəmiyyət və dövlətin daxili və xarici təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Belə müddəa qanunçuluq prinsipinə riayət etməkdə daxili işlər orqanlarının üzərinə xüsusi məsuliyyət qoyur. Buna görə DİO-nı müəyyən edərkən onun dəqiq həqiqi əsaslarda ifadə olunan səlahiyyətlərinin hüquqi strukturunu qeyd etmək vacibdir. Məsələn, dövlətin və daxili işlər orqanlarının funksional vəzifələrindən biri insan həyatının qorunmasıdır. Bu məqsədlə polis əməkdaşları Qanunla müəyyən edilmiş hallarda silah, xüsusi vasitə və fiziki təsir istifadə edə bilər. Hüquqi göstərişlərə ciddi riayət asayişin qorunması, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi sahəsindəki məsələlərin icrası üçün vacib zəmanətdir. Buna görə də hüquq-mühafizə orqanlarının, o cümlədən DİO-nın təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsaslarına dair məsələlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

DİO-nın fəaliyyətinin hüquqi əsasları dedikdə-konkret ifadə forması olan (normativ-hüquqi aktlar və yaxud hüquqi prinsiplər) müəyyən hüquqi mənbələri başa düşmək lazımdır. Göstərilən formalar daim bir-birinə təsir edir və bəzən hüquq prinsipləri qanunverici aktların normalarında təcəssüm olunaraq, özləri də hüquq norması olur və təkcə ideyanın yox, həm də mütləq normanın normativ məzmunu və qüvvəsini əldə edirlər.

Məlum olduğu kimi, istənilən halın sistemləşdirilməsi onun təsnif edilməsini də güman edir, hüquqi əsaslar da bu halda istisna deyil. Hüquqi əsasların təsnif edilməsi onlar arasında təbii əlaqələri aşkar etməyə, problemin elmi işlənilməsinin ümumi vəziyyətini əks etdirməyə imkan verir, göstərilən halın elementlərinin dolğun təsvirini verir və anlayış aparatını dəqiqləşdirməyə imkan verir. Onun **nəzəri** və praktiki dəyəri də məhz bundadır. Hüquqi ədəbiyyatda hüquqi əsasların təsnifatının müxtəlif təməlləri mövcuddur. Onlardan ən mühümlərinə nəzər yetirməyə çalışırıq.

Əvvəl qeyd olunduğu kimi, DİO-nun təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasları vacib hüquqi zəmanət kimi iki əsas formadan ibarətdir. Bunlar-hüquq normaları və hüquqi prinsiplərdir.

Hal-hazırda insan və vətəndaşın hüquqları sahəsində DİO-nun təşkili və fəaliyyətini nizamlayan kifayət qədər geniş normativ-hüquqi aktlar bazası var. Onlara aiddir:

1. AR Konstitusiyası;
2. Qanunlar;
3. Prezidentinin fərman və sərəncamları;
4. DİN normativ aktları;
5. DİO-da müvafiq xidmətlər haqqında Əsasnamələr;
7. Beynəlxalq hüquq aktları;
8. Konstitusiya və Ali Məhkəmənin qərarları.

Sadalanmış normalar bir-biri ilə iyerarxiya asılılığındadırlar, hüquqi qüvvəsinin dərəcəsi ilə ifadə olunurlar, bu da onların təsnifatı üçün əsaslardan biri kimi çıxış edir. Beləliklə, elementlərinin ardıcılığı və uzlaşması tələblərinə cavab verən bütöv normativ materiallar sistemi bərqərar olur.

Dövlətin qanunverici aktlarının sistemində olduğu kimi DİO-nun təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının iyerarxiyasının zirvəsində konstitusiyaya normaları durur. Bu normaların belə vəziyyəti AR Konstitusiyasını vətəndaşların hüquq və azadlıqları sahəsində dövlət fəaliyyətinə dair əsas müddələri təsbit edən ümumi xarakterli normativ akt kimi müəyyən edir. Eyni zamanda əvvəlki fəsildə qeyd olunduğu kimi, ali hüquqi qüvvəsi olan normativ-hüquqi akt kimi AR Konstitusiyası birbaşa təsir qanunudur. Onun normalarının yerinə yetirilməsi DİO və digər hüquq-mühafizə subyektlərinin birbaşa vəzifəsidir.

Bununla əlaqədar İ.İ.Lukaşevin mövqesi ilə razılaşmaq lazımdır: “Konstitusiyaya ümumi və ali hüquqi qüvvəyə malikdir, ona zidd olan hüquqi normalar qüvvəsiz olacaq”.

Konstitusiyanın əsasında ədalət və bərabərliyin təcəssümü olan hüquq haqqında, insan hüquqları və dövlət hakimiyyətinin idarə mexanizmi haqqında təsəvvürlər durur. “Qanunçuluq, vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, ictimai asayişin qorunması və cinayətkarlıqla mübarizə üzrə” tədbirlərin görülməsini AR Konstitusiyası tərəfindən dövlətin səlahiyyətlərinə aid edilməsi DİO-nun təşkili və fəaliyyəti üçün Konstitusion əsas kimi çıxış edir.

Dövlətimizin əsas Qanununda insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının üzərinə mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur (maddə 71). Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında geniş formada təsbit olunan bu hüquq və azadlıqların etibarlı mühafizəsi icra hakimiyyəti sisteminə mənsub olan polis də fəaliyyətinin əsas prinsiplərini təşkil edir.

Bir sıra alimlərin fikrinə görə, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində DİO-nun funksiyaları haqqında məsələ həmin orqanların səlahiyyəti haqqında məsələ ilə sıx bağlıdır. Təbii ki, DİO-nun səlahiyyətlərinə yalnız onların fəaliyyətini tənzimləyən, hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələr daxildir. Bunun nəticəsində DİO-nun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi həlledici dərəcədə səlahiyyətlər üzrə norma yaradıcılığının keyfiyyəti ilə müəyyən edilmişdir.

Əsas hüquq sahələrinin məcəllə aktlarında olan hüquqi normalar da, həmçinin DİO fəaliyyətinin hüquqi əsaslarına əlavə edirlər, məsələn, İnzibati xətalar məcəlləsi və Cinayət məcəlləsində maddi hüquq normaları var, hüquq pozuntularının tərkibi və onların törədilməsinə görə sanksiyalar bu məcəllələrdə müəyyən edilir. Bu qanunvericilik aktlarını bilmək DİO əməkdaşlarının hüquq tətbiqi fəaliyyətində çox vacibdir, çünki onların vəzifəsi-vətəndaş hüquqları, ictimai asayişin qorunması və cinayətkarlıqla mübarizədir. Bundan başqa, İnzibati xətalar məcəlləsində və Cinayət-Prosessual məcəllədə prosessual xarakterli normalar da var. Məsələn, cinayət prosesi iştirakçılarının hüquq və vəzifələri təyin edilib, qəti-imkan tədbirlərinin və sübut növlərinin siyahısı verilib, cinayət işinin açılması, təhqiqatın aparılması qaydası nizamlanıb.

Bu məsələdə Konstitusiyadan sonra həlledici əhəmiyyət DİO-nun fəaliyyəti sahəsində yaranan və dövlət maraqları və münasibətlərini tənzimləyən qanunlara ayrılışıdır. Bu qanunlarda DİO-nun vəzifələri müəyyən edilir, onların funksiyaları və baxdığı sahə təsbit olunur, hüquqi tənzimləmənin obyektləri müəyyən edilir. DİO-nun səlahiyyətlərinin tənzimlənməsi üçün cinayət, cinayət-prosessual qanunvericilik, inzibati xətalar haqqında qanunvericilik, məcəllə və bəzi başqa hüquqi sənədlərdə olan hüquqi normalar böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məhz yuxarıda göstərilən prinsiplər əsasında Daxili İşlər Orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən “Polis haqqında”, “Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında” qanunlar, kodifikasiya formasında sistemləşdirilmiş Cinayət Məcəlləsi, Cinayət Prosesual Məcəlləsi, İnzibati Xətalar Məcəlləsi və digər normativ-hüquqi aktlar qəbul olundu. Bu hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və dövlətimizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunan insan hüquq və azadlıqlarının tələblərinə tam uyğundur.

Polis hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti çoxsaylı mürəkkəb münasibətlər sistemini əhatə edir. Yalnız ölkə qanunları (Cinayət Məcəlləsi, Cinayət Prosesual Məcəlləsi,

İnzibati Xətalər Məcəlləsi və s.) və sahəvi normativ-hüquqi aktların (əmr, təlimat, nizamnamə və s.) vasitəsi ilə qeyd edilən sahədə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi mahiyyətini və hədlərini müəyyən etmək mümkün deyil. Bu səbəbdən "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, bu qanunun fəaliyyətində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

"Polis haqqında" Qanunun ilkin müddəalarında insanların həyatının, sağlamlığının, hüquq və azadlıqlarının, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin və mülkiyyətinin hüquqazidd əməllərdən qorunması məzmununda verilməsi daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin sivil və bəşəri dəyərlərə söykənməsinin bariz nümunəsidir. Adı çəkilən Qanunda polisin fəaliyyət prinsipləri və istiqamətlərinin, hüquq və vəzifələrinin, maddi və sosial təminatının təsbit olunması daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində yaranan müxtəlif münasibətlərə hüquqi forma verməklə bu fəaliyyətə sosial nəzarəti də təmin etdi.

Polisin fəaliyyətinin hüquqi əsaslarından biri kimi "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun da xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Polisin fəaliyyətində daha tez-tez görməyə adət etdiyimiz post-patrol xidməti və yol-patrol xidmətinin, sahə inspektorların işinə görə qiymət vermək yanlış olardı. Çünki, daxili işlər orqanları tərəfindən cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin müəyyən qismi qeyri-aşkar üsullarla tətbiq edilir. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri - aşkar üsullarla həyata keçirilir. Əməliyyat axtarış tədbirləri (qeyd edilən tədbirlər "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunun 10-cu maddəsində təsbit edilmişdir) və 18 əməliyyat-axtarış tədbirini əhatə edir.

Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, polisin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar eyni zamanda Avropa Şurasının Venesiya Komissiyasının da ekspertizasından keçərək müsbət rəy alınmış-

dır. Bu beynəlxalq orqanın rəyinə görə “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu insan hüquqları sahəsində Beynəlxalq standartlara tam cavab verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunan hüquq və azadlıqların etibarlı təminatı DİO-da sahəvi normativ hüquqi aktların qəbuluna da zərurət yaradır. Baxmayaraq ki, beynəlxalq təcrübədə sahəvi orqanların fəaliyyətinin tənzimlənməsində qanunlara üstünlük verilir, lakin qanunvericilik sisteminin iyerarxiyasında öz hüquqi qüvvəsinə görə ali olan Konstitusiya və qanunlarımızın səmərəli realizə olunmasında bəzən qanunqüvvəli aktların da özünəməxsus rolu vardır. Əsas odur ki, insan hüquq və azadlıqlarına toxunan bu aktların qəbulu şəffaflıq prinsiplərinə uyğun olsun.

Həmçinin müasir insan hüquqları konsepsiyasına əsasən daxili işlər orqanlarında həyata keçirilən hüquqyaratma fəaliyyəti təbii hüququn¹ (məs: yaşamaq hüququ, azadlıq hüquq və s.) pozitiv hüquqa² (məs: dövlət qulluğuna girmək, seçkilərdə iştirak etmək hüququ və s.) nisbətən aliliyi prinsipinə də əsaslanmalıdır³. Daxili işlər orqanları öz səlahiyyətləri daxilində qanuntabeli normativ hüquqi aktlar qəbul etmək ixtiyarına malikdirlər. Məsələn:

1. Əsasnamə;
2. Təlimat;
3. Qayda;
4. Nizamnamə.

Qeyd edilən normativ-hüquqi aktlar DİN-in qərarları ilə təsdiq edilir.

Bu zaman DİO-nun hüquqyaratma fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına ciddi əməl olunur. Bu mənada daxili işlər orqanları tərəfindən qəbul olunan normativ hüquqi aktların Azərbaycan Respubli-

¹Hüquq-hər kəsin doğulduğu andan malik olduğu hüquq və azadlıqlar. İnsan hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.

² Pozitiv hüquq-dövlətin normativ hüquqi aktlarında təsbit edilən hüquq normalarının sistemi. İnsan hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.

³İnsan hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013.

kasının Konstitusiyasına, dövlətimizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlara, qanunlara, Prezidentin fərmanlarına və Nazirlər Kabinetinin qərarlarına uyğunluğunu təmin etmək məqsədi ilə həmin aktların layihələri hüquqi ekspertizadan keçirilir. Daxili İşlər Orqanlarının qəbul etdiyi hüquqi aktlar lokal xarakter daşdığından onların insan hüquqları standartlarına uyğun olmasına şübhə ilə yanaşıla bilməz. Belə ki, daxili işlər orqanları tərəfindən qəbul olunan və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına toxunan normativ hüquqi aktların Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alınması əsas şərtlərdən biridir. Həmin normativ hüquqi aktlarının demokratikliyi, insan hüquqlarına və ümumilikdə qanunçuluğun prinsiplərinə uyğunluğu yoxlanıldıqdan sonra onlar dövlət qeydiyyatına alınır və xüsusi şəhadətnamə verilir.

Şəffaflıq prinsipi əsasında DİO-da qəbul olunan bu aktlar nə qədər qanunçuluq və insan hüquqlarının aliliyi prinsipinə cavab versə də, lakin hesab edirik ki, belə aktların çoxluğu hüquq tətbiqetmə praktikasında müəyyən çətinliklər, kolliziyalar yaradır. Çoxsaylı qərarlar, əmrlər, təlimatlar və s. hər şeyi artıq xırdalıqları ilə nizamlayır və imkan vermirlər ki, ən cüzi məsələləri icraçılar həll edə bilsin, digər bir tərəfindən qanunverici aktların DİN əmrləri ilə elan edilməsi DİO əməkdaşları arasında elə təsəvvür yarada bilər ki, guya qanun DİN əmri ilə elan olunduğuna görə qüvvəyə minir. İnsan hüquq və azadlıqları sahəsində qüvvədə olan əsassız nəhəng normativ baza uzlaşmasının yoxluğuna və bəzən qanunverici və idarə normativ-hüquqi aktları arasında ziddiyyətə, hətta idarədaxili hüquqi tənzimləmə sisteminin özündə də ziddiyyətlərə gətirir. Bununla əlaqədar idarə hüquq yaradıcılığında qanunvericilik normalarının təkrarçılığı xoşagəlməz haldır. Məhz buna görə də, xarici ölkələrin təcrübəsində sahəvi orqanların fəaliyyətinin tənzimlənməsində daha çox üstünlük qanunlara verilir. Sahəvi orqanlar isə bu aktların rəsmi interpretasiyasını həyata keçirir. Zənnimcə bizim də bu barədə dərinədən düşünməyimiz zəruridir.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartları adekvat əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda ölkəmizin əsas qanununda belə bir mütərəqqi müddəə nəzərdə tutulmuşdur: “Konstitusiyada

sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir” (maddə 12, II hissə). Bununla da, ilk dəfə olaraq Azərbaycanın konstitusiya tarixində ölkəmizdə insan hüquqlarının müdafiəsi dövlətdaxili hüquqla yanaşı, beynəlxalq hüququn da müdafiə obyektinə kimi qəbul olundu. Bu kontekstdə Konstitusiyanın tələbinə müvafiq olaraq daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara tam əməl olunmalıdır.

Gəlin etiraf edək ki, sovetlər hakimiyyəti dövründə biz heç vaxt düşünə bilməzdik ki, nə vaxtsa xarici ölkələrdən bir neçə ekspertdən ibarət olan qrup gəlib. Azərbaycanda polis orqanlarında müvəqqəti saxlama təcridxanalarında olan vəziyyəti yoxlayacaq. Lakin hazırda bu hal günümüzün reallığıdır.

Aktual problemlərdən biri normayaradıcılığında, xüsusən də DİN sistemi sahəsində, beynəlxalq standartların (məsələn, birbaşa hüquq-mühafizə fəaliyyəti, insan hüquqlarının qorunması) həyata keçirilməsidir. Bu sahədə AR-nın bəyanib imzalayaraq təsbit etdiyi standartlar həm tövsiyyə xarakterli həm də məcburi hüquqi qüvvəli beynəlxalq müqavilələrdir.

AR Konstitusiyası ölkə qanunları üzərində beynəlxalq hüququn prioritetini müəyyən edərək, DİO tərəfindən beynəlxalq hüquq normalarının geniş tətbiqi üçün real şərait yaratdı. DİO fəaliyyətinin hüquqi əsasları sistemində beynəlxalq-hüquq aktlarının xüsusiyyəti ondadır ki, sərbəst hüquq blokunu təmsil edərək, beynəlxalq hüquq normaları eyni zamanda AR milli hüququnda geniş tətbiq olunurlar və hal-hazırda AR hüquq sisteminin tərkib hissəsidirlər. Bundan başqa, dövlətdaxili normalarla AR beynəlxalq sazişləri ilə təyin olunmuş beynəlxalq normalar arasında fikir ayrılığı yarandıqda, üstünlük sonunculara verilir. Hal-hazırda beynəlxalq normativ-hüquqi aktların kifayət qədər geniş şəbəkəsi mövcuddur. BMT egidası altında cinayət mühakiməsi sahəsində və hüquq-mühafizə fəaliyyəti sistemində insan hüquqları və onların zəmanətləri haqqında müddəaları olan çox saylı normativ aktlar (həm mütləq, həm də tövsiyə xarakterli) hazırlanıb qəbul edilmişdir. Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində insan hüquq-

larına dair beynəlxalq səviyyədə mövcud olan standartların əsas hissəsi beynəlxalq paktlarda və konvensiyalarda, müxtəlif bəyannamələrdə, minimal qaydalarda və əsas prinsiplərdə nəzərdə tutulmuşdur. Birlikdə bu normalar polis fəaliyyətində insan hüquqları, azadlıqları və insan ləyaqətinə hörmətin təmin olunmasının tam və hərtərəfli beynəlxalq hüquqi çərçivələrini təşkil edir. Onların bir çoxu elmi və praktiki maraq kəsb edir. Beynəlxalq hüquq xarakterli sənədlərin sayı və onların milli səviyyədə icrası effektivliyinə dair narahatlıqlar sürətlə artmaqdadır. Onlardan bəzilərini, birbaşa DİO fəaliyyətinə aidiyyəti olanları sadalayaq: “HMO vəzifəli şəxslərin davranış Kodeksi” (1979), “Asayişin qorunmasında vəzifəli şəxslər tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri” (1990), “Məhbuslarla rəftarın minimal standart qaydaların effektiv həyata keçirilməsi prosedurları” (1984), “İşgəncə və digər ləyaqəti alçaldan, qəddar və qeyri-insani rəftar və cəza növlərindən bütün şəxslərin müdafiəsi haqqında bəyannamə” (1975) və s. Bütövlükdə məsələn, hüquq-mühafizə fəaliyyətinin vacib prinsiplər sistemini təcəssüm edən Kodeksin müddələri AR qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır, lakin həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan orada olan bir sıra vurğulanmalara diqqət yetirmək məqsədəuyğun olardı. Sadalanmış sənədlərə görə universal xarakter almış fundamental müddəalar arasında bəzilərini qeyd edək: hər bir insanın ləyaqət və hüquqlarını dəyişməz olaraq müdafiə etmək və onlara hörmət etmək (HMO vəzifəli şəxslərin davranış Kodeksi, maddə 2), İşgəncə və digər ləyaqəti alçaldan, qəddar və qeyri-İnsani rəftar növlərinə və ya müstəsna hallarda (müharibə, siyasi sabitsizlik və s.) buna bəraət qazandırmamaq (Kodeksin 5 m); məcburiyyət qarşısında güc və odlu silah tətbiq etməzdən əvvəl öz funksiyalarını icra edərkən mümkün qədər qeyri - zorakı vasitələrdən istifadə etməmək (Əsas prinsiplərin 4 m.); qeyri-qanuni olaraq güc və silahı istifadə etməkdən imtina edən və ya digər şəxslər tərəfindən belə tətbiq barədə məlumat vermiş vəzifəli şəxsə dair cəza və intizam ölçülərini tətbiq etməmək (əsas prinsiplərin 25 m.).

Bu beynəlxalq aktlar “İnsan hüquqlarına dair ümumi Bəyannamə” (10. 12. 1948), “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar

haqqında Beynəlxalq pakt” və “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq pakt” (19. 12. 1966) kimi ümumi qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq aktları əsasında yaradılmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında Daxili İşlər Orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən, dövlətin Konstitusiyasına və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun olan, beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilən normativ hüquqi baza formalaşmışdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində polisin funksiya və vəzifələri.

İnsan həyatının gedişindən asılı olmayaraq elə hüquq və azadlıqlar var ki, hətta onları ən ekstremal şəraitdə belə pozmaq olmaz. O şərait ekstremal adlandırılır ki, o gözlənilməz sürətdə dəyişərək, tam və ya qismən insanın nəzarətindən çıxır və əhalinin böyük qrupunun və hətta bütünlükdə cəmiyyətin həyatına ölüm təhlükəsi yaradır.

Ekstremal şərait təbiət və sosial böhranlar nəticəsində yaranır, bu vaxt müəyyən insanların və yaxud bütünlükdə cəmiyyət üzvlərinin imkanları qəti sürətdə məhdudlaşır.

Dövlətin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də hüquq-mühafizə fəaliyyətidir və bu fəaliyyət şəraitdən asılı olmayaraq beynəlxalq hüquq normalarına və milli qanunvericiliyə tam uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və təminatı bütövlükdə hüquq-mühafizə orqanları sisteminin, eləcə də, hər bir polis əməkdaşının vəzifəsidir. Hər bir polis əməkdaşı dərk etməlidir ki, onların hər birinin fərdi davranışı əhalidə bütünlüklə polis orqanları barədə rəyin formalaşmasına təsir göstərir.

İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi kifayət qədər nəzəri biliklərə malik olmaqdan və həmçinin onların hüquq-mühafizə fəaliyyəti zamanı düzgün tətbiq edilməsindən asılıdır.

Polis əməkdaşları öz vəzifələrini həyata keçirərkən ayrıca əmr və ya göstəriş gözləmədən əməkdaşlıq etməyə, qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyə və bir-birinə hərtərəfli kömək etməyə borcludurlar.

Polis əməkdaşı hər hansı şəxsə müraciət edərkən adını, soyadını, rütbəsini bildirməli və xidməti vəsiqəsini göstərməklə özünü təqdim etməlidir.

Polis əməkdaşı öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir. Açıq-aşkar qanunazidd əmr və ya göstəriş alıqda polis əməkdaşı qanunu rəhbər tutmalı və bu barədə polisin rəhbərliyinə məlumat verməlidir. Açıq-aşkar qanunsuz əmri və ya göstərişi icra etməmək məsuliyyətə səbəb olmur. Belə əmri və ya göstərişi icra edən polis əməkdaşı isə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının ekstremal şəraitdə davranma, eləcə də ictimai qayda pozuntularının qarşısının alınması, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi prosesində potensial təhlükə mənbələrini aşkar edib zərərsizləşdirilməsində polis əməkdaşlarının konkret fəaliyyətinin əsasları, hüquqları və vəzifələri vardır.

Hər bir polis əməkdaşı bilməlidir ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində onun fəaliyyətinin əsaslarını aşağıdakılar təşkil edir:

I. Polis öz vəzifələrini yerinə yetirərkən irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və qanuni mənafeələrini hüquqa zidd əməllərdən qoruyur.

II. Polisin hər hansı şəxslə insanın ləyaqətini alçaldan şəkildə rəftar etməsi yolverilməzdir. Cinayət törədən və ya törətməkdə şübhələnən şəxsləri məlumat verməyə və ya cinayət əməlini törətməkdə təqsirini etiraf etməyə məcbur etmək, bu məqsədlə onları və digər şəxsləri hədələmək, işgəncəyə məruz qoymaq, onlara hər hansı fiziki və ya mənəvi təsir göstərmək qadağandır.

III. Şəxsin hüquq və azadlıqlarına qarşı polis tərəfindən bu Qanunla nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən olunmuş əsaslarla və qaydada yol verilir.

IV. Hər hansı şəxsin hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırıldıqda polis əməkdaşı məhdudlaşdırmanın əsaslarını və səbəblərini, habelə bununla əlaqədar həmin şəxsin hüquq və vəzifələrini ona izah etməlidir.

V. Polis tutulan və ya həbsə alınan şəxsin hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin edir.

VI. Şəxsin hüquqları, azadlıqları və qanuni mənafeləri polis əməkdaşları tərəfindən pozulduqda polis orqanı həmin şəxsin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafelərinin bərpa olunması üçün zəruri tədbirlər görməyə, vurulan ziyanı ödəməyə borcludur.

VII. Polis əməkdaşlarının qanuna zidd hərəkətləri nəticəsində vurulmuş ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan qaydada ödənilir.

Polisin hüquqları.

Üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün polis əməkdaşının aşağıdakı hüquqları vardır: 1) hər bir şəxsdən cinayətlərə və digər hüquqpozmalara, şəxsiyyət və ictimai asayiş üçün təhlükə törədən və onlara şərait yaradan hərəkətlərə son qoyulmasını tələb etmək;

2) cinayət və ya inzibati xəta törətməkdə şübhə edilənlərin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün sənədlərini yoxlamaq;

3) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada cinayət və ya digər hüquqpozma törətmiş, yaxud törədilməsində şübhələnilən şəxsi tutmaq;

4) cinayətin və digər hüquqpozmanın törədilməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət və qeyri-dövlət orqanlarına, müəssisələrə, idarələrə, təşkilatlara, siyasi partiyalara, ictimai birliklərə, həmkarlar ittifaqları təşkilatlarına və vəzifəli şəxslərə baxılması məcburi olan təqdimatlar vermək;

5) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada yaşayış binalarına və ya digər tikililərə, torpaq sahələrinə, müəssisə, idarə, təşkilatların ərazilərinə və tikililərinə daxil olmaq;

6) xarici dövlətlərin diplomatik, konsulluq və başqa nümayəndəliklərinə, beynəlxalq təşkilatlara məxsus olan və xüsusi təyinatlı nəqliyyat vasitələri istisna edilməklə, son zərurət vəziyyətində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan nəqliyyat vasitələrində hadisə yerinə getmək, təcili tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsləri tibb müəssisələrinə çatdırmaq və cinayət törətmiş şəxsləri təqib etmək üçün bu nəqliyyat vasitələrindən istifadə etmək (belə hallarda nəqliyyat vasitələri sahiblərinin tələbi ilə onlara dəymiş ziyan polis tərəfindən ödənilməlidir);

7) dəbilqə, qalxan, zirehli köynək və digər fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etmək;

8) bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada və hallarda fiziki qüvvə işlətmək, habelə xüsusi vasitələr və odlu silah saxlamaq, gəzdirmək və onları tətbiq etmək.

Polisin vəzifələri.

I. Polis əməkdaşının ümumi vəzifələri aşağıdakılardır:

1) hazırlanan cinayət və ya digər hüquqpozmalara qarşısının alınması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görmək;

2) cinayət və ya digər hüquqpozmalar törətmiş şəxsin tutulması və polisə gətirilməsi üçün tədbirlər görmək;

3) cinayətin baş verdiyi hadisə yerinin mühafizəsini təşkil etmək və şahidlərin müəyyənləşdirilməsi üçün tədbirlər görmək;

4) cinayətdən və digər hüquqpozmalardan, bədbəxt hadisədən zərərçəkmişlərə, həmçinin köməksiz, həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətə düşmüş şəxsə kömək və ilk tibbi yardımın göstərilməsini təmin etmək;

5) tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin pozulmamasını təmin etmək;

6) təbii fəlakətlər, qəzalar və digər fəvqəladə hallar baş verdikdə İnsanların və əmlakın xilas etmə tədbirlərində iştirak etmək;

7) yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirmək;

8) səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş davranış qaydalarına riayət etmək;

9) Hər hansı şəxsə müraciət edərkən polis əməkdaşı adını, soyadını, rütbəsini bildirməli və xidməti vəsiqəsini göstərməklə özünü təqdim etməlidir;

10) Polis əməkdaşı öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir;

11) Polis əməkdaşı həmçinin tabeçilik üzrə yuxarı rəisin əmr və göstərişlərini icra etməyə borcludur;

12) Hər hansı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə cəlb edildikdə, polis əməkdaşı xidmət üzrə tabeliyi olmayan polisin yuxarı rütbəli şəxsinin əmr və göstərişlərini icra etməyə borcludur;

13) Polis əməkdaşı açıq-aşkar qanuna zidd əmr və ya göstəriş aldıqda qanunu rəhbər tutmalı, bu barədə polisin rəhbərliyinə məlumat verməlidir;

14) Açıq-aşkar qanunsuz əmri və ya göstərişi icra etməmək məsuliyyətə səbəb olmur. Belə əmri və ya göstərişi icra edən polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Gücün və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polis əməkdaşlarının səlahiyyətləri və insan hüquqları.

Tarixən hər bir cəmiyyətin ən böyük problemlərindən biri xarici təhlükəsizlikdən daha çox daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi olmuşdur. Çünki, zəruri hallarda xalq vahid ideya ətrafında birləşərək xarici düşmənlərə qarşı vahid güc nümayiş etdirə bilsə də, daxili çəşqinlik, xaos və iğtişaşlar qarşısında aciz qalmışdır. Belə hallarda dövlətin və xalqın ümid və sığınacaq yeri təbii ki, polis və belə təyinatlı digər strukturlar olur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, polis nəinki cəmiyyətin mühafizəçisi, həm də onun mövcudluğu əsasıdır. Polisin üzərinə düşən bu məsuliyyət və etimadın doğruldulmasını təmin etmək üçün hər bir dövlət konstitusiyaya və qanunlarla polis əməkdaşlarına müəyyən səlahiyyətlər verir.

Səlahiyyət polis əməkdaşını digər insanlardan fərqləndirən xüsusi imkanlardır. Lakin, bu imkan hədudsuz və şəxsi iradəyə

əsaslanan realizə mexanizminə malik deyildir. Hər bir səlahiyyət müəyyən çərçivədə və qanunla müəyyənləşmiş hallarda həyata keçirilməlidir.

Polis tərəfindən fiziki qüvvənin tətbiqi.

Cəmiyyətdə qanunçuluğun mühafizəsi sahəsində polisə verilmiş səlahiyyətlərdən biri də fiziki qüvvənin tətbiqidir. Polis əməkdaşının müəyyən hallarda və məhdudiyətlərlə gücün tətbiqi səlahiyyəti ilə bərabər bu səlahiyyətləri qanuni və səmərəli həyata keçirmək məsuliyyəti də yaranır. Bu kontekstdən yanaşaraq, beynəlxalq-hüquqi aktlarda gücün tətbiqinin zərurilik və mütənasiblik prinsipləri əsas götürülərək, aşağıdakı standartlar təsbit olunmuşdur:

- Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları yalnız ciddi zərurət və xidməti vəzifənin icrası tələbi həddində güc tətbiq edə bilərlər (Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının Davranış Məcəlləsi, maddə 3).

- Polis əməkdaşları xidməti vəzifələrini icra edərkən məqsədə nail olmaq üçün qanunla müəyyən edilmiş istənilən vasitədən istifadə edə bilər. Lakin güc vasitələrindən istifadə edərkən polis əməkdaşları zəruri olandan artıq güc tətbiq etməməlidirlər («Polis haqqında» Bəyannamə, maddə 12).

Azərbaycan Respublikasında göstərilən sahədə polis əməkdaşlarının fəaliyyətini tənzim edən əsas qanunvericilik aktlarından biri olan “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun 26-cı maddəsində gücün tətbiqi halları aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

1. hazırlanan və ya törədilən cinayətin qarşısı alındıqda;
2. inzibati xətanı və ya cinayəti törədən şəxs tutulduqda;
3. hər hansı hüquqpozmanın törədilməsində güc işlədildikdə.

Polis əməkdaşı tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiqi.

Polis əməkdaşı tərəfindən xüsusi vasitələrin tətbiqi də mütənasiblik və zərurilik kimi beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin əsas götürülməsi ilə tətbiq olunur və Azərbaycan Respublikasında polisin bu fəaliyyətinin realizəsi “Polis haqqında” qanunun 26-cı maddəsi və digər qanun qüvvəli aktlarla (əsasən DİN-in müvafiq

əmləri) tənzimlənir. Adı çəkilən qanuna görə xüsusi vasitələr yalnız aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

1) insan həyatına və sağlamlığına real təhlükə yaradan basqın və ya digər zorakılıq edildikdə;

2) qiyam və ya kütləvi iğtişələr baş verdikdə;

3) girov saxlanılan şəxs və ya zəbt olunmuş binalar, tikililər, qurğular, torpaq sahələri və nəqliyyat vasitələri azad edildikdə;

4) yaşayış binalarına, habelə müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların binalarına qrup halında basqın dəf edildikdə;

5) müqavimət göstərən və ya insan həyatı və sağlamlığı, habelə mülkiyyət əleyhinə cinayət törədən şəxs yaxalandıqda və ya qaçmağa cəhd göstərdikdə;

6) tutulan şəxs tərəfindən silahlı müqavimət göstərildikdə və ya göstərəcəyinə ehtimal etməyə kifayət qədər əsas olduqda;

7) cinayət törədilməsində şübhələndiyinə görə tutulmuş, barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxsin həbsdən qaçmasının qarşısını aldıqda, habelə bu şəxsin qanunsuz azad edilməsi üçün kənar şəxslər tərəfindən güc işlədildikdə;

8) ictimai-təhlükəli əməl törətmiş şəxsi tutub polisə gətirərək onun müqavimət göstərə biləcəyi və ya qaçma ehtimalı olduqda;

9) həbs olunanları müşayiət etdikdə;

10) şəxsin təhlükəli hərəkətləri ilə özünə və ya ətrafındakılara zərər yetirə biləcəyi ehtimalı olduqda;

11) ictimai-təhlükəli əməl törətmiş şəxs tutularkən onu binadan, nəqliyyat vasitəsindən çıxmağa məcbur etdikdə;

12) sürücü öz hərəkətləri ilə insan həyatına və sağlamlığına real təhlükə yaratdıqda, nəqliyyat vasitəsini dayandırmaq haqqında polis əməkdaşının aşkar olan dayanma tələbinə tabe olmadıqda və onun saxlanılmasına başqa imkan olmadıqda (məcburi dayandırma vasitələri).

Polis əməkdaşı tərəfindən odlu silahın tətbiqi.

Olđu silahın tətbiqi polis əməkdaşının müstəsna səlahiyyəti olub, insanların ayrılmaz hüququ olan yaşamaq hüququnun məh-

dudlaşdırılması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və beynəlxalq-hüquqi aktlarla dairəsi məhdudlaşdırılmış və konkret müəyyənləşdirilmiş hallarda həyata keçirilir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində yaşamaq hüququ təsbit edilmiş və onun məhdudlaşdırılması hallarına çox həssas yanaşılmışdır. Həmin maddədə təsbit olunmuşdur ki, “hər kəsin yaşamaq hüququ vardır”. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərinin öldürülməsi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla, İnsana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Polis əməkdaşının odlu silah tətbiq edilməsinin əsasları və hallarını Azərbaycan Respublikasının “Polis haqqında” qanunu özündə təsbit edir. Qanuna görə polis əməkdaşı odlu silahı təhlükə və xəbərdarlıq signalı verdikdə, habelə yardım çağırırdıqda, həmçinin aşağıda göstərilən hallarda tətbiq edə bilər:

1. insan həyatına və sağlamlığına real təhlükə yaradan basqın və ya digər zorakılıq odlu silah işlədilməklə törədildikdə;

2. qiyam və kütləvi iğtişaşlar odlu silah işlədilməklə törədildikdə;

3. girov saxlanılan şəxs və ya zəbt olunmuş binalar, tikililər, qurğular, torpaq sahələri və nəqliyyat vasitələri azad edilərkən, qarşı tərəf əməli odlu silahdan istifadə etməklə törətdikdə;

4. yaşayış binalarına, habelə müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların binalarına qrup halında silahlı basqın dəf edildikdə;

5. cinayət törətməkdə şübhəli şəxs qismində tutulmuş, barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və yaxud ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxsin həbsdən qaçmasının qarşısını aldıqda, habelə bu şəxsin qanunsuz azad edilməsi üçün kənar şəxslər tərəfindən güc işlədildikdə;

6. insan həyatına qəsd olunduqda və məcburi dayanma vasitələrinin tətbiqi nəticə vermədikdə;

7. şəxs yaxalanarkən silahlı müqavimət göstərdikdə;

8. insan həyatına real təhlükə yaradan cinayətin qarşısı alındıqda;

9. odlu silahın digər şəxs tərəfindən ələ keçirilməsinin qarşısı alındıqda;

10. insana hücum edən və ya real təhlükə yaradan heyvan məhv edildikdə.

Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polis əməkdaşları müvafiq vəzifələri daşıyır. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı vəzifələrini həyata keçirən polis əməkdaşı:

1) insana qarşı fiziki qüvvə, xüsusi vasitələri və ya odlu silahı yalnız son zərurət və ya zəruri müdafiə vəziyyətində, bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımı nəticə vermədikdə, hüquqpozmanın ağırlıq dərəcəsinə və ya onu törədənin şəxsiyyətindən asılı olaraq tətbiq etməlidir;

2) odlu silah işlətməklə basqın edildiyi və ya silahlı müqavimət göstərildiyi hallar istisna olmaqla, fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silah qadınlara, azyaşlılara, yanında azyaşlı olan, əlilliyi, sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu və digər fiziki və psixi qüsurları aşkar bilinən şəxslərə qarşı, habelə insanların toplaşdığı yerlərdə kənar şəxslərin zərər çəkə biləcəyi hallarda odlu silahı tətbiq etməməlidir;

3) yalnız real təhlükənin qarşısı alınarkən odlu silah tətbiq edə bilər;

4) odlu silahı tətbiq etməzdən əvvəl şifahi xəbərdarlıq etməli və ya xəbərdarlıq etməli və ya xəbərdarlıq atəşi açmalıdır (qəfil, yəni birdən-birə gözlənilməz hücum baş verərsə, habelə hücum üçün odlu silahdan, mexaniki nəqliyyat vasitəsindən, təhlükə yaradan yırtıcı, vəhşi və ya başqa heyvandan istifadə olunarsa, polis əməkdaşı xəbərdarlıq etmədən odlu silahı tətbiq edə bilər);

5) fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edilməsi nəticəsində zərərçəkənlərə tibbi yardımın göstərilməsini təmin etməlidir;

6) odlu silahın tətbiq edildiyi yerin dəyişdirilməmiş saxlanılmasına çalışmalıdır;

7) fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silah tətbiq etdiyi hallar barəsində polis əməkdaşı dərhal xidmət etdiyi və ya odlu silahın tətbiq edildiyi ərazinin polis orqanına yazılı məlumat verməlidir;

8) fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edilməsi barədə 24 saat ərzində müvafiq prokurora yazılı məlumat verməlidir.

Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tam zəruri hallarda tətbiqi yaranmış təhlükəyə mütənasib olmalıdır. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tam zəruri hallarda tətbiqi zamanı hər hansı şəxsin həyatdan məhrum edilməsi yaşamaq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilə bilər.

Polis əməkdaşı tərəfindən fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edildiyi hər bir halda müvafiq polis orqanında xidməti yoxlama aparılmalı və fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın qanunauyğunluğu barədə müvafiq rəy verilməlidir.

İnsanın anatomik bütövlüyünə müxtəlif dərəcəli xəsarətlər yetirməklə dağıdıcı təsir göstərə bilən və ya özünü doğrultmayan yüksək təhlükə mənbəyi olan xüsusi vasitələrin polisin sərəncamına verilməsi qadağandır.

Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın qanunsuz tətbiqinə yol verən polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş məsuliyyət daşıyır.

Mövzu № 8.

Cəmiyyət və polis.

Vaxt - 4 saat

Mühazirə - 2 saat

Seminar - 2 saat

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

Müasir polis fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini;

Demokratik cəmiyyətdə polisin yerini;

Polisin cəmiyyətin müxtəlif seqmentləri ilə (qeyri-hökumət təşkilatları, kütləvi informasiya vasitələri, siyasi partiyalar, vətəndaşlar və. s. ilə) münasibətinin hüquqi əsaslarını;

Polisin ictimaiyyətlə əlaqə vasitələrini;

Polis və cəmiyyət münasibətlərinin inkişaf qanunauyğunluqlarının İctimai Şuraların polisin fəaliyyətində rolunu;

“İctimai polis” ideyasının mahiyyətini və bu layihənin azərbaycan ərazisində tətbiqi təcrübəsini;

DİO-nun fəaliyyətində şəffaflığın mahiyyətini;

Polisin sosial funksiyaları yerinə yetirən orqan kimi mahiyyətini;

Polis fəaliyyətində peşə etikasının əhəmiyyətini;

Polis cəmiyyət münasibətlərinin prinsiplərini;

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

Polisin demokratik, hüquqi dövlətdəki yerini və rolunu düzgün qiymətləndirməyi;

Polisin sosial funksiyalarının mahiyyətini izah etməyi;

Polis fəaliyyətində şəffaflıq tələb olunan halları sadalamağı;

Polisin cəmiyyətin müxtəli seqmentləri ilə münasibətlərinin hüquqi əsaslarla qurulmasının dövlətimiz üçün hansı əhəmiyyət kəsb etməsini izah etməyi;

Vətəndaş polis münasibətlərinin praktikada ən çox rast gəlinən problemlə məqamlarının hüquqi həlli yollarını göstərməyi;

İnsanlarla ünsiyyət yaratmaqda peşə etikasının rolunu düzgün qiymətləndirməyi;

Polis cəmiyyət münasibətlərinin əsası olan xalq polisdən qorxmamalıdır, xalq polisi sevməlidir, polis xalqın tələbinə uyğun davranmalıdır. Prinsiplərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı təcrübədən misalları söyləməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnmişdirlər

Polis və cəmiyyət münasibətlərinin hüquqi əsaslarına;

Vətəndaş polis münasibətlərində hüquqa əsaslanan davranış qaydalarına;

Cəmiyyətin polisdə görmək istədiyi keyfiyyətlərlə bağlı məlumatlara;

Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin və peşə sahiblərinin nümayəndələri (cinayətkar aləmin, zəhmətkeşlərin, ziyalıların və s.) ilə adekvat davranış vərdişlərinə;

DİO-da vətəndaşların qəbulu zamanı onların hüquqlarının təmin olunması üçün mövcud maddi-texniki imkanlar haqqında məlumatlara;

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri hökumət təşkilatları barədə məlumatlara;

İnsan hüquqları ilə bağlı DİO-nun KİV-də ictimaiyyətə çatdıracağı məlumatlara qoyulan tələblərə;

Polisin insan hüquqlarının təmini ilə bağlı demokratik ölkələrin qabaqcıl təcrübəsinə.

Müzakirəyə çıxarılan suallar:

1. Demokratik cəmiyyətdə polisin yeri və rolu.
2. Polis fəaliyyətinin cəmiyyətin tələbinə uyğunlaşması.
3. Polis və cəmiyyət münasibətlərində peşə etikasının yeri və rolu.

Təcrübi tapşırıqlar:

1. Cədvəli doldurun:

Polis və vətəndaş münasibətlərinin hüquqi əsasları	Polis və siyasi partiyaların əlaqəsinin hüquqi əsasları	Polis və kütləvi informasiya vasitələrinin əlaqəsinin hüquqi əsasları	Polis və QHT-lərin əlaqələrinin hüquqi əsasları

2. “DİO-nun vəzifələrinin icra edilməsi prosesində İnsan hüquqlarının qorunmasının əhəmiyyəti” mövzusunda qeydlər aparmaq.

Özünü yoxlama sualları:

1. Polisin İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində təyinatı və vəzifəsi nədən ibarətdir?

2. Polis cəmiyyətin bir elementidir dedikdə nə başa düşülür?

3. İnsan hüquqlarının qorunmasında polisin QHT-lərlə qarşılıqlı əlaqəsinin məzmunu nədən ibarətdir?

4. Cəmiyyət polis münasibətlərinin formalaşdıran amillər hansılardır? .

Yazılı tapşırıq:

Demokratik cəmiyyətdə polisin yeri və rolunu, qeyri demokratik cəmiyyətdə polisin yeri və rolu ilə müqayisə edərək seminar dəftərində müvafiq qeydiyyat aparır.

Terminoloji tapşırıq:

Sosial media, etika, avtoritarizm, totalitarizm, nihilizm, fiziki şəxs, hüquqi şəxs, sosial dövlət, hüquqi dövlət, ictimai özfəaliyyət orqanları, polis dentologiyası.

Onların yaradılmasının və fəaliyyət göstərməsinin məqsədi vətəndaşlarda yaşayış yeri, iş və ya təhsil yeri üzrə yaranan problemlərin həlli ilə bağlı olan qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinin tələbatlarının ödənilməsinə yönələn müxtəlif sosial problemlərin birgə həll edilməsidir.

İctimai özfəaliyyət orqanlarının və digər ictimai qurumların səlahiyyətləri “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Qanunla, yerli özünüidarəetmənin qanunvericilik aktları, digər qanunlar və ictimai qurumların nizamnamələri ilə müəyyən edilir.

Bir sıra ictimai qurumların fəaliyyəti bilavasitə hüquq-pozmaların profilaktikası, hüquq qaydasının qorunması ilə bağlıdır. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanların ictimai tərbiyəçiləri yetkinlik yaşına çatmayan şəxsləri qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına hörmət edilməsi ruhunda tərbiyə etməklə, onların valideynlərinə və ya bu şəxsləri əvəz edən şəxslərə kömək edirlər. İctimai tərbiyəçilər yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalarla, pedaqoji kollektivlərlə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işlədikləri idarə və müəssisələrin müdiriyyəti ilə, daxili işlər orqanları (polis) ilə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin yaşadığı və təhsil aldığı yerlər üzrə ictimai təşkilatlarla və qurumlarla, səhiyyə orqanları və digər mütəxəssislərlə sıx əlaqə saxlayırlar.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin hüquq-pozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınmasının effektivliyinin vacib şərtini daxili işlər orqanlarının (polis) ictimai qaydanın qorunmasında və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində ictimai qurumlarla sıx qarşılıqlı əlaqəsi təşkil edir.

Qarşılıqlı əlaqə, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində vəzifələrin birgə yerinə yetirilməsi üçün daxili işlər orqanları ilə ictimai qurumların məqsədlərinin razılaşdırılmasını və səylərinin birləşdirilməsini nəzərdə tutur.

“Polis haqqında” Qanunun 10-cu maddəsi “Polisin vəzifələrinin yerinə yetirilməsində dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ayrı-ayrı şəxslərin iştirakı” adlanır. Həmin maddəyə görə dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları polisə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək göstərməlidirlər. Hər bir şəxs polisə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək göstərə bilər.

Ölkəmizdə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə funksiyalar dövlət tərəfindən bilavasitə DİO-nun üzərinə qoyulmuşdur. Ona görə də daxili işlər orqanları (polis) ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində iştirak edən ictimaiyyətlə qarşılıqlı əlaqə yaradılmasında aparıcı rola malikdir. DİO-nun ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqəsi dövlət idarəetməsinin ümumi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Bu prinsiplər və ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində DİO-nun ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqəsinin formaları onların fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda və digər aktlarda möhkəmləndirilmişdir.

Hüquq-mühafizə təcrübəsində ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində iştirak edən daxili işlər orqanları (polis) ilə ictimai qurumların qarşılıqlı əlaqəsinin ən geniş yayılmış formalarına aşağıdakılar aiddir:

1. İctimai qayda və ictimai təhlükəsizliyin vəziyyəti barədə məlumatlar (informasiya) mübadiləsi. Bu məlumatlar hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınmasında aktual məsələlərin müəyyən edilməsi, işin planlaşdırılması, onun effektivliyinin artırılması və son nəticələrin qiymətləndirilməsi üçün zəruridir;

2. İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması üzrə tədbirlərin birgə planlaşdırılması və həyata keçirilməsi.

3. DİO (polis) tərəfindən ictimai qurumlara hüquq qaydası sahəsində vəzifələrinin yerinə yetirilməsində yardım və köməkliliyin edilməsi;

4. DİO (polis) əməkdaşları tərəfindən ictimai qurumların üzvlərinə hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması metod və formalarının öyrədilməsi, onlarla hüquqi təhsil üzrə işin aparılması; işlərin planlaşdırılması və uçuotunda onlara metodiki və digər köməkliyin göstərilməsi;

5. İctimai qurumlarda baxılması və hüquqpozan şəxslərə qarşı müvafiq ictimai təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün DİO

(polis) tərəfindən hüquqpozmalar haqqında materialların göndərilməsi;

6. İctimai qurumlar tərəfindən hüquqpozmalar haqqında materiallara baxılarkən, hüquqpozan şəxsin inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi qənaətinə gələrlərsə, bu materialların DİO-ya göndərilməsi.

Əhali və əmək kollektivləri ilə daxili işlər (polis) orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsi aşağıdakı xidmət sahələri üzrə aparılır:

– polisin post-patrul xidməti – küçələrdə, parklarda, vağzallarda və digər ictimai yerlərdə, eləcə də kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı;

– yol patrul xidməti – yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zamanı əhali, KİV və avtonəqliyyat müəssisələrinin əmək kollektivləri ilə;

– polis sahə inspektorları – hüquqpozmaların profilaktikası ilə bağlı məsələlərlə;

– icazə xidmətinin əməkdaşları – silah dövrüyyəsini, radioaktiv, güclü təsiredici zəhərli maddələrin daşınmasını, şamp, möhür sexlərinin fəaliyyətini həyata keçirən müəssisələrin əmək kollektivləri ilə;

– mühafizə xidməti əməkdaşları – mühafizə olunan obyektlərin kollektivləri ilə;

– əməliyyat-axtarış xidməti, təhqiqatçı və müstəntiqlər cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində tədbirlərin keçirilməsi zamanı əhali və əmək kollektivləri ilə və s.

Əhali və əmək kollektivləri ilə analoji əməkdaşlıq DİO-nun digər xidmətləri ilə də həyata keçirilir. Bu məqsədlə hüquq qaydası sahəsində vəzifə və funksiyaların daha da səmərəli yerinə yetirilməsi üçün vətəndaşların cəlb olunması ilə profilaktiki tədbirlər təşkil olunur və həyata keçirilir. Əhali ictimai qaydanın vəziyyəti, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması barədə məlumatlandırılır.

DİO rəhbəri, polis sahə inspektorları və digər polis əməkdaşları əmək kollektivlərində, əhali və xidməti ərazinin sakinləri qarşısında DİO-nun işi barədə hesabat verirlər.

DİO tərəfindən şəhərin və ya rayonun, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsinə cavabdehlik daşıyan vətəndaşlar kateqoriyasına yazılı və ya şifahi (radio, televiziya ilə) müraciətlər edilir.

Polis, cinayətkarların axtarışı, iş üzrə sübutların və şahidlərin aşkar edilməsi, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunması, oğurlanmış uşaqların tapılması, habelə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əhəmiyyət kəsb edən digər zəruri məlumatların əldə edilməsi üçün kömək göstərilməsi xahişi ilə əhaliyə müraciət edir.

Göstərilənlərə əsasən polis orqanları ilə ictimai təsisatların qarşılıqlı əlaqəsinin təşkilinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

1) qarşılıqlı əlaqə formalarının müəyyənləşdirilməsi;

2) digər polis orqanları, eləcə də cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparən digər dövlət orqanları ilə, həmçinin də idarə, müəssisə, təşkilat, ictimai birliklər, xeyriyyəçilik fondları, dini qurumların, kütləvi informasiya vasitələrinin rəhbərləri ilə hüquqpozmaların profilaktikası üzrə qarşılıqlı əlaqə formalarının müəyyən edilməsi;

3) xidmətlərin qarşılıqlı əlaqə vəziyyətinə nəzarət edilməsi;

4) qarşılıqlı rabitə işinin təşkili.

Polis orqanları ilə ictimai təsisatlar arasında qarşılıqlı fəaliyyət aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

1) qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi məsələləri üzrə qarşılıqlı məlumatlandırma;

2) idarə, müəssisə və təşkilatlarda, istehsalat kollektivlərində və əhalinin yaşayış yerləri üzrə hüquqi təbliğatın təşkili;

3) hüquqpozmaların yaranma şəraitinin aşkar olunması və aradan qaldırılması yollarının birgə müəyyən edilməsi;

4) fəvqəladə vəziyyətin yaranma təhlükəsi, yaxud baş verməsi faktı və onun miqyası barədə məlumatlandırma, onun aradan qaldırılması üzrə birgə tədbirlərin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

5) əlaqələndirmə işlərinin, bir qayda olaraq, təşkilati-inspektor xidməti vasitəsilə aparılması.

Polisin kütləvi informasiya vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Azərbaycan Respublikasında demokratiyanın davamlı inkişaf etdiyi, hüquqi dövlətin formalaşdığı və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olduğu vaxtda polisin üzərinə düşən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinin zəruri şərtlərindən biri də kütləvi informasiya vasitələri ilə sıx əlaqənin saxlanmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsinə uyğun olaraq, hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır. Məlumat dedikdə, təqdimat formasından asılı olmayaraq təbiətdə, cəmiyyətdə və dövlətdə baş vermiş hadisələr, proseslər, faktlar və şəxslər haqqında xəbərlər nəzərdə tutulur.

Məlumatın əldə edilməsi digər yollarla yanaşı, kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurasına yol verilməməsi ilə təmin edilir.

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında”, “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında”, “Rabitə haqqında”, “Dövlət sirri haqqında”, “Televiziya və radio yayımı haqqında”, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında”, “Məlumat azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarından, habelə digər müvafiq qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Kütləvi informasiya vasitələri ilə daxili işlər orqanları arasında əlaqələri və işgüzar münasibətləri gücləndirmək, cinayətkarlığa qarşı mübarizə, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması, insanların qanuni mənafe və konstitusion hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində işlərin görülməsi üçün beynəlxalq insan hüquqları standartlarına və milli qanunvericiliyə uyğun olaraq aşağıdakı göstərilənlərin təmin edilməsi məqsədəuyğundur:

1) aparılan hüquqi-demokratik islahatlar kursunun həyata keçirilməsində, ictimai-siyasi sabitliyin yaradılmasında DİO tərəfindən cinayətkarlığa qarşı mübarizə və hüquq qaydalarının

təmini istiqamətində aparılan uğurlu işin mətbuat vasitəsilə geniş oxucu kütləsinə mütəmadi olaraq çatdırılması;

2) DİO-da müasir tələblərə uyğun kadr siyasəti, nizam-intizamın yüksəldilməsi, şəxsi heyətin sıralarının DİO-nun əməkdaşları adına ləkə gətirən şəxslərdən təmizlənməsi istiqamətində görülən işlərin ardıcıl şəkildə ölkənin aparıcı mətbuat-informasiya orqanlarında verilməsi;

3) İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmini sahəsində qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlardan irəli gələn məsələlərin şəxsi heyətə çatdırılması, əməkdaşların insan hüquqlarına hörmət və etik davranış normalarına riayət, humanizm ruhunda tərbiyəsi yönündə görülən qlobal işlərin kütləvi informasiya orqanlarında müntəzəm verilməsi;

4) ölkənin ictimai-siyasi həyatı ilə əlaqədar mətbuatda gedən yazılar çapa hazırlanarkən onların mahiyyətinə, daşıya biləcəyi sətiraltı mənaya, respublikada və ya ayrı-ayrı regionlarda kriminogen durumun gərginləşməsinə təsir göstərmək ehtimalına və belə mümkün neqativ halların vaxtında qarşısının alınmasına xüsusi diqqət yetirilməsi;

5) cinayətkarlıqla mübarizə və ictimai təhlükəsizliyin təmini üzrə DİN və ərazi polis orqanları tərəfindən görülən işlərin geniş və ətraflı işıqlandırılması, ictimai qaydanın qorunması zamanı fədakarlıq göstərmiş ayrı-ayrı əməkdaşlar barədə mətbuatda operativ geniş yazılar və reportajlar hazırlanıb verilməsi;

6) DİN sistemində əməliyyat-xidməti fəaliyyətin və onun nəticələrinin ictimaiyyətə tam və ətraflı çatdırılması, cəmiyyətdə DİO haqqında düzgün və pozitiv rəyin formalaşdırılması yönündə KİV ilə qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi, görülmüş işlərin məqsədyönlü olaraq televiziya verilişlərində və mətbuatda işıqlandırılması;

7) KİV-də müsahibələrin, yazıların və məqalələrin verilməsi ilə bağlı DİN-in müvafiq göstərişinin tələblərinə ciddi əməl olunması; hər hansı bir yazı və ya çıxışların, yalnız real fəaliyyətin nəticələrinə əsaslanması;

Kütləvi informasiya azadlığı jurnalistlərə və kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) digər nümayəndələrinə polisin

gündəlik fəaliyyəti barədə əldə etdikləri informasiyaları öz “kütləvi informasiya vasitələrində» işıqlandırmaq hüququ verir. Digər tərəfdən isə polis ilə jurnalistlər və KİV-in digər nümayəndələri arasında münasibətlərin yaradılması onlara informasiyanın alınması və yoxlanılmasına şərait yaradır.

“Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına əsasən, DİN-in vəzifələrindən biri ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasını, cinayətkarlıqla mübarizə məsələlərinə dair əhalinin məlumatlandırılmasını, kütləvi informasiya vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəni təşkil etmək, yayılan məlumatlar üzrə müvafiq qərarlar qəbul etmək, nəşriyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Beləliklə, polisin qarşısında qoyulmuş vəzifə və funksiyaların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin zəruri şərtlərindən biri də KİV-lə qarşılıqlı əlaqədir.

Polisin KİV-lə qarşılıqlı əlaqəsi DİN-in müvafiq normativ-hüquqi aktlarının tələblərinə uyğun qurulmaqla aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

1) radio və televiziya verilişlərinin, eləcə də dövrü mətbuatda nəşr edilməsi məqsədi ilə materialların hazırlanması;

2) KİV-dəki məlumatların və xülasələrin təhlili, qeyri-dürüst və təhrif olunmuş materialların aydınlaşdırılması və təkzib edilməsi, tənqidi materialların araşdırılaraq müvafiq kütləvi informasiya vasitələrinə cavab verilməsi;

3) redaksiyaların sorğularına cavab verilməsi;

4) mətbuat üçün məlumatların (press-relizlərin) hazırlanması və göndərilməsi;

5) aktual problemlər barədə mətbuat konfranslarının, brifinqlərin təşkili və keçirilməsi;

6) problemlə məsələləri KİV-də sistemli şəkildə işıqlandırmaq üçün daimi rubrikaların təşkil olunması;

7) kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının daha peşəkarlıqla və ixtisaslı şəkildə məşğul olmaları üçün seminarların keçirilməsi, onların profilaktik tədbirlərdə iştiraka cəlb edilməsi;

8) DİO-nun fəaliyyəti ilə bağlı yazıların, televiziya və radio verilişlərinin hazırlanması;

9) cinayət, inzibati və digər qanunvericilikləri daha mükəmməl bilən televiziya tamaşaçıları, radio dinləyiciləri, oxucular arasında müsabiqələrin və viktorinaların keçirilməsi;

10) baş vermiş hadisə yerlərindən, məhkəmə zallarından və digər yerlərdən reportajların hazırlanması və s.

Polislə KİV-in nümayəndələri arasında qarşılıqlı münasibətlər aşağıdakı qaydada qurulur:

– müraciət edən şəxsin kütləvi informasiya vasitəsinin nümayəndəsi olması dəqiqləşdirilir;

– polis əməkdaşı yalnız öz xidməti vəzifəsinə aid olan məsələlər barədə müsahibə verir;

– bütövlükdə polis orqanının fəaliyyəti ilə bağlı KİV-ə müsahibəni verən tabelik qaydaları üzrə idarə, baş idarə və DİN-in mətbuat xidmətinin rəhbərliyini məlumatlandırır;

– KİV-in nümayəndələri ilə bütün görüşlər barədə tabelik qaydaları üzrə yuxarı orqana tam məzmununda (hansı kütləvi informasiya vasitəsindən, kim tərəfindən müraciət edilməsi, video və ya fotoçəkilişin məqsədi, efirə getmə və dərc edilmə vaxtı) məlumat verilir.

DİO-nun kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqələrin qurulmasında əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1) daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti, fəvqəladə hadisələr, DİN tərəfindən həyata keçirilən mühüm tədbirlər haqqında kütləvi informasiya vasitələrinə operativ informasiyalar, habelə Daxili İşlər Nazirliyi adından bəyanatlar vermək və rəsmi məlumatlarla çıxış etmək;

2) daxili işlər orqanları barədə KİV-də verilmiş materialları təhlil etmək, onlara operativ cavablar vermək, aktual məsələlər barəsində məlumatlar yaymaq, mətbuat konfransları, brifinqlər keçirmək;

3) DİN strukturuna daxil olan kütləvi informasiya vasitələrinin, eləcə də DİN sistemində təbliğat - təşviqat funksiyasını həyata keçirən digər (Daxili Qoşunlar Baş İdarəsinin mətbuat mərkəzi, BDYPI-nin hərəkətin təhlükəsizliyinin təbliği və ictimai

qurumlarla əlaqə şəbəsi və s.bu tipli) xidmətlərin yaradıcılıq imkanlarından istifadə etməklə daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların fəaliyyəti barədə respublika əhalisində dolğun və obyektiv təsəvvür, sağlam ictimai rəy formalaşdırılmasını, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinə dair kütləvi informasiya vasitələri ilə yayımlanan həqiqətə uyğun olmayan məlumatların təkzib olunmasını təşkil etmək;

4) Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları və ictimai təşkilatlarla informasiya mübadiləsi aparmaq, DİN-in müvafiq qurumları ilə əlaqəli daxili işlər orqanlarının gündəlik fəaliyyəti, mühüm tədbirlər və hadisələr barədə KİV-i məlumatlandırmaq.

Beləliklə, polis ilə ictimaiyyət və kütləvi informasiya vasitələri arasında düzgün qurulmuş qarşılıqlı əlaqənin nəticəsində insanların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, cəmiyyətin və dövlətin hüquqazidd qəsdlərdən qorunması kimi ali məqsəd həyata keçirilmiş olar.

Polis fəaliyyətinin cəmiyyətin tələbinə uyğunlaşması.

XXI əsr dünyamızda texnologiya sahəsində yeniliklər həyatımızın hər sahəsinə bir başa təsir etməkdədir.

Cəmiyyətin quruluşundan adət-ənənələrə, həyat şəraitindən sosial və maddi dəyərlərə qədər hallar cəmiyyəti meydana gətirən qurum və fərdlərlə birlikdə ciddi dəyişikliklər prosesindən keçir. Bu dəyişiklikdə əsas məqsəd inkişafa və müasir həyatın zərurətlərinə uyğunlaşmaqdır. Cəmiyyətin digər üzvləri kimi polis təşkilatları da bu dəyişikliklərə nə laqeyid, nədəki İnsan hüquq və azadlıqlarının əsas təminatçılarından biri kimi bu sahədə aparılan işlərdən kənar qala bilməzdi. Azərbaycan Respublikasında polisin təyinatı insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini və mülkiyyətini hüquqa zidd əməllərdən qorumaqdan ibarətdir. Eyni zamanda polis özü də insan və vətəndaş hüquqlarına hörmət, qanunçuluq, humanistlik prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərməlidir.

Daxili işlər orqanlarında aparılan islahatlar təbii ki, insan hüquqlarının təminatı üçün önəmlidir və öz müsbət nəticəsini verir. Lakin dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin hüquq-mühafizə sistemi nə qədər təkmil olsa belə, cəmiyyətin demokratiya və

hüquqi mədəniyyəti zəifdirsə və o, ictimai asayişin mühafizəsini yalnız polisin vəzifəsi hesab elərək özünü bu işdən kənarlaşdırarsa, yüksək nəticələr əldə etmək olduqca çətin dir.

Uzun illər elmdə belə bir mövqe olubdur ki, cinayətkarlığa qarşı səmərəli mübarizə aparmaq üçün cinayətlərə görə sanksiyalar ağırlaşdırılmalı, polisin sayı isə artırılmalıdır. Lakin təcrübə bu elmi hipotezlərin qeyri-rasionallığını sübuta yetirdi. Bu gün artıq heç kəsdə şübhə doğurmur ki, ictimai asayişin, insan hüquqlarının mühafizəsində cəmiyyətin də rolu danılmazdır. Yeni dövr, inkişaf edən cəmiyyət polisin işinə də yeni yanaşma zərurəti dikte edir. Bu gün polisinin vəzifəsi təkcə sabitliyin qorunması, dövlətçiliyə zidd əməllərin qarşısının alınması deyil. İndi polis tərəfindən qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsinə daha çox üstünlük verilir. Bu zaman ictimaiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin gücündən geniş istifadə olunur.

Bu baxımdan ölkəmizdə ictimai asayişin mühafizəsində səmərəli fəaliyyəti təmin etmək məqsədi ilə daxili işlər orqanları ictimaiyyəti də bu işə cəlb etmək üçün müəyyən tədbirlər görür. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edən Azərbaycan polisi xalqa daha da yaxınlaşır, Azərbaycanda həyata keçirilən “İctimai polis” layihəsini bu əməkdaşlığın bariz nümunəsi kimi göstərmək olar.

Layihəyə əsasən müasir polis fəaliyyətinin əsas istiqamətləri:

- Ölkədaxili sabitliyin qorunması, dövlətçiliyə zidd hərəkətlərin qarşısının alınması, ölkədə insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi;
- İnsanlara nümunəvi xidmət göstərilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması, bu məqsədlə qabaqlayıcı tədbirlərə üstünlük verilməsi və bu işdə xalqın gücündən daha geniş istifadə olunmasıdır.

Layihənin əsas məqsədi:

- Polis-cəmiyyət, polis-vətəndaş mənəşibətlərinin etibarlı qorunmasını təmin etmək.
- İctimai qayda və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasında vətəndaşların könüllü köməyindən istifadə etmək.

- Əhalinin polis qurumlarına inamını artırmaqdır.

«İctimai polis» fəaliyyətinin əsas vəzifəsi polisilə cəmiyyət arasında pozulan əlaqənin təkrar bərpa edərək xalqa yaxın polis strategiyası çərçivəsində keyfiyyətli xidmətlər göstərilməsi, xalqında polisi dəstəkləyərək xidmətlərində iştirak etməsini təmin etməkdir.

Bu modelin tətbiqinin əsas prinsipi cəmiyyətdə cinayəti sosial problem kimi qəbul etməkdir. Sosial problemlərin həll edilməsi təkcə polis tədbirləri ilə təmin edilə bilməz. Buna görə də cinayət hərəkətlərinin qarşısı cəmiyyəti təşkil edən fərdlərin və qurumların iştirakı ilə alınmalıdır.

«İctimai polis» fəaliyyətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Polis xidmətinə insanların köməyi;
2. Cinayətlərə və cinayətkarlığa qarşı birgə əməkdaşlıq Strategiyasını inkişaf etdirmək;
3. Göstərilən xidmət barədə xalqa mütəmadi açıq, şəffaf hesabat verilməli;
4. Polis fəaliyyətində bürokratiyanı aşağı səviyyəyə endirməklə daha keyfiyyətli xidmət etməsini təmin etmək.

Öncə inzibati ərazilərdə məsləhət şuralarının yaradılması həyata keçirilir. Bunların tərkibinə əhalinin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələri - ağsaqqallar, gənclər, məcburi köçkünlər daxildir. Hər kəs yaşadığı kəndin problemini hamıdan yaxşı bilir. Ona görə də vaxtında edilmiş müdaxilə bəzən xırda qılgıncımların alova çevrilməsinin qarşısını alır. Bu işdə polislə ictimaiyyət əlbir fəaliyyət göstərir. Polis yerlərdə daha çox olduqca, insanlara yaxınlaşdıqca onlara olan münasibət də dəyişir, polisdən qorxmurlar, ona güvənirlər.

Polisi müntəzəm olaraq ayrı-ayrı kəndlərində, məktəblərində, idarə və müəssisələrində əhali ilə görüşlər keçirir. Belə görüşlər zamanı müxtəlif təkliflər irəli sürülür. Əhalini xüsusilə narahat edən məsələlərdən biri tüfeyli həyat sürənlərə qarşı mübarizədir. Ən acınacaqlısı budur ki, işləməyib qazanc əldə edənlər bu işə uşaqları da cəlb edir, onları təhsildən yayındırır, özləri öz əllərilə övladlarının gələcəyini məhv edir, onları küçələrdə rastlaş-

dığımız dilənçilərə çevirirlər. Belələrinə qarşı mübarizə aparılması vacibdir.

Polis xalqa yaxın olduqca, münasibətlər formalaşdıqca cəmiyyəti narahat edən problemlərin həlli də asanlaşır.

Cəmiyyətdə cinayətlərin açılmasından da vacib olan məsələ, onların baş verməməsidir. Bu səbəblə polis orqanları əsas enerjisini və diqqətini cinayətlərin qarşısının alınmasına cəmləşdirməlidirlər ki, cəmiyyətdə baş verən cinayətlərin səviyyəsi minimuma endirilsin. Əgər bu iş keyfiyyətli həyata keçirilərsə cinayətlərin törəmə sayı avtomatik olaraq azalar.

Polis və cəmiyyət münasibətlərində peşə etikasının yeri və rolu.

İnsan hüquqlarının qorunub saxlanması və müdafiəsi işində polis əldə etdiyi nailiyyətləri praktiki şəkildə tətbiq etməlidir.

1979-cu ildə BMT BAŞ Assambleyasının qərarına əsasən qəbul olunmuş Hüquq Mühafizə Orqanlarının Davranış Məcəlləsi BMT üzvü olan hər bir dövlət, o cümlədən Azərbaycan Respublikası hüquq mühafizə orqanları üçün beynəlxalq standart hesab olunur. Həmin sənədin ikinci maddəsində deyilir ki, xidməti vəzifələrini yerinə yetirən hər bir hüquq mühafizə orqanı əməkdaşı İnsanləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı və onu müdafiə etməli, eyni zamanda bütün insanların hüquqlarını təmin etməli və qorumalıdır

1979-cu ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “Polis Haqqında” Bəyannamənin “Etika” bölməsində qeyd edilirdi ki polis əməkdaşı öz vəzifələrini vicdanla, ləyaqətlə və qərəzsiz icra etməlidir. O, korrupsiyanın hər hansı bir təzahürünə qarşı qətiyyətli olmalıdır. Polis əməkdaşı xidməti vəzifələrini icra edərkən, məqsədinə nail olmaq üçün qanunla müəyyən olunmuş fiziki qüvvə və xüsusi vasitələrdən istifadə zamanı heç vaxt zəruri həddi aşmamalıdır. Polis əməkdaşı hüquqa zidd hərəkətlərinə və qanunsuz əmrinə əsasən edilən hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə şəxsən məsuliyyət daşıyır.

İnsan hüquqları Avropa Şurasına üzv olan hər bir dövlətin milli hüququnun tərkib hissəsidir və polis əməkdaşları aşağıdakıları bilməlidirlər:

– polis əməkdaşlarını xidmətə qəbul edərkən onların insani humanist keyfiyyətləri, insan hüquqlarına münasibəti, xasiyyəti nəzərə alınmalıdır;

– polis təşkilatının strukturu və tərkibi xidmət etdiyi cəmiyyəti özündə əks etdirməlidir. Bu, o deməkdir ki, polis xidmətinə qəbul strategiyası elə qurulmalıdır ki, cəmiyyətin bütün təbəqələri polisdə xidmət etsin, eyni zamanda, cəmiyyətdə olan ictimai mütənasiblik (kişilərin, qadınların etnik azlıqların say mütənasibliyi) polis orqanlarında öz əksini tapmalıdır;

– İnsan hüquqlarına hörmət və riayətə əsaslanan xidməti mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi polisin rüşvətxorluq, korrupsiya, hüquq bərabərliyini pozma, irqi ayrı-seçkilik kimi qüsurlardan yaxa qurtarmasına kömək edir;

– şəffaflıq və məsuliyyət polis işinin vacib prinsiplərindən olmalıdır;

– xüsusi polis əməliyyatları planlaşdırılarkən insan hüquqlarının qorunması əməliyyat planına daxil edilməlidir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq polis işində tətbiq edilən texniki vasitələrin və texnologiyanın mübadiləsini, siyasi demokratiya, qanunun və insan hüquqlarının aliliyi məsələlərini də əhatə etməlidir.

İctimai sistemin dəyişdiyi bir şəraitdə polis əməkdaşlarının mədəniyyəti barədə sualın qoyulmasının aktuallığı demokratiyanın inkişafı ilə şərtləndirilir.

Polis əməkdaşının fəaliyyəti hətta özünün peşə çərçivəsində belə çoxcəhətli quruluşa malikdir. Polis əməkdaşı daima özündə rəhbər, tərbiyəçi və icraçı keyfiyyətlərini birləşdirir. Bundan əlavə cəmiyyətin fəaliyyət sistemində polis əməkdaşının spesifik rolu bilavasitə öz işində onun qarşısına bir çox vəzifələr qoyur. Buna görə də öz vəzifəsini lazımınca yerinə yetirmək üçün polis əməkdaşı bir çox şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır, yəni müvafiq psixofizika və mənəvi-iradəvi keyfiyyətdən, alicənablıq, insanlara hörmətlə yanaşmaq, xeyirxahlıq qədər.

Bu sualın müzakirəsinə polis əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyəti kimi vacib bir sahədən başlayaq.

Polis əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyəti nədir?

Ünsiyyət mədəniyyəti anlayışı – olduqca həcmli anlayışdır. Bu gün o yaradıcılıq fəaliyyətində daxil olmaqla ictimai-tarixi praktika prosesində yaradılmış və yaradılan maddi və mənəvi dəyərləri özündə birləşdirir.

Mədəni insan – hər şeydən əvvəl öz daxilində müasir ünsiyyət metodlarına malik olan həmçinin müxtəlif şəraitlərdə ünsiyyətin bir sıra qarışıq formaları haqqında təsəvvürə malik olan öz cəmiyyətinin layiqli vətəndaşıdır. Müasir mədəni İnsan qabaqcıl dünyagörüşünə, etikaya arxalanır; o ünsiyyət mədəniyyətinin norma və prinsiplərin kifayət qədər bilir və özünün gündəlik ünsiyyət praktikasında elmin, incəsənətin, peşəkar ustalığın yeni nailiyyətlərindən istifadə edir. İndi cəmiyyətin yeniləşməsi probleminin həll olunduğu demokratiyanın geniş inkişaf etdiyi insan hüquqlarına riayət olunduğu bir vaxtda ünsiyyət mədəniyyəti problemi qarşımızda daha da məsuliyyətli şəkildə durur. İnsan onu əhatə edənlər tərəfindən ilk növbədə zahiri təsəvvürünə görə dərk edilir, yəni, onun fiziki siması, geyimi, hərəkət və danışığı sifəti və s. Fiziki sima istisna olmaqla insanın digər zahiri təzahür elementləri sözsüz ki, onun mədəniyyətindən asılıdır.

Bu aspektdə polis əməkdaşının fəaliyyətinə nəzər salaq.

Mədəni səviyyəsi aşağı olan insan bir qayda olaraq aşağı səviyyəli mütəxəssis olur. DİO-nun əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyətinə müxtəlif tərəflərdən baxanda buna bir daha əmin olacağıq.

DİO-nun müxtəlif kollektivlərinin işinin səmərəliliyini şərtləndirən vacib komponentlərdən biri də həmin kollektivin mənəvi-psixoloji ab-havasıdır. Bu ab-hava ümumi məqsədə nail olmaq üçün çalışan müəyyən qrup insanların birgə fəaliyyəti prosesində əmələ gəlir. Beləliklə, mənəvi-psixoloji ab-hava elə bir sabit “atmosfer”, elə bir spesifik sosial-psixoloji xarakterli fon hesab olunur ki, hansı ki, son nəticədə kollektiv üzvlərinin münasibət xarakterini, tərzini müəyyən edir. Buna görə də həmin kollektivdə hökmran olan münasibətlər və birgə fəaliyyətin real nəticələri bir-biri ilə bağlıdırlar.

Ünsiyyətin özü və buna ehtiyac birgə həyat prosesində fərdlərin bir-biri üçün şəxsən zəruriliyini ifadə edir. Ünsiyyətdə

fərd nəinki səmərəli informasiya alır, təfəkkür fəaliyyətinin tərzini formalaşdırır. Həm də götürmə və təqdim etmə vasitəsi ilə insanın emosiyalarını, hisslərini, davranış formalarını mənimsəyir, özü haqqında rəy və təəssürat yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ünsiyyət prosesində lazımı təşkilatçılığa və fərdlərin hərəkət birliyinə nail olunur, hisslərin, fikirlərin, əhval-ruhiyyənin birliyi formalaşır, həmrəyliyə və hərəkətlər razılığı əldə olunur.

Ünsiyyətdə birbaşa və yanaşı olur, birbaşa ünsiyyətdə bilavasitə əlaqə yaranır, yaranışda isə tərəflər arasında müəyyən vaxt və fəza mövcuddur.

Ünsiyyət mədəniyyətindən daşınırkən qeyd etmək lazımdır ki, o subyektin daxili mədəniyyətinin tərkibi hissəsi hesab olunur. Ona görə də DİO əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyəti onların mənəvi-estetik təcrübəsi ilə sıx bağlıdır, özü də mənəviyyət ünsiyyətin dəyərlərinin tənzimləyicisi funksiyasını yerinə yetirir, fərdin cəmiyyətdəki əhvalını müəyyən edir. Mənəviyyət, əxlaq insan ünsiyyətinin bütün sahələrinə nüfuz edir, fərdin gündəlik həyatını cəmiyyətdə qəbul edilmiş normalarla bağlayır, kollektivin möhkəmliyinə, insanların birliyinə və qarşılıqlı anlaşılmasına təsir edir.

Yuxarıda biz artıq mənəviyyətin ünsiyyət prosesində yerini və mahiyyətini müəyyən etdik. İndi isə fərdin bu və ya digər peşə qrupuna məxsus olmasından asılı olaraq əxlaqın (mənəviyyətin) necə müəyyən edilməsinə cəhd göstərək.

Peşə mənəviyyətinin yaranması ünsiyyət prosesinə mütləq təsir göstərir. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, bir çox peşələr üçün əməyin predmeti-təbiətin qismi sayılır. Bir sıra peşələr üçün isə bu predmet insan ləyaqəti hesab olunur. DİO əməkdaşlarının fəaliyyəti elə bununla bağlıdır ki, buradan da ünsiyyət prosesinin məntiqi spesifikasi irəli gəlir.

Polis əməkdaşları kollektivi – ona xas olan bütün ümumi xassələrə malik bir kollektivdir, amma onun öz xüsusiyyətləri də vardır. Bu xüsusiyyətlər DİO əməkdaşlarının qarşısında qoyulan məsələlərdən irəli gəlir. Bunlar ictimai asayişin qorunması, cinayət və digər hüquq pozuntularının xəbərdar edilməsi və

qarşısının alınması, vətəndaşların, idarə və təşkilatların hüquqlarını və qanuni maraqlarını cinayət qəsdlərindən qorumaq, həmçinin cinayətlərin tam və vaxtında açılması imkanlarıdır.

Bu məsələlərin həlli DİO əməkdaşlarının hərəkətlərinə, ünsiyyət xarakterinə bütünlükdə təsir edir. DİO əməkdaşı vaxtının çox hissəsini xidmətdə, yəni insanlar arasında keçirir. Buna görə də əməkdaşın davranışı onun işinin keyfiyyətinə və effektivliyinə mütləq təsir göstərir.

Birgə fəaliyyətdə, ünsiyyətdə insanın kollektivçilik keyfiyyətləri üzə çıxır. Yoldaşlıq, nəzakət, diqqət hissləri kollektivçiliyin parlaq nümunələridir. Əsil kollektiv üzvü üçün ümumi maraqlar şəxsi maraqlara həmahəng (harmonik) surətdə uyğunlaşmalıdır. O, ümumi maraqlardan özünün şəxsi məqsədi üçün istifadə etməməlidir, əksini egoizmə qarşı prinsipial mövqə tutmalıdır.

Kollektiv üzvləri arasında etinasızlıq varsa burada heç vaxt işgüzar, mənalı ünsiyyət ola bilməz. Əməkdaşların ünsiyyəti qarşılıqlı nəzakət əsasında olmalıdır, bu da öz növbəsində digər keyfiyyətlərin, insanpərvərlik, sadəlik, təmkinlik və s. üzə çıxmasına kömək edir. Ünsiyyət prosesində şəxsi işlərə həddən artıq maraq göstərmək olmaz. Əməkdaşların hərəkətlərini onların arxasınca müzakirə etmək lazım deyil. Belə hallar müxtəlif şayiələrin yayılmasına səbəb olur və kollektivin mənəvi-psixoloji ab-havasını korlayır. Əgər əməkdaşın işində hansısa səhvlər və ya çatışmamazlıqlar varsa, bunu ədəblə, yoldaşcasına ona göstərmək lazımdır. Əgər ona kömək lazımdırsa, bunu vaxtında göstərmək gərəkdir, gözləmək lazım deyil ki, səndən bunu xahiş etsinlər.

Ancaq dostluq münasibətləri xidmətə mənfi təsir göstərməməlidir. Xidmətdə qarşılıqlı münasibətlər xidməti vəzifə ilə müəyyən edilir və Nizamnamə, Təlimatlarla tənzimlənir.

Polis əməkdaşının xidməti fəaliyyətinin bir sıra etik normaları var ki, onlar bütünlükdə Nizamnamə və Təlimatlarda öz əksini tapmışdır. Bu etik normalar – ünsiyyət mədəniyyəti adlanır. Onlar öz formasına görə müxtəlif və mürəkkəbdir. Polis üçün isə bunlardan ən əsası əməkdaşın xidmətdə, polis kollektivində

davranış tərzi, vətəndaşlarla, hüquqpozanlarla və hətta ailədə özünü necə aparmasıdır.

Əvvəlcə polisin öz kollektivində, xidmətdəki davranışına nəzər salmaq.

Gündəlik ümumi məsələlərin vaxtında və layiqincə yerinə yetirilməsində müəyyən rolunu oynayan hər bir əməkdaşın psixoloji vəziyyəti kollektiv arasında olan düzgün münasibətdən çox asılıdır. Rəisin bilavasitə göstərişi olmadan bu və ya digər əməkdaşın hansı işlə məşğul olduğu barədə maraqlanmaq düzgün deyil eyni zamanda özünün xidməti fəaliyyətinə başqalarının ədəbsiz, yersiz müdaxilə etməsinə yol vermək lazım deyil. Unutmaq olmaz ki, boşboğazlıq, çərənçilik polis peşəsi üçün yaddedir. Əgər hər hansı bir cinayətin açılmasında özünü iştirak etmirsənsə bu barədə digər yoldaşı sorğu-suala tutmaq mərifətsizlikdir. Hər bir əməkdaş belə suallara cavab verməyə bilər, amma bunu həm söhbətin xətrinə dəymədən etmək lazımdır.

İşdə təmkinli olmaq lazımdır, digər yoldaşlara mane ola bilən hər bir şeydən çəkinmək lazımdır. Möhkəm danışmaq, qapını çırpmaq olmaz, sakit söhbət tonu seçmək daha yaxşıdır. Telefonla qısa danışmaq lazımdır, ad, fəsil, rəqəmlər aydın tələffüz edilməlidir. Cavab vermədən əvvəl həmsöhbətə qulaq asmaq lazımdır. Əgər başqasını telefona çağırırlarsa, ona bildirmək, o yoxdursa onu əvəz edən şəxsi çağırmaq gərəkdir. Hər hansı bir xahiş barəsində qeyd aparıb onu ünvanlanmış yoldaşın stolunun üzərinə qoymaq lazımdır.

DİO-nun əməkdaşının xidməti fəaliyyətinin spesifikasiyası (xüsusiyyəti) danışmada yığcamlıq və səliqə, ehtiyatlılıq, xidməti sirri qorumaq bacarığı, söhbət əsasında alınmış məlumatları qısa və aydın yazmaq bacarığı tələb edir. Belə bir yazılmamış qayda var ki, söhbətin çox çəkməsini zəng etmiş şəxs və ya böyük olan müəyyən edir.

Mübahisə zamanı xüsusi ilə dözümlü və təmkinli olmaq lazımdır. Axı mübahisə dava deyil, fikir mübadiləsidir. Buna görə də həmsöhbətə öz fikrini bildirmək üçün imkan vermək, onun arqumentlərini başa düşmək lazımdır. Sübutları irəli sürərkən

sakit, emosiyasız olmalı, uduzduqda isə bunu etiraf etmək lazımdır.

Həm özünün, həm də başqasının vaxtını qiymətləndirmək, verilmiş vədi yerinə yetirmək lazımdır. Əgər işgüzar görüşə gecikmək onlara qarşı hörmətsizlikdir.

Kollektivin həyatında aktiv iştirak etmək hər bir əməkdaşın mənəvi borcudur. Hər bir ümumi işdə yaxından iştirak etmək lazımdır. Həmişə kollektivin sevinci, kədəri, uğuru və uğursuzluğu ilə bölüşmək lazımdır.

Xəstələnmiş iş yoldaşına göstərilən qayğı kollektivdə yoldaşlıq atmosferasını möhkəmlədir. İş yoldaşları həmişə çətin vaxtlarda, şad günlərdə də bir yerdə olmalıdırlar. Bunun üçün heç xüsusi dəvət gözləmək də lazım deyil, sadəcə olaraq bir yoldaşlıq borcu kimi qəbul etmək lazımdır.

Yalnız bundan sonra polis öz xidməti vəzifələrini yüksək səviyyədə qura bilər və insan hüquqlarını qoruyan təşkilat ola bilər.

DİO əməkdaşları öz fəaliyyətində idarəetmə etikasının prinsiplərinə əməl etməklə öz əməyinin nəticəsinin daha məhsuldar olmasına nail olurlar. Polisin fəaliyyətinin əsas mahiyyəti və vəzifələri də məhz idarəetmə etikasının tələb və normaları ilə müəyyənləşdirilir.

DİO əməkdaşları digər hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları ilə müqayisədə vətəndaşlarla daha çox ünsiyyətdə olurlar. Polisdə müxtəlif sahələrdə xidmət aparan və öz vəzifələrini icra edən əməkdaşlar-sahə müvəkkilləri, yetkinlik yaşına çatmamışlar üzrə inspektorlar, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yerinə yetirən əməkdaşlar, müstəntiqlər və digər xidmət sahəsində çalışan əməkdaşlar daim vətəndaşlarla qarşılıqlı münasibətdə və ünsiy-yətdə olurlar. Bu zaman onlar yüksək idarəçilik mədəniyyətinə malik olduqlarını nümayiş etdirməli, idarəetmə etikasının prinsiplərinə düzgün riayət etməli və polis adını uca tutmalıdırlar və çalışmalıdırlar ki, əhali arasında polisin mövqeyi, şərəf və ləyaqəti daim öz yüksəkliyini qoruyub saxlasın.

Hər bir dövlətin ictimai-siyasi həyatının mühüm sahələrindən olan polis fəaliyyətinin məqsədyönlü təşkili və həyata

keçirilməsi, polis orqanları əməkdaşlarının şəxsi və mənəvi keyfiyyətlərindən, insanlarla ünsiyyət yaratmaq, onların inam və etibarını qazanmaq bacarığından bilavasitə asılıdır.

Yalnız bu kimi keyfiyyətlərə, o cümlədən öz həmkarları və əhali arasında hörmətə və nüfuza malik, dövlətə, xalqa və xidməti borca sədaqətli olan polis əməkdaşları insanların etibarını qazanıb, onların dəstəyinə arxayın ola bilər.

Polis əməkdaşlarının göstərilən meyarlara cavab verməsi, cəmiyyətdə qəbul olunmuş mənəvi-əxlaqi və mədəni davranış qaydalarına əməl etməsi polis fəaliyyətinin peşə etikası ilə müəyyən olunur.

Hər bir əməkdaş xidmətdə və gündəlik həyatda qanunçuluq, insan hüquqları və azadlıqlarının, cəmiyyətdə qəbul olunmuş mənəvi dəyərlərin aliliyi, yüksək peşəkarlıq və səmimiyyət prinsiplərini və etik davranış qaydalarını rəhbər tutmalıdır.

Polis fəaliyyətinə peşə etikası ilə əlaqədar olan tələblər:

- ✓ Qanuna hörmət edərək ona tabe olmalı;
- ✓ İnsan ləyaqətinə və insan hüquqlarına hörmət edərək onları qorumaq;
- ✓ Hüquqpozumalar törətmiş şəxslərin qanunla qorunan hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı, fiziki qüvvə və xüsusi vasitələr tətbiq etmək zərurəti yaranıqda, səlahiyyət həddini aşmamalı və adekvat tədbir seçməyi bacarmalı;
- ✓ İnsanlarla ünsiyyətdə diqqətli və nəzakətli olmalı;
- ✓ Prinsipial, qərəzsiz, səmimi, obyektiv və özünə qarşı tələbkar olmalı;
- ✓ Vətənpərvərlik, yoldaşlıq və qarşılıqlı yardım, cəsurluq və təmənnəsizlik, alicənablıq və fədakarlıq, xidməti borca sədaqət və peşəkarlıq ənənələrini qorumaq;
- ✓ Çalışqanlığı, intizamlığı və təşəbbüskarlığı xidmətin əsas meyarlığı kimi qəbul etməli;
- ✓ Peşəkarlığının, təhsilinin və ümumi intellektual səviyyəsinin artırılması üçün öz üzərində çalışmalı, bilik və təcrübəsini gənc əməkdaşlara aşılamalı;
- ✓ Yüksək etik standartlarla fəaliyyət göstərməli.

Ölkəmizdə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə funksiyalar dövlət tərəfindən bilavasitə DİO-nun üzərinə qoyulmuşdur. Ona görə də daxili işlər orqanları (polis) ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində iştirak edən ictimaiyyətlə qarşılıqlı əlaqə yaradılmasında aparıcı rola malikdir. DİO-nun ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqəsi dövlət idarəetməsinin ümumi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Bu prinsiplər və ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində DİO-nun ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqəsinin formaları onların fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda və digər aktlarda möhkəmləndirilmişdir.

Cəmiyyətdə cinayətlərin açılmasından da vacib olan məsələ, onların baş verməməsidir. Bu səbəblə polis orqanları əsas enerjisini və diqqətini cinayətlərin qarşısının alınmasına cəmləməlidirlər ki, cəmiyyətdə baş verən cinayətlərin səviyyəsi minimuma endirilsin. Əgər bu iş keyfiyyətli həyata keçirilərsə cinayətlərin törəmə sayı avtomatik olaraq azalar.

Peşə etikasının prinsipləri haqqında sual onun məzmunundadır, onun normativ əsaslarındadır. Hansı prinsiplər xidməti fəaliyyətə uyğun mənəvi tələblər törədir və polis əməkdaşının peşə etikasının müəyyən prinsipləri kimi çıxış edir. Bu suala cavab vermək üçün ilk növbədə gərək peşə etikasının prinsipləri anlayışını aydınlaşdırmaq və onların ümumi mənəvi prinsiplərə münasibətini müəyyən etmək lazımdır.

Etika elmi üçün ümumi prinsiplərin konkret özünü aparma normalarına keçməsi mexanizmini bilmək labuddür.

DİO-da xidməti-tərbiyəvi işdə, xüsusən biz tarixən yığılmış peşə, ideya və mənəvi prinsiplərə arxalanırıq, hansı ki, adət formasını alaraq normativ xarakter daşıyırlar, bunlarda öz növbəsində ümumi və yüksək etik prinsiplərə bölünürlər, yüksək prinsiplərə aiddir:

1. Öz xidməti borcuna sədaqətli olmaq.
2. Öz vətəninə məsuliyyətlə qulluq etmək.
3. Xalqla ayrılmaz əlaqədə olmaq, onun maraqlarına sədaqətli xidmət etmək.

4. Qanuna dürüst riayət etmə, onun cəmiyyətdə üstünlüyünü həyata keçirmək.

Ümumi prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

1. Polis əməkdaşlarının yüksək siyasi ayıqlığı və hazırlığı.
2. Anlaqlı xidməti nizam-intizam və yüksək mədəniyyət.
3. Öz xidməti ustalığının daim təkmilləşdirilməsi.
4. Əməkdaşda peşə ləyaqətinin tərbiyəsi.
5. Yüksək peşəkar və sıx əlaqəli kollektivin formalaşması.

Qeyd olunan ümumi prinsiplərdən başqa bunlardan törəyən peşə etikasının tələbləri mövcuddur, hansıları ki, onun normalarına aid etmək olar. Bu elə ümumi etik tələblər qrupudur ki, onlar özünü bilavasitə polis xidməti şəraitində tapırlar. Onlar ümumi prinsiplərdən ona görə fərqlənirlər ki:

– xidməti münasibətlərin sosial məzmunu yox, insanın keyfiyyətlərinə estetik tələb kimi çıxış edirlər;

– ümumi mənəvi norma olmaqla bərabər, xüsusi əhəmiyyətli peşə-etik şəklini alırlar, nəticədə peşə etik xarakterli normativ tələb olurlar.

Bu peşə etikasının xüsusi normalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

– vətəndaşlara qarşı diqqətli olmaq;

– insanlara qarşı minnətdarlıq hissi (polis əməkdaşlarına kömək edənlərə), İnsana inam, obyektivlik, səmimilik;

– xidməti sirrin saxlanması və başqa əmirlərin tələblərinə əməl etmək.

Peşə etik xüsusiyyətlərinin tələblərində birinci yerə nəzakətliyi şamil etmək olar, İnsan ləyaqətinə hörmətlə yanaşmağı, hər bir İnsan nəzakətli olmalıdır. Lakin xidməti fəaliyyətdə DİN əməkdaşları funksional vəzifələri yetirir. Peşə etik tələblərdən biri də özünə nəzarət etməkdir. Bu ən vacib şəxsi keyfiyyətdir. Hər bir polis əməkdaşı təmkinli və soyuqqanlı qərarlar qəbul etməyə və çətin şəraitdə operativ hərəkət etməlidir.

Təmkinlik, cəsurluq polis əməkdaşları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, onun peşə bacarığının xidməti məharətinin səviyyəsini xarakterizə edir. Ancaq bu cür keyfiyyətə malik olan adam-

lar çətin, lakin şərəfli olan polis işinin ağırlığını çiyinlərində daşıya bilər.

Polis xidmətinin xarakteri ondadır ki, o hər bir əməkdaşdan dəqiqlik və tələsməməyi tələb edir. Polis xidmətində – polis işçiləri ilə əməkdaşlıq edən insanlara qarşı minnətdarlıqla yanaşmalıdır.

Polis əməkdaşının işində ona kömək edən insanlara qarşı soyuq və quru münasibət onun mənəvi - etik səviyyəsinin aşağı olmasını göstərir.

Polis əməkdaşından öz fəaliyyətinə obyektiv özünü tənqid prizmasından baxmaqda tələb olunur.

Həyatda bəzən elə olur ki, insan rəhbər vəzifə tutduqdan sonra özünü qüsuruz sayır və kollektivin rəyini nəzərə almır. Məhz bu baxımdan vəzifə səlahiyyətləri artdıqca şəraiti obyektiv qiymətləndirmək üçün özünü tənqid mühüm rol oynayır. Peşə xidməti münasibətlərində polis əməkdaşı üçün şəxsi nümunə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun tərəfindən istənilən qanun pozuntusu cüzi bir xidməti səlahiyyətlərindən şəxsi məqsədləri üçün istifadə polis əməkdaşının uğurlu iş illərinin üstündən xətt çəkir. Bu tələb böyük rəis heyətinə nə qədər aid edilirsə, sırası əməkdaşına da o qədər aiddir. Peşə – etik tələbləri əmələ gətirən səbəb və faktorları izah edərkən, ilk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, insanlar arasındakı münasibətlər əxlaq normalarından başqa, həm də bir çox başqa normalarla nizamlanır (hüquqi, texniki, inzibati və s. normalar). Hərbiçilər üçün bu nizamnamə, xidməti təlimatlar; həkimlər üçün özündə etik prinsip və normaları birləşdirən Hippokrat andıdır.

Burada belə bir nəticəyə gəlirik ki, peşə fəaliyyətində əxlaq normalarının forması dəyişərək, yəni spesifik normalar yaranır ki, onların əsasında peşə etik adətlər yaranır.

Peşə etik tələblərin yaranma mexanizmi çox qəlizdir. Belə ki, peşə etikası hər yerdə yaranmır. O, ilk növbədə maddi əmək vasitələri (dəzgah, maşın, inşaat materialları) ilə fəaliyyət göstərən yerdə deyil, insanların fəaliyyət göstərdiyi yerdə yaranır. Məhz insanlar arasındakı münasibətlər nəticəsində insanın bir qismi əmək prosesinin subyekt kimi, digər qismi obyekt kimi çıxış edir

ki, bu da peşə etikasını yaradan spesifik münasibətlərin yaranmasına səbəb olur. Xidməti peşə fəaliyyətində ümumi qəbul edilmiş əxlaq normaları tez-tez nizamnamə tələblərindən, vəzifə borcundan, fəaliyyət növündən, ümumi qəbul edilmiş xidməti vərdişlərindən, adətlərdən, sosial sferanın milli və digər xüsusiyyətlərindən asılı olaraq modifikasiyaya və forma dəyişkənliyinə məruz qalır. Peşə etikasının prinsip və normaları barədə danışdıqda, biz bu norma və prinsiplərin mənəvi-peşəkar tərəflərini nəzərdə tuturuq.

Əhalinin müxtəlif təbəqələrinin polis orqanlarının bu norma və prinsiplərlə fəaliyyəti subyektiv (və ya obyektiv) nöqtəyindən nəzərdən birmənalı başa düşülür, yəni bir sıra adamlar bu prinsip və normalara istehza ilə yanaşırlar. Hətta polis əməkdaşları arasında köhnə bir mübahisə vardır ki, polisin yüksək etik prinsipi həmişə onlara məxsus deyil. Əsasən bu cinayət-axtarış əməkdaşlarına aiddir. Buna görə də cinayət-axtarış əməkdaşının fəaliyyətinin etik norma və prinsipi barədə araşdırma aparmaq istərdik. Əməliyyat-axtarış aparatlarının işi qanunçuluğa əməl olunmasında və bərqərar olunmasında sosial mübarizənin xüsusi növünü özündə əks etdirir. Bütün fəaliyyətlər kimi, əməliyyat-axtarış işinin öz üsulları, məqsədlərinə çatma vasitələri vardır. Ola bilər ki, bu sahədə mütəxəssis olmayanlar üçün bu vasitələr qeyri-əxlaqi görünə bilər, bir növ analogi olaraq cinayətkar da öz fəaliyyətində qeyri-əxlaqi hərəkətlərə yol verir. Məsələn: cinayətkar gizlin, məxfi fəaliyyət göstərir, əməliyyat işçisi isə konspirativ fəaliyyət göstərir; cinayətkar aldadır, hiyləgərlik edir, əməliyyat işçisi isə əfsanələr, operativ kombinasiyalar quraşdırır; cinayətkar müxtəlif cildlərə girir, əməliyyat işçisi isə əxlaqi maskirovka vasitələrinə əl atır. Bəs onda fərq nədir?

Bununla əlaqədar birinci növbədə Azərbaycan Respublikası 17 noyabr 1999-cu ildə qəbul olunmuş “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunda göstərilən aspektlərini öyrənmək vacib=dir.

Qanunun 1-ci bölməsində 1; 3; 4; 6; 11; 13; 14; 21 maddələrində “Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən cinayət-

axtarış polisi əməkdaşlarının etik qaydalarının aspektləri” müəyyən olunur.

Bunlardan bir neçəsini göstərmək olar.

Mad. 1.

I hissə – Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət və hərbi sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməkməqsədi ilə həyata keçirilir.

Mad. 3.

I hissə – Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunçuluq, humanistlik, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsiplərinə əsaslanır.

Mad. 4.

I hissə – Hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır.

Mad.14.

I hissə–Rəisindən açıq-aşkar qanunsuz əmr və ya göstəriş aldıqda o Qanunu rəhbər tutmalı və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqanına bu barədə məlumat verməlidir.

Mad.16.

II hissə - Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar bu tədbirlərin məqsədinə uyğun olmadıqda onların aşkar edilməsi və ya hüquqi və fiziki şəxslərin əleyhinə istifadə edilməsi qadağandır.

İnsanda gözəlliyi tapmaq qabiliyyəti, onun böyük insan potensialının olmasını yadda saxlamalıdır.

Əgər əməkdaşın öz idealına inamı itirsə, onda gizli mənəvi sınıma baş verir, onun nəticələri bərpa edilməzdir.

Haqqa, düzgünlüyə inamın itirilməsi mənbəyi bundadır, burada adətən ikiüzlülük, yalançılıq formalaşır, buda bizim peşə sahibləri üçün qorxuducu haldır.

1-ci, insanlara inamını itirmiş, peşə cəhətdən deformasiyaya uğramış əməliyyat işçisi başqalarında olan çatışmamazlıqları

dəqiq qeyd edir, mənəvi normalardan yayınan əhəmiyyətsiz halları fəal qeyd edir.

2-ci, əməliyyat işçisinə optimistik dünyagörüşü vacibdir, o ətraf mühitin yaxşı cəhətlərini tapmalıdır. Əməliyyat işinin gündəlik praktikasına belədir ki, o adətən həyatın neqativ halları ilə ünsiyyətdədir. Cinayətin törədilməsi şəraiti optimizmə, insanın yaxşı cəhətlərinə inanmağa vadar etmir.

Əməliyyat işçisi hər cür cinayətkarla ünsiyyətdə olur, bu mənəvi deqradasiyaya səbəb olmamalıdır.

Bir tərəfdən, hər əməliyyat işçisi öz təcrübəsindən bilir ki, cinayət aləmində olan fikirlər, adətlər onların həyat tərzi mühitə düşmüş insanın dünya görüşlərinə və adətlərinə çevrilir.

Ancaq əməliyyat-axtarış deontolojiyası hər dəfə əməliyyat işçisini inandırmalıdır ki, onun cinayətkarlarla olan çətin işi, onların ifşa edilməsi və tərbiyələnməsi insanlara xidmət üçündür, həmçinin cinayətkar üçündür, çünki o da insandır.

3-cü, işlə əlaqədar olaraq qarşılaşdığımız insanlarda insanlığı görməyi bacarmalıyıq. Cinayət nəticəsində zərər-çəkənin əziyyətini, köməkçi işləyənin həyəcanlarını, öz həmkarlarının uğur və uğursuzluqlarına ilə şərik olmalıyıq.

Minnətdarlıq hissi – bizim peşə sahiblərinin ən yüksək mənəvi hissidir. Çünki, ancaq başqasına kömək etmiş şəxs özünü xoşbəxt hesab edə bilər.

Bundan başqa, hiylə ilə hazırlanmış və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmiş kombinasiyadan, cinayət qrupunun uğurla dağıdılması ilə nəticələnən, təhlükəli, lakin nöqsansız yerinə yetirilmiş həbsdən mənəvi zövq almalıdır.

Peşə borcunun yerinə yetirilməsinə görə əsil xoşbəxtliyi əməliyyat işçisi, insanların ona qarşı minnətdarlığını görərkən hiss edə bilər, məsələn: cinayətkarın zərərsizləşdirməsinə görə. Bu cür işçi özlüyündə həmişə təmizdir.

4-cü, əməliyyat işçisinin əsas məqsədi insanlara xidmət etmək üçün öz peşəsinə həvəslə yanaşmalıdır. Axıra qədər və yüksək səviyyədə yerinə yetirilmiş vəzifə borcu onun üçün etik ideal olmalıdır.

Mövzu № 9.
İnsan və vətəndaşların
hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının əsasları

Vaxt - 4 saat

Seminar - 2 saat

Mühazirə - 2 saat

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin əsas şərtlərini;

İnsan hüquq və azadlıqlarının hüquqi və qeyri hüquqi məhdudlaşdırılmasının mahiyyətini;

İnsan hüquq və azadlıqlarının mümkün məhdudyyətlərinin hüquqi əsaslarını və prinsiplərini;

Mütləq hüquqlar və məhdudlaşdırılan hüquqların mahiyyətini;

Hüquqi məhdudlaşdırmanın əlamətlərini;

Konstitusion məhdudlaşdırmanın mahiyyətini;

Hüquq və azadlıqlardan sui-istifadənin qarşısının alınmasının əsaslarını;

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını təsbit edən beynəlxalq insan hüquqları standartlarını;

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının milli qanunvericilik əsaslarını;

Şəxsin azadlıq, mənzil, toxunulmazlıq hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı polis əməkdaşlarının səlahiyyətlərini və vəzifələrini;

İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasında yol verilən hüquq pozuntularına görə DİO əməkdaşlarının məsuliyyətini.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

İnsan hüquq və azadlıqları qorunmalı olduğu halda, onların məhdudlaşdırılmasını zəruri edən halları göstərməyi;

Mütləq və məhdudlaşdırılan hüquqları fərqləndirməyi;

Konstitusion hüquqların əsassız məhdudlaşdırılmasının şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün fəsadlarını düzgün analiz etməyi;

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılması standartlarının beynəlxalq səviyyədə təsbit olunması və nəzarət edilməsinin dövlətlər və ümumilikdə bəşəriyyət üçün əhəmiyyətini izah etməyi;

Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını müəyyən edən normaları izah etməyi;

DİO-nun inzibati, əməliyyat–axtarış və cinayət prosesual fəaliyyəti sahələrində insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmalarının əlamətlərini fərqləndirməyi;

Polis əməkdaşlarının praktiki fəaliyyətləri zamanı insan hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırılması ilə bağlı praktikada daha çox yol vedikləri nöqsanları göstərməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnmişdirlər.

İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını vacib edən amilləri fərqləndirmək bacarığına;

Hüquq–mühafizə fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının beynəlxalq standartlarına;

Hüquq və azadlıqlardan sui-istifadənin yol-verilməzliyinin vacibliyini izah etmək, inandırmaq bacarığına;

İnsan hüquq və azadlıqlarının konstitusion məhdudlaşdırılması haqqında praktiki (xüsusilə polis orqanlarının fəaliyyətində daha çox yol verilən nöqsanlar barədə) məlumatlara;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən insan hüquq və azadlıqlarına qoyulan tələblərə.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

1. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsasları və məqsədləri.

2. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının prinsipləri.

3. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında polisin səlahiyyətləri.

Təcrübi tapşırıqlar:

1. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsaslarını qeyd etməklə cədvəli doldurun.

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsasları	Mənzil hüququnun məhdudlaşdırılmasının Hüquqi əsasları

2. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üsullarına misallar göstərməklə cədvəli tamamlayın.

Nisbi qadağa	
Mütləq qadağa	
Səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqa müdaxiləsi	
Vəzifələr	
Məsuliyyət	

3. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı qabaqcıl ölkələrin təcrübəsini əks etdirən təqdimatı elektron formada hazırlayıb seminar dərində nümayiş etdirin.

Özünüyoxlama sualları:

1. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsasları hansılardır?

2. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında məqsəd nədir?

3. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının üsulları hansılardır?

4. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının prinsipləri hansılardır?

5. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında polisə hansı səlahiyyətləri vardır?

Yazılı tapşırıq:

1. *Beynəlxalq insan hüquqları standartları və insan hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması mövzusunda referat hazırlamaq.*

2. *Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması mövzusunda referat hazırlamaq.*

3. *24. dekabr 2002-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında" konstitusiya qanununun insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı müddəalarını seminar dəf-tərinizdə konspektləşdirin.*

Terminoloji tapşırıq:

Siyasi pluralizm, klassik liberalizm, nümayəndəli demokratiya, pakt, epidemiyə, epizootiya, pandemiya, ekstradisiya, kompensasiya.

Mövzu üzrə sualların izahı

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsasları və məqsədləri.

İnsan hüquqları ilə bağlı məsələlərdə dövlətin həmin hüquqlarla qarşılıqlı münasibətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hüquqi, demokratik dövlət insan hüquqlarının üstünlüyünü tanıyır

və bununla da özünün hakimiyyət funksiyalarını məhdudlaşdırır. Ona görə də dövlətin həqiqi təbiəti insan hüquqları vasitəsi ilə, fərdin cəmiyyətdə yeri və rolu, onun dövlətlə qarşılıqlı əlaqələrinə də əşkarlanır.

Cəmiyyətin normal həyat fəaliyyətinin təminində insan hüquqlarının əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla onların təminatının mexanizm və prosedurlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatının dövlətdaxili və beynəlxalq mexanizmləri hazırda biri-birini tamamlayır və onların təmininin mühüm amilini təşkil edir.

İnsana məxsus olan insan hüquq və azadlıqlarının anadan-gəlmə xarakterinin başa düşülməsi insanı dövlətdən həddindən artıq asılılıqdan qurtarır, ona öz hüquqlarını hər hansı qəsdlərdən müdafiə etməyə imkan verir. İnsan və onun hüquqlarına hörmətə nail olunması üçün ilk növbədə insan hüququ mədəniyyətinin öyrənilməsi bir vəzifə kimi qarşıda durur. Bu vəzifə həm vəzifəli şəxslərə, həm də dövlət ərazisində yaşayan hər bir şəxsə şamil olunmalıdır.

İnsan hüquqlarının ***liberal konsepsiyasının*** əsas aspektlərindən biri **insan hüquq və azadlıqlarının təminatı problemi** müasir hüquq elminin mühüm nəzəri məsələlərindən hesab edilir. İnsanın hüquqi statusu bir çox hallarda, onun hüquq və azadlıqlarının təmini dərəcəsindən asılıdır. Məhz təminatın mövcudluğu, bu və ya digər hüquqların reallığını əks etdirir və onların hüquqi statusa aidiyyətini mümkün edir.

İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması, yəni cəmiyyətdə insanın azadlığının hüdudlarının müəyyən edilməsi şübhəsiz ki, insan və dövlət arasındakı münasibətlərin vacib aspektlərindən biridir. Dövlətin təbiətindən və mövcud rejimdən asılı olmayaraq insan və dövlət arasındakı münasibətlər həmişə yalnız nəzəri, dini və fəlsəfi deyil, həm də praktiki-tətbiqi və hüquqi maraq kəsb etmişdir. Çünki, dövlət və insanın əlaqəsini nəzərə almadan cəmiyyətdə sabit və tərəqqipərvər inkişafa nail olmaq, lazım olan stabilliyi bərqərar etmək mümkün olmazdı. İnsan, cəmiyyət və dövlət arasındakı münasibətlərin başlıca

fəlsəfəsi insanın azadlıq dərəcəsi və bu azadlığa dövlətin, digər fərdlərin müdaxilə imkanının əsasları və ölçüləri haqqındadır.

Suveren ölkələrin Konstitusiyaları fərdi azadlığa, şəxsi hüquqlara, bərabərliyə, azadsahibkarlığa, siyasi plüralizmə, nümayəndəli demokratiyaya klassik liberal baxışları əks etdirir və eyni zamanda ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində dövlət tənzimlənməsinin geniş imkanlarını təsbit edir.

İnkişaf etmiş demokratik dövlətlərin konstitusiyaları insanın təbii və ayrılmaz hüquq və azadlıqları konsepsiyasından irəli gələrək, şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən etmişlər. Onun vacib üstünlüklərindən biri də odur ki, bütövlükdə konstitusiya hüquqi dövlətin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti sayılan insan və vətəndaşın hüquq azadlıqları mövqeyindən, onların prioriteti və müdafiəsi mövqeyindən çıxış etmişdir.

İnsan hüquqlarının liberal konsepsiyasının əsas aspektlərindən biri insanın azadlığı hüdudlarının və dövlətin bu azadlığa müdaxiləsi hüdudlarının müəyyən edilməsi, yəni insanın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması problemidir. Təbii hüquqların mövcudluğunun mahiyyəti, bir tərəfdən şəxsə məlum zahiri azadlığın verilməsində, digər tərəfdən isə bu azadlığın öz sərhədlərində ifadə olunur. Belə ki, ictimai həyatda hüquq və azadlıqların reallaşdırılması fərdi və ictimai maraqlar toqquşur. Bu da fərdin azadlığı ilə digər hüquq və azadlığa malik olanların statusu, dövlət və cəmiyyətin maraqları arasında sərhədd qoymaq zərurəti yaradır. Buna görə hüquq və azadlıqların sərhədləri labüddür.

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələ İnsan hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamənin 29-cu maddəsində belə ifadə olunmuşdur: “Hər kəs öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirən zaman, ancaq elə məhdudiyyətlərə məruz qalır ki, onlar yalnız demokratik cəmiyyətdə başqalarının hüquq və azadlıqlarının lazımi qaydada tanınması və onlara hörmət edilməsi, əxlaq, ictimai asayiş və ümumi rifahın ədalətli tələblərinin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə qanunla müəyyənləşdirilmişdir”.

Hüquqi məhdudiyyətlər insanın maneəsiz olaraq öz fikirlərini qorumaq, bu fikirləri yazılı və şifahi şəkildə mətbuatda,

yaxud öz seçiminə görə digər üsullarla ifadə etmək hüququnu nəzərdə tutan mülki və şəxsi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddənin 3-cü hissəsində qeyd olunur ki, bu hüquqlardan istifadə edilməsi insan üzərinə xüsusi vəzifə və məsuliyyət qoyur.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsinin 2-ci bəndində belə deyilir: “Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları nəminə, iğtişaşın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur”.

İnsan azadlığının hüdudlarını müəyyən etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası “məhdudiyət” terminindən istifadə edir (maddə 25, 3-cü hissə, maddə 28, 2-ci hissə, maddə 36, 2 -ci hissə, maddə 71 və sair). Bu fikir öz məntiqi inkişafını 24 dekabr 2002-ci il tarixdə qəbul olunan “Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununda da tapmışdır.

Ümumi anlayış kimi “məhdudiyət”ə nisbətən, “hüquqi məhdudiyət” termini xüsusi və konkretidir.

Hüquqi məhdudiyətlər – subyektlərin hərəkət etməsi üçün hüquqda təyin olunmuş sərhədlərdir.

Hüquqların (azadlığın) məhdudlaşdırılması əksər alimlərin fikrinə görə fərdin azadlığının müəyyən edilmiş hüdududur.

Elmi ədəbiyyatda məhdudiyətlərin məqsədləri müxtəlif cür müəyyən edilir:

1) ictimai maraqları müdafiə etmək məqsədi ilə qanunazidd hərəkətlərin qarşısının alınması;

2) Cəmiyyət üçün təhlükəli olan hər bir hərəkətin qadağan edilməsi;

3) hüququ realizə edənin özbaşınalığından digər insanların hüquq və azadlıqlarının (maraqlarının) və cəmiyyətin mənafeyinin müdafiəsi;

4) digər insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət zərurəti, cəmiyyət və dövlətin normal fəaliyyətinin təmini;

5) stabilliyin qorunması, şəxsi təhlükəsizliyin, cəmiyyət və dövlətin xarici və daxili təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli şəraitin yaradılması və mülkiyyətlərin bütün növlərinin mühafizəsi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

24 dekabr 2002-ci il tarixdə qəbul olunan “Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Konstitusiya Qanununun heç bir müddəəsi dövlət orqanları, təşkilatlar və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkətlər üçün hüquqi əsas yaradan müddəə kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz.

Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üsulları (formaları) müxtəlif ola bilər:

1) hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi yolunda müəyyən qadağaların edilməsi, yəni davranış sərhədlərinin qoyulması (nisbi qadağa);

2) bütövlükdə hüququn reallaşdırılmasına qadağa (mütləq qadağa);

3) səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqa (azadlığa) müdaxiləsi (dövlət orqanlarının fəal hərəkəti və şəxsiyyətin passiv davranış ilə xarakterizə edilir);

4) vəzifələr (borc);

5) məsuliyyət.

Sonuncu bəndlərə gəldikdə isə hüquqi vəzifə və hüquqi məsuliyyət hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının forması kimi tanınması haqqında fikir elmi ədəbiyyatda kifayət qədər geniş yayılmışdır. Məsələn, vergi ödəmək vəzifəsi (Konstitusiyanın 73-cü maddəsi) mülkiyyət hüququnu məhdudlaşdırır, müddətli hərbi xidmət keçmək vəzifəsi (borcu) (Konstitusiyanın 76-cı maddəsi) hərəkət azadlığı hüquqlarını məhdudlaşdırır.

Beləliklə, konstitusion normaların təhlili hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün ümumi (fəlsəfi-hüquqi) əsasları qeyd etməyi mkan verir.

Fikrimizcə, fəlsəfi-hüquqi baxımdan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının ümumi əsaslarını şəxsiyyətin azadlığının siyasi-hüquqi konsepsiyası ilə şərtləndirilmiş səbəblər kimi müəyyən etmək olarki, bunlar da Konstitusiyada və digər aktlarda insan hüquqlarının (azadlıqlarının) reallaşdırılması hüdudlarının təsbit olunmasını müəyyən edir və şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin maraqları arasında zəruri tarazlığa riayət olunmasını təmin edirlər. 24 dekabr 2002-ci iltarıxdə qəbul olunan “Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiyaya Qanununa əsasən insan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiyaya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənasib olmalıdır. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər İnsanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı:

1. Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci, 51-ci, 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri üçün, sağlamlığın və mənəviyyətin, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin

qarşısının alınması məqsədi ilə Konstitusiyanın 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı, həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması üçün;

2. Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ, həmçinin ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün;

3. Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ, həmçinin ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün, Konstitusiyanın 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün;

4. Konstitusiyanın 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 50-ci maddəsində göstərilən məlumat azadlığı, həmçinin dövlətin ərazi bütövlüyü mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədi ilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün;

5. Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ sağlamlığın və ya mənəviyyətin və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Bələliklə, əsasları iki qrupa bölmək olar:

1. İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, yəni, fərdi (özəl) maraqların müdafiəsi;

2. Dövlət və cəmiyyətin maraqlarının müdafiəsi, yəni cəmiyyətin mövcudluğu və inkişafı üçün şərt və zəmanət kimi çıxış edən, dövlət tərəfindən tanınmış və hüquqla təmin olunmuş maraqların müdafiəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, insan və dövlətin maraqları arasında sərt, keçilməz sərhəd yoxdur və bəzən, ayrı-ayrı məhdudiyətlərin qoyulması ilə dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyətin maraqları üst-üstə düşür. Məsələn, cinayətin törədilməsi ehtimalı ilə əlaqədar insanın azadlığının məhdudlaşdırılması həm zərərçəkmişin, həm də dövlətin maraqlarına xidmət edir (cinayət açılarkən şübhəli şəxs maneçilik yarada bilmir).

Şəxsin insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququ vardır.

Hər kəs onun hüquqlarını və azadlıqlarını pozan və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6-cı və 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının normativ qərarlarından və bələdiyyələrin normativ aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə pozulmuş hüquq və azadlıqlarına dair şikayət verə bilər. Həmçinin, məhkəmələrin Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının prinsipləri

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının konstitusion tənzimində əsas məsələlərdən biri həmin hüquqların məhdudlaşdırılması prinsipləridir. Məhz konstitusion-hüquqi normalar məhdudiyət ölçülərinin tətbiqini müəyyən edən əsas müddəaları təsbit edirlər. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasında “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi” haqqında 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanunu).

İnsan hüquqlarının məhdudluğu prinsipləri barədə elmi ədəbiyyatda vahid fikir yoxdur. Bəzi müəlliflər onları hüquq və azadlıqların məhdudluğu hüdudları və əsaslarına aid edir, bunlar da konstitusion hüquq və azadlıqların qanunsuz məhdudlaşdırılmasının qadağan edilməsi prinsiplərinə daxildir və digərləri isə bu prinsipləri şərt və hüquqların məhdudlaşdırılması qaydası adlandırırlar.

Hüquqi ədəbiyyatda “insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması prinsipləri” termininə tez-tez rast gəlmək olar. Bəllidir ki, bu, xarici tədqiqatlarda və insan hüquqlarının təmininə nəzarət sahəsindəki beynəlxalq orqanların fəaliyyətində “prinsip” kateqoriyasının istifadə edilməsi ilə bağlıdır.

“Prinsip” termininin istifadəsi məqsəduyğunluğunu “meyarlar”, “əsaslar”, “qaydalar” və “prinsiplər” anlayışlarının leksik təhlili də təsdiq edir. “Meyarlar” kateqoriyası hadisənin qiymətləndirilməsinə, “əsaslar”- ilkin, başlıca təməllərin təsvirinə, “qaydalar” – hadisələrin ardıcılığını müəyyən edən tələblərə daha çox aiddir. Prinsiplər isə hər hansı nəzəri proqramın ilkin müddəalarını özündə cəmləşdirir və insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında tətbiq olunan mövqelərin mənasını daha dolğun açıqlayır. Şübhəsiz ki, prinsiplərə riayət etmə eyni zamanda məhdudlaşdırma tədbirlərinin mümkünlüyü meyarıdır. Lakin, “meyarlar” anlayışı özündə bir sıra digər subprinsipləri birləşdirən mürəkkəb prinsip tərkiblərini bütün dolğunluğu ilə açıqlamır.

“Əsaslar” termini – mövcud mexanizmin təsvir edilməsi üçün həddən artıq geniş olduğu halda, insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması məsələsində yalnız insan hüquqlarının məhdudluğu prinsiplərini deyil, həm də məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqinin nəzəri əsaslandırılmasını da əhatə edəcəkdir. “Qaydalar” kateqoriyasının istifadəsinin çatışmazlığı həmin anlayışın həddən artıq tətbiqi xarakterli olmasındadır.

Beləliklə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması prinsipləri dedikdə, məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqini müəyyənləşdirən əsas başlanğıc müddəaları başa düşmək lazımdır. Məhdudlaşdırma prinsiplərinin istifadəsi hüquqların məhdudluğu hüdudlarını, həmçinin dövlət üçün hüquq və

azadlıqların məhdudlaşdırılması sərhədlərini müəyyən etməyə imkan verir.

“İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə” də (maddə29), “Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” da (maddə19), “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası” nda (maddə11, 2-cihissə) və digər beynəlxalq hüquqi aktlarda, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, “İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununda aşağıdakı prinsiplər təsbit olunmuşdur:

1) **İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət və təminatı prinsipi.** Konstitusiyaya uyğun olaraq, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir (maddə12, 1-ci hissə), onları gözləmək və qorumaq isə dövlət hakimiyyəti orqanlarının borcudur. (maddə71, 1-ci hissə).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsip ümumdür və dövlətin xüsusi hüquqi rejimləri dövründə də öz qüvvəsini saxlamış olur.

2) **Zərurət prinsipi.** “Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 19-cu maddəsinin 3-cü bəndində qeyd olunub ki, bu hüquqlardan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət yaradır. Deməli, bu qanunla təyin olunan məhdudiyətlərlə müşayiət oluna bilər:

a) digər şəxslərin hüquq və nüfuzuna hörmət üçün zəruridir;

b) dövlət təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhəlinin sağlamlığı və ya mənəviyyatını mühafizə etmək üçün lazımdır.

3) Məhdudiyətlərin hüquqi formada təsbit olunması prinsipi. “İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 3. 1. maddəsinə görə hüquq və azadlıqlar yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər;

4) **Proporsionallıq prinsipi.** İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqları yalnız göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün lazım gələnlə ölçüdə məhdudlaşdırıla bilər. Bu halda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində, 28-ci maddəsinin 1-ci hissəsində, 46-cı maddəsinin 3-cü hissəsində, 63-cü maddəsində,

64-cü maddəsində və 71-ci maddəsinin 8-ci hissəsində təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırmaq qadağandır. Beləliklə, hüququn (azadlığın) məhdudlaşdırılması əsaslandırılmış, zəruri və mütənəsb olmalıdır;

5) **Məhdudiyətlərin bərabərliyi prinsipinə riayət prinsipi.** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə uyğun olaraq, dövlət insan və vətəndaşın cinsi, irqi, milliyəti, dili, mənşəyi, əmlak və vəzifə mövqeyindən, dinə münasibəti, əqidəsi və ictimai biliklərə mənsubiyyətindən, həmçinin digər amillərdən asılı olmayaraq, hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə zəmanət verir. Bu normaya görə, əgər məhdudiyətlər varsa, deməli onlar göstərilən əlamətlərdən asılı olmayaraq hər kəs üçün bərabərdir, yəni hər kəs bərabər ölçüdə azadlıqla təmin olunur. Həmin maddənin 3-cü hissəsinə uyğun olaraq, sosial, irqi, milli, dil və ya dini mənsubiyyətinə görə vətəndaş hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağan edilir.

6) Qanunverici tərəfindən təyin olunan məhdudiyətlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğu prinsipi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə uyğun olaraq, əsas qanunda təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar beynəlxalq sazişlərə uyğun şəkildə tətbiq edilir.

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında polisə səlahiyyətləri.

Tarixən hər bir cəmiyyətin ən böyük problemlərindən biri xarici təhlükəsizlikdən daha çox daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi olmuşdur. Çünki, zəruri hallarda xalq vahid ideya ətrafında birləşərək xarici düşmənlərə qarşı vahid güc nümayiş etdirə bilsə də, daxili çəşqinlik, xaos və iğtişaşlar qarşısında aciz qalmışdır. Belə hallarda dövlətin və xalqın ümid və sığınacaq yeri təbii ki, polis və belə təyinatlı digər strukturlar olur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, polis nəinki cəmiyyətin mühafizəçisi, həm də onun mövcudluğu əsasıdır. Üzərinə düşən bu məsuliyyətin, etimadın doğruldulmasını təmin etmək və öz funksional vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmək üçün dövlət konstitusiya və qanunlarla daxili işlər orqanlarına böyük səlahiyyətlər vermişdir.

Səlahiyyət polis əməkdaşını digər insanlardan fərqləndirən xüsusi imkanlardır. Daxili işlər orqanları pozitiv hüquqla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırırlar. Lakin, bu imkan hüdudsuz və şəxsi iradəyə əsaslanan realizə mexanizminə malik deyildir. Hər bir səlahiyyət müəyyən çərçivədə və qanunla müəyyənlanmış hallarda həyata keçirilməlidir. Polis öz funksional vəzifələrini həyata keçirərkən fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda və müvafiq qaydada yol verə bilər. Bu zaman polis əməkdaşı məhdudlaşdırmanın əsaslarını və səbəblərini, habelə bununla əlaqədar həmin şəxsin hüquq və vəzifələrini ona izah etməlidir.

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması.

Azadlıq hüququ cəmiyyətin sosial-iqtisadi əsasları ilə müəyyən edilən, başqalarının və cəmiyyətin azadlığını pozmamalı şərtilə sosial normalar çərçivəsində vətəndaşların öz arzularına və iradəsinə görə davranmaq imkanlarıdır. Azadlıq insanların təbii vəziyyəti olub, bu və ya digər hərəkəti etmək sahəsində imkanlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (maddə 28) hər kəsin azadlıq hüququ təsbit edilmişdir. Daha sonra Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin II hissəsində göstərilmişdir ki, “Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada *tutulma, həbsəalma və azadlıqdan mərhum etmə* yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər”.

Milli qanunvericiliklə yanaşı azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının beynəlxalq standartları da eyni mövqedən çıxış edərək, *həbs, saxlama*, yaxud azadlıqdan mərhum etmənin yalnız qanunun müddəalarına uyğun surətdə və səlahiyyətli vəzifəli şəxslər, yaxud bu məqsədlə səlahiyyət verilmiş şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü təsbit etmişdir (Hər hansı formada həbs və ya azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin müdafiəsinin Başlıca Prinsipləri .9 dekabr 1988-ci).

Azərbaycan Respublikasında “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi” haqqında 24

dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanuna əsasən şəxsin tutulmasına, həbsə alınmasına və ya azadlıqdan məhrum edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər:

Aşağıdakı hallardan başqa və aşağıdakılardan fərqli qaydada heç kəs tutula, həbsə alına və ya başqa formada azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

1. Şəxsin səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra azadlıqdan məhrum edilməsi;

2. Şəxsin məhkəmənin qanuni qərarına əməl etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulan hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

3. Şəxsin cinayət törətmiş olduğuna əsaslı şübhələr olduqda və ya onun hüquq pozuntusu törətməsinin və yaxud bu əməli törətdikdən sonra qaçıb gizlənməsinin qarşısını almağa əsaslı zərurət olduqda, səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi məqsədi ilə onun qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

4. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyəvi nəzarət məqsədi ilə qanuni qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi və ya səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi üçün qanuni tutulması;

5. Yoluxucu xəstəlikləri yaymasının qarşısını almaq məqsədi ilə şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizm və narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin və ya avaralıqla məşğul olanların qanuni tutulması;

6. Şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi, yaxud barəsində məcburi çıxarılma və ya ekstradisiya tədbirləri görülməmiş şəxsin qanuni tutulması və ya həbs edilməsi.

Bu Qanunun 4. 1-ci maddəsinə uyğun tutulmuş və ya həbs olunmuş hər bir şəxs dərhal, işə baxmaq və ya məhkəməyə qədər azad etmək səlahiyyətinə malik olan hakimlərin yanına gətirilir. Həmin şəxs qanunla müəyyən edilmiş müddətdə məhkəmə araşdırmasının aparılması və ya məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququna malikdir. Tutulma və ya həbsə alma nəticəsində azadlıqdan məhrum olunan hər bir şəxs məhkəmə araşdırmasının

aparılması hüququna malikdir və bu zaman məhkəmə, təxirə-salmadan onun tutulmasının qanuniliyi məsələsini həll edir və əgər o, qanunsuz tutulubsa, onun azad olunması haqqında qərar çıxarır.

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs onun məhkəməyə gələcə-yinə təminat verilməsi şərti ilə məhkəməyə qədər azad edilə bilər.

Bu Qanunun 4. 1-ci maddəsinin göstərişlərinə zidd olaraq tutulan və ya həbs olunan hər bir şəxsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ vardır.

Heç kəs yalnız hansısa mülki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə qadir olmadığına görə tutula, həbsə alına və ya azad-lıqdan məhrum edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərin azadlıq hüququ ilə bağlı müddə-lərini əsas prinsip kimi qəbul edən “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun 21-ci maddəsində polis əməkdaşının azadlıq hüququnun məhdudlaşdırma imkanına (məhkəmənin qəra-rı ilə) malik olduğu aşağıdakı ihallar öz əksini tapmışdır:

1. Cinayət və inzibati hüquqpozma törədilməsində şübhəli olduqda, yalnız cinayət və ya inzibati hüquqpozma törədilməsinə görə həbs olduqda;

2. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxs üzərində tərbiyəvi nəzarət həyata keçirildikdə və ya səlahiyyətli orqana gətirildikdə;

3. Yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısı alındıqda, habelə ruhi xəstələr, alkaqoliklər, narkomanlar və avaralıqla məş-ğul olanlar barədə;

4. Şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısı alındıqda və ya şəxs ölkədən çıxarıldıqda, yaxud başqa dövlətə verildikdə;

5. Təqsirləndirilən şəxsin, cavabdehin, şahidin məhkəmə iclasına gəlməsini təmin etdikdə, atalığın müəyyənləşdirilməsi üçün test keçirildikdə, psixi müayinə aparıldıqda və ya hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsi (müqavilə öhdəlikləri istisna olmaqla) təmin edildikdə.

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına məhkəmə qərarı olmadan təxirə salınmaz tədbir kimi yalnız aşağıdakı hal-larda yol verilir:

1. Şəxs cinayət və ya inzibati xəta törədərkən, yaxud törətdikdən bilavasitə sonra yaxalandıqda;

2. Hadisəni bilavasitə görənlər, o cümlədən zərər çəkmiş xəta törədəni göstərdikdə;

3. Şübhə edilən şəxsdə və ya onun paltarlarında, ona məxsus digər əsaslarda və ya mənzilində cinayətin və ya inzibati xətanın izləri tapıldıqda.

Hər bir halda azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müəyyən müddət çərçivəsində həyata keçirilir və bu müddətlər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə aşağıdakı həddə təsbit edilmişdir:

1. İnzibati xətanın törədilməsinə görə 3 saat (qanunla müəyyən edilmiş müstəsna hallarda 48 saat və 3 gün);

2. Cinayət törətməkdə şübhəli şəxs qismində tutulduqda 48 saat (fakt üzrə cinayət işi başlanmayıbsa 24 saat).

Mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması:

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 12-ci maddəsində deyilir:

“Heç kim şəxsi ailə həyatına müdaxiləyə, ailənin toxunulmazlığına, məktublaşmasının gizliliyinə, şərəf və nüfuzuna özbaşına qəsdə məruz qala bilməz”.

Bundan başqa həmin Bəyannamənin 29-cu maddəsinə görə hər bir şəxs öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirərkən yalnız elə məhdudiyyətlərə məruz qala bilər ki, onlar qanun tərəfindən digərlərinin hüquq və azadlıqlarının tanınması və hörmət olunmasının təmin edilməsi və demokratik cəmiyyətin əxlaqı, ictimai asayiş və ümumi rifah tələblərini yerinə yetirmək məqsədilə təyin edilmiş olsun.

Şəxsin mənzil toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsinin beynəlxalq hüquqi standartlarını əsas götürən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi konstitusion səviyyədə bu insan hüququnu təsbit etmişdir:

“Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və məhkəmə qərarı istisna olmaqla mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz”. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 33).

Konstitusion hüquqlardan biri olan mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması polisə əlahiddə səlahiyyətlərindən biri olub, “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 24 və 25-ci maddələrinə müvafiq qaydada həyata keçirilir. Belə ki, həmin qanuna görə polis əməkdaşı tərəfindən hər hansı şəxsin mənzilə toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasına və mənzilə orada yaşayanların iradəsi ziddinə daxil olmasına qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yalnız aşağıdakı iki halda yol verilir:

1. Hakimin qərarı olduqda;

2. Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması və yaxud ağır cinayətlərin, bədbəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin, epidemiyaların və epizootiyaların qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirildikdə.

Hakimin qərarı olmadan polis əməkdaşı mənzilə orada yaşayanların iradəsi ziddinə aşağıda göstərilən əsasların birinin olduğu barədə dəqiq məlumatı və ya əsaslı şübhələri olduğu halda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada daxil ola bilər:

1. Mənzildə şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlər və ya xüsusi - təhlükəli dövlət cinayətinin törədilməsi;

2. Cinayət törətmiş, həbsdən və ya cəzaçəkmə müəssisələrindən qaçmış şəxsin həmin mənzildə gizlənməsi;

3. Cinayət törətmiş şəxsin bilavasitə “isti izlərlə” təqib edilməsi;

4. Mənzildə insan meyitinin olması;

5. Mənzildə insan həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükənin olması, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilən əxlaqsız hərəkətlərin edilməsi.

Polis əməkdaşlarının yuxarıda göstərilən hallardan başqa, hər hansı halı zəruri hesab edərək mənzilə toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması qadağandır (Azərbaycan Respublikasının “Polis haqqında” Qanunu, maddə 24).

Dövlətin əsas vəzifəsi odur ki, vətəndaşlara öz konstitutsion hüquq və azadlıqlarından istifadə etmək üçün real imkanlarla təmin edən hüquqi mexanizmlər müəyyən etməklə onların effektiv fəaliyyətini təmin edərək, qanunlar ilə onların bu hüquq və azadlıqlardan sərbəst istifadə etmək imkanlarını pozan, məhdudlaşdıran və ya bundan məhrum edən hər hansı qəsdən etibarlı müdafiə etsin.

Beləliklə, fəlsəfi-hüquqi baxımdan insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının ümumi əsaslarını şəxsiyyətin azadlığının siyasi-hüquqi konsepsiyası ilə şərtləndirilmiş səbəblər kimi müəyyən etmək olar ki, bunlar da Konstitusiyada və digər aktlarda insan hüquqlarının (azadlıqlarının) reallaşdırılması həddlərinin təsbit olunmasını müəyyən edir və şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin maraqları arasında zəruri tarazlığa riayət olunmasını təmin edirlər. 24 dekabr 2002-ci il tarixdə qəbul olunan “Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiyaya Qanununa əsasən insan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiyaya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənasib olmalıdır. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Mövzu №10.
İnsan hüquq və azadlıqlarının
müdafiəsində qanunçuluğun təmini

Vaxt - 4 saat.

Mühazirə - 2 saat.

Seminar - 2 saat.

Mövzu üzrə kursant və dinləyicilər bilməlidirlər:

Qanunçuluğun definisiyasını;

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində qanunçuluğun təmini üsullarını;

Hüquqi dövlətdə qanunçuluq rejiminin təmini faktorlarını;

Qanunçuluğun hüquq subyektlərinə tələblərini;

Azərbaycan Respublikasında konstitusion qanunçuluğun mahiyyətini;

Qanunun digər normativ-hüquqi aktlardan üstünlüyünün mahiyyətini;

Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipinin mahiyyətini;

İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına zərər yetirməsinin yolverilməzliyinin vacibliyini;

Qanunçuluq və məqsədəuyğunluğun qarşı-qarşıya qoyulmasına yolverilməzliyi;

Qanunçuluğun ümumiliyi prinsipinin mahiyyətini;

Qanunçuluğun sosial differensiasiyasının mahiyyətini;

DİO-da qanunçuluğun tətbiqinin əsas məqsədini;

Elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda rast gəlinən qanunçuluğun hüquqi təminatının keyfiyyət tərkibi;

Qanunçuluğun təmin edilməsi ilə bağlı polis əməkdaşlarının məsuliyyətinin əsaslarını;

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində təsbit edilmiş İnsan və vətəndaşın konstitusion hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlərin anlayışı və növlərini;

Ayrı-ayrı hüquqları, sərbəst toplaşma azadlığını, əmək mühafizə qaydalarını pozma kimi xətalara görə inzibati məsuliyyətin əsaslarını;

Polis orqanlarında qanunların icrasına nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş formalarını;

DİN-in insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqla əlaqədar əsas vəzifələrini;

Qanunçuluğa məhkəmə nəzarətinin mahiyyətini;

Polis tərəfindən insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı prokuror nəzarətinin formalarını.

Kursant və dinləyicilər bacarmalıdırlar:

Demokratiya və qanunçuluğun nisbətini izah etməyi;

Konstitusion qanunçuluğu və qanunçuluğu fərqləndirməyi;

Qanunçuluq və hüquq qaydasının qorunmasında DİO-nun xüsusi rolunu izah etməyi;

Qanunçuluğun subyektlərini və onlara olan tələbləri göstərməyi;

Qanunçuluğun dövlət, cəmiyyət və fərdlər üçün əhəmiyyətini izah etməyi.

Kursant və dinləyicilər yiyələnəməlidirlər.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində qanunçuluğun təmininin hüquqi dövlətlə mahiyyət əlaqəsini göstərmək bacarığına;

Hüquq münasibətlərinin subyektii olaraq qanunçuluqla bağlı DİO əməkdaşlarına olan tələbləri düzgün izah etmək bacarığına;

Dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində cəmiyyətimizdə qanunçuluğun təmini sahəsində yaranmış mənfi hallar və onların aradan qaldırılması ilə bağlı həyata keçirilmiş islahatlar haqqında biliklərə;

Konstitusiya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan hüquq-pozmaların xüsusi ictimai təhlükəliliyi barədə biliklərə;

Qanunçuluğun təmini və hüquq pozuntularına qarşı Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə həyata keçirilmiş tədbirlər (maddi, siyasi, sosial, və. s) barədə məlumatlara.

Müzakirəyə çıxarılan suallar.

1. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində qanunçuluğun təmini üsulları.

2. İnsan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına görə polis əməkdaşlarının məsuliyyəti.

Təcrübi tapşırıqlar:

1. Qeyd olunan hüquqların pozulmasına görə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hüquq normasını və həmin əmələ görə cəzanı göstərməklə cədvəli doldurun.

Hüquqa zidd əməlin adı.	Hüquq norması (AR. CM maddə..., AR. İXM maddə..., AR MM maddə....)	Hüquqpozmağa görə məsuliyyət nəzərdə tutan normanın sanksiya hissəsi
Bərabərlik hüququnu pozma		
Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma		
Mənzil toxunulmazlığını pozma		
Seçki hüquqlarının realizəsini hər hansı formada pozma		
Dini ayinləri icra etməyə maneə olma		

2. Konstitusion qanunçuluqla, qanunçuluğun fərqlinin izahını dəftərinizdə qeyd edin.

3. Qanunçuluğun və hüquq qaydasının qorunmasında DİO-nun rolu haqqında elektron formada təqdimat hazırlayıb seminar dərində nümayiş etdirin.

Özünü yoxlama sualları:

1. İnsan hüquqlarının müdafiəsində qanunçuluğun təmini üsulları.

2. Qanunçuluğun hüquq münasibətlərinin subyektlərindən tələbi.

3. İnsan hüquqlarının pozulmasına görə polisın məsuliyyətini əsasları.

4. Polis orqanlarında qanunların icrasına nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş formaları.

Yazılı tapşırıq:

1. "DİO-da qanunçuluğun tətbiqinin əsas məqsədi" mövzusunda referat hazırlamaq.

2. "Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etdikdən sonra hüquq qaydasının və qanunçuluğun təmini ilə bağlı qanunvericilik sahəsində həyata keçirilmiş islahatlar" mövzusunda sərbəst iş hazırlayıb təqdim etmək.

Terminoloji tapşırıq:

Definisiya, differensasiya, protest, adekvat, preventiv, operativ, sosial-neqativ, humanizm, siyasi rejim.

Mövzu üzrə sualların izahı.

1. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində qanunçuluğun təmini üsulları.

Müasir hüquq nəzəriyyəsində qanunçuluq dövlət və ictimai həyatın təşkili prinsipi, dövlət idarəetmə metodu və hüquq münasibətlərinin bütün subyektləri tərəfindən qanunların dəqiq və dönmədən icrasını təmin edən xüsusi rejim mənalarında izah olunur. Qanunçuluğun anlayışına dair mövcud olan fikir plüralizmi heç də ziddiyyətli deyil, əksinə bu cür baxışlar bir-

birini tamamlayır və qanunçuluq kimi bütöv bir hüquqi hadisəni formalaşdırır.

Qanunçuluğun tərifinə dair müxtəlif baxışların olmasına baxmayaraq praktiki olaraq onların hər birində qanunçuluğun mahiyyətini təşkil edən ictimai münasibətlərin bütün iştirakçıları tərəfindən hüquq normalarının göstərişlərinə ciddi sürətdə əməl etmək tələbi dayanır.

Bununla yanaşı hüququn realizəsi, hüquqi göstərişlərin həyata keçirilməsi heç də formal tələb olmayıb, cəmiyyətin və dövlətin normal fəaliyyətinin, ictimai qaydanın, hüquq qaydasının və dövlət intizamının təmin olunmasının əsas amili kimi çıxış edir. Yalnız möhkəm qanunçuluq şəraitində ictimai və dövlət həyatında ədalətlik, humanistlik və azadlıq ideyaları bərqərar oluna bilər.

Bu kontekstdə geniş sosial-siyasi anlamda qanunçuluq ictimai-ciyasi həyatın rejimi hesab oluna bilər. Bu elə bir rejimdir ki, burada hüquq subyektlərinin fəaliyyəti qanuna əsaslanır və hüququn ədalətlik, humanistlik, azadlıq və məsuliyyət ideyaları şəxsi maraqlardan üstün dayanır.

Qanunçuluq elə bir mənəvi-siyasi mühitdir ki, hüquqi tələblərin yerinə yetirilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının reallığı və toxunulmazlığı, cəmiyyətin, vətəndaşların həyat tərzinin əsasını təşkil edir.

Beləliklə, hüquqi dövlətdə qanunçuluq rejimi bir-birini tamamlayan iki əsas faktoru ehtiva edir:

1) ictimai inkişafın tələblərinə cavab verən təkmil qanunvericiliyin mövcudluğu;

2) qanun və qanunqüvvəli aktların göstərişlərinin tam və qeyd-şərtsiz həyata keçirilməsi.

Qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi nəzəriyyəsi və praktikasını üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də qanunçuluğun tələbləri və prinsipləri suallarının aydınlaşdırılmasıdır.

“Qanunçuluğun tələbləri” termininə son vaxtlar elmi-hüquqi ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəlinir. Bu tələblərin məzmununa cəmiyyətin hüquqi həyatının elə bir prinsiplial müddəaları daxil

edilir ki, onlarsız real qanunçuluğun mövcudluğu qeyri – mümkündür.

Əsas etibarilə qanunçuluğun tələbləri və hüququn prinsipləri üst-üstə düşür. Belə ki, onların realizəsi ictimai tənzimləmənin optimal rejimini yaradır. Buna baxmayaraq, bu terminləri də eyniləşdirmək olmaz. Qanunçuluğun tələbləri hüququn ümumi prinsiplərinin (ədalətlik, humanizm, bərabərlik və s.) həyata keçirilməsi üçün yalnız hüquqi vasitə kimi çıxış edir. Eyni zamanda xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, qanunçuluğun özü də hüququn əsas prinsiplərindən biridir.

Qanunçuluq hüquq münasibətlərinin subyektlərindən aşağıdakıları tələb edir :

1. İctimai və dövlət həyatında hüququn aliliyi ideyasını təmin etmək. Qanunçuluq rejimində ictimai münasibətlərin nizamlanmasında əsas rol hüquqa məxsusdur. Burada sosial tənzimləmənin əsasında şəxsi, ideoloji, siyasi və s. oxşar motivlər yox, məhz hüquq dayanır. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, bütün münasibətlər hüquqi təsirə məruz qalmalıdır. Demokratik, hüquqi dövlətdə yalnız obyektiv zərurət olduğu halda ictimai münasibətlərin hüquqi tənziminə üstünlük verilir.

Bəzən müəlliflər qanunçuluğun mahiyyətini hüququn subyektləri tərəfindən yalnız qanunlarda göstərilən tələblərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Əslində isə bu cür fikirlə tam şəkildə razılaşmaq olmaz. Çünki belə bir mövqeyin qəbul edilməsi qanunçuluğun definisiyasından qanuntabeli normativ-hüquqi aktlara əməl etmənin vacibliyinin çıxarılması mənasını verə bilərdi ki, bu da son nəticədə labüd olaraq ölkədə qanunçuluq rejiminin zəifləməsinə gətirib çıxarardı. Hüququn aliliyi ideyası həm qanunların, həm də qanuntabeli normativ-hüquqi aktların təmin olunmasının zəruriliyini ehtiva edir.

Lakin, ictimai həyatın bütün sahələrində hüququn aliliyi barədə danışarkən unutmamaq lazımdır ki, nəzəri kontekstdə qanun, normativ-hüquqi akt və hüquq anlayışları üst-üstə düşür.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vurğulanır ki, normativ-hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmalıdır. Yalnız bu halda möhkəm qanunçuluq

rejimindən söhbət gedə bilər. Ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatların, hüquqyaratma fəaliyyətinin əsasında da elə məhz bu ideyalar dayanır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi hüququn demokratik prinsipləri, ümumbəşəri dəyərlər əsasında formalaşır. Bu da öz növbəsində ölkəmizdə qanunçuluğun daha da möhkəmləndirilməsi üçün yaxşı zəmin yaradır.

2. Qanunun digər normativ-hüquqi aktlara nisbətən üstünlüyü.

Hüquqi dövlətdə qanun ali hüquqi qüvvəyə malikdir və ictimai münasibətlərin tənzimində əsas rol oynayır. O münasibətlər ki, obyektiv olaraq hüququn təsir dairəsinə daxil edilir, adətən qanunla tənzimlənir. Qanunqüvvəli hüquqi aktlar isə yalnız həmin münasibətlər qanunla tənzimlənmədiyi hallarda qəbul olunur (qanun əsasında və qanunla müəyyən olunmuş formada).

Qanun - xalqın iradəsini, vətəndaş cəmiyyətinin maraqlarını ifadə edən, ali hüquqi qüvvəyə malik olan, səlahiyyətli dövlət orqanının hüquqyaratma aktıdır. Buna görə qanunçuluq ilk növbədə qanunların aliliyi ideyası ilə əlaqələndirilir. Bu kontekstdə qanunun tələblərinə zidd olan istənilən hüquqyaratma və hüquqtəbiiyyət aktlarının qəbulu qanunçuluğun pozulması kimi qiymətləndirilir. Bütün normativ-hüquqi aktlar qanunla müəyyən olunmuş qaydada və formada qəbul olunmalıdır. Yalnız bu zaman həmin hüquqi aktlar xalqın iradəsini, cəmiyyətin mənafeyini, hüququn əsas prinsiplərini ifadə edə və ölkədə möhkəm qanunçuluq rejimini təmin edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan qanun Konstitusiyadır. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında qanunçuluğunun məzmununa onun mühüm elementi kimi konstitusiya qanunçuluğu anlayışının da daxil edilməsi xüsusi önəm kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya qanunçuluğu aşağıdakıları ehtiva edir:

➤ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xalqımızın iradəsini, mənafeyini ifadə edir, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanır, insan hüquqlarının və hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin təmin

edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edir. Dövlətimizin əsas qanunu ölkədə demokratik siyasi rejim formasını, siyasi, iqtisadi plüralizm, hakimiyyətlər bölgüsü, yerli özünüidarəetmə və s. ümumbəşəri dəyərləri özündə inteqrasiya edir;

➤ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası normativ-hüquqi aktlar sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Ölkəmizdə həyata keçirilən hüquqyaratma və hüquqtətbiqetmə prosesi Konstitusiyaya tam uyğun olmalıdır;

➤ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir;

➤ Dövlətimizdə konstitusiya qanunçuluğunu təmin etmək məqsədi ilə xüsusi Konstitusiya məhkəməsi nəzarəti mexanizmi təsis olunur;

3. Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi.

Cəmiyyətdə möhkəm və səmərəli qanunçuluq rejimi yalnız bütün şəxslərin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi şəraitində yarana bilər.

Bir tərəfdən hüququn bütün subyektləri üzərinə düşən vəzifələri böyük məsuliyyətlə yerinə yetirməli, qanunun tələblərinə ciddi əməl etməli, digər tərəfindən isə dövlət onların hüquq və qanuni maraqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri şərait yaratmalıdır.

Qanun və məhkəmə qarşısında bütün şəxslərin bərabərliyi tələbinə görə, qanun və onun göstərişləri eyni dərəcədə hamı üçün məcburidir, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir və hakimlər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar.

4. İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına zərər yetirə bilməz.

Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu şəraitində bu tələb prinsiplial əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir şəxsin azadlığı digərinin azadlığına zərər vurmaq yolu ilə realizə oluna bilməz. Əgər sərbəst toplaşmaq azadlığını həyata keçirən şəxslər başqalarının konstitusiya hüquqlarını pozursa, deməli onlar qanunçuluğun tələblərini də pozurlar. Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasında qeyd olunur ki, hər bir şəxs başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməlidir.

5. Qanunçuluğun və məqsədəuyğunluğun qarşı-qarşıya qoyulmasının yolverilməzliyi.

Nə üçün qanunçuluğun və məqsədəuyğunluğun qarşı-qarşıya qoyulması yolverilməzdir?

İlk növbədə ona görə ki, hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanan qanunun özü ən yüksək ictimai məqsədəuyğunluğu ilə fərqlənir və burada həm ictimai, həm də fərdi maraqlar maksimal dərəcədə nəzərə alınır.

Bu kontekstdə qanunçuluğun tələbinə müvafiq olaraq hüquqi dövlətdə hər bir halda qanuna əməl olunmalıdır. Məqsədəuyğunluq ideyası isə qanun əsasında və onun icrası prosesində realizə oluna bilər. Bu zaman qanun çərçivəsində elə bir tədbir görülməlidir ki, o yerli maraqları, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alaraq konkret hal üçün öz məqsədəuyğunluğu ilə seçilsin.

Əgər qanun ictimai inkişafın tələblərindən geri qalırsa, onda o müəyyən olunmuş qaydada dəyişdirilməlidir. Lakin nə qədər ki, qanun qüvvədədir, deməli onun göstərişləri də hamı üçün məcburidir. Köhnəlmiş qanun ləğv edilənə qədər heç bir kəs onu məqsədəuyğunsuzluq baxımından poza bilməz.

Hüquqtəbiqetmə subyektləri yalnız qanunverici orqan qarşısında köhnəlmiş qanunun ləğv edilməsi xahişi ilə çıxış edə bilər.

6. Qanunçuluğun ümumiliyi. Bu tələb qanunçuluğun şəxslərə görə qüvvəsini xarakterizə edir. Qanunçuluq ayrı-seçkiliyə yol vermir və onun tələbləri istisnasız hüququn bütün subyektlərinə aiddir.

Hüququn göstərişlərinə bütün vətəndaşlar və onların yaratdığı birliklər, siyasi partiyalar, vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları əməl etməlidirlər. Cəmiyyətdə elə bir təşkilat və yaxud insan ola bilməz ki, qanunçuluğun təsirindən kənarda qalsın.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda haqlı olaraq qeyd olunur ki, qanunçuluğun məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə onun subyektlərinin tərkibindən asılıdır. Alimlərin əksəriyyəti qanunçuluğun anlayışını ictimai münasibətlərin bütün iştirakçılarının, yəni dövlət

orqanları, vəzifəli şəxslər, ictimai təşkilatlar və vətəndaşların fəaliyyəti ilə bağlayırlar.

Lakin bu definisiyada vətəndaşları, bəzi hallarda isə ictimai təşkilatları istisna edən və bu tərkibi əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran təkliflər də səslənir. Hesab edirik ki, qanunçuluğun subyektiv tərkibindən kimlərsə çıxarılması həmin şəxslərdə hüquqi göstərişlərin icra edilməsinin qeyri-vacibliyi bərdə fikir yarada və son nəticədə qanunçuluq rejiminin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Qanunçuluğun subyektiv tərkibinin məhdudlaşdırılması onun ümumiliyinə, hüquqi göstərişlərin ümumməcburiliyinə, o cümlədən hər kəsin hüquq bərabərliyi ideyasına ziddir.

Müasir konsepsiyaya görə qanunçuluğun əksər tələbləri hər şeydən əvvəl dövlət hakimiyyəti orqanlarına ünvanlanır. Belə ki, hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin hüquqazidd fəaliyyəti qanunçuluğun əsaslarını sarsıdaraq şəxsiyyət və cəmiyyət üçün daha çox təhlükə doğurur. Lakin, əgər vətəndaşlar tərəfindən törədilən hüquqpozma halları kütləvi xarakter alarsa, onda cəmiyyətdə cinayətkarlığın səviyyəsi artar və bu da sözsüz ki, qanunçuluq rejiminin pozulmasına səbəb olar.

Bu sahədəki problemlərin aradan qaldırılması əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən edildi və bu məqsədlə ölkədə qanunçuluq rejiminin təmin olunmasında daxili işlər orqanlarının xüsusi rolunu nəzərə alaraq ilk növbədə bu orqanların daxilən təmizlənməsini, onların öz vəzifələrinin icrası ilə məşğul olaraq siyasi oyunlara qarışmamalarını vacib tələb kimi ortaya qoyuldu.

Ölkədə siyasi sabitlik yaradıldı, cinayətkarlığın artan dinamikasının qarşısı alındı, əməkdaşların cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təminində, daxili sabitliyin yaradılması sahəsində qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməsi nəticəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatı üçün yaxşı zəmin yaradıldı, qanunçuluq rejimi bərqərar oldu.

7. Hüquq pozuntularına qarşı səmərəli mübarizə.

Hüquqi dövlət hüquqpozuntularına qarşı səmərəli mübarizə aparmaq üçün zəruri maddi, siyasi, sosial və s. xarakterli tədbirlər həyata keçirir. Əhalinin yüksək maddi həyat şəraiti, etibarlı sosial müdafiəsi, ölkədə siyasi sabitlik, yüksək hüquq mədəniyyətinə malik olan ədalətli hüquq mühafizə orqanlarının mövcudluğu qanunçuluq rejiminin real əsasını təşkil edir.

Hüquq subyektlərinin, ölkə ərazisində yaşayan bütün insanların hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafələrinin bilavasitə müdafiəsi hüquq mühafizə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu işdə daxili işlər orqanlarının da üzərinə mühüm vəzifələr düşür.

Bu vəzifələri məzmun baxımından aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- cinayətin və digər hüquqpozumaların qarşısının alınması, baş vermiş cinayət hadisəsinin aşkara çıxarılması və onu törədən şəxsin müəyyənləşdirilməsi;

- cinayəti doğuran səbəblərin öyrənilməsi və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək;

- cinayət və digər hüquqpozumalar haqqında daxil olan ərizələrin və məlumatların qəbul edilməsini, qeydiyyatdan keçirilməsini və zəruri tədbirlərin görülməsini təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada cinayət işlərini başlamaq, təhqiqat və istintaq aparmaq;

- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək.

Demokratik, hüquqi dövlətdə qanunçuluğun təmin olunma səviyyəsini göstərən əsas vasitələrdən biri də cinayətkarlığın göstəricisidir. Hətta hüquq-mühafizə fəaliyyətində belə bir mövqə mövcuddur ki, cinayətlərin üstünün vaxtında, operativ açılması və onları törədən şəxslərin ədalət mühakiməsinə verilməsi nə qədər vacib olsa da, lakin görülməz zəruri preventiv tədbirlər nəticəsində bu sosial – neqativ təzahürlərin baş verməsindən əvvəl qarşısının alınması cəmiyyət üçün daha önəmlidir.

Təbii ki, nizam-intizam qanunçuluğu da ehtiva edir. Lakin bu kateqoriyalar nə qədər çox bir-birilə yaxın olsalar da, onları eyniləşdirmək olmaz. Qanunçuluq nizam-intizamın təməlidir, onsuz sonuncunu təsəvvür etmək belə qeyri mümkündür. Bu iki kateqoriya arasında ümumilik ondan ibarətdir ki, onların hər ikisi cəmiyyət üçün obyektiv zəruriliyə malikdir, bir çox hallarda eyni funksiyalar yerinə yetirirlər.

İntizamlı insan bir qayda olaraq yüksək düşüncəli, tərbiyəli, fəal, həm özünə, həm də digərlərinə qarşı tələbkar olan şəxsiyyətdir.

Daxili işlər orqanlarının xidməti intizamı-əməkdaşlar tərəfindən həvalə olunmuş vəzifələri nümunəvi yerinə yetirməkdən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, digər normativ-hüquqi aktların tələblərinə, öz rəhbərlərinin əmr və göstərişlərinə əməl etməkdən ibarətdir.

DİO-nun hər bir əməkdaşı etik normalara ciddi əməl etməli, İnsan hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı, başqalarını hüquq qaydasını pozmaqdan çəkindirməli, insan və vətəndaş hüquqlarını müdafiə etməli, səmimi və nəzakətli olmalı, daim peşəkarlıq səviyyəsini artırmalıdır.

Mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq qanunçuluq həyatda mexaniki, öz-özünə reallaşmır. Təcrübə göstərir ki, qanunçuluğu sadəcə bəyan etmək kifayət deyil. Həmçinin bu sosial dəyərin reallaşmasını, səmərəliliyini təmin edən etibarlı sosial mexanizmlərin təşkili də xüsusi önəm kəsb edir.

Hüquqi dövlətdə qanunçuluğun səmərəli təminat sistemi mövcuddur. Burada iqtisadi, siyasi, mənəvi və hüquqi təminatlar fərqləndirilir.

Hüquqi təminatlar qanunçuluğun hər cür pozulmasına yönələn əməllərin vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasına dair müvafiq dövlət orqanlarının xüsusi fəaliyyətidir. Onun həyata keçirilməsi ilə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları məşğul olur.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda qanunçuluğun hüquqi təminatının aşağıdakı keyfiyyət tərkibi müəyyən edilmişdir:

1. Cəmiyyətin inkişaf tendensiyası və qanunauyğunluqlarını əks etdirən hüquq normalarının tamlığı;

2. Hüquq pozuntularının vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasına yönəlmiş səmərəli tədbirlər;

3. Hüquq məsuliyyətinin tətbiqi və pozulmuş hüquq və vəzifələrin bərpa edilməsinə yönəlmiş tədbirlərin effektivliyi;

4. İctimai həyatın müxtəlif sahələrində qanunçuluğun təmin edilməsinə dair səlahiyyətli orqanların keyfiyyətli işi;

5. Hüquqi fəaliyyətin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi;

6. Ölkə əhalisinin yüksək hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti.

Daxili işlər orqanlarında yüksək nizam-intizama, mənəviyyata, əxlaqa, ailə tərbiyəsinə malik, vətəndaşlarla ünsiyyətdə nəzakətli və qayğıkeş olan əməkdaşların xidmət göstərməsi daim Daxili İşlər Nazirliyi rəhbərliyinin diqqət mərkəzindədir. Bu tələbkarlıq nəticəsində daxili işlər orqanlarında hər il nizam-intizamın daha da güclənməsi və intizam qaydasını pozan əməkdaşların sayının azalması müşahidə olunur.

İnsan hüquqlarının pozulmasına görə polis əməkdaşlarının məsuliyyəti.

Polisin insan hüquqlarının təmin edilməsi üsullarından biri də polis əməkdaşlarının məsuliyyətinin müəyyən edilməsidir. Polis əməkdaşları insan hüquqlarını, qanunçuluğu və hüquq qaydalarını pozduğuna görə, laqeydlik göstərdiyinə görə, həmçinin digər hüquqazidd əməllər törətdiyinə görə cinayət, inzibati və intizam məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

Polis əməkdaşlarının cinayət əməllərinə görə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə, inzibati xəta törətdiyinə görə inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə, qanunçuluğu və xidməti intizam qaydalarını pozduğuna görə isə Daxili İşlər Nazirliyinin 04.01.2002-ci il tarixli 6 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası daxili işlər orqanlarının İntizam Nizamnaməsi” ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Əməkdaşların cinayət və inzibati məsuliyyətə cəlb olunması onlar barədə intizam tədbirlərinin tətbiqini istisna etmir.

Xidməti və icra intizamı qaydalarını pozduqlarına, eləcə də polis əməkdaşının adına xələl gətirən hərəkətlərə yol verdiklərinə görə əməkdaşlara aşağıdakı intizam tənbehi tədbirləri tətbiq edilə bilər:

- 1) məzəmmət;
- 2) töhmət;
- 3) şiddətli töhmət;
- 4) xidməti vəzifəyə tam uyğun olmaması barədə xəbərdarlıq;
- 5) tutduğu vəzifədən aşağı vəzifəyə keçirmə;
- 6) xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması;
- 7) xidmətdən xaric edilmə.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilən polis əməkdaşlarına daxili işlər naziri tərəfindən “məzəmmət”, “töhmət” və “şiddətli töhmət” intizam tənbehi tədbirləri tətbiq oluna bilər. Tabelikdə olan polis əməkdaşlarına intizam tənbehi tədbirlərinin tətbiqi İntizam Nizamnaməsinin 1 sayılı əlavəsində müəyyən olunmuş səlahiyyət hüdudunda həyata keçirilir.

Polis əməkdaşları tərəfindən hər hansı şəxsin qanunsuz olaraq tutulması, saxlanması, barəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi, onun hüquqlarını məhdudlaşdıran digər prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi, inzibati həbs və ya cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq edilməsi nəticəsində həmin şəxsə vurulmuş ziyan ödənilməlidir və bu hüquqi əsasını “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” 29 dekabr 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda tapmışdır.

Daxili işlər orqanlarında qanunçuluğa və hüquq qaydalarına riayət edilməsinin vəziyyəti hər il DİN və onun müvafiq orqanları tərəfindən təhlil edilir.

Polis əməkdaşlarının yol verdikləri qanun pozuntuları əsasən cinayətlərin qeydiyyatdan gizlədilməsi, vətəndaşların polisə əsassız gətirilmələri və qanunsuz saxlanılmaları, süründürməçilik, zərurət olmadan fiziki qüvvə, xüsusi vasitə və odlu silahın tətbiq

edilməsi, qanunsuz axtarış aparılması, yoxlama materialının və rəsmi sənədlərin saxtalaşdırılması və s. olmuşdur.

Daxili işlər orqanları əməkdaşları qanunçuluğa və hüquq qaydalarına riayət etmədikləri, fiziki və hüquqi şəxslərin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin bərpa olunması üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada zəruri tədbirlər görmədikləri, həmçinin hüquqazidd əməllərə yol verdikləri halda barələrində müvafiq tədbirlər görülməsi üçün xidməti təhqiqlər aparılır.

Polisin fəaliyyətinə idarədaxili nəzarəti DİN tərəfindən həyata keçirilir. DİN xidmətdə polis əməkdaşlarının adına ləkə gətirən, davranış qaydalarına və əxlaq normalarına əməl etməyən, insan və vətəndaş hüquqlarının qorunması sahəsində qanun pozuntularına və nöqsanlara yol verən əməkdaşların müəyyən edilməsi sahəsində fəaliyyəti həyata keçirir.

DİN daxili işlər orqanlarında qanunçuluğa və xidməti vəzifənin icrası zamanı əməkdaşlar tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarına riayət edilməsinə nəzarəti həyata keçirən, qanunçuluğun pozulması halları, əməkdaşların qanunazidd hərəkətlərindən şikayətlər, ərizə və məlumatlar üzrə xidməti təhqiqlərin aparılması işini təşkil edən orqandır.

DİN öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Qanunlarını, digər qanunvericilik aktlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, DİN-in normativ-hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

DİN-in İnsan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqla əlaqədar əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

– DİO-da qanunçuluğa riayət edilməsinə daxili nəzarətin həyata keçirilməsi;

– DİO-nun əməkdaşları tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin bərpa olunması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi;

– DİO əməkdaşlarının xidmət apararkən etdiyi hüquqazidd və ya polisə ləkə gətirən ləyaqətsiz hərəkətlər üzrə daxili təhqiqlərin aparılması;

– DİO-nun əməkdaşları tərəfindən hazırlanan və ya törədilən vəzifə cinayətləri, xətaları və digər hüquqazidd əməllər üzrə istintaqa qədər xidməti yoxlamaların aparılması;

– DİN-in müvafiq strukturları tərəfindən aparılmış və aidiyyəti üzrə istintaq orqanlarına göndərilmiş yoxlama materialları üzrə müvafiq dövlət qurumları ilə qarşılıqlı əlaqələrin təşkili;

– DİO əməkdaşlarının hüquqazidd hərəkətləri barədə şikayətlərin təkrar yoxlanılmasının aparılması;

– şəxsi heyət tərəfindən törədilmiş hüquqpozmaların ümumiləşdirilməsinə və müvafiq təhlil əsasında DİO-da qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması, bu sahədə təşkilati-metodiki işin təmin edilməsi;

– həvalə edilmiş vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün zəruri informasiya bazasının yaradılması;

– DİO əməkdaşlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqlarının və mənafələrinin qorunmasının təmin edilməsi.

Vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafələrinin pozulması haqqında ərizə və şikayətlər üzrə polisin işi barədə ictimai rəyin öyrənilməsi yolları ilə həyata keçirir.

Nəzarət funksiyaları, həmçinin polisin işində qanunçuluğun vəziyyəti barədə DİO rəhbərlərinin dinlənilməsi ilə də həyata keçirilir. Dinlənilmə icra hakimiyyəti orqanlarına çağırılmaqla, həm kollektiv (müşavirələrdə, kollegiyalarda və s.), həm də fərdi qaydada həyata keçirilə bilər.

“Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, polis orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində məhkəmələr və prokurorluq orqanları həyata keçirirlər.

İdarəçilik sahəsində qanunçuluğa riayət edilməsi üzərində məhkəmə nəzarəti vətəndaşların qanunla qorunan hüquqlarının müdafiəsinin mühüm təminatlarından biridir. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmələrin fəaliyyəti yalnız ədalət mühakiməsinin və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və

qaydada məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir.

Məhkəmə nəzarəti, istintaq hərəkətlərinin məcburi aparıldığı, prosesual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edildiyi və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirildiyi yer üzrə səlahiyyəti daxilində müvafiq birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir (AR CPM, m. 442).

Əsas Qanunumuzun müddəalarına görə hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər. Konstitusiyanın digər müddəasına əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir.

Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalar qanunvericiliyinin prinsiplərindən biri qanunçuluqdur. AR İXM-in 6-cı maddəsində qanunçuluq prinsipinin mahiyyəti belə göstərilmişdir: “İnzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, məhkəmə və prokuror nəzarəti ilə və şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir”.

Polis orqanlarından daxil olmuş inzibati xətalar haqqında işlərə baxarkən məhkəmələr (hakimlər) toplanmış sübutların tamlığına və əsaslığına qiymət verir, polis əməkdaşlarının hərəkətlərinin qanuniliyini yoxlayır və vətəndaşın inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsinin qanunauyğunluğu barədə qərar qəbul edir. Əgər işə baxan zaman məhkəmə polis orqanının fəaliyyətində qanunçuluğu pozan hal aşkar edərsə, onda bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün təqdim olunmuş materialları polisə göndərir.

Məhkəmə AR İXM-in 436.1-ci maddəsinə görə inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protestə baxdıqda aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

- 1) qərarın dəyişdirilmədən saxlanması haqqında;
- 2) şikayətin və ya protestin təmin edilməməsi haqqında;

3) barəsində qərar qəbul edilmiş şəxsin vəziyyətini ağırlaşdırmadan və ya inzibati tənbehi daha ağır tənbeh növü ilə əvəz etmədən qərarın dəyişdirilməsi haqqında;

4) inzibati xəta az əhəmiyyətli olduqda daha yüngül inzibati tənbeh tətbiq etmə və ya inzibati məsuliyyətdən azad etmə (AR İXM, m. 21) və inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı rədd edən hallarda (AR İXM, m. 367) qərarın ləğv edilməsi və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında;

5) AR İXM ilə müəyyən edilmiş tələblər üçün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasına maneçilik törədəcək dərəcədə pozulduqda qərarın ləğv edilməsi və inzibati xəta haqqında işə yenidən baxılması üçün hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) göndərilməsi haqqında;

6) şikayət və ya protestə baxılarkən inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın buna səlahiyyəti çatmayan hakim, orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən qəbul edilməsi müəyyən edildikdə, qərarın ləğv edilməsi və işin aidiyyəti üzrə baxılması üçün göndərilməsi haqqında.

Şikayətin və ya protestin baxılması haqqında qərarla inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarla (AR İXM, m. 426) qeyd edilən məlumatlar göstərilir.

Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir.

Ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş vacib konstitusion dəyişikliklərdən biri vətəndaşların Konstitusiyaya Məhkəməsinə bilavasitə müraciət etmək hüququnun təsbit edilməsi oldu. Artıq hər bir şəxs insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququ qazandı.

Beləliklə, məhkəmə nəzarəti polis fəaliyyətində qanunçuluğu təmin edən üsullardan biridir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 133-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edirlər. Bu nəzarət, məhkəmə nəzarətində

qeyd etdiyimiz kimi, “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır. “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsində prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri göstərilmişdir. Prokurorluq qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət işi başlayır və ibtidai istintaq aparır, cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik edir və qanunlara riayət edilməsini təmin edir, təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət.

Prokuror polisin insan hüquqlarının təmin edilməsi zamanı aşağıdakı sahələrə nəzarət edir:

- polisin vəzifəli şəxslərinin qəbul etdikləri aktların qanunauyğunluğunu yoxlamaq;

- DİO rəhbərlərindən, polisin vəzifəli şəxslərindən öz səlahiyyətləri daxilində zəruri sənədləri, materialları və məlumatları tələb edə bilər;

- hüquqpozmalar haqqında ərizələr, şikayətlər və digər məlumatlarla əlaqədar qanunların icrası ilə bağlı polis orqanında yerində yoxlama apara bilər;

- polis orqanları və əməkdaşları tərəfindən inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiq edilməsi zamanı qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir;

- baş vermiş qanun pozuntusu ilə əlaqədar polisin ayrı-ayrı aparat, xidmət və əməkdaşlarının fəaliyyətinin yoxlanılmasını DİO rəhbərlərindən tələb etmək;

- qanun pozuntusu ilə əlaqədar olaraq polis əməkdaşlarından yazılı və ya şifahi izahatlar almaq;

- polis əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın qanunçuluğa riayət edilməklə tətbiqinə nəzarət edirlər (DİO və Daxili qoşunlar tərəfindən cinayətkarların gizləndiyi yerdə kənar şəxslər, o cümlədən girovlar olduğu halda qaz qumbarası patronları ilə atəş açılması mütləq prokurorluq orqanları ilə razılaşdırılır).

Prokuror qanun pozuntularından çəkəndirmək məqsədi ilə vətəndaşa və ya vəzifəli şəxsə rəsmi xəbərdarlıq edir, nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri həyata keçirərkən qanun pozuntularının,

onları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına dair müvafiq təşkilatlara, yaxud vəzifəli şəxslərə təqdimat verir. Prokuror cinayət əməlini aşkar etdikdə və digər hallarda müvafiq olaraq cinayət işi başlamaq haqqında, yaxud digər qərar çıxarır, təhqiqat və ya ibtidai istintaq orqanlarına yazılı göstərişlər verir, iddia ərizəsi (ərizə) ilə məhkəməyə müraciət edir.

Prokuror öz səlahiyyətləri daxilində inzibati xətalər haqqında işlər üzrə polis orqanı tərəfindən icraat zamanı baş vermiş hər cür qanun pozuntusunun aradan qaldırılması üçün vaxtında qanunla nəzərdə tutulmuş tədbirlər görür və inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın aparılmasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, qanunların və digər qanunvericilik aktlarının tətbiqinə və icrasına prokuror nəzarətini həyata keçirir (AR İXM, m. 368).

Prokuror inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar qəbul etmək, inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etmək, işin baxılması zamanı baş verən məsələlər üzrə rəy və ya vəsatət vermək, inzibati xəta haqqında iş üzrə qəbul edilən qərardan və ya qərardaddan protest vermək hüququna malikdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətalər haqqında, habelə öz təşəbbüsü ilə başlanmış inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasının yeri və vaxtı prokurora bildirilir.

Polisin fəaliyyətində qanunçuluğun pozulması halları aşkar edildikdə prokurorun hüquqi təsir vasitələri ilə aradan qaldırılır.

Ölkəmizdə həyata keçirilən hüquqi islahatların məqsədi və əsas ideyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və qanunun aliliyinə nail olmaqdır. Lakin dövlətin ali məqsədini həyata keçirən orqanlardan biri olan polisin və onun əməkdaşlarının bəziləri qanunçuluğa və hüquq qaydalarına riayət etmir, fiziki və hüquqi şəxslərin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafələrinin bərpa olunması üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada zəruri tədbirlər görmür, həmçinin digər hüquqazidd əməllərə yol verirlər. Bütün bu və ya digər göstərilən qanunsuz hərəkətlərdən vətəndaşlar və ya təşkilatlar şikayət edir,

həmin polis əməkdaşlarının bu hərəkətləri barədə müvafiq tədbirlər görülməsi üçün xidməti təhqiqatlar aparılır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin II hissəsində göstərilir: “Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər”.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz hüquqi əsasını tapmış vətəndaşların polis əməkdaşının hərəkətlərindən şikayət verilməsinə baxılmasında “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, “Dövlət hakimiyyəti orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrdə vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətləri üzrə kargüzarlığın aparılması qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Daxili İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnamə, “Daxili işlər orqanlarında vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında” Təlimat və digər aktlar rəhbər tutulur.

Vətəndaşların digər müraciətləri ilə yanaşı aşağıda göstərilən məzmunlu müraciətləri DİO rəhbəri tərəfindən (katibliklər, müavinlər və ya müvafiq xidmətlərin rəisləri vasitəsilə) şəxsən nəzarətə götürülür:

- cinayətkarlıqla mübarizə və ictimai qaydaların qorunması məsələlərinə dair;
- polis əməkdaşının (daxili işlər orqanlarının) işindəki çatışmazlıqlar haqqında;
- polis əməkdaşları tərəfindən qanunçuluğun pozulması halları ilə əlaqədar;
- polis əməkdaşlarının hüquqpozmalarla bağlı hərəkətləri barədə.

Nəzarətdə olan müraciətlərə baxılmasının nəticələri haqda yuxarı daxili işlər (polis) orqanına təqdim edilən məlumatda:

- müraciətdə göstərilən xüsusiyyətlərin (məlumatların) yoxlanılması zamanı konkret olaraq müəyyən edilmiş məqamlar;
- müraciət edən şəxsin qeyd etdiyi xüsusiyyətlərin hansı əsaslarla sübut və ya təkzib edilməsi;

– aşkar olunmuş pozuntu, çatışmazlıq və sui-istifadə halları ilə əlaqədar vətəndaşların qanuni hüquq və mənafelərinin bərpası üçün, həmçinin günahkar şəxslər barədə görülən tədbirlər;

– polis orqanının işindəki çatışmazlıqların aradan qaldırılması yönündə görülən tədbirlər, habelə müraciət edən şəxsə verilən rəsmi cavabın tarixi və qeydiyyat nömrəsi öz əksini tapmalıdır.

Sərbəst işlərin mövzuları

Mövzu 1.

İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmeti və metodologiyası.

1. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin predmeti.
2. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin metodologiyası.
3. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin tədrisinin polis əməkdaşı üçün əhəmiyyəti.
4. İnsan hüquqlarının mahiyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri.
5. İnsan hüquqları tədris kursunun məqsədi və vəzifələri.
6. İnsan hüquq və azadlıqları haqqında bilikləri öyrədən, insan hüquqları mədəniyyətini formalaşdıran, hüquqların müdafiəsi sahəsində praktiki vərdişləri mənimsədən təlim kursu kimi.
7. Azərbaycanda insan hüquqlarının formalaşması və inkişaf tarixi.
8. İnsan hüquqlarının beynəlmilləşməsi.
9. İnsan hüquqları fənninin strukturu.
10. İnsan hüquqları cəmiyyətin humanist, mədəni və sivil ideallarının spesifik formada ifadəsi kimi.
11. İnsan hüquqlarının fəlsəfəsi.
12. İnsan hüquqları fənninin öyrənilməsi ilə bağlı nəzəri-metodoloji problemlər.
13. İnsan hüquqları fənninin öyrənilməsi ilə bağlı siyasi problemlər.
14. İnsan hüquqları fənninin öyrənilməsi ilə bağlı ideoloji problemlər.
15. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin mənbələri.
16. İnsan hüquqlarının sosial-humanitar elmlər sistemində yeri və rolu.
17. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin əsas metodları, anlayışı və növləri.
18. İnsan hüquqlarına polis tərəfindən hörmət edilməsi mütəmadi olarsa, hansı hallar baş verər?

19. İnsan hüquqları polis tərəfindən mütəmadi pozulduqda hansı hallar baş verər?
20. İnsan hüquqları, hüquqi və sosial dövlət.
21. İnsan hüquqlarının mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri və inkişaf tendensiyaları.
22. İnsan hüquqları haqqında nəzəriyyələr.
23. İnsan hüquqları və qloballaşma.
24. Müasir diplomatiyada insan hüquqları institutunun krizisi.
25. İnsan hüquqları-bəşəriyyətin ən ali dəyərlərindən biri kimi.

Mövzu 2.

İnsan hüququnun mahiyyəti və inkişaf tarixi

1. İlk “insan” anlayışı haqqındakı fikirlərin yaranmasına təsir edən amillər.
2. Təbii hüquq nəzəriyyəsi.
3. Pozitiv hüquq nəzəriyyəsi.
4. İnsanın əmələ gəlməsi ilə əlaqədar olaraq mərhələlər.
5. Alimlərin İnsanın yaranması ilə bağlı fikirləri.
6. İnsan hüquqlarının inkişafında İslamın rolu.
7. “Fərd” anlayışının təhlili, fərdin insandan, şəxsiyyətdən fərqi.
8. “Şəxsiyyət” anlayışının təhlili və onun “insan” və ”fərd” anlayışından fərqi.
9. İnsanın digər canlı varlıqlardan fərqi və özünə məxsus xüsusiyyətləri.
10. İnsan hüquqlarının institutunun insan azadlıqları institutundan fərqi.
11. İnsan hüquqlarının təşəkkül tapması → Antik dövr.
12. İnsan hüquqlarının təşəkkül tapması → Orta əsrlər.
13. İnsan hüquqlarının təşəkkül tapması → Maarifçilik dövrü.
14. İnsan hüquqlarının təşəkkül tapması → Müasir dövr.
15. İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə insan hüquqları.

16. İnsan hüquqları sahəsində İlk dövlətdaxili qanunvericilik aktları.

17. XVII-XVIII əsrdə Şimali Amerikada insan hüquqları ilə bağlı qəbul olan Aktlar və onların məzmunu.

18. İnsan hüquq və azadlıqlarının prinsipi.

19. Vətəndaş hüquq və azadlıqlarının prinsipi.

20. İnsan hüquq və azadlıqlarının vətəndaş hüquq və azadlıqlarından fərqi.

21. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqları.

22. İnsan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq qanunvericilik aktları.

23. “Cəmiyyət” anlayışının təhlili.

24. “Böyük Azadlıqlar Xartiyası”nın insan hüquqları nəzəriyyəsinə təsiri.

25. İnsan hüquqlarının burjua inqilabları dövründə sürətlə inkişafı.

Mövzu 3.

İnsan hüquqları təminatında beynəlxalq standartlar.

1. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təsnifatı və sistemi.

2. İnsan hüquqları sahəsindəki mövcud beynəlxalq müqavilələrin məzmununa görə təsnifatı.

3. Beynəlxalq standartların xarakterik cəhətləri.

4. İnsan hüquqları sahəsindəki dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığın formaları.

5. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq BİLL.

6. Mülki və siyasi hüquq və azadlıqlar sahəsində Beynəlxalq aktlar.

7. Sosial-iqtisadi, mədəni hüquq və azadlıqlar sahəsində Beynəlxalq aktlar.

8. İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq aktların təminatı mexanizmi.

9. İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani cəza növləri əleyhinə beynəlxalq aktlar.

10. Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar.
11. Vətəndaşlıq, vətəndaşsızlıq, sığınacaq hüquqları haqqında Avropa konvensiyası.
12. İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa konvensiyası.
13. İnsan hüquqları sahəsində Avropa standartları.
14. İnsan hüquqları və azadlıqları ilə bağlı Avropa konvensiyasının xarakterik xüsusiyyətləri.
15. Avropa sosial xartiya.
16. İnsan hüquq sahəsində beynəlxalq hüquqi aktların dövlətdaxili hüquq sistemində hüquqi qüvvəsi.
17. Avropa Şurasının Polis Bəyannaməsi.
18. Hüquq-mühafizə fəaliyyətinin insan hüquqları standartları.
19. Gücün və odlu silahın tətbiqinin prinsipinə dair 1990-cı il BMT konqresi.
20. Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında konvensiyası.
21. Avropa xartiyasında insan hüquqları ilə bağlı sosial təminatı.
22. İşgəncələrin və qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan davranış və cəzanın qarşısının alınması ilə bağlı Avropa konvensiyası.
23. Humanizm və insan hüquqları.
24. Liberalizm və insan hüquqları.
25. Sosializm və insan hüquqları.

Mövzu 4.

İnsan hüquqlarının təminatında Milli standartlar

1. İnsan hüquqları konsepsiyası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Quruculuğu təcrübəsində.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında əks olunan insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı prinsiplər.
3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının sistemi.

4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqların təbiəti.

5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlar.

6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş siyasi hüquq və azadlıqlar.

7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş şəxsi hüquq və azadlıqlar.

8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizmi

9. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıq təminatı sahəsində dövlətdaxili aktları.

10. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozan qərar və hərəkətlərdən məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında Qanun.

11. Şəxsin tutulması, həbs olunması və ya azadlığın məhrum edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər.

12. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş, müdafiə hüquqları.

13. Mədəni və evolyusiya hüququ.

14. İnsan hüquqları Azərbaycan SSRİ dövründə.

15. Konstitusiyada insan hüquqları ilə bağlı edilən dəyişikliklər.

16. İnsan hüquqları AXC dövründə.

17. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin birbaşa insan hüquqları ilə əlaqədar qərarları və gördüyü tədbirlər.

18. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına aid digər prinsiplər.

19. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqların konstitusiyaya təminatı mexanizmi.

20. İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli Fəaliyyət Proqramında DİO qarşısında qoyulan vəzifələr.

21. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətdaxili aktlar.

22. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar.

23. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının təcrübəsi.
24. İnsan hüquqları və multikulturalizm.
25. İnsan hüquqları sahəsində qəbul olunan beynəlxalq konvensiyaların AR tərəfindən inkorporasiyası.

Mövzu 5.

İnsan hüquqlarının müdafiə mexanizmləri

1. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin BMT sistemi.
2. BMT-in qəbul etdiyi insan hüquqları haqqında Beynəlxalq BİLL.
3. BMT-in əsas orqanı sayılan Baş Məclis və onun komitələri.
4. BMT-in insan hüquqları üzrə digər qurumları.
5. İnsan hüquq komissiyası və qəbul etdiyi 1235 prosedur.
6. İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı məlumatlara baxılmasının əsas qaydası.
7. İnsan hüquqları müdafiəsinin Avropa sistemi.
8. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında konvensiyası.
9. İqtisadi, sosial və mədəni haqlar üzrə komitə.
10. İnsan hüquqları komitəsi.
11. İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı Müvəkkilə siyasət verilməsi və siyasətə baxılma qaydası.
12. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə komitə.
13. İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin funksiyaları.
14. İnsan hüquqlarının müdafiəsində inzibati-hüquqi mexanizmlər.
15. Məhkəmələr insan hüquqlarının müdafiəsində rolu və funksiyaları.
16. İnsan hüquqları üzrə Avropa məhkəməsi.
17. İnsan hüquqlarının müdafiəsində Konstitusiyaya Məhkəməsinin rolu.
18. ATƏT-in insan hüquqları müdafiəsi sahəsində fəaliyyəti .

19. Avropa İttifaqı insan hüquqlarının müdafiəsində fəaliyyəti.
20. Avropa Şurasının insan hüquqları müdafiəsində məqsəd və funksiyaları.
21. İnsan hüquqlarının müdafiəsində mülki və cinayət icraatları.
22. İnsan hüquqlarının müdafiəsində Helsinki Yekun Aktının əhəmiyyəti.
23. İnsan hüquq komissiyasə və qəbul etdiyi 1503 prosedur.
24. Ombudsman təsisatının yaranması və inkişaf tarixi.
25. İnsan hüquqları müdafiəsinin beynəlxalq və regional sistemlərinin təhlili.

Mövzu 6.

İnsan hüquqlarının təminatında DİO-nun fəaliyyət və mexanizmləri

1. İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində DİO-nun forma və mexanizmləri.
2. DİO-nun insan hüquqları müdafiəsində inzibati fəaliyyət.
3. DİO tərəfindən insan hüququn təminatında vacib olan amillər.
4. DİO İH müdafiəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti.
5. DİO İH müdafiəsində cinayət-proses fəaliyyəti.
6. DİO-nun insan hüquqlarının təminatının əsasları.
7. İctimai qayda sahəsində vətəndaş hüququna təminat verən, tənzimləyici funksiya.
8. DİO-da insan hüquq təminatında vətəndaşların müraciəti və onlara baxılma qaydası.
9. Cinayətlər və hadisələr haqqında məlumatların qeydiyyatı, uçotu və həll edilməsi qaydaları.
10. Vətəndaşların konstitusiyaya hüququnun həyata keçirilməsi sahəsində fəaliyyəti.
11. Şəxsi və ailə həyatı sirlərinin əməliyyat-axtarış tədbirləri.
12. Hər kəsin qanun qarşısında hüququn qorunması bərabərliyi.

13. Şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi.
14. Azadlıq hüququnun təmin edilməsi.
15. Şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi.
16. Özünü və qohumların ifşa etməkdə sərbəstlik.
17. Təqsirsizlik prezumpsiyası.
18. Tutulmuş şəxsin hüququnun təmin edilməsi.
19. İnsan hüquqlarının qorunması, mənzilə qanuni daxil olma.
20. DİO-nun fəaliyyətinə aid olan beynəlxalq aktlar.
21. DİO-da təkliflərə, ərizələrə, şikayətlərə baxarkən edilən hərəkətlər.
22. DİO-nun fəaliyyətinə aid olan dövlətdaxili aktlar.
23. Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin insan hüquqlarının təmin edilərsinin əsasları.
24. Qətimkan tədbirlərinin tətbiqində insan hüquqlarının təminatı məsələsi.
25. Mənzilə toxunulmazlığı və şəxsi toxunulmazlıq hüququ.

Mövzu 7.

Polis fəaliyyəti və insan hüquqları

1. Polisin fəaliyyətində insan hüquqlarının təminatının nəzəri əsasları.
2. Polisin fəaliyyəti ilə bağlı insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını nizamlayan beynəlxalq sazişlər.
3. Polisin fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını nizamlayan dövlətdaxili aktlar.
4. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində polisin funksiya və vəzifələri.
5. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində polisin hüquqları.
6. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində polisin səlahiyyətləri.
7. Eksterimal şəraitdə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında polisin funksiyaları.
8. Polis əməkdaşları tərəfindən fiziki qüvvənin xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi.

9. Gücün və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polis əməkdaşlarının səlahiyyətləri və insan hüquqları.

10. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polis əməkdaşlarının vəzifələri.

11. Kütləvi iğtişaşların anlayışı və xüsusiyyətləri.

12. Eksterimal şəraitdə gücün və odlu silahın tətbiqinin əsasları.

13. Gücün və odlu silahın tətbiqinin zəruriliyi və mütənəsibliyi prinsipləri.

14. İnsan hüquqlarının təminatı ilə bağlı polis fəaliyyəti.

15. Polis fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqların qorunması ilə bağlı "Polis haqqında Qanun"un rolu.

16. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının polisin fəaliyyətində rolu.

17. Polisin fəaliyyəti ilə bağlı insan hüquq və azadlıqların qorunmasını nizamlayan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları.

18. Polisin fəaliyyəti ilə bağlı insan hüquq və azadlıqların qorunmasını nizamlayan konstitusiya qanunları.

19. Polisin fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqların qorunmasını tənzimləyən Nazirlər Kabinetinin qərarları.

20. Polisin fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqların qorunmasını tənzimləyən DİN-in normativ hüquqi aktı.

21. Şəxsin yaxalanmasında, dindirilməsində, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması.

22. Polisin fəaliyyəti zamanı, verilən əmri icra etmədə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması tənzimlənməsi.

23. Polis və qanunvericilik.

24. İnsan hüquqlarının müdafiəsində xarici ölkələrin polis orqanlarının təcrübəsi.

25. Polisin fəaliyyətinin qlobalaşması.

Mövzu 8.

Polis və cəmiyyət

1. Demokratik cəmiyyətdə polisin yeri və rolu.
2. Polis fəaliyyətinin cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşdırılması.
3. “İctimai polis” layihəsinin Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiqi perspektivləri.
4. Polis və cəmiyyət münasibətlərində polis fəaliyyətinin peşə etikasının yeri və rolu.
5. Müasir polis fəaliyyətinin əsas istiqamətləri.
6. Polis cəmiyyətin bir elementi kimi.
7. Polisin cəmiyyət üzvləri ilə qarşılıqlı münasibətlərin hüquqi əsası kimi.
8. Polis və qeyri-hökumət təşkilatları.
9. Polis və kütləvi informasiyaları.
10. Polis və siyasi partiyalar.
11. İctimai şuraların sosial nəzarət mexanizmləri kimi polis fəaliyyətində rolu.
12. Polis sosial funksiyalar yerinə yetirən orqan kimi.
13. İctimai polis anlayışı və funksiyaları.
14. Polisin fəaliyyətinin prinsipləri, polis cəmiyyət münasibətlərinin əsası kimi.
15. DİO fəaliyyətinin şəffaflığının mahiyyəti, fəaliyyətinin səmərəliyi.
16. İnsanlarla ünsiyyət yaratmaq, onların inam və etibarını qazanmaq sahəsində polis fəaliyyətinin peşə etikasının yeri və rolu.
17. Vətəndaş və polis münasibətləri.
18. Polis fəaliyyətinin peşə etikasını qaydaları ilə əlaqədar tələbləri.
19. Polis fəaliyyətinin peşə etikasını.
20. İctimai polis fəaliyyətinin əsas prinsipləri.
21. İctimai polis layihəsinin əsas istiqamətləri və məqsədi.
22. DİO ilə ictimai qurumların qarşılıqlı əlaqə formaları.
23. Bələdiyyə polisi institutunun özünəməxsus xüsusiyyətləri.

24. Polis və cəmiyyət münasibətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri.

25. Xarici ölkələrin təcrübəsində polis və cəmiyyət münasibətlərinin modelləri (məs : Yaponiya modeli, ABŞ modeli və. s.).

Mövzu 9.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının əsasları

1. İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin təminatı, müdafiəsi.

2. İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin əsas şərtləri.

3. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudiyyətlərin hüquqi əsasları və prinsipləri.

4. Hüquqi məhdudlaşdırmanın əlamətləri.

5. Mütləq hüquqlar.

6. Məhdudlaşdırılan hüquqlar və onların qanunvericilik əsasları.

7. Konstitusion məhdudlaşdırma və onun təsnifatı.

8. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmasını təsbit edən beynəlxalq insan hüquqları standartları.

9. İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannaməyə görə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırma əsasları.

10. Sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırma əsasları.

11. İnsan hüquq və azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa konvensiyasında müəyyənləşdirilmiş hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırma əsasları.

12. Mülki-siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda təsbit olunan hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırma əsasları.

13. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırma əsasları.

14. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən məhdudlaşdırılması qadağan olunan hüquqlar .

15. İnsan hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı polis əməkdaşlarının səlahiyyətləri və vəzifələri.

16. Konstitusion hüquq və azadlıqları pozan əməliyyat-axtarış tədbirləri və həmin hüquqların təmini.
17. Şəxsi azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması.
18. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının hüquqi məhdudlaşdırılmasının əlamətləri, təsnifatı, prinsipləri.
19. Mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması.
20. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırmasını təsbit edən dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının məzmunu.
21. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının məqsədləri və hüquqi əsasları.
22. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının üsulları.
23. Təbii hüquqların məhdudlaşdırılması.
24. Pozitiv hüquqların məhdudlaşdırılması.
25. Hüquq qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması.

Mövzu 10.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində Qanunçuluğun təmini

1. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində qanunçuluğun təmini üsulları.
2. Qanunçuluğun hüquq münasibətlərinin subyektlərdən tələbləri.
3. İnsan hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyətin əsasları.
4. Polis orqanlarında qanunların icrasına nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş formaları.
5. Hüquqi dövlətdə qanunçuluq rejiminin bir-birini tamamlayan əsas faktorlar.
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında qanunçuluğun mahiyyəti.
7. DİO-da qanunçuluğun tətbiqinin əsas məqsədi.
8. Qanunçuluğun təmini ilə bağlı DİO üzərinə düşən vəzifələr.
9. Polis əməkdaşlarının məsuliyyətlərinin əsasları.

10. DİN-in insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqla əlaqədar əsas vəzifələr.
11. Prokuror nəzarətinin formaları.
12. İnsan hüquqlarının təmin edilməsində polis əməkdaşının məsuliyyətinin müəyyən edilməsi.
13. Polis orqanlarında qanunların icrasına idarədaxili nəzarət.
14. Polis orqanlarında qanunların icrasına idarədənəxar nəzarət.
15. DİN-in insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqla əlaqədar əsas vəzifələri.
16. Ayrı-ayrı hüquqların pozulması, sərbəst toplaşma azadlığını pozma ilə bağlı inzibati məsuliyyət.
17. Cinayət məsuliyyətində insan hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər.
18. Əmək mühafizə qaydalarını pozma kimi inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyəti.
19. Bərabərlik və mənzil toxunulmazlığını pozma ilə bağlı cinayət məsuliyyəti.
20. Müəlliflik və əlaqəli hüquqları pozma ilə bağlı cinayət məsuliyyəti.
21. Seçki hüquqlarını pozma ilə bağlı cinayət məsuliyyəti.
22. Qanunçuluğun hüquqi təminatının keyfiyyət tərkibi.
23. Əmək mühafizə qaydalarını pozma ilə bağlı cinayət məsuliyyəti.
24. Qadağan olunmuş dini ayinləri icra etmə ilə bağlı cinayət məsuliyyəti.
25. Şəxsi həyat toxunulmazlığını pozma ilə bağlı cinayət məsuliyyəti.

NORMATİV HÜQUQİ AKTLAR
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
KONSTITUSİYASINDAN
ÇIXARIŞ

(12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə təsdiq edilib)

Maddə 12. Dövlətin ali məqsədi.

I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

II. Bu konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

II bölmə
ƏSAS HÜQUQLAR, AZADLIQLAR
VƏ VƏZİFƏLƏR.

3-cü Fəsil

Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları

Maddə24. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi

I. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayırlılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

II. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir.

Maddə 25. Bərabərlik hüququ

I. Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.

II. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.

III. Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olma-yaraq hər

kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadagandır.

Maddə 26. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi

I.Hər kəsin qanunla qadağan olmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

II.Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Maddə 27. Yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə-əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

III.Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası, tam ləğv edilənədək, yalnız dövlətə , insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusi ilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.

IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Maddə 28.Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan mərhumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

VI.Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.

Maddə 29. Mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır.

II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən mərhum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

V. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Maddə 30. Əqli mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır.

II. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

Maddə 31. Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

II. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

Maddə 32. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

I. Hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

II. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirrinin saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa şəxsi həyata müdaxilə etmək qadağandır.

III. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir.

IV. Hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət

işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

Maddə 33. Mənzil toxunulmazlığı hüququ

I.Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır.

II. qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Maddə 34. Nikah hüququ

I.Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır.

II.Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz.

III. Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir.Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir.

VI. Ər ilə arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur.

V.Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur.18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar.

Maddə 35. Əmək hüququ

I. Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır.

II. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.

III. Heç kəs zorla işlənilə bilməz.

IV.Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz.

V. Məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlarla tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir.

VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı- seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyən-

ləşdirdiyi minimum əməkhaqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır.

VII. İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır.

VIII. Dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

Maddə 36. Tətillik hüququ

I. Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətillik etmək hüququ vardır. .

II. Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətillik etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və digər silahlı birləşmələrdə xidmət edən hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tətillik edə bilməzlər.

III. Fərdi və kollektiv əmək mübahisələri qanunla müəyyən edilmiş qaydada həll edilir.

Maddə 37. İstirahət hüququ

I. Hər kəsin istirahət hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir.

Maddə 38. Sosial təminat hüququ

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma möhtac olanlara kömək etmək, ilk növbədə, onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəsin qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat almaq hüququna malikdir.

VI. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

Maddə 39. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

II. Hər kəsin ətraf mühitin əsas vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır.

Maddə 40. Mədəniyyət hüququ

I. Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır.

II. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqlıdır.

Maddə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ

I. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır.

II. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya epidemiologiya salamatlığına təminat verir. Tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

III. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

Maddə 42. Təhsil hüququ

I. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır.

II. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir.

III. Təhsil sisteminə dövlət tərəfindən nəzarət edilir.

IV. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir.

V. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

Maddə 43. Mənzil hüququ

I. Heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz.

II. Dövlət yaşayış binalarının və evlərinin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür.

Maddə 44. Milli mənsubiyyət hüququ

I. Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır.

II. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 45. Ana dilindən istifadə hüququ

I. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ var.

Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 46. Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ

I. Hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

III. Heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

47. Fikir və söz azadlığı

I. Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır.

II. Heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz.

III. İrqi, milli, dini, sosial, ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqat və təbliğata yol verilmir.

Maddə 48. Vicdan azadlığı

I. Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

II. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

III. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozmursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

IV. dini etiqad və ya əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

Maddə 49.Sərbəst toplaşmaq azadlığı

I.Hər kəsin başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığı vardır.

II.Hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını qabaqcadan xəbərdar etməklə dinc, silahsız yığışmaq, yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək hüququ vardır.

Maddə 50.Məlumat azadlığı

I.Hər kəsin qanuni yolla istədiyi məlumatı axtarmaq , əldə etmək , ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.

II.Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir.kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır.

Maddə 51.Yaradıcılıq azadlığı

I. Hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır.

II. Dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin həyata keçirilməsinə təminat verir.

Maddə 52.Vətəndaşlıq hüququ

I. Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideyinlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Maddə 53. Vətəndaşlıq hüququnun təminatı

I. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından məhrum edilə bilməz.

II. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasından qovula və ya xarici dövlətə verilə bilməz.

III. Azərbaycan Respublikası onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik edir.

Maddə 54.Vətəndaşların cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüququ vardır.

II. Dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə müstəqil müqavimət göstərmək Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının hüququdur.

Maddə 55. Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələr vasitəsi ilə həyata keçirə bilərlər.

II. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət orqanlarında qulluq etmək imkanına malikdirlər.Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilərlər.

Maddə 56. Seçki hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

II. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur.

III. Hərbi qulluqçuların , hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin hökmü ilə azadlıqdan mərhum edilmiş şəxslərin bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

Maddə 57.Müraciət etmək hüququ

I.Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək , habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır. Hər bir müraciətə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir.

II. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqının və digər ictimai birliklərin, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların fəaliyyətini və ya işini tənqid etmək hüququ vardır. Tənqiddə görə təqib qadağandır. Təhqir və böhtan tənqid sayıla bilməz.

Maddə 58. Birləşmək hüququ

I. Hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququ vardır.

II. Hər kəsin istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir.

III. Heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa və ya onun üzvlüyündə qalmağa məcbur edilə bilməz.

IV. Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi güdən birliklər qadağandır. Konstitusiyanı və qanunları pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam verilə bilər.

Maddə 59. Azad sahibkarlıq hüququ

I. Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər.

Maddə 60. Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı

I. Hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

II. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər.

Maddə 61. Hüquqi yardım almaq hüququ

I. Hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır.

II.Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir.

III. Hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır.

Maddə 62. Məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi

Hər kəsin onun işinə qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə baxılması hüququ vardır. Şəxsin razılığı olmadan onun işinə başqa məhkəmədə baxılmasına yol verilmir.

Maddə 63. Təqsirsizlik prezumpsiyası

I.Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

II.Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

III.Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.

IV.Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz.

V.Məhkəmənin hökmü olmasa kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz.

Maddə 64. Bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi.

Heç kəs bir cinayətə görə təkrarən məhkum edilə bilməz.

Maddə 65. Məhkəməyə təkrar müraciət hüququ

Məhkəmənin məhkum etdiyi hər bir şəxsin özü barəsində çıxarılmış hökmə qanunla nəzərdə tutulan qaydada yuxarı məhkəmədə yenidən baxılması, habelə özünün əfv edilməsi və cəzasının yüngülləşdirilməsi haqqında müraciət etmək hüququ vardır.

Maddə 66. Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi

Heç kəs özünə, arvadına (ərinə), övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməz. Əleyhinə ifadə verməsi məcburi olmayan qohumlarının tam siyahısı qanunla müəyyən edilir.

Maddə 67. Tutulan, həbsə alınan və cinayət törədilməsində ittiham edilənlərin hüquqları

Səlahiyyətli dövlət orqanlarının tutduğu, həbsə aldığı cinayət törədilməsində ittiham etdiyi hər bir şəxsə dərhal onun hüquqları bildirilir və tutulmasının, həbsə alınmasının və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin səbəbləri izah edilir.

Maddə 68. Zərərin ödənilməsinin tələb etmək hüququ

I. Cinayət, habelə hakimiyyətdən sui-istifadə nəticəsində zəzər çəkmiş şəxsin hüquqları qanunla qorunur. Zərər çəkmiş şəxsin ədalət mühakiməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

II. Hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanunazidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır.

Maddə 69. Əcinəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları

I. Əcinəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

II. Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti olan əcinəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.

Maddə 70. Siyasi sığınacaq hüququ

I. Hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası əcinəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verir.

II. Siyasi əqidəsinə görə, habelə Azərbaycan Respublikasında cinayət sayılmayan əmələ görə təqib edilən şəxslərin başqa dövlətə verilməsinə yol verilmir.

Maddə 71. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı

I. Konstitusiyada təsdiq edilmiş bu insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur.

II. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz.

III. Müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

IV. Heç bir halda heç kəs din , vicdan, fikir və əqidəsinə açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz.

V. Bu konstitusiyanın heç bir maddəsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəə kimi istifadə edilə bilməz.

VI. Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir.

VII. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir.

VIII. Heç kəs törətdiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törətdikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir.

IV fəsil

VƏTƏNDAŞLARIN ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ

Maddə 72. Vətəndaşların vəzifələrinin əsası

I. Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır.

II. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Maddə 73. Vergilər və başqa dövlət ödənişləri

I. Qanunla müəyyən edilmiş vergilər və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur.

II. Heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergilər və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 74. Vətənə sədaqət

I. Vətənə sədaqət müqəddəsdir.

II. Vəzifəyə seçilmə və ya təyinat yolu ilə qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən şəxslər öz vəzifələrini dürüst və layiqincə yerinə yetirməməyə görə məsuliyyət daşıyırlar və qanunla müəyyən edilmiş hallarda and içirlər.

III. Vəzifəyə seçilmə və ya təyinat yolu ilə qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına sadıq qalacağına and içmiş şəxs dövlətə qarşı cinayətdə, o cümlədən dövlətə qarşı qiyamda və ya dövlət çevrilişində ittiham edilibsə və bu ittiham əsasında məhkum olunubsa, həmin vəzifədən getmiş sayılır və bir daha bu vəzifəni tuta bilməz.

Maddə 75. Dövlət rəmzlərinə hörmət

Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə, bayrağına, gerbinə və himninə hörmət etməlidir.

Maddə 76. Vətəni müdafiə

I. Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər.

II. Vətəndaşların əqidəsi həqiqi hərbi xidmət keçməyə ziddirsə, qanunla müəyyən edilmiş hallarda həqiqi hərbi xidmətin alternativ xidmətlə əvəz olunmasına yol verilir.

Maddə 77. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması

Tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur.

Maddə 78. Ətraf mühitin qorunması

Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur.

Maddə 79. Qanuna zidd vəzifələrin icrasına yol verilməməsi

Həç kəs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına zidd vəzifələrin icrasına məcbur edilə bilməz.

Maddə 80. Məsuliyyət

Konstitusiyanın və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

**Milli təhlükəsizlik haqqında
Azərbayca Respublikasının Qanunundan
ÇIXARIŞ**

(20 iyun 2004-cü il)

Bu qanun Azərbaycan Respublikasının müstəqil, suveren, demokratik dövlət kimi inkişafı naminə milli təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsaslarının yaradılmasına yönəlmişdir.

**I Fəsil
Ümumi müddəalar**

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi – dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir.

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektləri

2.0. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektləri aşağıdakılardır:

2.0.1. insan –onun hüquq və azadlıqları.

Maddə 5. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsipləri

5.0.6. İnsan, cəmiyyət və dövlətin maraqları arasındakı təzadın saxlanılması və onların qarşılıqlı məsuliyyəti.

Maddə 6. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları

6.1. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları -Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərinin, habelə insa-

nın, cəmiyyətin və dövlətin inkişaf və tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər maraqların məcmusudur.

6.2 Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə əsas milli maraqları aşağıdakılardır:

6.2.2. Konstitusiya quruluşunun qorunması, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin mövcudluğu;

6.2.4. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması;

6.2.7. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi;

6.2.8. Xaricdə yaşayan həmvətənlərimizin hüquqlarının müdafiəsi;

6.2.9. Azərbaycanın dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əminamanlıq şəraitində, yaşaması, bərabər tərəfdaşlıq əsasında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı, Avropa və dünya birliyinə inteqrasiya;

6.4. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə əsas milli maraqları Azərbaycan xalqının genefondunun qorunması, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi məqsədilə səhiyyə sosial müdafiə sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsidir.

6.6.1. Məlumatların qanuni yolla əldə edilməsi, ötürülməsi, hazırlanması və yayılması kimi vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının təmin edilməsi.

Maddə 7. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər

7.1 Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər Azərbaycan Respublikası milli maraqlarının həyata keçirilməsinə mane olan və ya onlara təhlükə yaradan şərait, proses və amillərdir;

7.5. Siyasi sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.5.3. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması, demokratik təsisatlara qarşı daxili və xarici təzyiqlər;

7.5.5. Milli və dini münasibətlərin kəskinləşməsi, seperatçılıq, etnik, dini və siyasi ekstremizm hallarının yayılması;

7.5.6. İctimai təhlükəsizliyin pozulması, hüquqpozmaların sosial profilaktikasının səmərəsizliyi, cinayətkarlığın, xüsusən onun mütəşəkkil, transmilli formalarının artması;

7.5.12. Beynəlxalq terrorçuluq.

7.7. Sosial sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.7.1. Müxtəlif sosial təbəqələr arasında qütbləşmənin kəskinləşməsi, yoxsulluğun və işsizliyin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin səmərəsizliyi;

7.7.2. Sosial hüquqların pozulması ;

7.7.3. Demografik vəziyyətin kəskinləşməsi və nəzarətsiz miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi;

7.7.4. Əhalinin fiziki sağlamlığının təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin görülməməsi;

7.7.5. Sosial müdafiə sisteminin zəifliyi;

7.9. İnformasiya sahəsində əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

7.9.1. İnformasiya texnologiyaları sahəsində geriləmə və dünya informasiya məkanına daxil olmağa maneələrin mövcudluğu;

7.9.2. İnformasiya azadlığı əleyhinə yönəlmiş qəsdlər.

II Fəsil

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının sistemi

Maddə 8. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sistemi və onun məqsədləri

8.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədləri aşağıdakılardır:

8.3.1. insanın təhlükəsizliyi - insanın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin mövcudluğu, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ümumdövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

8.3.2. cəmiyyətin təhlükəsizliyi - Azərbaycan xalqının həyati əhəmiyyətli maraq və tələbatlarının, habelə ictimai dəyərlər sisteminin təhlükə və təhdidlərdən qorunması;

8.3.3. dövlətin təhlükəsizliyi - Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin , ərazi bütövlüyünün, konstitusiyaya

quruluşunun və həyati əhəmiyyətli digər maraqlarının təhdidlərdən qorunması.

Maddə 13. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi

13.1. Azərbaycan dövləti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq öz ərazisində olan hər bir şəxsin təhlükəsizliyini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarında müvəqqəti və daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və mənfəələrinin müdafiəsi üçün tədbirlər görür və onlara hamilik edir.

13.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunla müəyyən edilən hallarda yol verilə bilər. Hər bir şəxs öz hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı milli təhlükəsizliyi təmin edən subyektlərdən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məlumat almaq hüququna malikdir.

13.3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında səlahiyyət həddini aşmış vəzifəli şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

13.4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında kömək göstərmiş hər bir şəxsə dövlət himayəsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq qaydada hüquqi müdafiə təminatı verilir.

13.5. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində hüquqi və fiziki şəxslərə dəymiş maddi ziyan zərərçəkənlərin tələbi ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ödənilməlidir.

Maddə 16. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

16.1. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan xalqının və onun yaratdığı siyasi təsisatların dövlət hakimiyyəti məsələlərini müs-

təqil həll etmək , insan və cəmiyyətin maraqları naminə suveren daxili və xarici siyasəti həyata keçirmək imkanının və qabiliyyətinin təmin edilməsidir.

16.2. Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

16.2.1. ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

16.2.9. vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması.

Maddə 18. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması

18.2. Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülən əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

18.2.1. vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliyi, hüquq və azadlıqlarının təmin olunması zəmanətlərinin möhkəmləndirilməsi;

18.2.2. əhalinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi və fiziki sağlamlığının qorunması üçün sosial müdafiə və səhiyyə sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması ;

18.2.3. cəmiyyətin kəskin təbəqələşməsinə yol verilməməsi üçün müvafiq sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

18.2.4. vətəndaşların sosial müdafiəsi üçün ayrılan vəsaitlərin səmərəli bölgüsünün və ünvanlı istifadəsinin təmin edilməsi;

18.2.6. yoxsulluğun aradan qaldırılması;

18.2.7. miqrasiya və demoqrafik proseslərin tənzimlənməsi.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT QANUNUNUN VƏZİFƏLƏRİ VƏ PRİNSİPLƏRİ

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri

2.1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri sülhü və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etməkdən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan, habelə cinayətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Maddə 4. Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri

Bu Məcəllə qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır.

Maddə 9. Humanizm prinsipi

9.1. Cinayət Məcəlləsi insanların təhlükəsizliyini təmin edir.

9.1. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq məqsədi daşıya bilməz.

XXI fəsil

İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞIN KONSTITUSIYA HÜQUQ VƏ AZADLIQLARI ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏR

M a d d ə 1 5 4 . Bərabərlik hüququnu pozma

154.1. İrqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma-min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

154.2. Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə- iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 5 5 . Yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozma

Yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozma — min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 5 6 . Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma

156.1. Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılması, habelə satılması və ya başqasına verilməsi qanunsuz toplanılması — min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

156.2. Eyni əməllər:

156.2.1. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə;

156.2.2. məsafədən idarə edilən pilotsuz uçan aparatlardan istifadə etməklə törədildikdə —üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 5 7 . M ə n z i l t o x u n u l m a z l ı ğ ı n ı p o z m a

157.1. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayanın iradəsi ziddinə mənzilə daxil olma —min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

157.2. Eyni əməllər zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə —iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

157.3. Bu Məcəllənin 157.1 və ya 157.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə — üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 5 8 . H ü q u q ı ş ə x s l ə r i n b i n a l a r ı n ı n (o t a q l a r ı n ı n) t o x u n u l m a z l ı ğ ı n ı p o z m a

158.1. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan hüquqi şəxslərin mülkiyyətində və ya icarəsində olan binalara (otaqlara) daxil olma —min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz altmış saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

158.2. Eyni əməllər zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə — iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

158.3. Bu Məcəllənin 158.1 və ya 158.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə — üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 5 9 . S e ç k i (r e f e r e n d u m d a i ş t i r a k) hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma

159.1. Vətəndaşın seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma-min beş yüz manatdan iki min beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159.2. Vətəndaşı namizədin lehinə imza atmağa məcburet etmə və ya namizədin müdafiəsi üçün imza yığılmasına mane olma - iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159.3. Vətəndaşı öz iradəsinə zidd səs verməyə məcburet etmə və ya onun səs verməsinə mane olma -iki min beş yüz manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159.4. Bu Məcəllənin 159.1-159.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər;

159.4.1. ələ alma, aldatma, hədələmə, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə;

159.4.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

159.4.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə - beş min manatdan səkkiz min manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma

hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 159 - 1 . Seçkilərdə (referendumda) iştirak qaydalarını pozma

159-1.1. Namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmə və ya onu pozma - iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159-1.2. seçkiqabağı (referendumqabağı) kütləvi tədbirlərin keçirilməsinə mane olma - üç min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159-1.3. Seçkilərdə (referendumda) başqalarının əvəzinə səs verilməsinə şərait yaratma - üç min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 160 . Seçki (referendum) komis -siyalarının işinə müdaxilə etmə və ya təsir göstərmə

160.1. Seçki (referendum) komissiyalarının işinə müdaxilə etmə və ya təsir göstərmə və ya seçki komissiyası üzvünün öz vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlı fəaliyyətinə müdaxilə etmə – iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

160.2. Eyni hərəkətlər:

160.2.1. ələ alma, aldatma, hədələmə, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə;

160.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

160.2.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə—dörd min manatdan yeddi min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah

işləri və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 1 . Seçki (referendumda iştirak) sənədlərini saxtalaşdırma, bilə-bilə səsləri düzgün hesablamama, yaxud səsvermənin gizliliyini pozma

161.1. Seçki komissiyasının üzvü tərəfindən seçki (referendumda iştirak) sənədlərinin saxtalaşdırılması və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, bilə-bilə səslərin düzgün hesablanmaması, səsvermənin nəticələrinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi və ya səsvermənin gizliliyinin pozulması -iki min beş yüz manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

161.2. Seçki sənədlərinin başqa şəxslər tərəfindən saxtalaşdırılması, saxta sənədlərin təqdim edilməsi, başqa şəxslərin yerinə səs verilməsi, bir şəxs tərəfindən seçki qutusuna birdən artıq seçki bülletenin salınması – iki min beş yüz manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 2 . Əmək mühafizəsi qaydalarını pozma

162.1. Texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalarına riayət edilməsi vəzifəsi həvalə edilmiş şəxs tərəfindən bu qaydaların pozulması nəticəsində ehtiyatsızlıqdan insan sağlamlığına ağır zərər vurularsa – iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

162.2. Eyni əməllər ehtiyatsızlıqdan insan ölümünə səbəb olduqda—üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

162.3. Bu Məcəllənin 162.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər ehtiyatsızlıqdan iki və daha çox şəxsin ölümünə səbəb olduqda -üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə

və ya edilməməklə üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 162-1. Əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi

162-1.1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən xeyli sayda işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi — yeddi min manatdan on min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

162-1.2. Eyni əməllər təkrar törədildikdə — üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd:

1. Bu Məcəllənin 162-1.1-ci maddəsində “xeyli sayda” dedikdə, on nəfər və ondan çox olan işçilərin sayı nəzərdə tutulur.

2. Bu Məcəllənin 162-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada işçiləri ilə əmək müqaviləsi bağladığında, habelə ödəməkdən yayındırılmış vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

3. Şəxs bu “Qeyd”in 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilir.

M a d d ə 163. Jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma

163.1. Jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma, yəni zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə onları məlumat yaymağa və ya məlumat yaymaqdan imtinaya vadar etmə—beş yüz manatdan min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

163.2. Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə—üç ilədək müddətə

müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə islah işləri ilə və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 4 . Hamilə qadının və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadının, üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişinin əmək hüquqlarını pozma

Qadının hamiləliyinə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olmasına görə, həmçinin kişi üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyütdüyünə görə onunla əmək müqaviləsini əsassız ləğv etmə—

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 5 . Müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqları pozma

165.1. Müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquq obyektlərindən qanunsuz istifadə etmə, yəni özgənin elmi, ədəbi, bədii və ya başqa əsərini öz adı ilə nəşr etdirmə və ya özgənin müəllifliyini başqa cür mənimsəmə, bu cür əsəri qanunsuz olaraq yenidən dərc etmə və ya yayma, habelə şərikli müəllifliyə məcbur etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa - min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

165.2. Eyni əməllər:

165.2.1. təkrar törədildikdə;

165.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə—iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: Bu Məcəllənin 165-166-cı maddələrində “xeyli miqdar” dedikdə, min manatdan artıq olan məbləğ başa düşülür.

M a d d ə 1 6 5 - 1 . İnteqral sxem topologiyasından istifadəyə müstəsna hüququ pozma

165-1.1. Müəllifin və ya digər hüquq sahibinin icazəsi olmadan inteqral sxem topologiyasının orijinal olmayan hissəsini

cıxarma istisna olmaqla, bütövlükdə, yaxud onun hər hansı bir hissəsini inteqral sxemə daxil etmə yolu ilə və ya surətini başqa şəkildə cıxarma, habelə topologiyanın və ya həmin topologiyadan ibarət inteqral sxemi tətbiq etmə, gətirmə, satış üçün təklif etmə, satma, yaxud başqa formada təsərrüfat dövriyyəsinə daxil etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa - min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

165-1.2. Eyni əməllər:

165-1.2.1. təkrar törədildikdə;

165-1.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə -iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 5 - 2 Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması

165-2.1. Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa - min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

165-2.2. Eyni əməllər:

165-2.2.1. təkrar törədildikdə;

165-2.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə - iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Maddə 165-3. Məlumat toplularından qeyri-qanuni istifadə

165-3.1. Məlumat toplularından qeyri-qanuni istifadə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa –min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlərlə cəzalandırılır.

165-3.2. Eyni əməllər:

165-3.2.1. təkrar törədildikdə;

165-3.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə - iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 6 . İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma

166.1. İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma, yəni ixtiradan və ya səmərələşdirici təklifdən qanunsuz istifadə etmə və ya ixtira yaxud səmərələşdirici təkliflərin mahiyyəti barədə məlumatları müəllifin razılığı olmadan və rəsmi dərc edilənədək yayma, müəllifliyi mənimsəmə, şərikli müəllifliyə məcbur etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

166.2. Eyni əməllər:

166.2.1. təkrar törədildikdə;

166.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə — iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 1 6 7 . Dini ayinləri icra etməyə mane olma

Qanunsuz olaraq dini ayinlərin icrasına mane olma — min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 167-1. Dinə etiqad etməyə məcbur etmə və ya bu əməllərin dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsini maliyyələşdirmə

167-1.1. Şəxsi hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur etmə - üç min manatdan beş min manatadək miqdarda

cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

167-1.2. Şəxsi hər hansı dini quruma üzv olmağa məcbur etmə və ya şəxsin üzv olduğu dini qurumdan çıxmasına mane olma - üç min manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməklə cəzalandırılır.

167-1.3. Bu məcəllənin 167-1.1 və ya 167-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

167-1.3.1. yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə;

167-1.3.2. qabaqcadan əlbir olan bir neçə qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

167-1.3.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməkdə törədildikdə - yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

167-1.4. Bu Məcəllənin 167-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədildikdə – yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

167-1.5. Bu Məcəllənin 167-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsini maliyyələşdirmə – iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 167-2. Qanunsuz olaraq dini təyinatlı ədəbiyyatı, audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə, idxal etmə, satma və ya yayma

167-2.1. Müvafiq razılıq olmadan dini təyinatlı ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə, satış və ya yayma məqsədi ilə idxal etmə, satma və ya yayma - beş min manatdan yeddi min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlığın

məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməklə cəzalandırılır.

167-2.2. Eyni əməllər:

167-2.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

167-2.2.2. təkrar törədildikdə;

167-2.2.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə - yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən dörd ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməklə cəzalandırılır.

167-3. Dini ekstremist materialları hazırlama, saxlama, yayma və ya bu əməlləri maliyyələşdirmə

167-3.1. Dini ekstremist materialları, yəni dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağıran və ya belə fəaliyyəti əsaslandırان, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran materialları hazırlama, saxlama və ya yayma –

səkkiz min manatdan on min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmək ilə cəzalandırılır.

167-3.2. Bu Məcəllənin 167-3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlləri maliyyələşdirmə – iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 168. Dini ayinlərin icrası adı altında vətəndaşların hüquqlarına qəsd etmə

168.1. Dini məzhəbləri yaymaq və dini ayinlərin icrası adı altında fəaliyyət göstərən və bu fəaliyyətlə ictimai asayişini pozan, yaxud vətəndaşların sağlamlığına zərər vuran və ya formasından asılı olmayaraq vətəndaşların hüquqlarını pozan, habelə vətəndaşların qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrini yerinə yetirməkdən yayındıran qrup təşkil etmə, ona rəhbərlik etmə və ya belə qrupda iştirak etmə — yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

168.2. Bu Məcəllənin 168.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsinə yetkinlik yaşına çatmayanları cəlb etmə — iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 168-1. Dini təbliğat, dini ayin və mərasimlərin aparılması tələblərini pozma

168-1.1. İslam dininə aid ayin və mərasimlərin xaricdə dini təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırmadan aparılması - iki min manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

168-1.2. Dini mərkəz tərəfindən dəvət edilmiş din xadimləri istisna olmaqla, əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən dini təbliğat aparılması – bir ildən iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

168-1.3. Bu Məcəllənin 168-1.1-ci və 168-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

168-1.3.1. təkrar törədildikdə;

168-1.3.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə - iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 169 . Toplantıları keçirmə qaydasını pozma

169.1. Qanunvericiliklə qadağan olunmuş hallarda toplantılar təşkil etmə, keçirmə və ya belə toplantılarda iştirak etmə vətəndaşların hüquq və qanuni mənafelərinin əhəmiyyətli pozulmasına səbəb olduqda — beş min manatdan səkkiz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

169.2. Toplantıların keçirilməsi zamanı toplantıda iştirak edənlər tərəfindən odlu və ya soyuq silah, yaxud partlayıcı maddə və qurğular, eləcə də ətrafdakıların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən sair maddə və əşyaları gəzdirmə — beş min manatdan səkkiz min manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək

müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

M a d d ə 169-1. Siyasi partiyada üzvlüyə məcbur etmə

Siyasi partiyaya daxil olmağa və ya onun üzvlüyündə qalmağa məcbur etmə - min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

**Azərbaycan Respublikasının
Cinayət Prosesual Məcəlləsi
Ümumi Hissə**

**I Bölmə
I Fəsil**

**ƏSAS MÜDDƏALAR
Cinayət-prosesual qanunvericiliyi**

M a d d ə 1. Azərbaycan Respublikası cinayət-prosesual qanunvericiliyinin təyinatı

M a d d ə 1.2. Azərbaycan Respublikası cinayət-prosesual qanunvericiliyi ona yönəlmişdir ki:

1.2.3.heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosesual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasını

1.3. Azərbaycan Respublikası cinayət-prosesual qanunvericiliyi qanunçuluğun , insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətin bərqərar olmasına imkan yaradır.

II Fəsil

**Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri
və şərtləri**

M a d d ə 8. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri.

8.0. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

8.1. şəxsiyyəti cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq;

M a d d ə 9. Cinayət mükakimə icraatının əsas prinsipləri və şərtlərinin təyinatı

9.1.2.İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qanunsuz məhdudlaşdırılması hallarından onun müdafiəsini təmin edir;

M a d d ə 11. Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi

11.1. Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.

11.2. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən şəxslərdən hər hansı birinə vətəndaşlıq, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətindən, dilindən , mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən , yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olmayaraq və qanunla əsaslandırılmamış digər mülahizələrə görə üstünlük vermir.

M a d d ə 12. Konstitusiya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması

12.1. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən bütün şəxslərin Konstitusiya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər.

12.2. Cinayətin əlamətləri olan əməldən zərər çəkmiş şəxsin bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət təqibinin başlanılmasını tələb etməyə, onun həyata keçirilməsini zərər çəkmiş şəxs və ya xüsusi ittihamçı qismində iştirak etməyə, habelə vurulmuş mənəvi, fiziki və maddi ziyanə görə kompensasiya almağa hüququ vardır.

12.3. Cinayət prosesi gedişində hər kəsin özünün Konstitusiya ilə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarını qanunla qadağan edilməyən bütün üsul və vasitələrlə müdafiə etməyə hüququ vardır.

12.4. Prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə əlaqədar şəxsin Konstitusiya ilə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması barədə qərar yalnız zərurət olduqda bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada qəbul edilə bilər.

12.5. Cinayət təqibi gedişində insanların həyat və səhhətinə və ya ətraf mühitə təhlükə yaradan üsul və vasitələrdən istifadə etmək qadağandır.

12.6. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar insanların həyat və səhhətinə, ətraf mühitə təhlükə yaradan halları gizlətməyə haqlı deyillər.

Maddə 13. Şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi

13.1. Cinayət təqibi gedişində insanın şərəf və ləyaqətini alçaldan, təhqir edən, habelə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin həyatı və səhhəti üçün təhlükə törədə biləcək qərarların qəbul edilməsi və ya hərəkətlərə yol verilməsi qadağandır.

13.2. Cinayət təqibi gedişində heç kəs:

13.2.1. İnsan ləyaqətini alçaldan rəftara və cəzaya məruz qala bilməz;

13.2.2. İnsan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməz;

13.2.3. Ləyaqəti alçaldan prosessual hərəkətlərin keçirilməsində iştiraka məcbur edilə bilməz.

Maddə 14. Azadlıq hüququnun təmin edilməsi

14.1. Hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

14.2. Bu Məcəllə ilə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar oılmadan heç kəs tutula və ya həbs edilə bilməz.

14.3. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir.

14.4. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmasını yaxud həbsə almanın səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın dildə bildirilməlidir.

14.5. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya hakim qanunsuz tutulmuş, yaxud həbsdə saxlanılan şəxsi dərhal azad etməlidir.

Maddə 15. Şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi

15.1. Məhkəmənin qərarı olmadan və ya tutulma, yaxud həbsə alma hallarından başqa hər hansı şəxsin axtarışı və şəxsi müayinəsi, onun toxunulmazlığı hüququnu pozan digər proses-

sual hərəkətlər bu şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin iradəsi əleyhinə aparıla bilməz.

15.2. Cinayət təqibi gedişində aşağıdakılar qadağandır:

15.2.1. işgəncələr vermək, fiziki və psixi zorakılıqdan, o cümlədən tibbi preparatlardan istifadə etmək, aclığa, hipnoza məruz qoymaq, tibbi yardımdan məhrum etmək, digər qəddar, qeyri - insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalar tətbiq etmək;

15.2.2. uzun sürən və ya kəskin fiziki iztirabla, yaxud səhhətin müvəqqəti pozulması ilə müşayiət olunan eksperimentlərdə və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştiraka cəlb etmək, habelə buna bənzər hər hansı digər sınaqlar keçirmək;

15.2.3. zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsdən, habelə cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərdən zorakılıq, hədə - qorxu, aldatma yolu ilə və onların hüquqlarını pozan sair qanunsuz hərəkətlər tətbiq etməklə ifadə almaq.

Maddə 16. Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi

16.1. Cinayət təqibi gedişində heç kəsin şəxsi (özünün və ailəsinin) həyatın sirrinin, yazışma, telefon danışıqları, poçt-teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatların və başqa məlumatların sirrinin saxlanması hüququ bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa məhdudlaşdırıla bilməz.

16.2. Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyma, onu yoxlama və götürmə, telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların və başqa rabitə və texniki kanallar vasitəsi ilə ötürülən məlumatların və başqa məlumatların tutulması bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilə bilər.

Maddə 17. Mənzil toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi

17.1. *Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, heç kəs yaşayış yerində yaşayanların iradəsi ziddinə yaşayış yerinə daxil ola bilməz.*

17.2. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada yaşayış yerinə, xidməti və ya istehsalat binalarına baxış, orada

axtarış və mülkiyyət hüququnu məhdudlaşdıran digər istintaq və prosesual hərəkətlər, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında məcburi həyata keçirilir.

Maddə 18. Mülkiyyət hüququnun təmin edilməsi

18.1. Cinayət təqibi gedişində bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, heç kəsin mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ məhdudlaşdırıla bilməz.

18.2. Prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsi zamanı götürülmüş əmlak müvafiq prosesual hərəkətə dair protokolda göstərilməli, ətraflı siyahıya alınmalı və əmlakın məsuliyyətlə saxlanması üçün götürülməsinə dair əmlak sahibinə qəbz verilməlidir.

18.3. Cinayət təqibi gedişində pul cəriməsinin tətbiqi, habelə əmlak üzərinə həbs qoyulması məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir.

Maddə 19. Hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi

19.1. Cinayət təqibi gedişində təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etmək üçün tədbirlər görməlidir.

19.2. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan, zərərçəkmiş şəxs (xüsusi ittihamçı), mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və ya onların qanuni nümayəndələrinin, habelə barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin cinayət, prosesi gedişində özlərinin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada dəvət etdiyi nümayəndənin hüquqi yardımından istifadə etmək hüququnu gözləməlidir.

19.3. Zərər çəkmiş şəxsin və ya şahidin dindirilməsi zamanı cinayət prosesini həyata keçirən orqanın həmin şəxslərin nümayəndə qismində dəvət etdikləri vəkilin onların yanında olmasını qadağan etməyə hüququ yoxdur.

19.4. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin bu məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqlarını təmin etməlidir:

19.4.1. tutulduğu, həbsə alındığı və ya müvafiq olaraq şübhəli şəxs qismində birinci dindirməyədək, yaxud təqsirləndirilən şəxsə ittiham elan edildiyi andan müdafiəçinin yardımından istifadə etmək;

19.4.2. hüquqlarını izah etmək;

19.4.3. öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt vermək və imkan yaratmaq;

19.4.4. şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə müdafiə olunmaq, yaxud müdafiəçinin haqqını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadıqda, pulsuz hüquqi yardım almaq;

19.4.5. onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri *məhkəmə istintaqı zamanı* dindirmək.

19.5. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni nümayəndəsini işə cəlb etməlidir.

19.6. Cinayət prosesində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisinin və qanuni nümayəndəsinin iştirak etməsi bu şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını məhdudlaşdıra bilməz.

19.7. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs ifadə verməyə, cinayət prosesini həyata keçirən orqana hər hansı materiallar təqdim etməyə və onlara hər hansı yardım göstərməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 20. Özünü və qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik

20.1. Heç kəs şəxsən özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməyə məcbur edilə bilməz və buna görə hər hansı təqibə məruz qala bilməz.

20.2. İbtidai araşdırma və ya məhkəmə baxışı zamanı özünü, yaxud yaxın qohumlarını cinayət törətməkdə ifşa edən məlumatları verməsi təklif olunan şəxs bunun özü üçün hər hansı mənfi hüquqi nəticə verə biləcəyindən qorxmadan ifadə verməkdən imtina etməyə haqlıdır.

Maddə 21. Təqsirsizlik prezumpsiyası

21.1. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs onun təqsiri bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada

sübuta yetirilməyibsə və bu barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

21.2. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedur daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.

21.3. Cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsiz olmasını sübuta yetirməyə borclu deyildir. İttihamı sübuta yetirmək, şübhəli və ya təqsirlən-dirilən şəxsin müdafiəsi üçün irəli sürülən dəlilləri təkzib etmək vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşür.

Maddə 22. Məhkəmə baxışını tələb etmək hüququnun təmin olunması

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada hər kəsin ona qarşı irəli sürülmüş ittiham, yaxud barəsində tətbiq olunmuş prosessual məcburiyyət tədbirləri ilə əlaqədar ədalətli və açıq məhkəmə baxışının aparılmasını tələb etmək hüququnu təmin etməlidirlər. Hər hansı səbəbdən məhkəmə baxışını tələb etmək hüququnun rədd edilməsi yolverilməzdir.

Maddə 23. Cinayət mühakimə icraatının yalnız məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi

23.1. Cinayət mühakimə icraatı Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində daxil olan səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmənin hökmü olmadan heç kəs cinayət törətməkdə təqsirli sayıla və məhkum oluna bilməz.

23.2. Fövqəladə məhkəmələrin yaradılması və ya məhkəmənin səlahiyyətlərinin mənimsənilməsi yolverilməzdir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

23.3. Fövqəladə məhkəmələrin və digər qanunsuz yaradılmış məhkəmələrin hökm və digər qərarlarının hüquqi qüvvəsi yoxdur və icra edilməməlidir.

Maddə 25. Hakimlərin müstəqilliyi

25.1. Hakimlər müstəqildirlər və yalnız Azərbaycan Respublikası qanunlarının tələblərinə tabedirlər.

25.2. Hakimlər cinayət prosesini həyata keçirən orqanların ibtidai araşdırmada gəldikləri nəticələrlə bağlı deyillər.

25.3. Hakimlər cinayət işlərini və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialları məhkəmə iclasında cinayət prosesi tərəflərinin təqdim etdikləri sübutların tədqiqinə əsaslanan öz daxili inamı və hüquq düşüncəsi ilə həll edirlər.

25.4. Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri ədalət mühakiməsini hakimlərin müstəqilliyinə və iradəsinə qanunsuz təsiri istisna edən şəraitdə həyata keçirirlər.

25.5. Heç kəsin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə müdaxilə etməyə, hakimlərdən, onların baxdığı, yaxud icraatlarında olan cinayət işləri və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialların mahiyyəti üzrə izahat tələb etməyə hüququ yoxdur.

25.6. Hər hansı şəxs tərəfindən hər hansı səbəbdən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin birbaşa və ya dolaylı yolla məhdudlaşdırılması, ona qanunsuz təsir, hədə-qorxu, müdaxilə edilməsi, hörmətsizlik göstərilməsi, məhkəməyə qarşı açıq-aşkar etinasız hərəkətlər edilməsi yolverilməzdir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

Maddə 26. Cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dil

26.1. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət mühakimə icraatı Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq ərazinin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır.

26.2. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən cinayət prosesi iştirakçılarının aşağıdakı hüquqlarını təmin etməlidir:

26.2.1. cinayət prosesi iştirakçılara öz ana dilindən istifadə etmək hüququnu izah etmək:

26.2.2. ibtidai araşdırma və məhkəmə baxışı zamanı tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək, ibtidai araşdırma qurtarıqdan sonra cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər

materiallarla tam tanış olmaq, məhkəmədə ana dilində çıxış etmək;

26.3. Cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən cinayət prosesi iştirakçılarının bu Məcəllənin 26.2.2-ci maddəsində göstərilən hüquqlarının təmin olunması Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir.

26.4. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan təqdim edilməli sənədləri müvafiq şəxslərə cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dildə təqdim edir. Cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən müvafiq şəxslərə təqdim edilməli sənədlər onların ana dilində və ya onların bildiyi başqa dildə təqdim edilir.

Maddə 27. Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı

27.1. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş dövlət, peşə və kommersiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması halları istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasında cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsi bütün məhkəmələrdə açıq aparılır.

27.2. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsinin qiyabi aparılmasına yol verilmir.

27.3. Bütün hallarda cinayət mühakimə icraatı zamanı qəbul olunmuş məhkəmə qərarları açıq elan olunur.

Maddə 28. Cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi, qərəzsizliyi və ədalətliliyi

28.1. Məhkəmələr cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara məhkəmə iclaslarında yalnız bu Məcəlləyə müvafiq surətdə müəyyən edilmiş hüquqi prosedurlara uyğun faktlar əsasında, qərəzsiz və ədalətlə baxmalıdırlar.

28.2. Hakimlər cinayət mühakimə icraatını həyata keçirərkən qanunun mənafeyindən başqa hər hansı bir mənafeyi ifadə edə bilməzlər.

28.3. Hakim şəxsən cinayət prosesinin nəticəsi ilə birbaşa, yaxud dolayı yolla maraqlıdırsa, cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak edə bilməz.

28.4. Cinayət mühakimə icraatını həyata keçirərkən məhkəmələr aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidirlər:

28.4.1. cinayət prosesində tərəflərə cinayət təqibi ilə əlaqədar bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsi üçün zəruri şəraiti təmin etmək;

28.4.2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi həm ifşa edən, həm də ona bəraət verən halları, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları nəzərə almaq;

28.4.3. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyi, yaxud az təqsirliliyi barədə, habelə ona bəraət verən və ya məsuliyyətini yüngülləşdirən hallar üzrə sübutların olması barədə özü, yaxud müdafiəçisi tərəfindən irəli sürülən ərizə və vəsatətlərə baxmaq;

28.4.4. cinayət prosesi gedişində qanunun pozulması ilə əlaqədar verilən şikayətləri yoxlamaq;

28.4.5. cinayət prosesi iştirakçılarının iştirak etmək hüququnu təmin etmək.

28.5. Şəxsin cinayət törətməkdə təqsirli olmasına dair məhkəmə qərarı mülahizələrə əsaslanma bilməz və işə aid biri digərinə kifayət qədər uyğun gələn mötəbər sübutların məcmusu ilə təsdiq olunmalıdır.

28.6. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi qaydalarının ayrı-ayrı işlər və şəxslər üçün, habelə müəyyən şəraitə görə, yaxud hər hansı bir zaman dövründə özbaşınalıqla dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Maddə 27. Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı

27.1. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş dövlət, peşə və kommertiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması halları istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasında cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsi bütün məhkəmələrdə açıq aparılır.

27.2. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsinin qiyabi aparılmasına yol verilmir.

27.3. Bütün hallarda cinayət mühakimə icraatı zamanı qəbul olunmuş məhkəmə qərarları açıq elan olunur.

Maddə 28. Cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi, qərəzsizliyi və ədalətliliyi

28.1. Məhkəmələr cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara məhkəmə iclaslarında yalnız bu Məcəlləyə müvafiq surətdə müəyyən edilmiş hüquqi prosedurlara uyğun faktlar əsasında, qərəzsiz və ədalətlə baxmalıdırlar.

28.2. Hakimlər cinayət mühakimə icraatını həyata keçirərkən qanunun mənafeyindən başqa hər hansı bir mənafeyi ifadə edə bilməzlər.

28.3. Hakim şəxsən cinayət prosesinin nəticəsi ilə birbaşa, yaxud dolayı yolla maraqlıdırsa, cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak edə bilməz.

28.4. Cinayət mühakimə icraatını həyata keçirərkən məhkəmələr aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidirlər:

28.4.1. cinayət prosesində tərəflərə cinayət təqibi ilə əlaqədar bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsi üçün zəruri şəraiti təmin etmək;

28.4.2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi həm ifşa edən, həm də ona bəraət verən halları, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları nəzərə almaq;

28.4.3. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyi, yaxud az təqsirliliyi barədə, habelə ona bəraət verən və ya məsuliyyətini yüngülləşdirən hallar üzrə sübutların olması barədə özü, yaxud müdafiəçisi tərəfindən irəli sürülən ərizə və vəsatətlərə baxmaq;

28.4.4. cinayət prosesi gedişində qanunun pozulması ilə əlaqədar verilən şikayətləri yoxlamaq;

28.4.5. cinayət prosesi iştirakçılarının iştirak etmək hüququnu təmin etmək.

28.5. Şəxsin cinayət törətməkdə təqsirli olmasına dair məhkəmə qərarı mülahizələrə əsaslanma bilməz və işə aid biri digərinə kifayət qədər uyğun gələn mötəbər sübutların məcmusu ilə təsdiq olunmalıdır.

28.6. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi qaydalarının ayrı-ayrı işlər və şəxslər üçün, habelə müəyyən şəraitə görə, yaxud hər hansı bir zaman dövründə özbaşınalıqla dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Maddə 29. Məhkəmə aidiyyətinə əməl olunması

29.1. Heç kəs onun işinə aidiyyəti qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə baxılması hüququndan məhrum oluna bilməz. Şəxsin razılığı olmadan onun işinə başqa məhkəmədə baxılmasına yol verilmir.

29.2. İşin qanuni hakimin icraatından əsassız götürülməsi və ya bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsi qadağandır.

Maddə 30. Hakimin cinayət mühakimə icraatında iştirakının məhdudlaşdırılması

30.1. Birinci, apellyasiya və ya kassasiya instansiyası məhkəməsində cinayət mühakimə icraatında iştirak etmiş hakimin məhkəmə baxışında təkrar iştirakına yol verilmir.

30.2. Bu Məcəllənin 109-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda hakim cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara baxılmasından özü kənarlaşmalı və ya kənarlaşdırılmalıdır.

Maddə 31. Cinayət mühakimə icraatında qeyri-prosessual münasibətlərin yolverilməzliyi

Məhkəmə tərkibi və cinayət prosesi iştirakçıları arasında, habelə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələri arasında cinayət işlərinə və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara baxılması ilə əlaqədar bu Məcəllədə nəzərdə tutulmayan qeyri-prosessual münasibətlər yolverilməzdir.

Maddə 32. Cinayət prosesində tərəflərin çəkişməsi

32.1. Azərbaycan Respublikasında cinayət mühakimə icraatı ittiham və müdafiə tərəfinin çəkişməsi əsasında həyata keçirilir.

32.2. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət prosesində tərəflərin çəkişməsini təmin etmək məqsədi ilə:

32.2.1. hər bir tərəf məhkəmədə təmsil olunur;

32.2.2. hər bir tərəf məhkəmədə öz mövqeyini müdafiə etmək üçün bərabər hüquqlara və imkanlara malikdir;

32.2.3. ittiham tərəfi cinayət hadisəsinin baş verməsini, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin əlamətlərinin mövcudluğunu, bu əməlin törədilməsinə təqsirləndirilən şəxsin aidiyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının mümkünlüyünü sübut edir, təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqi tövsifinə və məhkəmənin yekun qərarına dair öz təkliflərini verir;

32.2.4. müdafiə tərəfi cinayət təqibi ilə bağlı irəli sürülmüş ittihamı təkzib edir və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın diqqətini təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə və ya cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirən halların mövcudluğuna cəlb edir və təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqi tövsifinə və məhkəmənin yekun qərarına dair öz təkliflərini verir;

32.2.5. hər bir tərəf heç kimdən asılı olmayaraq müstəqil surətdə öz mövqeyini seçir və onu müdafiə etmək üçün vasitə və üsullarını müəyyən edir;

32.2.6. məhkəmə cinayət prosesi tərəflərindən hər birinin vəsatəti ilə əlavə olaraq zəruri materialların əldə edilməsinə kömək göstərir;

32.2.7. məhkəmə tərəfindən hökm yalnız cinayət prosesi tərəflərinin iştirakı bərabər əsaslarla təmin edilməklə tədqiq olunmuş sübutlarla əsaslandırılır;

32.2.8. dövlət ittihamçısı və xüsusi ittihamçı cinayət təqibini həyata keçirir və cinayət təqibindən imtina edir;

32.2.9. təqsirləndirilən şəxs sərbəst olaraq təqsirli olduğunu inkar edir və ya özünü təqsirli bilir;

32.2.10. mülki iddiaçı iddiadan imtina edir və ya mülki cavabdehlə barışıq sazişi bağlayır;

32.2.11. mülki cavabdeh iddianı qəbul edir və ya mülki iddiaçı ilə barışıq sazişi bağlayır.

Maddə 33. Cinayət mühakimə icraatında sübutların qiymətləndirilməsi

33.1. Hakimlər cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsində cinayət işi üzrə toplanmış sübutları bu Məcəllənin tələblərinə əsasən qiymətləndirirlər.

33.2. Cinayət mühakimə icraatı həyata keçirilərkən bu Məcəllənin 125, 144 -146-cı maddələrinin müddələrinin pozulması yolverilməzdir.

33.3. Cinayət prosesində heç bir sübutun və digər materialın qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsi yoxdur.

33.4. Hakimlərin sübutlara və sair materiallara qərəzli münasibət bəsləməsi, mövcud hüquqi prosedur daxilində tədqiq edilənədək sübut və digər materiallardan birinə digərinə nisbətdə çox və ya az əhəmiyyət verilməsi yolverilməzdir.

Maddə 34. Eyni əmələ görə təkrar məhkum etmənin yolverilməzliyi

34.1. Heç kəs eyni əməlin törədilməsinə görə təkrar məhkum edilə bilməz.

34.2. Bu Məcəllənin 41-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmədə müvafiq olaraq dövlət ittihamçısının və ya xüsusi ittihamçının şəxsə qarşı cinayət təqibindən könüllü imtina etməsi eyni əməlin təkrarən həmin şəxsə istinad edilməsini istisna edir (yeni açılmış hallardan başqa).

34.3. Hər hansı əməlin törədilməsinə görə şəxsin barəsində qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin hökmü varsa, həmin şəxsin haqqında eyni əmələ görə cinayət təqibinin təzələnməsi, ittihamın daha ağır ittihamla əvəz edilməsi və ona daha ağır cəza təyin edilməsi yolverilməzdir.

Maddə 35. Məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququnun təmin olunması

35.1. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət prosesi iştirakçısının cinayət işinin və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialın baxılmasında məhkəmənin qəbul etdiyi prosessual qərar və hərəkətlərdən yuxarı məhkəməyə şikayət etmək hüququ vardır.

35.2. Məhkum olunmuş hər bir şəxs yuxarı məhkəməyə şikayət verərək aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

35.2.1. barəsində çıxarılmış məhkəmə hökmünün qanunsuz və əsassız olması ilə əlaqədar işə yenidən baxılmasını xahiş etmək;

35.2.2. barəsində çıxarılmış hökmə təyin olunmuş cəzanın ağırlığı ilə əlaqədar onun yüngülləşdirilməsini xahiş etmək.

35.3. Məhkumun bu Məcəllənin 35.1 və 35.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının məhdudlaşdırılması yol-verilməzdir.

Maddə 36. Bəraət qazanmış şəxsin pozulmuş hüquqlarının bərpasının təmin edilməsi

36.1. Cinayət prosesinin gedişində bu Məcəllənin 55, 56-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş şəxslərin pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpasını və onlara vurulmuş ziyanın ödənilməsini tələb etmək hüququ cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təmin edilməlidir.

36.2. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və ya cinayət nəticəsində zərər çəkmiş, habelə təqsirsiz məhkum olunmuş, qanunsuz həbsdə saxlanılmış, yaxud cinayət prosesi gedişində hüquqları digər formada məhdudlaşdırılmış şəxslərin hüquqları bu Məcəllə ilə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada bərpa olunur.

Maddə 153. Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin edilməsi

153.1. Cinayət təqibi orqanı hər hansı şəxsin tutulduğu halda onun hüquqi statusundan asılı olaraq bu Məcəllədə, *habelə "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda* şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlarını təmin etməlidir.

153.2. Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları aşağıdakıları etməlidirlər:

153.2.1. tutulmadan dərhal sonra şəxsə tutulmanın əsaslarını bildirmək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını izah etmək;

153.2.2. tutulmuş şəxsi təxirə salınmadan polis və ya digər təhqiqat orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərinə gətirmək, tutulma faktını qeydə almaq, protokollaşdırmaq və onu tutulma protokolu ilə tanış etmək;

153.2.3. hər bir tutulma faktı müvəqqəti saxlama yerlərində qeydiyyatdan keçirildikdən dərhal sonra müvafiq təhqiqat orqanının rəhbərinə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat vermək (bu məlumat yazılı və tutulma anından sonra 12 saat müddətində verilir);

153.2.4. tutulmadan dərhal sonra şəxsin tutulması barədə xəbər vermək hüququnu təmin etmək (qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların və psixi vəziyyətinə görə imkanı olmayan tutulmuş şəxslərin ailə üzvlərinə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti öz təşəbbüsü ilə xəbər verir);

153.2.5. şəxsə tutulduğu andan öz vəkili və qanuni nümayəndəsi ilə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında təklikdə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq imkanı yaratmaq;

153.2.6. tutulmuş şəxsin öz vəkili olmadıqda, ona müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarında fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısını təqdim etmək, seçilmiş vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı yaratmaq;

153.2.7. tutulmuş şəxsin maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan vermədikdə, ona dövlət hesabına müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarına daxil olan növbətçi vəkillə görüşmək imkanı yaratmaq;

153.2.8. tutulmuş şəxs vəkildən imtina etdikdə, bu barədə onun yazılı ərizəsini almaq (ərizə yazmaqdan boyun qaçırıldıqda, həmin faktla əlaqədar vəkil və müvəqqəti saxlama yerinin nümayəndəsi tərəfindən müvafiq protokol tərtib olunur);

153.2.9. cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxsin tərcüməçinin xidmətindən pulsuz istifadə etmək hüququnu təmin etmək;

153.2.10. tutulmuş şəxslə davranışda onun şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaltmamaq, qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayanlara, qocalara, xəstələrə və əlilliyi olan şəxslərə isə xüsusi diqqət yetirmək;

153.2.11. tutulmuş şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmək, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin,

cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün bu Məcəllənin 148, 150—152-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlərə riayət edilməsi məqsədi ilə tutulmuş şəxsi qabaqcadan məhkəməyə gətirmək;

153.2.12. Bu Məcəllənin 153.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxsi dərhal azad etmək.

153.2-1. Müvəqqəti saxlama yerinin müdiriyyəti həmçinin bu Məcəllənin 161-ci maddəsində (161.1.5-ci, 161.1.15-ci – 16.1.17-ci maddələr istisna olmaqla) nəzərdə tutulmuş vəzifələri daşıyır.

153.3. Tutulmuş şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən aşağıdakı hallarda azad edilməlidir:

153.3.1.şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi barədə şübhələr təsdiq edilmədikdə;

153.3.2.şəxsi gələcəkdə həbsdə saxlamaq üçün zərurət olmadığıda;

153.3.3. ləğv edilmişdir.

153.3.4. hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün tutulma anından 7 (yeddi) gün, digər hallarda isə tutulma anından 48 saat müddətində (bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallarda tutulmanın uzadıldığı müddətdə) tutulmuş şəxsi həbs etmək üçün məhkəmə qərarı verilmədikdə.

153.4. Bu Məcəllənin 153.3.1 və 153.3.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxs müvafiq olaraq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən, bu Məcəllənin 153.3.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş halda isə həmçinin müvəqqəti saxlama yerinin rəisi tərəfindən azad edilir.

153.5. Cinayətin törədilməsində şübhəli şəxs kimi tutulmuş və şübhə təsdiq olunmadığına görə azad olunmuş şəxs həmin şübhəyə görə yenidən tutula bilməz.

VI bölmə
Cinayət mühakimə icraatı zamanı-konfidensiallıq və
müddət məsələləri

XXIII fəsil

Cinayət mühakimə icraatı zamanı konfidensiallığın
qorunması

Maddə 199. Şəxsi və ailə sirrinin qorunması

199.1. Cinayət mühakimə icraatı zamanı şəxsi və ailə sirrini təşkil edən məlumatların qorunması üçün bu Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlər görülür.

199.2. Prosesual hərəkətlərin gedişində hər hansı şəxsin şəxsi həyatına aid məlumatların, habelə onun gizli saxlanılmasını lazım bildiyi digər şəxsi xarakterli məlumatların lüzumsuz toplanılmasına, yayılmasına və onlardan istifadə edilməsinə yol verilmir. Müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin tələbi ilə istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin iştirakçıları bu məlumatların yayılmamasını öhdələrinə götürür və onlardan bu barədə yazılı iltizam alınır.

199.3. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan hər hansı şəxsə onun şəxsi həyatına aid məlumatların bildirilməsini və ya təqdim olunmasını məhkəmənin müvafiq qərarı əsasında təklif etdikdə, həmin şəxs bu məlumatların başlanmış cinayət işi üzrə toplanılmasının zəruriliyinə əmin olmaq, əks təqdirdə onları verməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan şəxsə özünün və ya başqasının həyatına aid məlumatları bildirməsinin və ya təqdim olunmasının zəruriliyinə istinad edərək tələb etdikdə o, dindirmə və ya digər istintaq hərəkəti protokoluna bu məlumatların alınmasının zəruriliyi barədə təsdiqedic qeydlər daxil etməlidir.

199.4. Şəxsi və ya ailə sirlərini açıqlayan sübutlar qapalı məhkəmə iclasında tədqiq edilməlidir.

199.5. Şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması, şəxsi və ya ailə sirrinin yayılması nəticəsində hər hansı şəxsə vurulan ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada ödənilməlidir.

XXXVIII fəsil

İttham aktının tərtib edilməsi və cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi

Maddə 284. İttham aktının tərtib edilməsindən əvvəl cinayət işinin materialları ilə tanış etmə

284.1. İttham aktının tərtib edilməsi və cinayət işinin ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməsi üçün toplanmış sübutların kifayət olduğunu hesab edən müstəntiq aşağıdakı hərəkətləri həyata keçirir:

284.1.1. ibtidai istintaqın qurtarması barədə təqsirləndirilən şəxsə, onun müdafiəçisinə, zərər çəkmiş şəxsə, mülki iddiaçıya, mülki cavabdehə və ya onların nümayəndələrinə məlumat verir;

284.1.2. cinayət prosesi iştirakçılarının cinayət işinin materialları ilə tanış olma yerini və vaxtını müəyyən edir.

284.2. Müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olmaq üçün zərərçəkmiş şəxsə, mülki iddiaçıya, mülki cavabdehə və ya onların nümayəndələrinə, həmin şəxslərin xahişi olduqda, təqsirləndirilən şəxsə və müdafiəçiyə isə onların xahişindən asılı olmayaraq imkan yaradır.

284.3. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi və ya zərərçəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin nümayəndəsi təyin edilmiş vaxtda gələ bilmədikdə, müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olma vaxtını 5 (beş) günədək müddətə təxirə salır. Müdafiəçi və ya nümayəndə bu müddət ərzində gəlmədikdə təqsirləndirilən şəxsə müqavilə və ya təyin etmə əsasında başqa müdafiəçi, zərər çəkmiş şəxsə, mülki iddiaçıya və mülki cavabdehə isə başqa nümayəndəyə malik olmaq imkan yaradılır.

Maddə 285. Cinayət işinin materialları ilə tanış etmə qaydası

285.1. Müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olmaq üçün onu vərəqləri nömrələnmiş və hər bir cildə sənədlərin siyahısı olmaq şərti ilə bir və ya bir neçə tikilmiş cilddə təqdim edir. İşdə saxlanılan maddi sübutlar və istintaq hərəkətlərinin protokollarına əlavələr də təqdim edilməlidir. Cinayət işi bir neçə cilddən ibarət olduqda onun bütün cildləri eyni vaxtda təqdim edilir.

285.2. Cinayət prosesinin iştirakçılarını cinayət işinin materialları ilə tanış edərkən müstəntiq onların xahişi ilə müvafiq texniki vasitələrdən istifadə etməklə protokollara əlavə edilən yazılar, fotosəkillər, çəkiliş lentləri və başqa məlumat daşıyıcılarını nümayiş etdirir.

285.3. Təqsirləndirilən şəxs və müdafiəçi cinayət işinin materialları ilə cinayət prosesinin digər iştirakçılarından əvvəl tanış olur və bu tanışlığı birlikdə və ya ayrı-ayrılıqda aparmaq hüququna malikdirlər. Zərərçəkmiş şəxs, mülki iddiaçı və ya mülki cavabdeh cinayət işinin materialları ilə öz nümayəndəsi ilə birlikdə tanış olmaq hüququna malikdirlər.

285.4. Müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olmaq üçün vaxtı məhdudlaşdırma bilməz. Eyni zamanda cinayət prosesinin iştirakçıları bu vaxtı süni surətdə uzatdıqda, müstəntiq cinayət işinin həcmi və onunla tanış olmaq üçün kifayət olan vaxtı nəzərə almaqla cinayət işinin materialları ilə tanış olmaq üçün cədvəl müəyyən edə bilər.

285.5. Cinayət işinin materialları ilə tanış olan şəxslər ona aid zəruri sənədlərdən çıxarışlar etmək, surət çıxarmaq, maddi sübutların fotosəklini çəkmək hüququna malikdirlər.

285.6. Müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olan şəxslərə özündə şəxsi, ailə, dövlət, peşə və ya kommersiya sirtini əks etdirən sənədlərdən çıxarışlar etməyə, surət çıxarmağa, foto səklini çəkməyə icazə verməməlidir.

Maddə 286. Cinayət işinin materialları ilə tanış etmə protokolu

286.1. Müstəntiq tanış etmənin tarixini, vaxtını və yerini, öz soyadını, adını və vəzifəsini, işlə tanış olan şəxslərin soyadlarını və adlarını, müdafiəçinin, habelə zərərçəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin nümayəndəsinin səlahiyyətlərini təsdiq edən sənədlər barədə məlumatları göstərməklə cinayət işinin materialları ilə tanış etmə haqqında protokol tərtib edir.

286.2. Cinayət prosesi iştirakçılarından hər birinin cinayət işinin materialları ilə tanış edilməsi haqqında ayrıca protokol tərtib edilir. Cinayət işinin materialları ilə müdafiəçi və nümayəndə təmsil etdiyi şəxslə birlikdə tanış olduqda onların cinayət işinin materialları ilə tanış edilmələrinə dair bir protokol tərtib olunur.

286.3. Cinayət işinin materialları ilə tanış etmə haqqında protokolda tanış olmaq üçün təqdim edilmiş cinayət işinin cildlərinin və hər bir cildə vərəqlərin sayı, habelə təqdim edilmiş maddi sübutlər və istintaq hərəkətlərinin protokollarına əlavələr göstərilir.

286.4. Protokolda cinayət işinin materialları ilə tanış etmənin hər günü üçün tanış etmənin başlanmasının və qurtarmasının tarixi, saati və dəqiqəsi göstərilir.

286.5. Protokola cinayət işinin materialları ilə tanış etmədən sonra verilmiş şifahi vəsatətlər daxil edilir.

Maddə 287. Cinayət işinin materialları ilə tanış olduqdan sonra vəsatətlərin verilməsi

287.1. Cinayət işinin materialları ilə tanış olduqdan sonra müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin, onun müdafiəçisinin, habelə zərərçəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və onların nümayəndələrinin əlavə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya yeni prosessual qərarların qəbul edilməsi barədə vəsatətlərinin olub-olmamasını aydınlaşdırır. Cinayət prosesi iştirakçısının xahişi ilə yazılı vəsatətin hazırlanması və verilməsi üçün 48 saatadək vaxt verilə bilər.

287.2. Vəsatətin tam və ya qismən rədd edilməsi haqqında müstəntiq əsaslandırılmış qərar çıxarır və həmin qərarın surətini

vəsətətin verildiyi andan 48 saatdan gec olmayaraq vəsatəti vermiş şəxsə təqdim edir. Vəsətət həll edilməyəndək cinayət işi ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilə bilməz.

287.3. Müstəntiqin əlavə istintaq hərəkətlərinin aparılması və ya yeni prosesual qərarların qəbul edilməsindən imtina olunması barədə qərarından bu vəsatətin rədd edilməsi barədə qərarın surəti verildiyi vaxtdan 48 saat müddətində istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora şikayət verilə bilər.

287.4. Məhkəməyə göndərilmiş iş üzrə vəsatətin rədd edilməsinə dair şikayətin ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən rədd edilməsi həmin vəsatətin məhkəmə qarşısında qaldırılmasına mane olmur.

Maddə 288. Vəsətət təmin olunduqdan sonra cinayət işinin materialları ilə tanış etmə

Vəsətətin kimin tərəfindən verilməsindən və kimin mənafeyinə toxunmasından asılı olmayaraq, vəsatət təmin edildikdən sonra müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə, onun müdafiəçisinə, habelə zərərçəkmiş şəxsə, mülki iddiaçıya, mülki cavabdehə və ya onların nümayəndələrinə cinayət işinin materiallarının vəsatətə dair hissəsi ilə tanış olmaq üçün imkan yaratmalıdır.

POLİS HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

I f ə s i l

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

M a d d ə 1 . Əsas anlayışlar

Bu qanunda aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

polis – Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyətinə mənsub olan vahid mərkəzləşdirilmiş, hüquq-mühafizə orqanıdır;

polis əməkdaşı – polis orqanlarında müəyyən vəzifə tutan və bu qanunla müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən dövlət qulluqçusudur;

tutulma – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır;

həbs – inzibati xətanın törədilməsinə görə inzibati tənbeh kimi və ya qətimkan tədbiri qismində Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla müvafiq həbsdə saxlanılma yerində saxlanılmasıdır;

fiziki qüvvə – insan əzələlərinin gərilməsi nəticəsində yaranan güc vasitəsi ilə mexaniki təsir göstərmək qabiliyyətidir;

xüsusi vasitələr – dəyənəklər, əl-qolu bağlama və elektroşok vasitələri, xüsusi təyinatlı gözyaşardıcı qazlar, rezin güllələr, suatan vasitələr, nəqliyyatın məcburi dayandırma vasitələri və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş digər xüsusi vasitələrdir;

yaşayış yeri – bir və ya bir neçə şəxsin yaşaması üçün müvəqqəti, yaxud daimi istifadə edilən yer, o cümlədən ev, mənzil, bağ evi, mehmanxanada, sanatoriyada, pansionatda, yataq-xanada, istirahət evində, kempinqdə, turist bazasında otaq, onlara bilavasitə bitişik aynabəndlər, terraslar, qalereyalar, eyvanlar, ümumi istifadə üçün yerlər (onların istirahət, əmlak

saxlamaq, yaxud insanların digər tələbatlarını təmin etmək üçün istifadə olunan digər tərkib hissələri), çoxmənzilli evdən başqa tikililərin zirzəmisini və çardağı, habelə dəniz gəmisinin kayutu və ya uzaq səfərdə olan qatarın kupesidir (bunlardan əlavə bu Qanunun məqsədləri üçün yaşayış yeri anlayışı fiziki şəxsin xidməti kabinetini, ona məxsus çəpərli torpaq sahəsini, avtomobili, çay və dəniz gəmisini əhatə edir).

Maddə 2 . Polis haqqında qanunvericilik

Polis haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 3 . Polis təyinatı və əsas vəzifələri

I. Azərbaycan Respublikasında polisin təyinatı insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini və mülkiyyətini hüquqa zidd əməllərdən qorumaqdan ibarətdir.

II. Polisin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1) ictimai qaydanı qorumaq və ictimai təhlükəsizliyi təmin etmək;

2) cinayətlərin və digər xətalərin qarşısının alınması üçün tədbirlər görmək;

2-1) yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində fəaliyyət göstərmək;

3) şəxsiyyəti, insan hüquq və azadlıqlarını və mülkiyyəti hüquqa zidd əməllərdən qorumaq;

4) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda dövlət idarələrini və digər obyektləri mühafizə etmək;

5) törədilmiş cinayətləri açmaq;

6) cinayətlərin qeydiyyatını və uçotunu aparmaq;

7) cinayətkarları aşkara çıxarmaq və tutmaq;

8) səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə təhqiqat və istintaq aparmaq;

9) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlər daxilində inzibati tənbeh və ya başqa

təsir tədbirləri tətbiq etmək, tutulmuş və inzibati xəyata görə həbsə alınmış şəxsləri saxlamaq;

10) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək;

11) kriminalistik və başqa tədqiqatların aparılmasını təmin etmək;

12) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada istintaq təcrüdəxanalarında əməliyyat-axtarış fəaliyyətini müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə birgə həyata keçirmək;

13) hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakını hüquqa zidd əməllərdən qorumaq məqsədi ilə müqavilələr bağlamaq;

14) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş icazə-qeydiyyat işlərini aparmaq;

15) yol hərəkəti qaydalarına və hərəkət təhlükəsizliyinə riayət olunmasına nəzarət etmək;

16) yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək;

17) yol hərəkəti və onun təhlükəsizliyi göstəricilərinin vahid dövlət uçotu sistemini təşkil etmək.

III. Polisi bu Qanunla müəyyən edilməmiş vəzifələrin icrasına cəlb etmək qadağandır.

M a d d ə 4 . Polisi fəaliyyət prinsipləri və istiqamətləri

I. Polis insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət, qanunçuluq, humanistlik və təkbəşçilik prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərir.

II. Polisi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1) ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

2) cinayətlərin və digər xətalərin qarşısının alınması və açılması;

3) yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

M a d d ə 5 . İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində polisi fəaliyyəti

I. Polis öz vəzifələrini yerinə yetirərkən irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və qanuni mənafələrini hüquqa zidd əməllərdən qoruyur.

II. Polisin hər hansı şəxslə insanın ləyaqətini alçaldan şəkildə rəftar etməsi yolverilməzdir. Cinayət törədən və ya törətməkdə şübhələnilən şəxsləri məlumat verməyə və ya cinayət əməlini törətməkdə təqsirini etiraf etməyə məcbur etmək, bu məqsədlə onları və digər şəxsləri hədələmək, işgəncəyə məruz qoymaq, onlara hər hansı fiziki və ya mənəvi təsir göstərmək qadağandır.

III. Şəxsin hüquq və azadlıqlarına qarşı polis tərəfindən bu Qanunla nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən olunmuş əsaslarla və qaydada yol verilir.

IV. Hər hansı şəxsin hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırıldıqda polis əməkdaşı məhdudlaşdırmanın əsaslarını və səbəblərini, habelə bununla əlaqədar həmin şəxsin hüquq və vəzifələrini ona izah etməlidir.

V. Polis tutulan və ya həbsə alınan şəxsin hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin edir.

VI. Şəxsin hüquqları, azadlıqları və qanuni mənafələri polis əməkdaşları tərəfindən pozulduqda polis orqanı həmin şəxsin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafələrinin bərpa olunması üçün zəruri tədbirlər görməyə, vurulan ziyanı ödəməyə borcludur.

VII. Polis əməkdaşlarının qanuna zidd hərəkətləri nəticəsində vurulmuş ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan qaydada ödənilir.

M a d d ə 6 . Polisin fəaliyyətində aşkarlıq

I. Polis öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat verir.

II. Polisə dövlət, ailə, peşə və kommertiya sirtini, prokurorun, müstətiqin və ya məhkəmənin müvafiq icazəsi olmadan ibtidai və məhkəmə istintaq materiallarını, habelə insanların şəxsi həyatına, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrinə toxunan, onların ləyaqətini alçalda bilən məlumatları açıqlamaq qadağandır.

III. Fiziki və hüquqi şəxslər haqqında polisin yaydığı məlumatların həqiqətə uyğun olmadığı müəyyənləşdirildikdə polis bir ay müddətində həmin məlumatları onların yayıldığı formada təkzib etməlidir.

M a d d ə 7 . Polisin qanuni tələblərinin icrasının məcburiliyi

I. Polis əməkdaşı bu qanunla müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri yerinə yetirərkən dövlət hakimiyyətinin nümayəndəsi kimi çıxış edir.

II. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün hüquqi və fiziki şəxslər polis əməkdaşının qanuni tələblərini icra etməlidirlər.

III. Polis əməkdaşının qanuni tələblərinə tabe olmamaq, ona müqavimət göstərmək və zor işlətmək və ya onu təhqir etmək Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

M a d d ə 8 . Polisin fəaliyyətinə müdaxilənin yolverilməzliyi

Qanunla səlahiyyət verilmiş şəxslərdən başqa, hər hansı şəxsin istənilən səbəbdən polisin qanuni fəaliyyətinə məhdudiyət qoyması, təsir və müdaxilə etməsi yolverilməzdir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada məsuliyyətə səbəb olur.

M a d d ə 9 . Polisin tərkib hissələri və tabeliyi

Polis xidmətlərinin yaradılması, yenidən qurulması və ləğvi, polisin fəaliyyətinə rəhbərlik, polis orqanlarında vəzifəyə təyin və

vəzifədən azad etmə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydada həyata keçirilir.

M a d d ə 1 0 . Polisın vəzifələrinin yerinə yetirilməsində dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ayrı-ayrı şəxslərin iştirakı

I. Dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları polisə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək göstərməlidirlər.

II. Hər bir şəxs polisə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə kömək göstərə bilər. Polis, üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək üçün, heç kəsi əməkdaşlığa məcburi cəlb edə bilməz.

III. Hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayət barəsində xəbəri olan hər bir şəxs bu barədə polisə məlumat verməlidir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda bu məlumatların verilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

IV. Polis əməkdaşı olmayan dövlət hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada ictimai asayişin və təhlükəsizliyin təmin olunması işinə cəlb edildikdə bu sahədə polisın vəzifələri onların da üzərinə qoyulur. Belə olduğu halda polis əməkdaşları üçün nəzərdə tutulan hüquqi, maddi və sosial təminatlar onlara da şamil edilir.

V. Yaşayış yeri üzrə ictimai asayişin və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı yaranan sosial problemlərin birgə həlli üçün ayrı-ayrı şəxslər könüllülük əsasında polis orqanları tərəfindən ictimai asayişin və təhlükəsizliyin təmin olunması işinə cəlb edilə bilərlər. İctimai asayişin və təhlükəsizliyin təmin olunmasında könüllü olaraq iştirak edən şəxslərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi üçün yerli polis orqanlarının yanında ictimai şuralar yaradıla bilər.

İctimai asayişin və təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə könüllü ictimai fəaliyyət aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

1) hüquqazidd və cəmiyyətə qarşı hörmətsiz davranışın qarşısının alınması məqsədilə maarifləndirmə və təbliğat işinin aparılması;

2) narkomanıyanın və alkoqolizmin, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası;

3) cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınmasını və araşdırılmasını təmin etmək məqsədilə zəruri məlumatların polis orqanlarına verilməsi.

Cinayət törətdiyinə görə əvvəllər məhkum olunmuş, psixi xəstəliklə, narkomanlıqla, alkoqolizmlə bağlı müalicə-profilaktika müəssisələrində qeydiyyatda olan, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətliliyi məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə təsdiq edilmiş şəxslər ictimai asayişin və təhlükəsizliyin təmin olunması üzrə könüllü ictimai fəaliyyətə cəlb edilə bilməzlər.

M a d d ə 11 . Polisin beynəlxalq əlaqələri

Azərbaycan Respublikasının polis orqanlarının xarici ölkələrin polis orqanları və beynəlxalq polis təşkilatları ilə əməkdaşlığı Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, xarici ölkələrin polis orqanları ilə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanın bağladığı müqavilələr, habelə Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu beynəlxalq polis təşkilatlarının nizamnamələri və əsasnamələri ilə tənzimlənir.

M a d d ə 12 . Polisin fəaliyyətinə nəzarət

I. Bu qanunun müddələrinin icrasına idarədaxili və idarədənənar nəzarət həyata keçirilir.

II. Polisin fəaliyyətinə idarədaxili nəzarəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, idarədənənar nəzarəti isə müvafiq icra hakimiyyəti həyata keçirir. Polis orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində məhkəmələr və prokurorluq orqanları həyata keçirir.

II f ə s i l

POLİS ƏMƏKDAŞININ SƏLAHİYYƏTLƏRİ

M a d d ə 13. Polis əməkdaşının ümumi vəzifələri

I. Polis əməkdaşının ümumi vəzifələri aşağıdakılardır:

1) Hazırlanan cinayət və ya digər hüquqpozmalara qarşısının alınması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görmək;

2) cinayət və ya digər hüquqpozmalar törətmiş şəxsin tutulması və polisə gətirilməsi üçün tədbirlər görmək;

3) cinayətin baş verdiyi hadisə yerinin mühafizəsini təşkil etmək və şahidlərin müəyyənləşdirilməsi üçün tədbirlər görmək;

4) cinayətdən və digər hüquqpozmalardan, bədbəxt hadisədən zərərçəkmişlərə, həmçinin köməksiz, həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətə düşmüş şəxsə kömək və ilk tibbi yardımın göstərilməsini təmin etmək;

5) tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin pozulmamasını təmin etmək;

6) təbii fəlakətlər, qəzalar və digər fəvqəladə hallar baş verdikdə insanların və əmlakın xilas etmə tədbirlərində iştirak etmək;

6-1) yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirmək;

7) səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş davranış qaydalarına riayət etmək.

II. Polis əməkdaşları öz vəzifələrini həyata keçirərkən ayrıca əmr və ya göstəriş gözləmədən əməkdaşlıq etməyə, qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyə və bir-birinə hərtərəfli kömək etməyə borcludurlar.

III. Hər hansı şəxsə müraciət edərkən polis əməkdaşı adını, soyadını, rütbəsini bildirməli və xidməti vəsiqəsini göstərməklə özünü təqdim etməlidir.

IV. Polis əməkdaşı öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir.

V. Polis əməkdaşı həmçinin təbəçilik üzrə yuxarı rəisin əmr və göstərişlərini icra etməyə borcludur.

VI. Hər hansı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə cəlb edildikdə, polis əməkdaşı xidmət üzrə tabeliyi olmayan polisin yuxarı rütbəli şəxsinin əmr və göstərişlərini icra etməyə borcludur.

VII. Polis əməkdaşı açıq-aşkar qanuna zidd əmr və ya göstəriş aldıqda qanunu rəhbər tutmalı, bu barədə polisin rəhbərliyinə məlumat verməlidir.

VIII. Açıq-aşkar qanunsuz əmri və ya göstərişi icra etməmək məsuliyyətə səbəb olmur. Belə əmri və ya göstərişi icra edən polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Maddə 14. İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) Hər bir şəxsin təhlükəsizliyini təmin etmək;
- 2) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə səlahiyyətə aid edilmiş inzibati xətalara dair işlər üzrə icraatı aparmaq;
- 3) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda təhqiqat, istintaq orqanlarının, məhkəmələrin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının icra və probasiya qurumlarının qərarlarını icra etmək;
- 4) Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcələsi, "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda və müddətlərdə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi müvəqqəti saxlama yerində saxlamaq;
- 5) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əşyaların, o cümlədən odlu silahın, döyüş sursatının, zərərli maddələrin və sair zərərli materialların əldə edilməsi, saxlanması, gözdürülməsi, daşınması üçün müəyyənləşdirilmiş qaydada icazə vermək, dövrüyyəsinə nəzarət etmək, çoxaldıcı rəngli qurğuların (kseroksların) qeydiyyatını aparmaq;
- 6) Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində tətbiq edilən fəvqəladə və ya hərbi vəziyyət

rejimini təmin etmək, epidemiya və ya epizootiya zamanı karantin tədbirlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək;

7) kütləvi tədbirlər zamanı ictimai asayiş təmin etmək;

7-1) kütləvi idman tədbirlərinin və idman yarışlarının keçirilməsi zamanı idman obyektlərində, tamaşaçılar üçün nəzərdə tutulmuş yerlərdə, eləcə də idman obyektlərinə bitişik ərazilərdə və təxliyyə yollarında zorakılığın qarşısını almaq, yarış iştirakçılarının və tamaşaçıların təhlükəsizliyini və ictimai asayiş təmin etmək;

8) müvafiq dövlət orqanlarına və vəzifəli şəxslərə, yaxud qanuni sahiblərinə təhvil verilənədək sahibsiz əmlakın və dəfinələrin, habelə tapılmış və polisə təhvil verilmiş sənədlərin, əşyaların və digər əmlakın saxlanılmasını və mühafizəsini təmin etmək;

9) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda qeydiyyat və uçot işlərini aparmaq;

10) digər dövlət orqanları və ictimai təşkilatlarla birlikdə azyaşlılar arasında hüquq qaydasının pozulmasının və nəzarətsizliyin qarşısının alınmasında iştirak etmək;

11) cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsini təmin etmək;

12) hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakını hüquqa zidd əməllərdən qorumaq;

13) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

M a d d ə 15. Cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri

Cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri aşağıdakılardır:

1) cinayətin və digər hüquqpozmanın qarşısının alınması, baş vermiş cinayət hadisəsinin aşkara çıxarılması və onu törədən şəxsin müəyyənləşdirilməsi, cinayəti doğuran səbəblərin öyrənilməsi və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək;

2) cinayət və digər hüquqpozmlar haqqında daxil olan ərizələrin və məlumatların qəbul edilməsini, qeydiyyatdan keçirilməsini və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlərin görülməsini təmin etmək;

3) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada cinayət işlərini başlamaq, təhqiqat və istintaq aparmaq;

4) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək;

5) bu maddənin 1-4-cü bəndlərində göstərilən məsələlər üzrə məhkəmənin (hakimin) və ya prokurorun qərarlarını, habelə müstəntiqin və ya təhqiqatçının qərarlarını və yazılı tapşırıqlarını icra etmək.

Maddə 15 - 1. Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri aşağıdakılardır:

1) yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında qanunvericilikdə göstərilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar, habelə onların tərbiyəsi, təhsili və saxlanması üzrə öz vəzifələrini üzrlü səbəblər olmadan yerinə yetirməyən və ya onların davranışına mənfi təsir göstərən, yaxud onlarla qəddar rəftar edən valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr barəsində profilaktik iş aparmaq;

2) yetkinlik yaşına çatmayanların qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi barədə məhkəmənin qərarını yetkinlik yaşına çatmayanın qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə çatdırılması hissəsində icra etmək;

3) inzibati məsuliyyətə və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmamış yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsi, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsi, təhsili və

saxlanması üzrə öz vəzifələrini yerinə yetirməyən və ya lazımınca yerinə yetirməyən valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr, yaxud vəzifəli şəxslər barəsində müraciətlərə öz səlahiyyətləri daxilində baxmaq;

4) müvafiq dövlət orqanlarına və müəssisələrə yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığına, qanunazidd əməllər törətməsinə imkan yaradan səbəb və hallar barədə məlumat vermək.

Maddə 16. Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri

Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri aşağıdakılardır:

1) nəqliyyatın və piyadaların hərəkətini nizama salmaq sürücülər və piyadalar tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının gözlənilməsinə nəzarət etmək, yol hərəkətinin təhlükəsizliyini təmin etmək;

2) yolların təmiri, tikintisi, layihələşdirilməsi, istismarı və onlara xidmət zamanı yol hərəkəti təhlükəsizliyinin tələbləri ilə bağlı qüvvədə olan qaydalara, normativlərə və standartlara əməl olunmasına nəzarət sahəsində öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq tədbirlər görmək;

3) nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə nəzarət etmək;

4) təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr, idarələr, təşkilatlar və fiziki şəxslər tərəfindən yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin olunması, avtonəqliyyat vasitələrinin zərərli tullantılarından ətraf mühitin qorunması sahəsində qüvvədə olan qaydaların, normativlərin və standartların tələblərinə riayət edilməsində dövlət nəzarətini təmin etmək;

5) yol hərəkəti qaydalarının pozulması və yol nəqliyyat hadisələri üzrə təhqiqat aparmaq, səlahiyyətləri çərçivəsində inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq etmək;

6) yol hərəkəti qaydaları və sürücülük vərdişləri üzrə imtahanlar qəbul etmək və nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququ verən sürücülük vəsiqələrini vermək;

7) nəqliyyat vasitələrinin və qoşquların qeydiyyatını aparmaq, onlara dövlət nömrə nişanlarını vermək.

Maddə 17. Polis əməkdaşının ümumi hüquqları

Üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün polis əməkdaşının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) hər bir şəxsdən cinayətlərə və digər hüquqpozmalara, şəxsiyyət və ictimai asayiş üçün təhlükə törədən və onlara şərait yaradan hərəkətlərə son qoyulmasını tələb etmək;

2) cinayət və ya inzibati xəta törətməkdə şübhə edilənlərin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün sənədlərini yoxlamaq;

3) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada cinayət və ya digər hüquqpozma törətmiş yaxud törədilməsində şübhələnilən şəxsi tutmaq;

4) cinayətin və digər hüquqpozmanın törədilməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət və qeyri-dövlət orqanlarına, müəssisələrə, idarələrə, təşkilatlara, siyasi partiyalara, ictimai birliklərə, həmkarlar ittifaqları təşkilatlarına və vəzifəli şəxslərə baxılması məcburi olan təqdimatlar vermək;

5) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada yaşayış binalarına və ya digər tikililərə, torpaq sahə-lərinə, müəssisə, idarə, təşkilatların ərazilərinə və tikililərinə daxil olmaq;

6) xarici dövlətlərin diplomatik, konsulluq və başqa nümayəndəliklərinə, beynəlxalq təşkilatlara məxsus olan və xüsusi təyinatlı nəqliyyat vasitələri istisna edilməklə, son zərurət vəziyyətində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan nəqliyyat vasitələrində hadisə yerinə getmək, təcili tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsləri tibb müəssisələrinə çatdırmaq və cinayət törətmiş şəxsləri təqib etmək üçün bu nəqliyyat vasitələrindən istifadə etmək (belə hallarda nəqliyyat vasitələri sahiblərinin tələbi ilə onlara dəymiş ziyan polis tərəfindən ödənilməlidir);

7) dəbilqə, qalxan, zirehli köynək və digər fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etmək;

8) bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada və hallarda fiziki qüvvə işlətmək, habelə xüsusi vasitələr və odlu silah saxlamaq, gəzdirmək və onları tətbiq etmək.

Maddə 18. İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının hüquqları

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) inzibati xətalara dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan tədbirləri görmək;

2) ictimai qayda və ya insanların təhlükəsizliyi üçün təhlükə yarandıqda ərazilərə və binalara girişi və orada olmağı məhdudlaşdırmaq, aparılan işləri dayandırmaq, nəqliyyatın hərəkətini məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək;

3) inzibati xəta törətmiş şəxs barəsində protokol tərtib etmək, şəxsi axtarış aparmaq, əşyalarını yoxlamaq, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və müddətdə onu polisdə saxlamaq;

4) cinayət və ya inzibati xəta törətməkdə şübhələnilən hərbi qulluqçuları tutub hərbi patrullara, hərbi komendanta, qoşun hissələrinin komandirlərinə və ya hərbi komissarlara təhvil vermək;

5) ictimai yerlərdə sərxoş vəziyyətdə olan və müstəqil hərəkət etmək qabiliyyətini itirən, özünə və ya ətrafdakılara zərər yetirə bilən şəxsi xüsusi tibb müəssisələrinə gətirmək;

6) inzibati qaydada həbs edilmiş, inzibati nəzarətdə olan, habelə polisdə profilaktika uçotunda olan şəxslərin fotosəkilini çəkmək və qanunla müəyyən edilmiş hallarda barmaq izlərini götürmək;

7) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada avaralıqla və ya dilənçiliklə məşğul olan şəxsi qəbuletmə-bölüşdürmə məntəqəsinə gətirmək;

8) ictimai təhlükəli əməllərə görə məhkəmənin qərarı ilə təyin olunmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərdən yayınan ruhi xəstələri, xroniki alkoqolikləri, narkomanları tutmaq və xüsusi tibb müəssisələrinə gətirmək;

10) hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən odlu silahın, döyüş sursatının, zəhərli maddələrin və digər zərərli materialların saxlandığı və istifadə olunduğu yerlərə, habelə onların dövrüyyədə olduğu obyektlərə (hərbi obyektlər istisna olmaqla) baxış keçirmək, bu

cür əşyaların, maddələrin və materialların istifadəsi barədə müəyyənləşdirilmiş qaydaların pozulduğu aşkar edildikdə qüsurların aradan qaldırılması haqqında icrası məcburi olan yazılı göstərişlər vermək və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan digər tədbirləri görmək;

11) saxtalaşdırma əlaməti olan sənədləri, habelə mülki dövriyyədən çıxarılmış və xüsusi icazə olmadan saxlanılan əşyaları, maddələri, materialları və qurğuları götürmək, sahibsiz əmlakın saxlanılmasını təmin etmək və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada onlar barəsində məsələnin həll edilməsi üçün tədbirlər görmək.

Maddə 19. Cinayətlərin və digər hüquq-pozmaların qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının hüquqları

Cinayətlərin və digər hüquq-pozmaların qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) hazırlanan və törədilmiş cinayətlər haqqında ərizə və məlumatları yoxlamaq;

2) cinayətin açılması, təhqiqatın və istintaqın aparılması ilə əlaqədar hüquqi və fiziki şəxslərdən, dövlət sirri təşkil edən sənədlər istisna olmaqla, zəruri izahatlar, məlumatlar, arayışlar, sənədlər almaq, cinayət törətməkdə şübhələnilən şəxslərin barmaq izlərini götürmək, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada prosessual hərəkətləri həyata keçirmək;

3) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hüquqları həyata keçirmək;

4) cinayətin törədilməsi şəraitinin, onu törədən şəxsin, zərərçəkənlərin və şahidlərin müəyyənləşdirilməsi, gizlənən cinayətkarların və xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin axtarışı üçün dövlət informasiya vasitələrinin imkanlarından pulsuz istifadə etmək.

Maddə 19-1. Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində polis əməkdaşının hüquqları

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində polis əməkdaşının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətkar fəaliyyətə, fahişəliyə və ya digər əxlaqsız əməllərə cəlb etmiş, yaxud yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində digər qanunazidd əməllər törətmiş şəxsləri, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsi, təhsili və saxlanması üzrə öz vəzifələrini üzrlü səbəblər olmadan yerinə yetirməyən və ya lazımcıca yerinə yetirməyən valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri, vəzifəli şəxsləri aşkar etmək, onlar barəsində öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlər görmək;

2) yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən hüquq pozuntularının törədilməsinə şərait yaradan səbəb və halların aradan qaldırılması üzrə öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görmək, bu barədə müvafiq dövlət orqanlarına, idarə, təşkilat və müəssisələrə təkliflər vermək;

3) hüquq pozuntuları törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində, habelə onların tərbiyəsi, təhsili və saxlanması üzrə öz vəzifələrini üzrlü səbəblər olmadan yerinə yetirməyən və ya lazımcıca yerinə yetirməyən və ya onların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərən, yaxud onlarla qəddar rəftar edən valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr, yaxud vəzifəli şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada tədbirlər görmək, habelə müvafiq təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında müvafiq dövlət orqanlarına təkliflər vermək;

4) qanunla müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada məhkəmənin qərarına əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi saxlamaq və yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün müvəqqəti təcridmə mərkəzinə gətirmək, habelə qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsini icazəsiz tərk etmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müəssisəyə qaytarılması üçün tədbirlər görmək.

Maddə 20. Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının hüquqları

Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada nəqliyyat vasitəsini saxlamaq, onu idarə edən şəxsin sürücülük hüququna dair sənədlərini və daşınan yükün sənədlərini yoxlamaq;

2) nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin sərxoş olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya həmin şəxsin tibbi müayinəsini təşkil etmək;

3) qanunla müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsi və nəqliyyat vasitəsini yol hərəkətində iştirakdan kənarlaşdırmaq;

4) yol hərəkəti qaydalarını pozanlardan, yol-nəqliyyat hadisəsinin iştirakçılarından və şahidlərindən izahat almaq və zəruri hallarda onları polisə çağırmaq;

5) yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına görə inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq etmək, sürücülük hüququndan məhrum etmək barədə materialları məhkəməyə göndərmək;

6) yol hərəkətinin təhlükəsizliyi qaydalarına əməl edilmədikdə yollarda təmir-tikinti və digər işlərin görülməsini məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək;

7) təbii fəlakətlər zamanı, habelə qəza təhlükəsinin aradan qaldırılması ilə əlaqədar yol hərəkətini məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək;

8) texniki vəziyyəti müəyyənləşdirmiş tələblərə uyğun gəlməyən nəqliyyat vasitələrinin istismarını qadağan etmək;

9) nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin və onunla birlikdə olan sərnişinlərin cinayət törətdiyi və ya törədilməsində şübhələnməsi haqqında dəqiq məlumatı olduqda, habelə nəqliyyat vasitəsinin idarə olunması ilə cinayət törədilməsinə real təhlükə yarandıqda nəqliyyat vasitəsini təqib etmək.

III fəsil
ŞƏXSİN AZADLIQ, MƏNZİL TOXUNULMAZLIĞI
HÜQUQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI, FİZİKİ
QÜVVƏNİN, XÜSUSİ VASİTƏLƏRİN VƏ YA ODLU
SİLAHIN TƏTBİQİ İLƏ BAĞLI POLİS ƏMƏKDAŞININ
SƏLAHİYYƏTLƏRİ

Maddə 21. Polis tərəfindən azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması

I. Polis əməkdaşı şəxsin azadlıq hüququnu hakim qərarına əsasən tutulma və həbsə alma yolu ilə yalnız aşağıdakı hallarda məhdudlaşdırıla bilər:

1) cinayət və ya inzibati hüquqpozma törədilməsində şübhəli olduqda, yaxud cinayət və ya inzibati hüquqpozma törətməsinə görə həbs olunduqda;

2) yetkinlik yaşına çatmamış şəxs üzərində tərbiyəvi nəzarət həyata keçirildikdə və ya səlahiyyətli orqana gətirildikdə;

3) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısı alındıqda, habelə ruhi xəstələr, alkoqoliklər, narkomanlar və avaralıqla məşğul olanlar zərərsizləşdirildikdə;

4) şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısı alındıqda və ya şəxs ölkədən çıxarıldıqda, yaxud başqa dövlətə verildikdə;

5) təqsirləndirilən şəxsin, cavabdehin, şahidin məhkəmə iclasına gəlməsini təmin etdikdə, atalığın müəyyənləşdirilməsi üçün test keçirildikdə, psixi müayinə aparıldıqda və ya hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsi (müqavilə öhdəlikləri istisna olmaqla) təmin edildikdə.

II. Polis əməkdaşı hər hansı şəxsi o vaxt tuta və ya həbsə ala bilər ki, məhkəmənin (hakimin) qərarında məhz həmin şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulsun.

III. Polis əməkdaşı tərəfindən məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan hər hansı şəxsin təxirəsalınmadan tutulmasına yalnız aşağıdakı hallarda yol verilə bilər:

1) şəxs cinayət törədərkən, yaxud törətdikdən bilavasitə sonra yaxalandıqda;

2) hadisəni bilavasitə görənlər, o cümlədən zərər çəkmiş şəxslər məhz həmin şəxsin cinayət törətdiyini göstərdikdə;

3) şübhə edilən şəxsə və ya onun paltarında, ona məxsus digər əşyalarda və ya yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayətin izləri tapıldıqda.

III-I. Şəxsin inzibati qaydada tutulması Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətarlar Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda həyata keçirilir.

V. Şəxsin qanunsuz tutulmasına və ya həbsə alınmasına yol vermiş polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş məsuliyyət daşıyır.

M a d d ə 2 2 . Polis tərəfindən azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılma müddətləri

I. Bu qanunun 21-ci maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılma müddəti yalnız qanunla müəyyənləşdirilir.

II. Bu qanunun 21-ci maddəsinin III və III-I hissələrində nəzərdə tutulmuş hallarda hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müddətləri inzibati xətanın törədilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər haqqında qanunvericiliyi ilə, cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar isə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

M a d d ə 2 3 . Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı polis əməkdaşının vəzifələri

I. Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı səlahiyyətlərini həyata keçirən polis əməkdaşı:

1) zəruri müdafiə və son zərurət halları istisna olmaqla şəxsin tutulması və ya həbsə alınması zamanı təhlükəsiz üsul və vasitələrdən istifadə etməlidir;

2) tutulan və ya həbsə alınan şəxsə özünü təqdim etməklə xidməti vəsiqəsini göstərməlidir;

3) tutulmadan dərhal sonra şəxsə tutulmanın səbəbini, şübhənin mahiyyətini bildirməli, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını ona aydın olan dildə izah etməlidir;

4) tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsi təxirəsalınmadan polis orqanına gətirməli, tutulma və ya həbsəalma faktını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada protokollaşdırmalı, tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsi bu protokolla tanış etməli, hər bir tutulma və ya həbsə alma faktını müvafiq polis orqanında qeydiyyatdan keçirməlidir;

5) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbs yerinə gətirildikdən dərhal sonra ona tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanını yaratmalıdır (tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verməməlidir); əgər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat verməli və bu cür məlumatın verildiyini qeydə almalıdır;

6) tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin tələbi ilə habelə müdafiəçinin iştirakı məcburi olan hallarda həmin şəxsin müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququnu təmin etməlidir;

7) tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslə davranışda onun şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı, qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayanlara, qocalara, xəstələrə və əlilliyi olan şəxslərə xüsusi diqqət yetirməlidir;

10) məhkəmənin (hakimin) qərarına əsasən, habelə tutulma və ya həbsəalma müddətləri keçəndən sonra tutulan və ya həbsə alınan şəxsi dərhal azad etməlidir.

II. Polis əməkdaşı tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlarını təmin edir.

M a d d ə 2 4 . Polis tərəfindən mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması

I. polis əməkdaşı tərəfindən hər hansı şəxsin mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırmasına və *yaşayış yerinə* orada yaşayanların iradəsi ziddinə daxil olmasına yalnız aşağıdakı hallarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir:

1) hakimin qərarı olduqda;

2) digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması və yaxud ağır cinayətlərin, bədbəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin, qəzaların, epidemiyaların və epizootiyaların qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirildikdə.

II. Hakimin qərarı olmadan polis əməkdaşı yaşayış yerinə orada yaşayanların iradəsi ziddinə aşağıdakı əsaslardan birinin olması barədə dəqiq məlumatı olduğu halda bu Qanunun 25-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydada daxil olur:

1) şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayətin törədilməsinə və ya həmin cinayətin törədilməsinə hazırlığın aparılmasına dəlalət edən əşya və ya sənədlərin yaşayış yerində gizlədilməsi;

2) şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərindən, yaxud mühafizə altından qaçmış şəxsin yaşayış yerində gizlənməsi;

3) yaşayış yerində insan meyitinin (meyit hissələrinin) olması;

4) yaşayış yerində insanın həyat və ya səhhəti üçün real təhlükənin olması;

5) cinayət törətmiş şəxsin bilavasitə “isti izlərlə” təqib edilməsi.

III. Məhkəmənin (hakimin) qərarı və ya bu maddənin I və II hissələrində göstərilmiş hallardan və əsaslardan hər hansı biri olmadan mənzil toxunulmazlığı hüququnu məqsədəuyğunluq, müvəqqəti zərurilik və ya digər mülahizələrlə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

V. Bu maddənin müddəaları fiziki və ya hüquqi şəxslərə məxsus qeyri-yaşayış binalarına, tikililərə, torpaq sahələrinə və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş digər obyektlərinə daxilolma hallarına da şamil edilir.

VI. Mənzil toxunulmazlığı hüququnun qanunsuz məhdudlaşdırılmasına yol vermiş polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş məsuliyyət daşıyır.

Maddə 25. Mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı polis əməkdaşının vəzifələri

I. Mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı səlahiyyətlərini həyata keçirən polis əməkdaşı:

1) Bu Qanunun 24-cü maddəsinin I və II hissələrində göstərilmiş hallar və əsaslar olmadan yaşayış yerinə orada yaşayanların iradəsi ziddinə əsassız daxil olmamalıdır;

2) yaşayış yerinə daxil olmazdan əvvəl orada yaşayan və ya müvəqqəti qalan başqa şəxsə *yaşayış yerinə* daxilolmanın əsaslarını bildirməlidir;

3) yaşayış yerinə daxilolma ilə əlaqədar yaşayış yerində yaşayan şəxsə onun hüquqlarını, həmin şəxs yaşayış yerinə daxil olmağa icazə vermədikdə isə onun qanuna zidd hərəkət etdiyini izah etməlidir;

4) yaşayış yerinə orada yaşayanların iradəsi ziddinə daxilolma zamanı zəruri müdafiə və ya son zərurət halları istisna olmaqla, təhlükəsiz üsul və vasitələrdən istifadə etməli, yaşayış yerində olan şəxslərin şərəf və ləyaqətinə, həyatı və sağlamlığına, mülkiyyətinə hörmətlə yanaşmalı, zərurət olmadan zərər vurulmasına yol verməməlidir;

5) yaşayış yerinə orada yaşayanların iradəsi ziddinə daxilolma faktını Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada təxirəsalınmadan protokollaşdırmalı və müvafiq polis orqanında qeydiyyatdan keçirməlidir;

7) yaşayış yerinə daxilolma ilə əlaqədar yaşayış yerində yaşayanların şəxsi və ailə həyatının ona məlum olmuş hallarını açıqlamamalıdır.

II. Polis əməkdaşı mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Cına-

yət-Prosessual Məcəlləsində və “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun-da nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Maddə 26. Polis tərəfindən fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tətbiqi

I. Polis əməkdaşı onun qanuni tələblərini icra etməyən hər hansı şəxsə qarşı yalnız aşağıdakı hallarda fiziki qüvvə tətbiq edə bilər:

- 1) hazırlanan və ya törədilən cinayətin qarşısı alındıqda;
- 2) inzibati xətanı və ya cinayət törədən şəxs tutulduqda;
- 3) hər hansı hüquqpozmanın törədilməsində güc işlədildikdə.

II. Polis əməkdaşı onun qanuni tələblərini icra etməyən hər hansı şəxsə qarşı xüsusi vasitələri aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilər:

1) insan həyatına və sağlamlığına real təhlükə yaradan basqın və ya digər zorakılıq edildikdə;

2) qiyam və ya kütləvi iğtişəşlər baş verdikdə;

3) girov saxlanılan şəxs və ya zəbt olunmuş binalar, tikililər, qurğular, torpaq sahələri və nəqliyyat vasitələri azad edildikdə;

4) yaşayış binalarına, habelə müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların binalarına qrup halında basqın dəf edildikdə;

5) müqavimət göstərən və ya insan həyatı və sağlamlığı, habelə mülkiyyət əleyhinə cinayət törədən şəxs yaxalandıqda və ya qaçmağa cəhd göstərdikdə;

6) tutulan şəxs tərəfindən silahlı müqavimət göstərildikdə və ya göstərəcəyinə ehtimal etməyə kifayət qədər əsas olduqda;

7) cinayət törədilməsində şübhələndiyinə görə tutulmuş, barəsində həbs qəti-imkan tədbiri seçilmiş və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə yaxud ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxsin həbsdən qaçmasının qarşısını aldıqda, habelə bu şəxsin qanunsuz azad edilməsi üçün kənar şəxslər tərəfindən güc işlədildikdə;

8) ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsi tutub polisə gətirərkən onun müqavimət göstərə biləcəyi və ya qaçma ehtimalı olduqda;

9) həbs olunanları müşayiət etdikdə;

10) şəxsin təhlükəli hərəkətləri ilə özünə və ya ətrafındakılara zərər yetirə biləcəyi ehtimalı olduqda;

11) ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxs tutularkən onu bina-dan, nəqliyyat vasitəsindən çıxmağa məcbur etdikdə;

12) sürücü öz hərəkətləri ilə insan həyatına və sağlamlığına real təhlükə yaratdıqda, nəqliyyat vasitəsini dayandırmaq haqqında polis əməkdaşının aşkar olan dayanma tələbinə tabe olmadıqda və onun saxlanılmasına başqa imkan olmadıqda (məcburi dayandırma vasitələri).

III. 2-ci və 12-ci bəndləri istisna olmaqla bu maddənin II hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda polis əməkdaşı xidməti itdən də istifadə edə bilər.

III-I. Elektroşok vasitələri bu maddənin 2-ci hissəsinin 1-ci, 2-ci, 4-cü, 6-cı və 7-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallarda tətbiq edilə bilər. Elektroşok vasitələrini saxlamaq, gəzdirmək və təyinatı üzrə istifadə etmək hüququ olan polis orqanlarının vəzifəli şəxslərinin siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

IV. Polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı hallarda odlu silah tətbiq edə bilər:

1) bu maddənin II hissəsinin 1-ci, 2-ci, 3-cü və 4-cü bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallarda ictimai təhlükəli əməl odlu silah işlədilməklə törədildikdə;

2) bu maddənin II hissəsinin 7-ci bəndində nəzərdə tutulmuş hallar olduqda;

3) insan həyatına qəsd olunduqda və məcburi dayandırma vasitələrinin tətbiqi nəticə vermədikdə;

4) şəxs yaxalanarkən silahlı müqavimət göstərdikdə;

5) insan həyatına real təhlükə yaradan cinayətin qarşısı alındıqda;

5-1) terrorçuluq və ya dini ekstremizm, yaxud dövlətin konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısı alındıqda;

6) odlu silahın digər şəxs tərəfindən ələ keçirilməsinin qarşısı alındıqda;

7) insana hücum edən və ya real təhlükə yaradan heyvan məhv edildikdə.

V. Bu maddənin IV hissəsində müəyyən edilən hallardan başqa, həmçinin təhlükə və ya xəbərdarlıq signalı verildikdə, habelə yardım çağırıldıqda odlu silahdan istifadə edilə bilər.

VI. Bu qanunun tələblərinə uyğun olaraq fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tam zəruri hallarda tətbiqi yaranmış təhlükəyə mütənasib olmalıdır. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və ya odlu silahın tam zəruri hallarda tətbiqi zamanı hər hansı şəxsin həyatdan məhrum edilməsi yaşamaq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilə bilməz.

VII. Polis əməkdaşı tərəfindən fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edildiyi hər bir halda müvafiq polis orqanında xidməti yoxlama aparılmalı və fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın qanunauyğunluğu barədə müvafiq rəy verilməlidir.

VIII. İnsanın anatomik bütövlüyünə müxtəlif dərəcəli xəsarətlər yetirməklə dağıdıcı təsir göstərə bilən və ya özünü doğrultmayan yüksək təhlükə mənbəyi olan xüsusi vasitələrin polisin sərəncamına verilməsi qadağandır.

IX. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın qanunsuz tətbiqinə yol verən polis əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş məsuliyyət daşıyır.

M a d d ə 27. Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı polis əməkdaşının vəzifələri

Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı vəzifələrini həyata keçirən polis əməkdaşı:

1) insana qarşı fiziki qüvvə, xüsusi vasitələri və ya odlu silahı yalnız son zərurət və ya zəruri müdafiə vəziyyətində, bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımı nəticə vermədikdə, hüquqpozmanın ağırlıq dərəcəsindən və ya onu törədənin şəxsiyyətindən asılı olaraq tətbiq etməlidir;

2) odlu silah işlətməklə basqın edildiyi və ya silahlı müqavimət göstərildiyi hallar istisna olmaqla, fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silah qadınlara, azyaşlılara, yanında azyaşlı olan, əlilliyi, o cümlədən sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu və digər fiziki və psixi pozuntuları aşkar bilinən şəxslərə qarşı, habelə insanların toplaşdığı yerlərdə kənar şəxslərin zərər çəkə biləcəyi hallarda odlu silahı tətbiq etməməlidir;

3) yalnız real təhlükənin qarşısı alınarkən odlu silah tətbiq edə bilər;

4) odlu silahı tətbiq etməzdən əvvəl şifahi xəbərdarlıq etməli və ya xəbərdarlıq atəşi açmalıdır (qəfil, yəni birdən-birə gözlənilməz hücum baş verərsə, habelə hücum üçün odlu silahdan, mexaniki nəqliyyat vasitəsindən, təhlükə yaradan yırtıcı, vəhşi və ya başqa heyvandan istifadə olunarsa, polis əməkdaşı xəbərdarlıq etmədən odlu silahı tətbiq edə bilər);

5) fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edilməsi nəticəsində zərərçəkənlərə tibbi yardımın göstərilməsini təmin etməlidir;

6) odlu silahın tətbiq edildiyi yerin dəyişdirilməmiş saxlanılmasına çalışmalıdır;

7) fiziki qüvvə, xüsusi vasitələr və odlu silah tətbiq etdiyi hallar barəsində polis əməkdaşı dərhal xidmət etdiyi və ya odlu silahın tətbiq edildiyi ərazinin polis orqanına yazılı məlumat verməlidir;

8) fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edilməsi barədə 24 saat ərzində müvafiq prokurora yazılı məlumat verməlidir.

IV f ə s i l

POLİSDƏ XİDMƏT KEÇMƏNİN ƏSASLARI

M a d d ə 28. Polis əməkdaşının xidmətə qəbul edilməsi

I. Polisdə xidmətə könüllülük əsasında, şəxsi və iş keyfiyyətlərinə, fiziki hazırlığına, sağlamlıq vəziyyətinə və təhsil səviyyəsinə görə polisin üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirməyə qadir olan, hərbi xidmət keçmiş və ya polis təhsil müəssisələrini bitirmiş, yaşı 20-dən aşağı olmayan və Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini sərbəst bilən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları qəbul olunurlar.

II. Polisdə xidmətə qəbul edilən şəxsin fiziki hazırlığı və sağlamlığı Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydada yoxlanılmalıdır.

III. Polisə xidmətə qəbul edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada hazırlıq kursları keçməlidirlər.

IV. İkili vətəndaşlığı, digər dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan şəxslər, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilmiş, cinayət törətdiyinə görə əvvəllər məhkum edilmiş, habelə barəsində cinayət işinin icraatına bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilmiş, əvvəllər işdə ciddi nöqsanlara, polisdə xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğul olmasına, polisdə xidmətə tam yararsız olmasına, polis əməkdaşının adına ləkə gətirən hərəkətlərə görə polisdən və digər hüquq-mühafizə orqanlarından xaric edilmiş şəxslər polisdə xidmətə qəbul edilə bilməzlər.

V. Daxili işlər orqanlarının digər əməkdaşları, polis təhsil müəssisələrinin müdavimləri ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə cəlb edildiyi halda polis əməkdaşı sayılırlar.

VI. Polisdə xidmətə qəbul edilmiş şəxslər və polis təhsil müəssisələrinin müdavimləri hərbi qeydiyyatdan çıxarılır və Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanında xüsusi qeydiyyatla alınırırlar.

VII. Hər bir polis əməkdaşına nümunəsi Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti tərəfindən təsdiq edilən xidməti vəsiqə verilir.

VIII. Polisdə xidmətə qəbul və xidmət keçmə qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə təsdiq edilən əsasnamə ilə tənzimlənir.

M a d d ə 2 9 . Polis əməkdaşının andı

I. Polis əməkdaşı vəzifəsinin icrasına başlamazdan əvvəl təntənəli şəraitdə şəxsi heyətin yığıncığında Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı önündə aşağıdakı məzmununda and içir:

“Mən, polisdə xidmətə başlayan andan Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan xalqına sədaqətlə xidmət etməyə və daim sadıq qalmağa, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və digər qanunlarını rəhbər tutmağa, insan hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşmağa, qanunçuluğa ciddi riayət etməyə, xidməti vəzifələrimi namusla və vicdanla yerinə yetirməyə, intizamlı olmağa, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi mərdliklə qorumağa və lazım gələrsə, həyatımı belə əsirgəməməyə and içirəm”.

II. Polis əməkdaşının səlahiyyətləri and içdiyi vaxtdan başlanır.

III. Polis əməkdaşı andın mətnini imzalayır və bu sənəd onun şəxsi işində saxlanılır.

M a d d ə 3 0 . Polis əməkdaşlarının xüsusi rütbələri

I. Polis əməkdaşlarına Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş xüsusi rütbələr verilir.

II. Polis əməkdaşlarının xüsusi rütbələrinin müəyyənləşdirilməsi, verilməsi əsasları və qaydaları ilə bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnaməyə uyğun həll edilir.

M a d d ə 3 1 . Polis əməkdaşının həvəsləndirilməsi

I. Polis əməkdaşı vəzifələrinin nümunəvi yerinə yetirilməsinə və xidmətdə əldə edilən yüksək nəticələrə görə həvəsləndirilə bilər.

II. Polis əməkdaşlarına aşağıdakı həvəsləndirmə növləri tətbiq edilir:

- 1) təşəkkür;
- 2) pul mükafatı;
- 3) qiymətli hədiyyə ilə mükafatlandırma;
- 4) fəxri fərman ilə təltif edilmə;
- 5) fəxri döş nişanı ilə təltif edilmə;
- 6) şəxsi silahla mükafatlandırma;
- 7) vaxtından əvvəl növbəti xüsusi rütbə verilmə;
- 8) xüsusi rütbənin vəzifə ştatında nəzərdə tutulduğundan bir pillə yuxarı verilməsi.

III. Həvəsləndirmə tədbiri kimi, əvvəllər verilmiş intizam tənbehinin vaxtından əvvəl çıxarılması tətbiq oluna bilər.

IV. Polisin təhsil müəssisələrində bu maddədə göstərilən həvəsləndirmə növlərindən başqa təqaüdün miqdarının artırılması və müdavimlərin təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazidən növbədənkənar buraxılması kimi həvəsləndirmələr də tətbiq edilə bilər.

V. Polis əməkdaşları Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatları ilə təltif olunmasına təqdim edilə bilərlər.

M a d d ə 3 2 . Polisdə xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyət

I. Polis əməkdaşı heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, əmək haqqından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldıkları vəsaitdən başqa məvacib ala bilməz.

II. Polis əməkdaşı siyasi fəaliyyətlə məşğul ola bilməz və siyasi partiyanın üzvü ola bilməz.

M a d d ə 3 3 . Polis əməkdaşının məsuliyyəti

I. Polis əməkdaşı aşağıdakı əsaslara görə intizam məsuliyyətinə cəlb edilir:

- 1) xidmət apararkən hüquqa zidd hərəkət etdikdə;
- 2) xidmət və icra intizamını pozduqda;
- 3) polis əməkdaşı adına ləkə gətirən hərəkət etdikdə.
- 4) “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş

tələblərə əməl etmədikdə və ya həmin Qanunun 9-cu maddəsində göstərilən hüquqpozmaları törətdikdə (onlar inzibati və ya cinayət məsuliyyəti yaratmadıqda).

II. Polis əməkdaşına aşağıdakı intizam tənbehləri tətbiq edilə bilər:

- 1) məzəmmət;
- 2) töhmət;
- 3) şiddətli töhmət;
- 4) xidməti vəzifəyə tam uyğun olmaması barədə xəbərdarlıq;
- 5) tutduğu vəzifədən aşağı vəzifəyə keçirmə;
- 6) xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması;
- 7) xidmətdən xaric edilmə.

III. Polis təhsil müəssisələrində bu maddənin II hissəsində göstərilən intizam tənbeh növlərindən başqa növbədənəkar xidmət naryadını təyin etmə və polis təhsil müəssisəsindən xaric etmə tənbeh növləri tətbiq edilə bilər.

IV. Polis əməkdaşının intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnamə ilə tənzimlənir.

V. Polis əməkdaşı hüquqa zidd hərəkətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır.

M a d d ə 3 4 . Polis əməkdaşının xidmətdən xaric edilməsi

I. Polis əməkdaşı aşağıdakı hallarda xidmətdən xaric edilə bilər:

- 1) öz arzusu ilə polisdə xidmətdən çıxmaq barəsində yazılı ərizə verdikdə;
- 2) and içməkdən imtina etdikdə;
- 3) cinayət törətdiyinə görə barəsində qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi haqqında qərar olduqda;
- 4) polisdə xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğul olduqda;
- 5) xidmətdə olmanın son yaş həddinə çatdıqda;

6) səhhətinə görə, o cümlədən uzunmüddətli (dörd aydan artıq) xəstəliyi ilə əlaqədar vəzifəsini yerinə yetirməsinin qeyri-mümkünlüyü barədə xüsusi həkim komissiyasının rəyi olduqda;

7) polisdə xidmətə tam yararsız olması barəsində attestasiya komissiyasının rəyi olduqda;

8) başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına xitam verildikdə və ya digər dövlət qarşısında öhdəlik götürdükdə;

9) polis əməkdaşı adına ləkə gətirən hərəkət etdikdə;

10) intizam məsuliyyətinə cəlb edildikdən sonra xidmət və icra intizamını il ərzində yenidən kobudcasına pozduqda;

11) ştatlar ixtisar edildikdə;

12) fəaliyyət qabiliyyətsizliyi və məhdud fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə qaydasında müəyyənləşdirildikdə;

13) digər hüquq-mühafizə orqanlarına işə keçdikdə.

II. Polis əməkdaşı xidmətdən xaric edilməsi barədə tabeliyi üzrə yuxarı orqana və ya məhkəməyə müraciət edə bilər.

III. Polis əməkdaşının xidmətdən xaric edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnamə ilə tənzimlənir.

IV. Vəfat edən, həlak olan və məhkəmə qaydasında ölmüş və ya xəbərsiz itkin düşmüş elan edilən polis əməkdaşları daxili işlər orqanları əməkdaşlarının siyahısından çıxarırlar.

V f ə s i l

POLİS ƏMƏKDAŞININ MADDİ VƏ SOSİAL TƏMİNATLARI

M a d d ə 35. Polis əməkdaşının əməyinin ödənilməsi

I. Polis əməkdaşının əmək haqqı onun vəzifəsi, xüsusi rütbəsi, xidmət illəri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilən əsas maaşdan, habelə istirahət, səsvermə, iş günü hesab edilməyən bayram günləri və ümumxalq hüzn günü, gecə vaxtı və əsas iş vaxtından əlavə işləməyə görə qanunvericiliyə müvafiq surətdə müəyyənləşdirilən əlavə haqlardan ibarətdir. Polis əməkdaşına

xidmət şəraitinə görə əlavə haqqlar, birdəfəlik müavinətlər və başqa ödənişlər verilir.

II. Polis əməkdaşının əsas maaşını, əlavə haqqların, kompensasiyaların, müavinətlərin və başqa ödənişlərin məbləği və təyin edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Maddə 36. Polis əməkdaşının pensiyası və sosial təminatı

Polis əməkdaşının pensiyasının və sosial təminatının məbləği və təyin edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Maddə 37. Polis əməkdaşının dövlət tərəfindən sığortalanması və ona dəyən zərərin ödənilməsi

I. Polis əməkdaşının həyat və sağlamlığı “Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına sığortalanır.

II. Xidməti vəzifələrin icrası zamanı həlak olmuş (vəfat etmiş), xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) almış, sağlamlığına digər zərər dəymiş polis əməkdaşına və ya onun ailəsinə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydada və həcmdə kompensasiya verilir.

III. Xidməti vəzifələrinin icrası zamanı polis əməkdaşının əmlakına dəyən zərər dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına tam həcmdə ödənilir.

Maddə 38. Polis əməkdaşına verilən digər təminatlar

I. Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyacı olan və ya yeni yerdə xidmətə göndərilən polis əməkdaşlarının mənzil ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər.

II. Polisdə xidmət yerinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar yaşayış yeri olmayan polis əməkdaşlarına və onların ailə üzvlərinə xidmət keçdiyi dövr ərzində müvəqqəti mənzilin kirayəsi üçün yaşayış

məntəqəsindən asılı olaraq, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məbləğdə və qaydada pul kompensasiyası ödənilir.

III. Polisdə xidmət yerinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar köç pulu və birdəfəlik kompensasiyalar Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydada və miqdarda verilir.

IV. Xidməti vəzifələrinin icrası zamanı polis əməkdaşları Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərnəşin nəqliyyatının bütün növlərindən (taksidən və şəhərlərarası nəqliyyatdan başqa) pulsuz istifadə etmək hüququna malikdirlər.

V. Xidməti ezamiyyətə göndərilən polis əməkdaşının növbədənkənar qaydada nəqliyyatın bütün növlərinə bilet və mehmanxanada yer almaq hüququ vardır.

VI. Polis əməkdaşları və onların ailə üzvləri dövlət tibb xidməti ilə təmin edilir.

VII. Xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar polis əməkdaşının və onun ailə üzvlərinin şəxsi və əmlak təhlükəsizliyinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada təminat verilir.

VIII. Polis əməkdaşına Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məzuniyyət verilir.

IX. Polis orqanlarının əməkdaşları Azərbaycan Respublikasının ali icra və qanunvericilik hakimiyyəti orqanlarına, hüquq-mühafizə orqanlarının təşkilati və qanunvericilik təminatı ilə bağlı işə keçdikdə, maddi təminatlar istisna olmaqla polis əməkdaşlarına verilən təminatlar onlara şamil edilir.

VI f ə s i l

POLİSİN FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ MADDİ-TEKNİKİ TƏMİNATI

M a d d ə 39. Polis fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi

I. Polis fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaiti, qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada bağlanmış müqavilələr əsasında, habelə dövlət və qeyri-dövlət fondlarının vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

II. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən polis əməkdaşlarının sayını və onlara çəkilən xərclərin məbləğini Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyənləşdirir.

M a d d ə 40. Polis fəaliyyətinin maddi-texniki təminatı

I. Polis fəaliyyətinin maddi-texniki təminatı qaydasını və normalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyənləşdirir.

II. Azərbaycan Respublikasının polis orqanları müəyyənləşdirilmiş normalar əsasında xüsusi geyim forması, odlu silah, döyüş sursatı, xüsusi vasitələr, texnika və xüsusi təchiz olunmuş binalar və nəqliyyat vasitələri ilə təmin edirlər.

III. Xüsusi geyim formasının nümunəsini Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı təsdiq edir.

IV. Polis qurumlarına xidmət binalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, dəmir yolu, hava və su nəqliyyatı obyektlərində isə müvafiq nəqliyyat idarələri əvəzi ödənilmədən verirlər.

KEÇİD MÜDDƏALARI

I. Bu qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

II. Hakimlərin bu qanunun 21-ci maddəsinin I-III hissələrində, 22-ci maddəsində, 23-cü maddəsinin 8-10-cu bəndlərində, 24-cü maddəsinin III hissəsinin 1-ci bəndində və II-IV

hissələrində, 25-ci maddəsinin 6-cı bəndində nəzərdə tutulmuş azadlıq və mənzil toxunulmazlığı hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair səlahiyyətləri yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyi qəbul olunduqdan, habelə “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununa uyğun olaraq hakimlər təyin edildikdən sonra qüvvəyə minir.

III. Hakimlərin azadlıq və mənzil toxunulmazlığı hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair səlahiyyətləri qüvvəyə minənədək, həmin səlahiyyətlər mövcud cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir.

IV. Bu qanunun 18-ci maddəsinin 5 və 7-ci bəndləri xüsusi tibb müəssisələri və qəbuletmə-bölüşdürmə məntəqələri olmayan inzibati-ərazi vahidlərində yarandıqdan sonra tətbiq edilir. Həmin müəssisə və məntəqələr olmayan inzibati-ərazi vahidlərində mövcud qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qayda tətbiq edilir.

“Əməliyyat-Axtarış Fəaliyyəti” Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu qanun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

I f ə s i l

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

M a d d ə 1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin anlayışı, məqsədləri və vəzifələri

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti - müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

II. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

III. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
- 2) törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
- 3) cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
- 4) məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;
- 5) naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

M a d d ə 2 . Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

II. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar (bundan sonra əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri adlanacaq) öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ hüquqi aktlar qəbul edirlər.

M a d d ə 3 . Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsipləri

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunçuluq, humanistlik, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsiplərinə əsaslanır.

II. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

M a d d ə 4 . İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar:

1) bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək;

2) hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirlirinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır.

II. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini pozmaq qadağandır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər.

III. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hər hansı bir siyasi partiyanın və ya digər ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkətlər etməsi, qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, habelə qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş ictimai birliklərin və dini təşkilatların işində onların qanuni fəaliyyətinə təsir etmək məqsədilə məxfi iştirak etməsi qadağandır.

IV. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

V. Belə şikayətin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq olaraq xidməti yoxlama və ya məhkəmə baxışı aparılmalıdır. Onun hərtərəfliyi və dolğunluğunu təmin etmək məqsədi ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin məhkəmənin qərarına əsasən dövlət sirlirinin və xidməti sirlirinin yayılması və

əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surətdə yardım göstərən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla, əməliyyat-qeydiyyat işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə bərlüdür.

M a d d ə 5 . Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirir.

II. Əməliyyat-axtarış tədbirlərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hansı subyekt tərəfindən və hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyünü Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

III. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkili olunmuş şəxsləri öz vəzifələrini yalnız bu orqanların səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər.

IV. Poçt göndərişlərinin, teleqraf və digər məlumatların yoxlanılması, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq rabitə xidmətləri göstərən, rabitə vasitələri təqdim edən idarə, müəssisə və təşkilatların, fiziki və hüquqi şəxslərin stansiya avadanlığına qoşulmaqla telefon danışıqlarının qulaqasməsi, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və ya korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı tərəfindən tətbiq edilir.

V. Korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı, yaxud həmin prokurorluq orqanının yazılı tapşırığı əsasında təhqiqat orqanları həyata keçirirlər.

M a d d ə 6 . Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri

Bu Qanunun 1-ci maddəsində göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin qanunla müdafiə olunan mənafeələrinin, ictimai və dövlət təhlükəsizliyinin qorunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində bütün qanuni tədbirləri görmək;

2) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məhkəmə qərarlarını, istintaq orqanlarının qərarlarını və ya cinayət işləri üzrə yazılı tapşırıqlarını, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarlarını yerinə yetirmək;

3) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş məlumatları, onların mənbəyini və əldə edilməsi üsullarını yaymadan, konkret cinayət işi üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxsə və yaxud məhkəməyə vermək;

4) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və müvafiq beynəlxalq təşkilatlarının sorğularına cavab vermək;

5) Azərbaycan Respublikasının ərazisində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektlərinin səlahiyyətinə aid olan faktların aşkar edildiyi təqdirdə təxirəsalınmaz tədbirlər keçirməklə onları xəbərdar etmək və lazımı kömək göstərmək;

6) əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən konspira-siya qaydalarına riayət edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;

7) öz qulluq mövqeyinə görə məxfi məlumatlara və ya xüsusi icazə tələb edən işlərə buraxılacaq şəxslər barədə yoxlama tədbirlərini “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq keçirmək;

8) öz əməkdaşlarının, onların yaxın qohumlarının, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının, habelə cinayət prosesi iştirakçılarının, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyini və əmlakını hüquqazidd qəsdlərdən qorunmasını təmin etmək;

9) hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək;

10) hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunu aparmaq.

Maddə 7. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri öz səlahiyyətlərini bilavasitə yerinə yetirərkən aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

1) bu Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyat-axtarış tədbirlərini aşkar və gizli üsullarla həyata keçirmək;

2) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək;

3) əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etmək;

4) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı müqavilə və ya şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək;

5) konspirasiya məqsədi ilə uydurma idarə, müəssisə və ya təşkilat (hüquqi şəxs) yaratmaq, bu məqsədlə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərinin şəxsiyyətini, bu orqanların bölmə, təşkilat, bina və nəqliyyat vasitələrinin idarə mənsubiyyətini, eləcə də bu orqanlara məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən vətəndaşların şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək.

Maddə 8. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyətlərinin həddi

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə öz səlahiyyətlərinin icra edilməsi zamanı:

1) insanların həyatını, sağlamlığını, əmlakını və qanuni mənafelərini təhlükə altına alan hərəkətlərə yol vermək;

2) hər hansı şəxsi qanun pozuntularına təhrik etmək;

3) zor işlətmək, hədələmək və şantaj etmək, habelə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla müdafiə olunan mənafelərini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmaq;

4) səlahiyyətindən kənara çıxan tədbirləri həyata keçirmək qadağan olunur.

M a d d ə 9 . Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərməyə borcludurlar.

II. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə onların səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərə bilər. Heç kəs əməliyyat-axtarış fəaliyyətində məcburi qaydada iştirak edilməsinə cəlb edilə bilməz.

III. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəli şəxslərinin qanuni tələblərinin yerinə yetirilməməsi və ya onlara maneçilik törədilməsi Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan məsuliyyətə səbəb olur.

II f ə s i l

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

M a d d ə 1 0 . Əməliyyat-axtarış tədbirləri

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edə bilərlər:

- 1) vətəndaşların sorğusu;
- 2) soraqlaşma;
- 3) telefon danışığlarına qulaqasma;
- 4) poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması;
- 5) texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması;
- 6) məhkumların məktublarının yoxlanılması;
- 7) nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi;
- 8) binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
- 9) binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi;
- 10) insanların güdülməsi;
- 11) şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
- 12) nəzarət qaydasında mal alınması;
- 13) əşya və sənədlərin tədqiqi;
- 14) müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanılması;
- 15) nəzarətli göndəriş;
- 16) cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi;
- 17) hüquqi şəxsin yaradılması;
- 18) əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təq-
lid edən davranış modelinin tətbiqi.

II. Bu maddənin I hissəsində göstərilmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərin siyahısı yalnız Qanunla dəyişdirilə bilər.

III. Bu maddənin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri bu maddənin IV hissəsində göstərilən hallar istisna olmaqla, məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir.

IV. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş əsaslar olduğu hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri hakimin qərarı olmadan:

1) şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün telefon danışıqlarına qulaq asa, poçt, teleqraf və digər göndərişlərini yoxlaya, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxara, habelə insanları güdə bilərlər;

2) cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərindən, yaxud mühafizə altından qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yangın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər.

V. Bu maddənin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər.

VI. Hər hansı bir şəxsə zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi zərurəti olduqda onların telefonu və ya digər danışıq cihazları ilə aparılan danışıqlara həmin şəxsin ərizəsi əsasında müvafiq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini tərəfindən qulaq asıla bilər.

VII. Bu maddənin I hissəsinin 16-cı və 17-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, həmçinin

narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərin, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma, terrorçuluğu maliyyələşdirmə, korrupsiya cinayətləri və iqtisadi sahədə olan digər cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir.

VIII. Bu Qanunla müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması, habelə gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələrdən (yəni əməliyyat-axtarış tədbirləri çərçivəsində informasiyanın gizli yolla əldə olunması məqsədilə xüsusi olaraq yaradılmış, işlənib hazırlanmış, istehsal olunmuş, proqramlaşdırılmış, təkmilləşdirilmiş avadanlıqlar, cihazlar, qurğular, ləvazimatlar və digər texniki vasitələr) istifadə olunması qadağandır.

IX. Gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələr mülki dövriyyənin müəyyən iştirakçılarına mənsub ola bilən və dövriyyədə olmasına xüsusi icazə əsasında yol verilən (mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış) əşyalara aiddir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən onların istehsalı, satışı, əldə edilməsi, ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada verilən xüsusi icazə əsasında həyata keçirilə bilər.

X. Gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələrin növləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Qeyd: Bu Qanunun 10-cu və digər maddələrində “yaşayış yeri” dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 7.0.34-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş yerlər başa düşülür.

Maddə 11. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər və əsaslar

I. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərində bu maddədə nəzərdə tutulmuş səbəblər və əsaslar olmalıdır.

II. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər aşağıdakılardır:

- 1) fiziki şəxslərin ərizələri;
- 2) müəssisə, idarə, təşkilatların vəzifəli şəxslərinin müraciətləri;
- 3) kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar;
- 4) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bilavasitə əldə etdikləri məlumatlar;
- 5) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektlərinin yazılı sorğuları;
- 6) Azərbaycan Respublikasının ali dövlət hakimiyyəti orqanlarını və xüsusi obyektlərini mühafizə edən orqanlarının yazılı sorğuları;
- 7) cinayət işləri üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxslərin yazılı tapşırıqları;
- 8) xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və ya müvafiq beynəlxalq təşkilatlarının rəsmi sorğuları.
- 9) kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti subyektlərinin yazılı sorğuları.

III. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- 1) məhkəmənin (hakimin) qərarları;
- 2) istintaq orqanlarının qərarları;
- 3) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları.

IV. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarı yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

- 1) başlanmış cinayət işi mövcud olduqda:

2) (Çıxarılıb);

3) cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayət hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;

4) Dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;

5) şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırırdıqda, yaxud itkin düşdükdə;

6) naməlum meyit aşkar edildikdə.

M a d d ə 1 2 . Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair qərarlar, yazılı tapşırıqlar və sorğular

I. Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə qərar, yazılı tapşırıq və ya rəsmi sorğu yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin əsasında belə səlahiyyətə malik olan şəxs tərəfindən verilə bilər.

II. Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə qərarda, yazılı tapşırıqda və ya rəsmi sorğuda belə tədbirin zəruriliyi əsaslandırılmalıdır.

III. Bu Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 3 - 5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə qərarda bundan başqa aşağıdakılar mütləq öz əksini tapmalıdır:

1) müvafiq tədbir keçirmək təklifi verən əməkdaşın soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;

2) haqqında tədbir keçirilməsi təklif edilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ya obyektin təsviri;

3) müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiq olunması haqqında tələbi əsaslandırان faktlar;

4) adi təhqiqat üsulu vasitəsi ilə zəruri məlumatın alınmasının qeyri-mümkünlüyünün əsaslandırılması;

5) müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiqinin nəzərdə tutulan müddəti;

6) tədbir keçirməsi ilə əlaqədar əldə edilə bilən nəticə.

M a d d ə 13. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinin şərtləri

I. Qanunla mühafizə edilən yazışma, telefon, poçt-teleqraf və digər rabitə üsulları ilə ötürülən məlumatların sirtinin qorunması, eləcə də mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə ancaq cinayət hazırlayan, cinayət törətməyə sui-qəsd edən, cinayət törədən, həmçinin məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər barədə məlumat toplamaq, habelə oğurlanmış əmlakı tapmaq, dəlillərinin gizlədilməsinin və məhv edilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilən tədbirlər nəticəsində əldə olunmuş məlumatların cinayət işi üzrə sübut ola biləcəyini və axtarılan şəxslərin tutula biləcəyini güman etmək üçün kifayət qədər əsas olduğu halda icazə verilir.

II. Telefon və digər danışıqlara qulaqasmaı və onların yazılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, poçt-teleqraf göndərişlərinin yoxlanılması və binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğu və ya torpaq sahələrinə baxış keçirilməsi ilə əlaqədar tətbiq edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərində həmin tədbirlərin tətbiqinə dair qərar və özlərinin xidməti vəsiqələri olmalıdır.

III. Şəxs tərəfindən cinayətin törədilməsi və ya hazırlanması barədəki kifayət qədər əsas olduqda onun özü və əlaqələri haqqında məlumat almaq məqsədilə tətbiq edilən əməliyyat-axtarış tədbirində insanın səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vuran texniki vasitə, psixotrop, kimyəvi və digər maddələrdən istifadə edilməsi qadağandır.

IV. Əməliyyat-axtarış tədbirlər tətbiq edilərkən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsləri, həmin tədbirlərin cinayətkar qəsdlərin dövlətin və cəmiyyətin

mənafeyinə vura biləcəyi ziyanın ictimai təhlükəsizlik dərəcəsinə uyğunluğunu gözləməyə borcludurlar.

M a d d ə 1 4 . Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi

I. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin rəhbərliyinin nəzarəti altında həyata keçirilir.

II. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi zamanı bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir. Rəisindən açıq-aşkar qanunsuz əmr və ya göstəriş aldıqda o qanunu rəhbər tutmalı və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqanına bu barədə məlumat verməlidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi tərəfindən rəisinin əmrini və yaxud göstərişini yerinə yetirdiyi vaxtda cinayət baş verərsə və ya verəcəyi ehtimal olunarsa, bu barədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqanına və yaxud məhkəməyə şikayət verə bilər.

III. Qanunla birbaşa buna müvəkkil edilmiş şəxslər istisna olmaqla əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və onların vəzifəli şəxslərin qanuni hərəkətlərinə heç kəs müdaxilə edə bilməz.

IV. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səsyzamdan, kino və fotoşekillərdən, həmçinin vətəndaşların həyatı və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmayan digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edilə bilər.

V. Obyektiv səbəblərdən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqini qeyri-mümkün edən şərait yarandıqda (qarşısı alınma bilməyən fəvqəladə hadisə baş verdikdə və ya qarşısı alınma bilməyən qüvvə mane olduqda və yaxud ictimai təhlükəsizliyə real təhlükə yarandıqda) belə tədbirlərin həyata keçirilməsi dayandırılır.

VI. Həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aşağıdakı hallarda son qoyulur:

1) bu qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olunduqda;

2) haqqında keçirilən şəxsin hərəkətlərində cinayət tərkibinin mövcudluğu 6 ay ərzində müəyyən edilmədikdə.

VII. Əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibini yaratmır.

VIII. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər məlumatlar dövlət sirrinin bir növü kimi müvafiq qanunla müəyyən edilmiş qaydada mühafizə olunur.

IX. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən dövlət sirri və xidməti sirr sayılan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, əməliyyat məlumatların mənbəyinə, üsul və metodlarına, eləcə də vətəndaşların şəxsi və ailə həyatına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır.

X. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlana bilərlər.

M a d d ə 14 - 1 . Əks-kəşfiyyat fəaliyyətində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq edilməsi

I. Əks-kəşfiyyat fəaliyyətində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq edilməsi bu Qanuna, "Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə müvafiq həyata keçirilir.

II. Əks-kəşfiyyat fəaliyyətində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün səbəblər və əsaslar, onların tətbiqi şərtləri, həyata keçirilməsi, tətbiqinə nəzarət, bu tədbirlərə dair qərarların, yazılı tapşırıqların və sorguların verilməsi, habelə keçirilən

tədbirlərin nəticələrindən istifadə edilməsi qaydaları bu Qanunla və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənilir.

Maddə 14-2. Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

I. Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış tədbirləri bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada tətbiq edilir.

II. Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini müvafiq olaraq həbs yerlərinin və cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti həyata keçirir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin və ya cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirirlər.

III. Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti bu Qanunun 20-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada prokurorluq orqanları həyata keçirirlər.

Maddə 15. Əməliyyat-qeydiyyat işi

I. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi olduqda bu qanunun 11-ci maddəsinin III hissəsində nəzərdə tutulmuş qərarların əsasında əməliyyat-qeydiyyat işi başlanılmalı və bu iş əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektə tərəfindən mütləq qeydiyyata alınmalıdır.

II. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektində məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənilən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran, cinayət törətməkdə şübhəli olan və ya itkin düşən şəxslər haqqında eyni hüquqazidd hərəkətlərə görə yalnız bir əməliyyat-qeydiyyat işi aparılmalıdır.

III. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri əməliyyat-qeydiyyat işində əks edilməli və sistemləşdirilməlidir.

IV. Əməliyyat-qeydiyyat işi onu aparən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektində saxlanılır.

V. Ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olunmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxs haqqında əməliyyat-axtarış tədbir-

ləri nəticəsində əldə edilmiş materiallar bir il müddətində saxlanılır, sonra isə məhv edilir.

Maddə 16. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər.

II. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar bu tədbirlərin məqsədlərinə uyğun olmadıqda onların aşkar edilməsi və ya hüquqi və fiziki şəxslərin əleyhinə istifadə edilməsi qadağandır.

III. Şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməyinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilər. Belə vəziyyətdə məhkəmə əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi qanuniliyini araşdırıb mübahisəli məlumatların qanuni yolla əldə edilməsini və ya hüquqi baxımdan qüvvəsiz hesab olunmasını elan edir.

IV. Bu qanunun tələblərinə riayət olunmadan əldə edilmiş məlumatlar dərhal məhv edilməlidir.

V. İnsanın şəxsi və ailə həyatına, şərəfinə və ya ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir.

VI. Açılmamış cinayətlər üzrə insanların təhlükəsizliyinə və ya istintaqa ziyan vura biləcək əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarını yarmaq qadağandır.

VII. Hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə

yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir.

III fəsil

YEKUN MÜDDƏALAR

Maddə 17. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslər dövlət tərəfindən müdafiə olunurlar.

II. Əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər.

III. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin əmək haqqı, mükafat və digər maddi təminatlar almaq hüququ vardır.

IV. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmələri ilə əlaqədar şəxslərin, eləcə də onların yaxın qohumlarının həyatına, sağlamlığına və əmlakına real təhlükə yarandıqda səlahiyyətli orqanlar onların mühafizəsi və dəymiş zərərin ödənilməsi, həmçinin təqsirləndirilən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün zəruri tədbirlər görürlər.

V. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin pensiya təminatı "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

VI. Əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak edərkən həlak olmuş, yaxud şikəst olmuş şəxslərin ailəsinə müvafiq olaraq min yüz manat və beş yüz əlli manat birdəfəlik müavinət verilir. Həmin şəxslərin ailəsinə həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada pensiya təyin edilir.

VII. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi ilə əlaqədar vəzifələrini yerinə yetirilməsi müddəti və müvafiq surətdə onun maddi təminatı birin üçə nisbəti hesabı ilə hesablanır.

VIII. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əməlləri olan və ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədilibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Maddə 18. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin maddi-texniki və maliyyə təminatı

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini və avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin qurulmasını, saxlanılmasını və mühafizəsini bu qanunun tələblərinə uyğun surətdə həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə zəruri maliyyə vəsaitləri və maddi-texniki təminat verilir.

II. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maddi-texniki və maliyyə təminatı Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaitləri, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. Bu vəsaitlərin xərclənməsi qaydalarını və normalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

III. Əməliyyat-axtarış subyektlərinin maddi-texniki təminatının qaydalarını və normalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

IV. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə ayrılan maliyyə vəsaitinin xərclənməsinə həmin subyektlərin rəhbərləri tərəfindən nəzarət edilir.

Maddə 19. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində qanunçuluğun təminatı

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğa əməl olunmasına nəzarət edirlər və buna görə fərdi məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 19-1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Maddə 20. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yerinə yetirməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru həyata keçirir.

II. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi barədə materiallar, məlumatlar və ya vətəndaşların yazılı ərizələri daxil olduqda, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müəyyən olunmuş qaydalar və qəbul olunmuş qərarların qanuniliyi yoxlanıldıqda, prokurorların sorğuları əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslarına dair sənədləri təqdim etməlidirlər.

III. Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması halları istisna edilməklə cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olmuş şəxslərin, əməliyyat-axtarış subyektlərinin ştatdan kənar və məxfi əməkdaşlarının şəxsiyyəti haqqında məlumatlar həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda prokuror nəzarətinin subyektinə təqdim edilə bilər.

IV. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar (korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bağlı məlumatları istisna olmaqla) prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil.

V. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Maddə 21. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun pozulmasına görə məsuliyyət

I. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu qanunla müəyyən edilmiş məqsədlərə, əsaslara və ya şərtlərə əməl edilmədən təşkili və həyata keçirilməsi, onun keçirilməsi üçün etibar olunmuş və ya iş və xidmətlə əlaqədar belə məlumatlarla tanış olmuş şəxslər onları yaymağa görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq olaraq cinayət, inzibati və intizam məsuliyyəti daşıyırlar.

II. İnsanın hüquq və azadlıqları, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeləri pozulduqda, habelə haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilmiş şəxsin hüquqpozmaya aidiyyəti təsdiq olunmadıqda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini pozulmuş hüququ bərpa etməyə və vurulmuş maddi və mənəvi ziyanı ödəməyə borcludur.

III. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən bu Qanunda nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi istisna olmaqla, şəxsin onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmayaraq kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri və başqa şəxslər tərəfindən izlənilməsi, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qalması qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

KEÇİD MÜDDƏALARI

I. Bu qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

II. Hakimlərin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bu qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri yeni cinayət-prosesual qanunvericiliyi qəbul olunduqdan və "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən hakimlər təyin edildikdən sonra qüvvəyə minir.

II. Hakimlərin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bu qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri qüvvəyə minənədək, həmin səlahiyyətlər mövcud cinayət-prosesual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq sənədlər

İnsan hüquqları haqqında

Ümumi Bəyannamə

Preambula

Bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqət hissənin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasının azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq, insan hüquqlarına etinasızlıq və nifrətin bəşəriyyəti dəhşətə gətirən barbarizm hərəkətlərinə səbəb olduğunu və insanların söz və etiqad azadlığına malik, qorxu və ehtiyacdən azad olacaqları bir dünyanın yaradılmasının insanların ən ali istəyi olduğunu nəzərə alaraq, insanın son vasitə kimi istibdad və zülmə qarşı qiyama qalxmağa məcbur olmamasını təmin etmək üçün insan hüquqlarının qanunun gücü ilə müdafiə olunmasının zəruriliyini nəzərə alaraq, xalqlar arasında mehriban münasibətlərin inkişafını dəstəkləməyin vacibliyini nəzərə alaraq, Birləşmiş Millətlərin xalqlarının BMT Nizamnaməsində əsas insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərinə, kişi və qadınların hüquq bərabərliyinə inamlarını təsdiq etdiklərini və daha geniş azadlıq şəraitində sosial tərəqqi və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yardım etməyə qət etdiklərini nəzərə alaraq, üzv-dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əməkdaşlıq şəraitində insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara ümumi hörmət və onlara əməl olunmasına yardım etməyi öhdələrinə götürdüklərini nəzərə alaraq, bu hüquq və azadlıqların xarakterinin tam şəkildə dərk olunmasının həmin öhdəliyin hərtərəfli yerinə yetirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq, BMT-nin Baş *Assambleyası* İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməni, hər bir kəsin və cəmiyyətin hər bir orqanının bu Bəyannaməni rəhbər tutaraq maarif və tədris yolu ilə həmin hüquq və azadlıqlara hörmət olunmasına yardım etmələri və milli və beynəlxalq səviyyədə mütərəqqi tədbirlər yolu ilə, həm təşkilatın üzvü olan dövlətlərin xalqları, həm də onların yurisdiksiyası altında olan ərazilərin xalqları arasında ümumilikdə və effektiv tanınması və həyata keçirilməsinə səy göstərmələri məqsədilə

bütün xalqlar və bütün dövlətlərin yerinə yetirməyə can atmalı olduqları vəzifə kimi bəyan edir.

Maddə 1

Bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar. Onların şüurları və vicdanları var və bir-birlərinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar.

Maddə 2

Hər bir şəxs irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər əqidəsindən, milli və ya sosial mənşəyindən, əmlak, sosial mövqe və digər vəziyyətindən asılı olmayaraq, bu Bəyannamədə elan olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır. Bundan əlavə, həmin şəxsin mənsub olduğu ölkənin və ya ərazinin siyasi, hüquqi və beynəlxalq statusuna görə, həmin ərazinin müstəqilliyindən, qəyyumluq altında olmasından, özünü idarə edib-etməməsindən və ya suverenliyinin hər hansı şəkildə məhdudluğundan asılı olmayaraq heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir.

Maddə 3

Hər bir şəxsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var.

Maddə 4

Heç kəs kölə və ya asılı vəziyyətdə saxlanıla bilməz; quldarlıq və qul ticarəti bütün formalarda qadağan edilir.

Maddə 5

Heç kim işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan münasibətə və cəzaya məruz qalmamalıdır.

Maddə 6

Hər bir şəxs harada olmasından asılı olmayaraq, hüquq subyekti kimi tanınmaq hüququna malikdir.

Maddə 7

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və qanun tərəfindən bərabər müdafiə hüququna malikdirlər. Bütün insanlar bu Bəyannaməni pozan hər hansı ayrı-seçkilikdən və belə ayrı-seçkiliyə hər hansı cəhddən eyni dərəcədə müdafiə olunma hüququna malikdirlər.

Maddə 8

Hər bir şəxs Konstitusiyanın və ya qanunun ona verdiyi hüquqların pozulması zamanı səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən hüquqlarının bərpa olunması hüququna malikdir.

Maddə 9

Heç kim özbaşına həbsə, tutulmaya və ya sürgünə məruz qala bilməz.

Maddə 10

Hər bir şəxs onun hüquq və vəzifələrinin təyini və ona qarşı irəli sürülmüş cinayət ittihamının əsaslığının müəyyənləşdirilməsi üçün onun işinin müstəqil və bitərəf məhkəmədə, tam bərabərlik əsasında, aşkarlıq və ədalətin bütün tələblərinin gözlənilməsi şəraitində baxılması hüququna malikdir.

Maddə 11

1. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxs ona müdafiə üçün bütün imkanların təmin olunduğu açıq məhkəmə istintaqında günahı qanuni şəkildə sübut olunanadək günahsız hesab edilmək hüququna malikdir.

2. Heç bir kəs milli qanunvericilik və ya beynəlxalq hüquqa əsasən törədildiyi zaman cinayət hesab edilməyən hərəkət və ya hərəkətsizlik üçün cinayətdə ittiham oluna bilməz. Eyni zamanda cinayətin törədildiyi zaman tətbiq oluna biləcək cəzadan daha ağır cəza tətbiq oluna bilməz.

Maddə 12

Heç kim şəxsi və ailə həyatına müdaxiləyə, evinin toxunulmazlığına, məktublaşmasının gizliliyinə, şərəf və nüfuzuna özbaşına qəsdə məruz qala bilməz. Hər bir şəxsin belə müdaxilə və qəsdədən qanun tərəfindən müdafiə olunmaq hüququ var.

Maddə 13

1. Hər bir şəxs hər bir ölkə hüdudunda sərbəst hərəkət etmək və yaşayış yeri seçmək hüququna malikdir.

2. Hər bir şəxs öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna malikdir.

Maddə 14

1. Hər bir şəxs digər ölkələrdə təqibdən sığınacaq axtarmaq və bu sığınacaqdan istifadə etmək hüququna malikdir.

2. Bu hüquq həqiqətən də qeyri-siyasi cinayət və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd hərəkət törədilməsinə əsaslanan təqiblər zamanı tətbiq oluna bilməz.

Maddə 15

1. Hər bir şəxs vətəndaşlıq hüququna malikdir.
2. Heç kim özbaşına olaraq vətəndaşlıqdan və vətəndaşlığını dəyişmək hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 16

1. Yetkinlik yaşına çatmış kişilər və qadınlar irqi, milli və dini əlamətlərinə görə heç bir məhdudiyyət qoyulmadan nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququna malikdirlər. Onlar nikaha daxil olarkən, nikah müddətində və onun pozulması zamanı eyni hüquqlardan istifadə edirlər.

2. Nikah, nikaha daxil olan hər iki tərəfin azad və tam razılığı olarsa, bağlana bilər.

3. Ailə cəmiyyətin təbii və başlıca özəyidir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunma hüququna malikdir.

Maddə 17

1. Hər bir şəxsin həm təkbaşına, həm də müştərək mülkiyyətə sahib olma hüququ var.

2. Heç kim özbaşına olaraq mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz.

Maddə 18

Hər bir şəxs fikir, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir; bu hüquqa öz dinini və etiqadını dəyişmək azadlığı və öz dininə və əqidəsinə təhsil, dua, dini ayin və mərasimlər zamanı təklikdə və ya başqaları ilə birlikdə, aşkar və ya fərdi şəkildə etiqad etmək azadlığı daxildir.

Maddə 19

Hər bir şəxs əqidə və onu sərbəst ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir; bu hüquqa maneəsiz olaraq əqidəyə malik olmaq və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq informasiya və ideyaları istənilən vasitələrlə axtarmaq, əldə etmək və yaymaq azadlığı daxildir.

Maddə 20

1. Hər bir şəxs dinc yığıncaqlar və assosiasiyalar azadlığı hüququna malikdir.

2. Heç bir şəxs hər hansı bir assosiasiyaya qoşulmağa məcbur edilə bilməz.

Maddə 21

1. Hər bir şəxs dövlətin idarə olunmasında bilavasitə və ya azad şəkildə seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək hüququna malikdir.

2. Hər bir şəxs öz ölkəsində dövlət qulluğuna girməkdə bərabər imkana malik olmaq hüququna malikdir.

3. Xalqın iradəsi iqtidar hakimiyyətinin əsası olmalıdır: bu iradə öz ifadəsini gizli səsvermə yolu ilə, ümumi və bərabər seçki hüququ və ya səsvermənin azadlığını təmin edən digər eynimənalı formalar əsasında keçirilən mütəmadi və saxtalaşdırılmamış seçkilərdə tapmalıdır.

Maddə 22

Hər bir şəxs cəmiyyətin üzvü kimi sosial təminat hüququna və milli səylər və beynəlxalq əməkdaşlıq yolu ilə və hər bir dövlətin strukturu və ehtiyatlarına uyğun olaraq onun ləyaqətinin müdafiəsi və şəxsiyyətinin azad inkişafı üçün iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə hüquqlara malikdir.

Maddə 23

1. Hər bir şəxsin əmək, sərbəst iş yeri seçmək, ədalətli və münasib iş şəraiti və işsizlikdən müdafiə hüququ var.

2. Hər bir şəxs heç bir ayrı-seçkilik olmadan eyni iş üçün eyni əmək haqqı almaq hüququna malikdir.

3. Hər bir işləyən şəxs əməyinin lazım gələrsə digər sosial müdafiə vasitələri ilə tamamlanan, onun özünün və ailəsinin layiqli dolanışığını təmin edə bilən ədalətli və qənaətbəxş ödənilməsi hüququna malikdir.

4. Hər bir şəxsin həmkarlar ittifaqları yaratmaq və öz sosial maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqlarına daxil olmaq hüququ var.

Maddə 24

Hər bir şəxsin istirahət və asudə vaxt, o cümlədən iş gününün ağlabatan hüququ və ödənilən vaxtaşırı məzuniyyət hüququ var.

Maddə 25

1. Hər bir şəxs onun özünün və ailəsinin səhhət və rifahını təmin etmək üçün lazım olan qida, geyim, tibbi xidmət və lazımi sosial təminat da daxil olmaqla, həyat səviyyəsi hüququna və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dul qalma, qocalıq və özündən asılı olmayan səbəblər üzündən yaşayış vasitələrinin itirilməsi zamanı təminat hüququna malikdir.

2. Analar və uşaqlar xüsusi qayğı və yardım almaq hüququna malikdirlər. Həm nikah nəticəsində, həm də nikahdan kənar doğulmuş uşaqlar eyni sosial müdafiədən istifadə etməlidirlər.

Maddə 26

1. Hər bir şəxsin təhsil hüququ var. Ən azı ibtidai və ümumi təhsil pulsuz olmalıdır. İbtidai təhsil icbari olmalıdır. Hər kəs texniki və peşə təhsili almaq imkanına malik olmalıdır, ali təhsil də hər kəsin qabiliyyəti əsasında hamıya eyni dərəcədə müyəssər olmalıdır.

2. Təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və insan hüquqları və əsas azadlıqlara hörmətin artırılmasına yönəldilməlidir. Təhsil xalqlar, irqi və dini qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmanın, dözümlülüyün və dostluğun möhkəmləndirilməsinə və Birləşmiş Millətlərin sülhü qoruma sahəsində fəaliyyətinə yardım etməlidir.

3. Valideynlər öz azyaşlı uşaqları üçün təhsil növünü seçməkdə üstünlüyə malikdirlər.

Maddə 27

1. Hər bir şəxs cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst iştirak etmək, incəsənətdən zövq almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək və ondan bəhrələnmək hüququna malikdir.

2. Hər bir şəxs müəllifi olduğu elmi, ədəbi, yaxud incəsənət əsərlərinin nəticəsində meydana çıxan maddi və mənəvi mənafeələrinin qorunması hüququna malikdir.

Maddə 28

Hər bir şəxsin bu Bəyannamədə ifadə olunmuş hüquq və azadlıqların tam şəkildə həyata keçirilə biləcəyi sosial və beynəlxalq nizam hüququ var.

Maddə 29

1. Hər bir şəxs yalnız onun şəxsiyyətinin azad və tam inkişafının mümkün olduğu cəmiyyət qarşısında vəzifələr daşıyır.

2. Öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirərkən hər bir şəxs yalnız elə məhdudiyyətlərə məruz qala bilər ki, onlar qanun tərəfindən digərlərinin hüquq və azadlıqlarının tanınması və hörmət olunmasının təmin edilməsi və demokratik cəmiyyətin əxlaqi, ictimai asayiş və ümumi rifah tələblərini yerinə yetirmək məqsədilə təyin edilmiş olsun.

3. Bu hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd olmamalıdır.

Maddə 30

Bu Bəyannamədə heç nə hər hansı dövlətə, şəxslər qrupuna və yaxud ayrı-ayrı şəxslərə, həmin Bəyannamədə elan olunmuş hüquq və azadlıqların ləğvinə yönəldilmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və yaxud hər hansı hərəkəti törətmək hüququnun verilməsi kimi təfsir oluna bilməz.

MÜLKİ VƏ SIYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKT

Baş Məclisin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib .

PREAMBULA

Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər, Birişmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan edilən prinsiplərə uyğun olaraq, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqətləri və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarını qəbul etməyin azadlığın, ədalətin və ümumi sülhün təməli olduğunu nəzərə alaraq, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətlərdən doğduğunu qəbul edərək, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə uyğun olaraq, mülki və siyasi azadlıqdan, qorxu və ehtiyaclardan qurtulma azadlığından istifadə edən azad insan şəxsiyyəti idealının, yalnız hər kəsin həm öz iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından, həm də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsinə şərait yaradılacağı təqdirdə gerçəkləşə biləcəyini qəbul edərək, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə görə dövlətlərin, insan hüquqları və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsini və onlara riayət olunmasını təşviq etməyə borclu olduqlarını nəzərə alaraq, ayrılıqda hər bir insanın, başqalarına və mənsub olduğu kollektivə münasibətdə müəyyən vəzifələr daşımaqla, hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqların təşviq edilməsinə və onlara riayət edilməsinə çalışmalı olduğunu nəzərə alaraq, aşağıdakı maddələr barədə razılığa gəlirlər.

I HİSSƏ

Maddə 1.

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyinetmə hüququna malikdirlər. Bu hüquq sayəsində onlar öz siyasi statuslarını sərbəst

müəyyən edir və öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını sərbəst təmin edirlər.

2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlıqdan və beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hər hansı bir öhdəliyə ziyan vurmada öz təbii sərvətləri və ehtiyatlarını sərbəst şəkildə sərf edə bilirlər. Heç bir xalq heç bir halda ona məxsus olan dolanışiq vəsaitlərindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən özü idarə olunmayan və asılı ərazilərin idarə olunmasında məsuliyyət daşıyan dövlətlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun həyata keçirilməsini təşviq etməli və bu hüquqa hörmət etməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2.

1. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət, onun ərazisi hüdudlarında və onun yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqlarına, irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dini, dili, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və digər halları ilə bağlı əlamətlərinə heç bir fərq qoymadan hörmət etməyi onların bu hüquqlarını təmin etməyi öhdəsinə götürür.

2. Əgər bu, mövcud qanunvericilik tədbirlərilə və yaxud digər tədbirlərlə nəzərdə tutulmayıbsa, bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət, öz konstitusion prosedurlarına və hazırkı Paktın müddəalarına uyğun olaraq, hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək belə qanunvericilik tədbirlərini və digər tədbirləri qəbul etməyi öhdəsinə götürür.

3. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət aşağıdakıları öz öhdəsinə götürür:

a) istənilən şəxsin hazırkı Paktda qəbul edilən hüquq və azadlıqları pozulduğu təqdirdə, - hətta əgər bu pozuntu rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədilmiş olsa belə - onu səmərəli müdafiə vasitələri ilə təmin etməyi;

b) hüquqi müdafiə tələb edən istənilən şəxsin belə müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati və qanunverici hakimiyyət orqanları tərəfindən və yaxud dövlətin hüquq sisteminə nəzərdə tutulan digər səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən edilməsini təmin etməyi və məhkəmə müdafiəsi imkanlarını inkişaf etdirməyi;

c) hüquqi müdafiə vasitələri təqdim edildiyi təqdirdə, səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən onların tətbiq edilməsini təmin etməyi.

Maddə 3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hazırkı Paktda nəzərdə tutulan bütün mülki və siyasi hüquqlardan kişilərin və qadınların bərabər hüquqda istifadə etmələrini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4.

1. Dövlət daxilində əhalinin həyatını təhlükə altına salan fəvqəladə vəziyyət zamanı və belə halın mövcudluğu rəsmən elan edilərkən, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər hazırkı Pakt üzrə öz öhdəliklərindən yalnız həmin vəziyyətin tələb etdiyi ölçüdə geri çəkilmək üçün tədbirlər görə bilərlər, bu şərtlə ki, belə tədbirlər onların beynəlxalq hüquq üzrə digər öhdəliklərinə zidd olmasın və insanın yalnız irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini və ya sosial mənsubiyyəti ilə bağlı əlamətləri əsasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə gətirib çıxarmasın.

2. Bu müddəa 6, 7, 8 (1-ci və 2-ci bəndlər), 11, 15, 16 və 18-ci maddələrdən hər hansı bir şəkildə geri çəkilmək üçün əsas ola bilməz.

3. Hazırkı Paktda iştirak edən istənilən dövlət, geri çəkilmək hüququndan istifadə edərkən, geri çəkildiyi müddəalar

barədə və belə bir qərarı doğuran səbəblər barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi vasitəsilə hazırkı Paktda iştirak edən digər dövlətlərə dərhal məlumat verməlidir. Həmçinin həmin vasitəçi vasitəsilə bu geri çəkilməyə son qoyacağı tarix barədə məlumat verməlidir.

Maddə 5.

1. Bu Paktın heç bir müddəası, hansısa dövlətə, hansısa qrupa və hansısa şəxsə, hazırkı Paktda qəbul edilən istənilən hüquq və azadlığın ləğv edilməsinə və yaxud onun hazırkı Paktda nəzərdə tutulduğundan artıq ölçüdə məhdudlaşdırılmasına yönəldilən hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı bir əməl törətmək hüququnun verilməsi şəklində şərh edilə bilməz.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərin hər hansı birində qanun, konvensiya, qayda və ya adət qüvvəsində qəbul edilən və yaxud mövcud olan əsas insan hüquqlarının hər hansı birinin hazırkı Paktda qəbul edilmədiyi və ya onda daha az həcmdə qəbul edildiyi bəhanəsilə məhdudlaşdırılmasına və yaxud nüfuzdan salınmasına heç cür yol verilmir.

III HİSSƏ

Maddə 6 .

1. Yaşamaq hüququ hər bir insanın ayrılmaz hüququdur. Bu hüquq qanunla qorunur. Heç kim özbaşınalıqla həyatdan məhrum edilə bilməz.

2. Ölüm hökmünün ləğv edilmədiyi ölkələrdə ölüm hökmü cinayətin törədildiyi dövrdə fəaliyyətdə olan və hazırkı Paktın və Genosid cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəza haqqında Konvensiyanın müddəalarına zidd olmayan qanuna müvafiq olaraq ən ağır cinayətlərə görə çıxarıla bilər. Bu cəza yalnız səlahiyyətli məhkəmənin qəti hökmünü icra etmək məqsədilə həyata keçirilə bilər.

3. Həyatdan məhrum etmə genosid cinayəti tərkibi daşıyarsa, nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, hazırkı maddənin heç bir müddəası hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə, Genosid cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəza haqqında Konvensiyasının müddəalarına uyğun olaraq qəbul edilən istənilən öhdəlikdən heç bir vəchlə geri çəkilmək hüququ verilmir.

4. Ölüm hökmü kəsilən hər bir kəs əfv olunmasını və ya bu hökmün yumşaldılmasını xahiş etmək hüququna malikdir. Bütün hallarda amnistiya, əfv və ya ölüm hökmünün dəyişdirilməsi bəxş edilə bilər.

5. On səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslərin törətdikləri cinayətlərə görə ölüm hökmü kəsilir və belə hökm hamilə qadınlara münasibətdə icra edilmir.

6. Bu maddənin heç bir müddəası hazırkı Paktda iştirak edən hər hansı bir dövlət tərəfindən ölüm hökmünün təxirə salınması və ya onun dəyişdirilməsinə yol verilməməsi üçün əsas ola bilməz.

Maddə 7.

Heç kim işgəncələrə və ya ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Əsasən də, heç bir şəxs özünün sərbəst razılığı olmadan tibbi və ya elmi təcrübələrə məruz qalmamalıdır.

Maddə 8.

1. Heç kim kölə halında saxlanılmamalıdır; köləlik və kölə ticarətinin bütün növləri qadağan edilir.

2. Heç kim asılı vəziyyətdə saxlanıla bilməz.

a) heç kim icbari və yaxud məcburi əməyə vadar edilməməlidir;

b) cinayətə görə cəza növü kimi katorqa işləri ilə birlikdə azadlıqdan məhrum olunmanın təyin edildiyi ölkələrdə 3 a) bəndi belə cəza təyin edən səlahiyyətli məhkəmənin hökmünə əsasən katorqa işlərinin yerinə yetirilməsinə əngəl hesab edilmir; c) Bu

bənddə "icbari və məcburi əmək" termini aşağıdakıları əhatə etmir:

I) məhkəmənin qanuni sərəncamı əsasında həbsdə olan şəxsin və yaxud belə həbsdən şərti olaraq azad edilən şəxsin bir qayda olaraq yerinə yetirməli olduğu və I yarımbəndində xatırlanmayan istənilən iş və xidməti;

II) hərbi xarakterli istənilən xidməti; siyasi və dini-etik motivlərə görə hərbi qulluqdan imtina qəbul edildiyi ölkələrdə isə belə motivlərə görə hərbi qulluqdan imtina edən şəxs üçün qanunla nəzərdə tutulan istənilən xidməti;

III) əhalinin həyatını və rifahını təhdid edən fəvqəladə vəziyyətlər və fəlakətlər halında məcburi olan istənilən xidməti;

IV) adi mülki vəzifələrə daxil olan istənilən iş və xidməti.

Maddə 9.

1. Hər bir insan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Heç kim özbaşınalıqla həbs edilə və ya dustaqda saxlanıla bilməz. Heç kim qanunla müəyyən edilən əsaslardan başqa və qanuni prosedura uyğun olmadan heç bir halda azadlıqdan məhrum edilməməlidir.

2. Həbs edilən hər bir kəsə həbs zamanı onun həbs olunmasının səbəbləri barədə məlumat verilir və irəli sürülən istənilən ittiham təcili qaydada ona bildirilir.

3. Cinayət ittihamı ilə həbs edilən və ya tutulub saxlanılan hər bir şəxs təcili qaydada məhkəməyə və yaxud məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin qanunla həvalə edildiyi digər vəzifəli şəxsə çatdırılır və məntiqi müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya azad edilmə hüququna malikdir. Məhkəmə araşdırmasını gözləyən şəxslərin həbsdə saxlanılması ümumi qayda şəklinə olmamalıdır; lakin azadlığa buraxılma məhkəməyə getməyə, məhkəmə araşdırmasının istənilən mərhələsinə gəlməyə və zəruri halda isə hökmün icrası üçün gəlməyə təminat verilməsindən asılı hala salına bilər.

4. Həbs və ya dustaq edilmək nəticəsində azadlıqdan məhrum edilən hər kəs işinin məhkəmədə araşdırılması hüququna malikdir ki, bu məhkəmə, təxirə salınmadan onun tutulub saxlanılmasının qanuniliyi barədə qərar çıxarsın və ya əgər onun tutulub saxlanması qanuni deyilsə, azadlığa buraxılmasına sərəncam versin.

5. Qeyri-qanuni həbs və ya dustaq edilmənin qurbanı olan hər bir kəs iddia qüvvəsində olan kompensasiya hüququna malikdir.

Maddə 10.

1. Azadlıqdan məhrum edilən bütün şəxslər insani rəftar və insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətlərə hörmət hüququna malikdirlər.

2. a) Müstəsna hallar olmadıqda müttəhimlər məhkum edilmişlərdən ayrı yerləşdirilir və onlara məhkum edilməmiş şəxslərin statusuna cavab verən ayrıca rejim təqdim edilir;

b) yetkinlik yaşına çatmamış müttəhimlər yetkinlik yaşına çatmış müttəhimlərdən ayrı saxlanılır və qərar çıxarımaq üçün ən qısa müddətdə məhkəməyə çatdırılır.

3. Həbs cəza sistemində məhbuslar üçün əsas məqsədi islah etmək və sosial baxımdan yenidən tərbiyə etmək olan rejim nəzərdə tutulur. Yetkinlik yaşına çatmamış qanun pozucuları yetkinlik yaşına çatmışlardan ayrı saxlanılır və onlara yaşlarına və statuslarına cavab verən rejim təqdim edilir.

Maddə 11.

1. Heç kim, yalnız hansısa müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmaması əsasında azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Maddə 12

1. Hər hansı dövlətin ərazisində olan hər bir kəs bu ərazinin hüdudları daxilində sərbəst hərəkət etmək və yaşayış yerini sərbəst seçmək hüququna malikdir.

2. Hər bir insan, öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək hüququna malikdir.

3. Yuxarıda xatırlanan hüquqlar, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığı və mənəviyyatının mühafizəsi üçün və yaxud başqalarının hazırkı Paktda qəbul edilən digər hüquqlarla bir araya sığan hüquq və azadlıqları üçün zəruri olan, qanunla nəzərdə tutulan məhdudiyətlərdən başqa heç bir məhdudiyət obyektinə ola bilməz.

4. Heç kim öz ölkəsinə gəlmək hüququndan özbaşınalıqla məhrum edilə bilməz.

Maddə 13.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı birinin ərazisinə qanuni gələn xarici vətəndaş yalnız qanuna müvafiq olaraq çıxarılan qərarın icrasına əsasən ölkədən çıxarıla bilər; əgər imperativ dövlət təhlükəsizliyi mülahizəsi bunun əksini tələb etmərsə, həmin şəxs özünün ölkədən çıxarılması əleyhinə sübutlar təqdim etmək, öz işinin səlahiyyətli orqan tərəfindən və yaxud səlahiyyətli hakimiyyət orqanının təyin etdiyi şəxs və ya şəxslər tərəfindən yenidən nəzərdən keçirilməsinə və bu məqsədlə həmin hakimiyyət orqanı, şəxs və ya şəxslər qarşısına çıxarılmaya nail olmaq hüququna malikdir.

Maddə 14

1. Bütün şəxslər məhkəmələr və tribunallar qarşısında bərabərdirlər. Hər bir şəxs, ona qarşı irəli sürülən istənilən cinayət ittihamına baxılması zamanı və yaxud hər hansı bir mülki prosesdə onun hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi zamanı qanun əsasında yaradılan səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və açıq araşdırma hüququna malikdir. Demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai asayiş və ya dövlət təhlükəsizliyi mülahizələrinə əsasən və yaxud bunu tərəflərin özəl həyat mənafeələrinin tələb etdiyi təqdirdə və yaxud məhkəmənin açıq keçirilməsinin ədalət məhkəməsinin maraqlarını pozduğu

xüsusi hallarda, - özü də hakimın rəyinə görə son dərəcə zəruri olduğu ölçüdə, - mətbuat və ictimaiyyət bütün məhkəmə araşdırmasına və ya onun bir hissəsinə buraxılmaya bilər; lakin yetkinlik yaşına çatmayanların mənafeələrinin başqa cür tələb etdiyi hallar və yaxud işin matrimonial mübahisələrə və ya uşaqlar üzərində qəyyumluğa aid olduğu hallar istisna edilməklə istənilən cinayət işi və ya mülki iş üzrə məhkəmə qərarı açıq olmalıdır.

2. Cinayət əməlinə ittiham olunan hər bir şəxs, günahı qanuna uyğun olaraq sübut edilməyəndə qədər günahsız hesab edilmək hüququna malikdir.

3. Hər bir şəxs ona qarşı irəli sürülən istənilən cinayət ittihamına baxılarkən bərabərlik əsasında aşağıdakılarla təmin olunmaq hüququna malikdir: a) ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və əsasları barədə başa düşdüyü dildə, təcili qaydada və ətraflı xəbərdar edilmək;

b) öz müdafiəsinə hazırlaşmaq və özünün seçdiyi müdafiəçisi ilə əlaqə saxlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;

c) əsassız gecikdirmələrə yol verilmədən mühakimə olunmaq;

d) öz iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü şəxsən və ya öz seçdiyi müdafiəçisi vasitəsilə müdafiə etmək; əgər müdafiəçisi yoxdursa, bu hüququ barədə xəbərdar edilmək və ədalət məhkəməsinin mənafeəyi bunu tələb etdiyi istənilən halda onun üçün təyin edilmiş müdafiəçiyə, bu müdafiəçinin haqqını ödəməyə kifayət qədər vəsaiti olmadığı istənilən halda isə pulsuz müdafiəçiyə malik olmaq;

e) onun əleyhinə çıxış edən şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə çıxış edən şahidlər üçün mövcud olan şərtlərdə öz şahidlərini çağırtdırmaq və dindirmək hüququna malik olmaq;

f) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və yaxud bu dildə danışa bilmirsə, pulsuz tərcüməçi köməyindən istifadə etmək;

q) öz əleyhinə ifadə verməyə və günahkar olduğunu zorla etiraf etməyə məcbur edilməmək.

4. Yetkinlik yaşına çatmamışlara münasibətdə proses elə olmalıdır ki, onların yaşı və yenidən tərbiyəyə yardımçı olmaq arzuları nəzərə alınsın.

5. Hər hansı bir cinayətə görə məhkum edilən hər bir şəxs onunla bağlı ittihamnaməyə və hökmə yuxarı məhkəmə instansiyası tərəfindən qanuna uyğun olaraq yenidən baxılmasına nail olmaq hüququna malikdir.

6. Əgər hər hansı bir şəxs qəti qərarla cinayət əməlinə görə məhkum edilmişsə və əgər ona kəsilən hökm sonralar ləğv edilmişsə və ya o, hansısa yeni və yaxud yenidən üzə çıxarılmış halın məhkəmənin səhvini danılmaz şəkildə sübut etməsi əsasında əfv edilmişsə, onda bu cür ittihamnamə nəticəsində cəza çəkmiş olan həmin şəxs, əgər göstərilən naməlum halın təmənilə və ya qismən onun günahı ucbatından vaxtında üzə çıxarılmaması sübuta yetirilməzsə, qanuna müvafiq olaraq kompensasiya alır.

7. Heç kim hər bir ölkənin qanununa və cinayət-prosessual hüququna müvafiq surətdə qəti məhkum olunduğu və yaxud bəraət aldığı cinayətə görə ikinci dəfə mühakimə edilə və ya cəzalandırıla bilməz.

Maddə 15.

1. Heç kim cinayət əməli törədilən anda fəaliyyət göstərən dövlətdaxili qanunvericiliyə və ya beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq cinayət əməli hesab olunmayan hər hansı bir hərəkət və ya xəta nəticəsində hər hansı bir cinayət əməli törətməkdə müqəssir sayıla bilməz. Eyni şəkildə, cinayət əməlinin törədildiyi anda tətbiq edilməli olan cəzadan daha ağır cəza təyin edilə bilməz.

Əgər cinayət törədildikdən sonra qanunla daha yüngül cəza təyin edilibsə, bu qanunun təsiri həmin cinayətkara şamil edilir.

2. Bu maddənin heç bir müddəası, törədildiyi anda beynəlxalq hüquq tərəfindən qəbul edilən ümumi hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq cinayət əməli sayılan istənilən hərəkətə və xəyata görə istənilən şəxsin məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına əngəl törətmir.

Maddə 16.

Hər bir insan, harada olmasından asılı olmayaraq, hüquq subyekti kimi qəbul edilmək hüququna malikdir.

Maddə 17

1. Heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla və yaxud qeyri-qanuni müdaxilə, onun evinin toxunulmazlığına və məktublaşmalarının gizliliyinə özbaşınalıqla və ya qeyri-qanuni qəsd və ya onun ləyaqəti və nüfuzuna qeyri-qanuni qəsd edilə bilməz.

2. Hər bir insan belə müdaxilə və belə qəsdlərdən qanunla qorunmaq hüququna malikdir.

Maddə 18

1. Hər bir insan düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa özü seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq və ya öz istədiyi dini və əqidəni qəbul etmək azadlığı və öz dini və əqidəsinə həm təkbaşına, həm də başqaları ilə birlikdə, açıq və ya özəl qaydada etiqad etmək, ibadət etmək, dini və mərasim ayinləri və təlimini yerinə yetirmək azadlığı daxildir.

2. Heç kim öz seçiminə görə dininə və əqidəsinə malik olmaq və ya onları qəbul etmək azadlığını alçaldan məcburiyyətə məruz qalmamalıdır. 3. Öz dininə və əqidəsinə etiqad etmək azadlığına yalnız qanunla müəyyən edilən və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və əxlaqın, eyni dərəcədə digər şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi üçün zəruri olan məhdudiyətlər qoyula bilər.

4. Bu Pakt da iştirak edən dövlətlər, valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların öz uşaqlarına öz əqidələrinə uyğun olaraq dini və mənəvi tərbiyə vermələrinin təmin olunması azadlığına hörmətlə yanaşmağı öz öhdələrinə götürürlər.

Maddə 19.

1. Hər bir insan maneəsiz olaraq öz fikirlərində qalmaq hüququna malikdir.

2. Hər bir insan öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququna malikdir; bu hüquqa hər cür informasiyalara və ideyalara dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq şifahi və ya yazılı şəkildə, mətbuat və ya bədii ifadə formaları vasitəsilə və yaxud öz seçiminə uyğun olaraq digər üsullarla axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir.

3. Hazırkı maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan hüquqlardan istifadə insanın üzərinə xüsusi öhdəliklər və xüsusi məsuliyyət qoyur. Buna görə də o, bəzi məhdudiyətlərlə bağlıdır; lakin aşağıdakı məqsədlər üçün qoyula bilən həmin məhdudiyətlər qanunla müəyyən edilməli və zəruri olmalıdır:

a) başqa şəxslərin hüquqlarına və nüfuzlarına hörmət edilməsi üçün;

b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhalinin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması üçün.

Maddə 20

1. Müharibə təbliğatının hər cür forması qanunla qadağan edilməlidir.

2. Ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə və ya zorakılığa təhriki özündə əks etdirərək milli, irqi və ya dini nifrətə qutluq edən çıxışların hər cür forması qanunla qadağan edilir.

Maddə 21. Dinc yığıncaqlar keçirmək hüququ qəbul edilir. Bu hüquqdan istifadəyə qanuna müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhalinin sağlamlığının və mənəviyyatının və yaxud

başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafeləri üçün zəruri olan məhdudiyətlərdən başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz.

Maddə 22.

1. Hər bir insan, öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkərlər ittifaqları yaratmaq və belə təşkilatlara yaratmaq hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birlikdə assosiasiyalar qurmaq azadlığına malikdir.

2. Bu hüquqdan istifadəyə, qanuna müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ya ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhəlinin sağlamlığı və mənafeə-yatının və yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafeləri üçün zəruri olan məhdudiyətlərdən başqa heç bir məhdudiyət qoyula bilməz. Hazırkı maddə silahlı qüvvələrin və polisın tərkibinə daxil olan şəxslərin bu hüquqdan istifadə etmələrinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına əngəl törətmir. 3. Bu maddənin heç bir müddəası Beynəlxalq Əmək Təşkilatının assosiasiyalar azadlığı və təşkilat hüququnun müdafiəsi ilə bağlı 1948-ci il Konvensiyasında iştirak edən dövlətlərə, həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan təminatlara ziyan vuran qanunvericilik aktları qəbul etmək və ya qanunu bu təminatlara ziyan vuran tərzdə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 23.

1. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir, cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

2. Nikah yaşına çatmış kişi və qadınların nikah bağlamaq hü

3. Heç bir nikah onu bağlayanların sərbəst şəkildə və tam razılığı olmadan bağlana bilməz. 4. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər, nikah bağlayarkən, nikah vəziyyətində olarkən və bu nikahı pozarkən ərlə arvadın hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin təmin olunması üçün lazımi tədbirlər görməlidirlər. Nikahın

pozulması halında bütün uşaqlar üçün zəruri müdafiə nəzərdə tutulmalıdır.

Maddə 24

1. Hər bir uşaq irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, milli və ya sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti və doğuşu əlamətinə görə heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən, elə müdafiə tədbirləri hüququna malikdir ki, bu müdafiə tədbirləri, kiçik yaşlı vəziyyətində olduğuna görə, onun ailəsindən, cəmiyyətdən və dövlətdən tələb olunur.

2. Hər bir uşaq doğulduqdan sonra dərhal qeydə alınmalı və ada malik olmalıdır.

3. Hər bir uşaq vətəndaşlıq əldə etmək hüququna malikdir.

Maddə 25

Hər bir insan, 2-ci maddədə xatırlanan ayrı-seçkiliklərin heç birinə yol verilmədən və heç bir əsassız məhdudiyyət qoyulmadan aşağıdakı hüquq və imkanlara malik olmalıdır:

a) dövlət işlərinin aparılmasında həm bilavasitə, həm də azad seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək;

b) ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə keçirilən və seçicilərin öz iradələrini azad şəkildə bildirmələrinin təmin edildiyi həqiqi vaxtaşırı seçkilərdə səs vermək və seçilmək;

c) öz ölkəsində ümumi bərabərlik əsasında dövlət qulluğuna buraxılmaq.

Maddə 26.

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bununla bağlı ayrı-seçkiliyin bütün növləri qanunla qadağan olunmalıdır və qanun istənilən əlamətə: irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və ya digər halları

ilə bağlı əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə qarşı bütün şəxslərə bərabər və səmərəli müdafiə təminatı verməlidir.

Maddə 27.

Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslərə, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən istifadə etmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini icra etmək, habelə doğma dilindən istifadə etmək hüququ verilməsindən imtina edilə bilməz.

IV HİSSƏ

Maddə 28.

1. İnsan Hüquqları Komitəsi (hazırkı Paktda aşağıda Komitə adlanacaq) təşkil edilir. O, on səkkiz üzvdən ibarətdir və aşağıda nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirir.

2. Komitənin tərkibinə, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin yüksək keyfiyyətlərə malik, insan hüquqları sahəsində səriştəliliyi ilə tanınmış vətəndaşları olan şəxslər daxil edilir, özü də bu zaman hüquqşünaslıq təcrübəsinə malik olan bir neçə şəxsin iştirakının faydalı olacağı nəzərə alınır. 3. Komitə üzvləri şəxsi keyfiyyətdə seçilir və çalışırlar.

Maddə 29

1. Komitə üzvləri 28-ci maddədə nəzərdə tutulan tələblərə cavab verən və hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin bu məqsədlə irəli sürdükleri şəxslər siyahısından gizli səsvermə yolu ilə seçilir.

2. Hazırkı Paktda iştirak edən hər bir dövlət ikidən çox şəxsin namizədliyini irəli sürə bilməz. Həmin şəxslər, onların namizədliyini irəli sürən dövlətin vətəndaşları olmalıdırlar.

3. Hər bir şəxs təkrar irəli sürülmək hüququna malikdir.

Maddə 30 .

1. İlk seçkilər, hazırkı Paktın qüvvəyə mindiyi gündən altı ay gec olmayaraq keçirilir.

2. 34-cü maddəyə uyğun olaraq boş olduğu elan edilən vakansiyaların doldurulması üçün keçirilən seçkilərdən əlavə, hər dəfə Komitədə seçkilər gününə ən azı dörd ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə, üç ay ərzində Komitə üzvlüyünə namizədlərini təqdim etmələri üçün yazılı dəvətnamə ilə müraciət edir.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu üsulla namizədliyi irəli sürülən şəxslərin, onların mənsub olduqları hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin adları göstərilməklə, əlifba sırası üzrə siyahısını tərtib edir və bu siyahını hər seçkinin keçirilməyi günə ən azı bir ay qalmış hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə təqdim edir.

4. Komitə üzvləri, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarında çağırdığı iclaslarda seçilir. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisinin iştirakının kvorum təşkil etdiyi bu iclaslarda namizədlikləri ən çox səs toplayan və iştirakçı dövlətlərin iclasda iştirak edən və səs verən nümayəndələrinin böyük əksəriyyətinin səsini alan şəxslər Komitə üzvlüyünə seçilmiş olurlar.

Maddə 31.

1. Eyni dövlətin birdən artıq vətəndaşı Komitəyə üzv ola bilməz.

2. Komitə üzvlüyünə seçkilər zamanı üzvlərin coğrafi bölgü və müxtəlif sivilizasiya formaları və əsas hüquqi sistemlər üzrə ədalətli paylanması nəzərə alınır.

Maddə 32

1. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilirlər. Onlar, təkrar namizədlikləri irəli sürülsə, yenidən seçilmək hüququna malikdirlər. Lakin ilk seçkilərdə seçilən üzvlərdən doqquzunun səlahiyyət müddəti iki ildən sonra başa çatır; ilk seçkilərdən

dərhal sonra bu doqquz üzvün adı 30-cu maddənin 4-cü bəndində xatırlanan iclasın sədrinin püşk atması ilə müəyyən edilir.

2. Səlahiyyətlərin müddəti başa çatdıqda, seçkilər hazırkı Paktın əvvəlki məlum hissəsinin maddələrinə uyğun olaraq keçirilir.

Maddə 33.

1. Əgər digər üzvlərin yekdil rəyinə görə Komitənin hər hansı bir üzvü öz funksiyalarının icrasına, müvəqqəti iştirak edə bilməmə səbəbindən başqa, hər hansı səbəbə görə son qoymuşsa, Komitə Sədri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibini bu barədə xəbərdar edir, o isə bu üzvün yerinin boş olduğunu elan edir.

2. Komitə üzvlərindən hər hansı, birinin ölümü və yaxud istefa verməsi halında Sədr, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə dərhal bu barədə xəbərdarlıq edir, o isə ölüm günündən və yaxud istefa verilməsi gerçəkləşdiyi gündən etibarən bu yerin boş olduğunu elan edir.

Maddə 34

1. 33-cü maddəyə uyğun olaraq üzv yerinin boş qaldığı elan edilirsə və əvəz edilməli olan üzvün səlahiyyət müddəti bu vakansiyanın elan edilməsindən sonrakı altı ay ərzində başa çatmırsa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktın iştirak edən hər bir dövlətə bu barədə xəbərdarlıq edir; onlar isə 29-cu maddəyə uyğun olaraq bu vakansiyanın doldurulması üçün iki ay ərzində öz namizədlərini təqdim edirlər.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu qayda ilə namizədlikləri irəli sürülən şəxslərin əlifba sırası üzrə siyahısını tərtib edir və həmin siyahını hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlərə təqdim edir. Boş yerlərin tutulması üzrə seçkilər hazırkı Paktın məlum hissəsinin müddəalarına müvafiq surətdə keçirilir.

3. 33-cü maddəyə uyğun olaraq elan edilən vakansiyanı tutmaq üçün seçilən Komitə üzvü bu vəzifəni, göstərilən

maddənin müddəalarına uyğun olaraq öz yerini azad edən Komitə üzvünün səlahiyyət müddətinin qalan hissəsi ərzində daşır.

Maddə 35.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən təsdiq olunan Komitə üzvləri Baş Assambleya tərəfindən, Komitənin vəzifələrinin vacibliyi nəzərə alınmaqla, müəyyən edilən qaydada və şərtlərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının vəsaitləri hesabına haqq alırlar.

Maddə 36 .

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, Komitənin öz funksiyalarını hazırkı Pakta müvafiq surətdə səmərəli həyata keçirməsi üçün lazımı personal və maddi vəsait ayırır.

Maddə 37.

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Komitənin birinci iclasını Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarının birində çağırır.

2. Özünün ilk iclasından sonra Komitə, öz prosedur qaydalarında nəzərdə tutulan vaxtda toplaşır.

3. Komitə, adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarında və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrədəki Şöbəsində toplaşır.

Maddə 38.

Komitənin hər bir üzvü, öz vəzifələrinin icrasına başlamazdan əvvəl, Komitənin açıq iclasında öz funksiyalarını qərəzsiz və vicdanla həyata keçirəcəyi barədə təntənəli bəyanat verir.

Maddə 39.

1. Komitə öz vəzifəli şəxslərini iki illik müddətə seçir. Onlar təkrar seçilə bilərlər.

2. Komitə özünün xüsusi prosedur qaydalarını müəyyənləşdirir, ancaq bu qaydalar, əsasən, aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:

a) Komitənin 12 üzvü kворum təşkil edir;

b) Komitənin qərarları iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Maddə 40.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı qəbul etdikləri tədbirlər haqqında və bu hüquqlardan istifadə olunmasında əldə edilən tərəqqi haqqında aşağıdakı məruzələri təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) bu Paktın müvafiq iştirakçı dövlətlərə münasibətdə qüvvəyə minməsindən sonrakı bir il ərzində;

b) bundan sonra, Komitənin tələb etdiyi bütün hallarda.

2. Bütün məruzələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edilir, o isə bu məruzələri baxılmaq üçün Komitəyə göndərir. Hazırkı Paktın həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillər və çətinliklər olarsa, onlar bu məruzələrdə qeyd olunur.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, Komitə ilə məsləhətləşdikdən sonra, bu məruzələrin o hissələrini ixtisaslaşdırılmış təsisatlara göndərə bilər ki, bu, onların səlahiyyət sahələrinə aid olsun. 4. Komitə, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin təqdim etdikləri məruzələri öyrənir. O, iştirakçı dövlətlərə öz məruzələrini və məqsədə uyğun hesab etdiyi ümumi qeydlərini göndərir. Komitə, həmçinin bu qeydlərini, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərdən aldığı məruzələrin nüsxələri ilə birlikdə İqtisadi və Sosial Şuraya göndərə bilər.

5. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər, hazırkı maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq edilə bilər istənilən qeydlərlə əlaqədar öz mülahizələrini Komitəyə təqdim edə bilərlər.

Maddə 41.

1. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlət, hazırkı maddəyə uyğun olaraq, istənilən vaxt bəyan edə bilər ki, o, Komitənin, iştirakçı dövlətlərdən hər hansı birinin, digərinin hazırkı Pakt üzrə öz 10 öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini iddia etməsi barədə

verdiyi məlumatları almaq və nəzərdən keçirmək səlahiyyətini qəbul edir. Hazırkı maddədə nəzərdə tutulan məlumatlar yalnız o halda qəbul edilə və nəzərdən keçirilə bilər ki, onlar bu Komitənin səlahiyyətliyini qəbul etdikləri barədə bəyanat vermiş olan iştirakçı dövlətlər tərəfindən təqdim edilmiş olsunlar. Komitə, belə bir bəyanat verməmiş olan iştirakçı dövlətə aid olan heç bir məlumatı qəbul etmir. Hazırkı maddəyə uyğun olaraq alınan məlumatlar aşağıdakı prosedura uyğun olaraq nəzərdən keçirilir:

a) əgər bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı biri, digər iştirakçı dövlətin hazırkı Paktın müddəalarını həyata keçirmədiyi qənaətinə gələrsə, onda o, bu məsələni yazılı məlumat şəklində həmin dövlətin nəzərinə çatdırma bilər. Bu məlumatı alan dövlət, onu aldıqdan sonra üç ay ərzində onu göndərən dövlətə yazılı formada izahat və ya bu məsələyə aydınlıq gətirən istənilən başqa bəyanat təqdim edir; həmin bəyanatda, mümkün və məqsəduyğun olduğu qədər həmin məsələ ilə bağlı qəbul edilmiş olan, qəbul ediləcək və ya qəbul edilə biləcək daxili prosedurlar və tədbirlər göstərməlidir.

b) əgər bu məsələ, ilkin məlumatı alan iştirakçı dövlətin bu məlumatı almasından sonrakı altı ay ərzində bunda marağı olan hər iki iştirakçı dövləti təmin edəcək şəkildə həll edilməzsə, həmin dövlətlərdən istənilən biri Komitəni və digər dövləti xəbərdar etməklə həmin məsələni Komitəyə vermək hüququna malikdir;

c) Komitə, ona verilən məsələni yalnız beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilən prinsiplərinə uyğun olaraq bütün mümkün daxili vasitələrin həmin halda sınıdığına və tükəndiyinə əmin olduqdan sonra nəzərdən keçirir;

d) hazırkı maddədə nəzərdə tutulan məlumatları Komitə qapalı iclaslarında nəzərdən keçirir;

e) Komitə, c) yarımbəndinin müddəalarına riayət etməklə, məsələnin hazırkı Paktda qəbul edilən insan hüquqlarına və əsas

azadlıqlara hörmət edilməsi əsasında dostcasına həll edilməsi məqsədilə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə xeyirxah xidmət göstərir;

f) Komitə, b) yarımbəndində xatırlanan bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə ona baxılmağa verilən istənilən məsələ ilə bağlı istənilən məlumatı təqdim etmələri barədə müraciət edə bilər;

q) b) yarımbəndində xatırlanan bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər məsələyə Komitədə baxılarkən, təmsil olunmaq və şifahi yaxud yazılı təqdimatları vermək hüququna malikdirlər;

h) Komitə, b) yarımbəndinə uyğun olaraq xəbərdar edildikdən sonra on iki ay ərzində aşağıdakı formalarda məruzə təqdim edir:

i) əgər e) yarımbəndinin müddəaları çərçivəsində həllə nail olunarsa, onda Komitə öz məruzəsində faktların və əldə edilən həll qərarının qısa təfsilatı ilə kifayətlənir;

i.i) əgər e) yarımbəndinin müddəaları çərçivəsində həllə nail olunmazsa, onda Komitə öz məruzəsində faktların qısa təfsilatı ilə kifayətlənir; bunda marağı olan həmin iştirakçı dövlətlərin yazılı təqdimatları və şifahi təqdimatlarının yazısı məruzəyə əlavə edilir. Hər bir məsələ üzrə məruzə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə göndərilir.

2. Hazırkı maddənin müddəaları, hazırkı Paktda iştirak edən on dövlətin bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq bəyanat verdiyi andan qüvvəyə minir. Həmin bəyanatlar iştirakçı dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulur, o isə onların surətlərini qalan iştirakçı dövlətlərə göndərir. Bəyanat, Baş Katibi xəbərdar etməklə istənilən vaxt geri götürülə bilər. Belə bir hərəkət hazırkı maddəyə uyğun olaraq artıq verilmiş məlumatın mövzusu olan istənilən məsələnin baxılmasına əngəl törətmir; Baş Katibin bəyanatın geri götürülməsi haqqında xəbərdarlıq almasından sonra, əgər bunda marağı

olan iştirakçı dövlət yeni bəyanat verməmişsə, onun sonrakı heç bir məlumatı qəbul edilmir.

Maddə 42

1. a) əgər 41-ci maddəyə uyğun olaraq Komitəyə verilən hər hansı bir məsələ bunda marağı olan iştirakçı dövlətləri təmin edəcək şəkildə həll edilməzsə, Komitə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərin razılığı ilə Xüsusi Razılaşdırıcı Komissiya (sonralar Komissiya adlanacaq) təyin edə bilər. Komissiya həmin məsələnin, hazırkı Paktın müddələrinə riayət etməklə, xoşluqla həll edilməsi məqsədilə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə öz xeyirxah xidmətlərini təqdim edir. 11 b) Komissiya, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər üçün məqbul olan beş şəxsdən ibarət olur. Əgər bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər üç ay ərzində Komissiyanın tam tərkibi və ya onun tərkibinin bir hissəsi barədə razılığa gələ bilməzlərsə, onda təyin edilmələri barədə razılıq əldə edilməyən Komissiya üzvləri gizli səsvermə yolu ilə Komitə üzvlərinin üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə seçilir.

2. Komissiya üzvləri öz vəzifələrini şəxsi keyfiyyətdə yerinə yetirirlər. Onlar, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərin və ya hazırkı Paktda iştirak etməyən dövlətlərin və yaxud 41-ci maddəyə uyğun şəkildə bəyanat verməyən iştirakçı dövlətlərin vətəndaşları olmamalıdır.

3. Komissiya öz Sədrini seçir və öz prosedur qaydalarını müəyyən edir.

4. Komissiyanın iclasları, adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarında və yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrə Şöbəsində keçirilir. Lakin bu iclaslar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi ilə və müvafiq iştirakçı dövlətlərlə məsləhətləşməklə Komissiya tərəfindən müəyyən edilən digər münasib yerlərdə də keçirilə bilər.

5. 36-cı maddəyə uyğun olaraq təqdim edilən katiblik də hazırkı maddə əsasında təyin edilən Komissiyaya xidmət edir.

6. Komitənin aldığı və tədqiq etdiyi informasiyalar Komissiyanın sərəncamına verilir və Komissiya işə aid olan istənilən informasiyanı təqdim etmələri üçün bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə xahişlə müraciət edə bilər

7. Komissiya, məsələyə tamam baxıb qurtardıqdan sonra, amma həmin məsələnin ona verildiyi vaxtdan on iki aydan gec olmayaraq, Komitə Sədrinə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə göndərmək üçün aşağıdakı formalarda məruzə təqdim edir:

a) əgər Komissiya həmin məsələni on iki ay ərzində baxıb qurtara bilməzsə, o öz məruzəsində həmin məsələnin baxılma vəziyyətinin qısa təfsilatını verməklə kifayətlənir;

b) əgər, hazırkı Paktda qəbul edilən insan hüquqlarına riayət edilməklə, həmin məsələnin xoşluqla həllinə nail olunarsa, Komissiya öz məruzəsində faktların və əldə edilən həll qərarının qısa təfsilatını verməklə kifayətlənir;

c) əgər b) yarımbəndində göstərilən şəkildə məsələnin həllinə nail olunmazsa, Komissiyanın məruzəsi, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər arasındakı mübahisə ilə bağlı bütün məsələlərə dair Komissiyanın faktik xarakterli rəyindən və bu məsələnin xoşluqla nizamlanması imkanları barədə onun mülahizələrindən ibarət olur;

d) əgər Komissiyanın məruzəsi c) yarımbəndinə uyğun olaraq təqdim edilərsə, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər bu məruzəni aldıqdan sonra üç ay ərzində onun məzmunu ilə razılışmış və razılışmadıqlarını Komitə Sədrinə bildirirlər.

8. Hazırkı maddənin müddəaları Komitənin 41-ci maddədə nəzərdə tutulan vəzifələrini azaltmır.

9. Bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər, Komissiya üzvlərinin bütün xərclərini Biriəşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi tərəfindən təqdim edilən smetaya uyğun olaraq, bərabər ölçüdə çəkirlər.

10. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, lazım gələrsə, Komissiya üzvlərinin xərclərini bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərin hazırkı maddənin 9-cu bəndinə uyğun olaraq onları ödəmələrinə qədər ödəmək hüququna malikdir.

Maddə 43.

Komitə üzvləri və 42-ci maddəyə uyğun olaraq təyin edilən Xüsusi Razılaşdırıcı Komissiyanın üzvləri, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının imtiyazları və Toxunulmazlıqları haqqında Konvensiyanın müvafiq bölmələrində Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən ezam edilən ekspertlər üçün nəzərdə tutulan güzəşt, imtiyaz və toxunulmazlıq hüququna malikdirlər.

Maddə 44.

Hazırkı Paktın həyata keçirilməsi qaydaları, insan hüquqları sahəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış təsisatların təsis aktları və konvensiyalarında təyin edilən 12 prosedurlara ziyan gətirmədən və ya onlara uyğun olaraq tətbiq edilir və bu qaydalar hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlərin, mübahisənin həlli üçün onlar arasında fəaliyyətdə olan ümumi və xüsusi beynəlxalq müqavilələr əsasında digər prosedurlara əl atmalarına əngəl törətmir.

V HİSSƏ

Maddə 45

Komitə öz işi barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasına, İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə illik məruzə təqdim edir.

Maddə 46.

Hazırkı Paktın heç bir müddəası Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və ixtisaslaşdırılmış təsisatların, hazırkı Paktın da aid olduğu mövzular üzrə, müxtəlif orqanlarının müvafiq vəzifələrini müəyyən edən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin və ixtisaslaşdırılmış təsisatların nizamnamələrinin müddələrinin əhəmiyyətinin azaldılması kimi şərh edilə bilməz.

Maddə 47.

Hazırkı Paktın heç bir müddəası, bütün xalqların öz təbii sərvətlərinə və ehtiyatlarına sahib çıxmaq və onlardan tam həcmdə və sərbəst şəkildə istifadə etməklə bağlı alınmaz hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi şərh edilə bilməz.

VI HİSSƏ

Maddə 48.

1. Hazırkı Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və ya onun ixtisaslaşdırılmış təsisatlarına üzv olan istənilən dövlət üçün, Beynəlxalq Məhkəmə Statuna üzv olan istənilən dövlət üçün və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən hazırkı Paktı dəvət edilən istənilən dövlət üçün imzalanmaya açıqdır.

2. Hazırkı Pakt təsdiq olunmalıdır. Təsdiq fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulur.

3. Hazırkı Pakt bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən istənilən dövlətin ona qoşulması üçün açıqdır.

4. Qoşulma, bu bənddəki sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulması ilə başa çatır.

5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktı imzalayan və ya ona qoşulan bütün dövlətlərə hər bir təsdiq fərmanının və ya qoşulma sənədinin depozitə qoyulması barədə məlumat verir.

Maddə 49.

1. Hazırkı Pakt, 35-ci təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulduqdan üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Bu pakt 35-ci təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi depozitə qoyulduqdan sonra hazırkı Paktı təsdiq edən və ya ona qoşulan hər bir dövlət üçün hazırkı Pakt, onun öz təsdiq fərmanı

və ya qoşulma sənədi depozitə qoyulduqdan üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 50.

1. Hazırkı Paktda iştirak edən istənilən dövlət ona qeyd-şərtlər edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edə bilər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi sonra təklif olunan istənilən qeyd-şərtləri hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə göndərir və onlardan, bu təkliflərə baxmaq və bununla bağlı səsvermə keçirmək məqsədilə iştirakçı dövlətlərin konfransının çağırılmasına tərəfdar olub-olmadıqlarını ona bildirmələrini xahiş edir. Əgər, iştirakçı dövlətlərin ən azı üçdə biri belə bir konfrans çağırılmasına tərəfdar olduqlarını bildirərlərsə, onda Baş Katib Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında bu konfransı çağırır. Bu konfransda olan və səsvermədə iştirak edən iştirakçı dövlətlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilən istənilən qeyd-şərtlər təsdiq olunmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasına təqdim olunur.

2. Düzəlişlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası onları təsdiq etdikdən və hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisindən çoxunun onları öz konstitusion prosedurlarına uyğun olaraq qəbul etməsindən sonra qüvvəyə minir.

3. Düzəlişlər qüvvəyə mindikdən sonra, onları qəbul edən iştirakçı-dövlətlər üçün məcburi olur, digər dövlətlər üçün hazırkı Paktın müddəaları və onların əvvəllər qəbul etdikləri qeyd şərtlər məcburi olaraq qalır.

Maddə 52.

48-ci maddənin 5-d bəndinə uyğun olaraq edilən xəbərdarlıqlardan asılı olmayaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi elə həmin maddənin 1-ci bəndində haqqında danışılan bütün dövlətləri aşağıdakılar barədə xəbərdar edir:

a) 48-ci maddəyə uyğun olaraq imzalamalar, təsdiqetmələr və qoşulmalar;

b) 49-cu maddəyə uyğun olaraq hazırkı Paktın qüvvəyə minmə tarixi və 51-ci maddəyə uyğun istənilən qeyd-şərtlərin qüvvəyə minmə tarixi.

Maddə 53

1. Hazırkı Paktın ingilis, ispan, çin, rus və fransız dillərindəki mətnləri eyni dərəcədə autentikdir və saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə verilməlidir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktın təsdiq olunmuş surətlərini 48-ci maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKT

Baş Məclisin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200 A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib PREAMBULA Bu Paktda iştirak edən dövlətlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan olunmuş prinsiplərə əsasən, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqət hissini, onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasının azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqət hissindən irəli gəldiyini etiraf edərək, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə əsasən qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, həmçinin, mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirilə biləcəyini etiraf edərək, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə əsasən dövlətlərin insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət və riayət olunmasına hər vəchlə yardım etməli olduqlarını nəzərə alaraq, Hər bir şəxsin digərlərinə və mənsub olduğu kollektivə münasibətdə vəzifələr daşıyaraq, bu Paktda nəzərdə tutulan hüquqların müdafiəsinə və onlara riayət

olunmasına səy göstərməli olduğunu nəzərə alaraq, aşağıdakı maddələr barədə razılığa gəlirlər:

I HİSSƏ

Maddə 1.

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər. Bu hüquq əsasında onlar azad şəkildə öz siyasi statuslarını müəyyənləşdirir və sosial-iqtisadi və mədəni inkişaflarını təmin edirlər.

2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün mənəfət prinsiplərinə əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan və beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hər hansı öhdəliklərə zərər vurmadan öz təbii sərvət və ehtiyatlarından azad şəkildə istifadə etmək hüququna malikdirlər. Heç bir xalq heç bir vəchlə ona məxsus olan yaşayış vasitələrindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, özünüidarə olunmayan və qəyyumluq altında olan ərazilərin idarə olunması üçün məsuliyyət daşıyan dövlətlər də daxil olmaqla Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin müddəalarına əsasən öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun həyata keçirilməsinə yardım etməli və bu hüquqa hörmət bəsləməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2

1. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət fərdi şəkildə və xüsusilə də iqtisadi və texniki sahələri əhatə edən beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq qaydasında bu Paktda nəzərdə tutulan hüquqların tam şəkildə həyata keçirilməsini bütün vasitələr, o cümlədən, qanunverici tədbirlərin görülməsi yolu ilə mümkün ehtiyatların maksimum səviyyəsində təmin etmək üçün addımlar atmalıdır.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər bu Paktda bəyan edilmiş hüquqların irqi, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər əqidə, milli və sosial mənşə, əmlak vəziyyəti, doğum və s. fərqlər əsasında ayrı-seçkiliyə yol vermədən həyata keçirilməsini öhdələrinə götürürlər.

3. İnkişaf etməkdə olan ölkələr insan hüquqlarını və milli iqtisadiyyatlarının imkanlarını qiymətləndirərək, öz ölkələrinin vətəndaşları olmayan şəxslərə bu Paktda nəzərdə tutulan iqtisadi hüquqları hansı dərəcədə təmin edəcəklərini müəyyənləşdirə bilərlər.

Maddə 3.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər kişi və qadınların Paktda nəzərdə tutulmuş bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan bərabər istifadə etmələrini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, bu Pakta əsasən təmin etməyi öhdələrinə götürdükləri hüquqlardan istifadəni yalnız bu hüquqların təbiətinə uyğun olduğu qədər və yalnız demokratik cəmiyyətin ümumi rifahının yaxşılaşdırılması məqsədilə, qanunla müəyyənləşdirilən dərəcədə məhdudlaşdırıla bilərlər.

Maddə 5 .

1. Bu Paktda heç nə hər hansı dövlətə, şəxslər qrupuna və ya ayrı-ayrı şəxslərə bu Paktda nəzərdə tutulmuş hər hansı hüquq və azadlığın məhvinə və yaxud Paktda nəzərdə tutulduğundan artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı hərəkət törətmək hüququ verilməsi kimi təfsir oluna bilməz.

2. Hər hansı bir ölkədə qanun, konvensiya, qayda və yaxud adət qüvvəsində mövcud olan əsas hüquqların heç biri bu Paktda həmin hüquqların nəzərə alınmaması və ya daha kiçik həcmdə

nəzərə alınmaması və ya daha kiçik həcmdə nəzərə alınması bəhanəsi ilə məhdudlaşdırılmasına və ya azaldılmasına yol verilmir.

III HİSSƏ

Maddə 6 .

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin azad seçdiyi və ya könüllü razılaştığı işlə həyatını təmin etmək hüququnu əhatə edən əmək hüququnu tanıyırlar və bu hüququn təmin olunması üçün müvafiq addımla atacaqlar.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər tərəfindən bu hüququn tam təmin olunması məqsədilə gördüyü tədbirlərə texniki-peşə təhsili və hazırlığı proqramları, insanların əsas siyasi və iqtisadi hüquqlarının təmin olunduğu şəraitdə durmadan iqtisadi, sosial və mədəni inkişafa, tam və məhsuldar məşğulluğa nail olmağın yolları və üsulları daxildir.

Maddə 7.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin ədalətli və münasib iş şəraiti hüququnu tanıyır, o cümlədən:

1. Bütün zəhmətkeşlər üçün ən azı:

a) ədalətli əmək haqqı və eyni dəyərli iş üçün heç bir fərq qoyulmadan hamının bərabər mükafatlandırılması və bu zaman qadınlara kişilər üçün olduğundan pis olmayan iş şəraiti təmin edilməli və eyni əmək üçün bərabər haqq ödənilməlidir;

b) onların özləri və ailələri üçün bu Paktın qərarlarına müvafiq olaraq qənaətbəxş yaşayış;

2. Təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab verən iş şəraiti;

3. Hamının yalnız iş stajı və ixtisas səviyyəsi əsasında daha yüksək vəzifələrə irəli çəkilmək üçün eyni şərait imkanı;

4. İstirahət, asudə vaxt və iş gününün əğlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənilən mütəmadi məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinin haqqının ödənilməsi təmin olunmalıdır.

Maddə 8.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) hər bir şəxsin öz iqtisadi və sosial maraqlarını həyata keçirmək və müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və müvafiq təşkilatın qaydalarını gözləmək şərti ilə onlara daxil olmaq hüququna, həmin hüquqdan istifadə olunmasına qanunda nəzərdə tutulandan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai asayişin və yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olanlardan əlavə heç bir məhdudiyət qoyulmamalıdır;

b) həmkarlar ittifaqlarının milli federasiyalar və konfederasiyalar yaratmaq və axırıncıların beynəlxalq həmkarlar ittifaqları təşkilatları yaratmaq, yaxud onlara qoşulmaq hüququnu;

c) həmkarlar ittifaqlarının qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyi və ictimai asayişin qorunması məqsədilə olan məhdudiyətlərdən başqa heç bir məhdudiyət olmadan fəaliyyət göstərmək hüququnu;

d) hər bir ölkənin qanunlarına uyğun şəkildə keçirilməklə tətill hüququnu.

2. Bu maddə silahlı qüvvələrə, polisə və dövlət idarəetmə orqanlarına daxil olan şəxslərin bu hüquqlardan istifadə etmələrinə qanuni məhdudiyətlərin qoyulmasına maneə törətmir.

3. Bu maddədə heç nə assosiasiyalar azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 1948-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərə həmin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş təminatlara zərər vuran qanunvericilik aktları qəbul etmək və ya qanunları bu təminatlara zərər vuran tərzdə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 9.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər, sosial sığorta da daxil olmaqla hər bir şəxsin sosial təminat hüququnu tanıyırlar.

Maddə 10.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki:

1. Cəmiyyətin başlıca özəyi olan ailəyə imkan dairəsində, ələlxüsus onun yaranma dövründə və öhdəsinə kiçik yaşlı uşaqların böyüdülməsi və tərbiyə olunması məsuliyyəti düşdüyü zaman hərtərəfli mühafizə və kömək təmin olunmalıdır. Nikah ona daxil olanların azad razılığı ilə bağlanmalıdır.

2. Analar doğumdan əvvəl və sonra, müəyyən müddət ərzində xüsusi himayə ilə təmin olunmalıdır. Bu müddət ərzində işləyən analara haqqı ödənilən məzuniyyət və ya sosial təminat üçün kafi müavinət təmin olunmalıdır.

3. Bütün uşaqlara və yeniyetmələrə münasibətdə, ailə mənşəyinə və digər əlamətlərə görə heç bir ayrı-seçkilik salmadan xüsusi himayə və kömək tədbirləri görülməlidir. Uşaqlar və yeniyetmələr iqtisadi və sosial istismardan müdafiə olunmalıdırlar. Onların əməyinin onların mənəviyyatları və səhhətləri üçün zərərli, həyatları üçün təhlükəli olan və ya normal inkişaflarına ziyan vura biləcək sahələrdə istifadəsi qanunla cəzalandırılmalıdır. Bundan başqa, dövlətlər muzzdlu uşaq əməyindən istifadə üçün yaş hədlərini müəyyənləşdirməlidirlər, həmin hədlərdən aşağı yaşlarda bu cür əməkdən istifadə qadağan edilməli və cəzalandırılmalıdır.

Maddə 11.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin özünün və ailəsinin kifayət qədər qidalanmasını, geyimini, yaşayış yerini və həyat şəraitinin daimi yaxşılaşmasını əhatə edən münasib həyat səviyyəsi hüququnu tanıyırlar. İştirakçı-dövlətlər bu hüququn həyata keçirilməsi üçün azad razılığa əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlığa mühüm əhəmiyyət verərək müvafiq tədbirlər görəcəklər.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin aclıqdan azadlıq hüququnu etiraf edərək:

a) elmi və texniki biliklərdən geniş şəkildə istifadə edərək, ərzaq məhsullarının istehsalının, saxlanması və paylanması üsullarını yaxşılaşdırmaq, qidalanmanın prinsipləri haqqında bilikləri yaymaq və aqrar sistemləri təbii ehtiyatların daha səmərəli istifadəsinə nail olmaq üçün təkmilləşdirmək və islah etmək;

b) həm ixracatçı, həm də idxalatçı ölkələrin tələbatlarını və problemlərini nəzərə alaraq, dünya ərzaq ehtiyatlarının ədalətli paylanmasını təmin etmək üçün fərdi şəkildə və beynəlxalq əməkdaşlıq yolu ilə konkret proqramların qəbulunu əhatə edən addımlar atmalıdırlar.

Maddə 12.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin fiziki və psixi sağlamlığının ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərin bu hüququ tam həyata keçirmək üçün görməli olduğu tədbirlər sırasına:

a) ölü doğulan uşaqların sayını və uşaq ölümü hallarının azaldılması və uşaqların sağlam inkişafının təmini;

b) ətraf mühitin gigiyenasının və sənayedə əmək gigiyenasının bütün aspektlərinin yaxşılaşdırılması; c) epidemik, endemik, peşə xəstəlikləri və digər xəstəliklərin qarşısının alınması və onların müalicəsi;

d) xəstəlik təqdirində hamı üçün tibbi yardımın və tibbi xidmətin təmin olunması üçün şəraitin yaradılması məqsədilə atılan addımlar daxildir.

Maddə 13.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin təhsil hüququnu tanıyırlar. Onlar razılaşırlar ki, təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və ləyaqətinin dərk olunmasına yönəldilməli, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörməti

möhkəmləndirməlidir. Onlar daha sonra razılaşırlar ki, təhsil hamıya azad cəmiyyətin faydalı iştirakçısı olmaq imkanı verməlidir, bütün millətlər, irqi, dini və etnik qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmaya, dözümlülüyə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhü qoruma sahəsində fəaliyyətinə yardım etməlidir.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, bu hüququn tam şəkildə həyata keçirilməsi üçün:

a) ibtidai təhsil hamı üçün icbari və pulsuz olmalıdır;

b) orta təhsil və onun müxtəlif formaları, orta texniki-peşə təhsili də daxil olmaqla, bütün tədbirlər görmək, xüsusilə və tədricən pulsuz təhsilə keçmək yolu ilə açıq və hamıya müəssər olmalıdır;

c) ali təhsil bütün lazımi tədbirlərin, xüsusilə də tədricən pulsuz tədrisin tətbiq edilməsi yolu ilə hər kəsə qabiliyyətinə görə eyni dərəcədə müəssər olmalıdır;

d) ibtidai təhsil alma, ibtidai təhsil almamış və ya onu tam bitirməmiş şəxslər üçün imkan dairəsində həvəsləndirilməli və intensivləşdirilməlidir;

e) məktəblər şəbəkəsinin fəal inkişafı həyata keçirilməli, qənaətbəxş təqaüd sistemi təyin olunmalı və müəllim heyətinin maddi vəziyyəti daim yaxşılaşdırılmalıdır.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qəyyumların öz uşaqları üçün təkcə dövlət tərəfindən təsis olunmuş məktəbləri deyil, həmçinin, dövlətin təhsil üçün təyin etdiyi minimum tələblərə cavab verən digər məktəbləri də seçmək və öz etiqadlarına əsasən uşaqlarının dini və mənəvi tərbiyəsini təmin etmək hüququna hörmət etməyi öhdə-lərinə götürürlər.

4. Bu maddənin heç bir hissəsi bu maddənin birinci bəndində irəli sürülmüş prinsiplərə mütləq şəkildə əməl olunmaqla və belə təhsil müəssisələrində verilən təhsilin dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş tələblər minimumuna cavab verməsi

şərti ilə ayrı-ayrı şəxslərin və qurumların təhsil müəssisələri yaratmaq və onlara rəhbərlik etmək hüququnun pozulması kimi təsvir oluna bilməz.

Maddə 14.

Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət, onun iştirakçısı olana qədər öz metropoliyası ərazisində və yaxud onun yurisdiksiyası altında olan ərazilərdə icbari pulsuz ibtidai təhsil prinsipinin təcridən - planda göstərilən müəyyən müddət ərzində - həyata keçirmək üçün əhatəli fəaliyyət planı hazırlamağı öhdəsinə götürür.

Maddə 15.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin:

a) mədəni həyatda iştirak etmək;

b) elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların praktiki tətbiqindən istifadə etmək;

c) müəllifi olduğu hər hansı elmi, ədəbi, yaxud incəsənət əsərlərinin nəticəsində meydana çıxan maddi və mənəvi maraqların müdafiəsindən istifadə etmək hüququnu tanıyırlar.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərin bu hüququ tam şəkildə həyata keçirmək üçün görəcəyi tədbirlər sırasına elmi və mədəni nailiyyətlərin mühafizəsi, inkişafı və yayılması üçün vacib olanlar da daxildir.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elmi tədqiqatlar və yaradıcılıq fəaliyyəti üçün qeyri-şərtsiz olaraq lazım olan azadlığa hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

4. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elmi və mədəni sahələrdə beynəlxalq əlaqə və əməkdaşlığın həvəsləndirilməsi və inkişafından irəli gələn faydanı təsdiq edirlər.

Maddə 16.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər, onun bu hissəsinə əsasən görülən tədbirlər və Paktda nəzərdə tutulan hüquqların həyata

keçirilməsindəki tərəqqi haqqında hesabatlar verməyi öhdələrinə götürürlər:

a) Bütün hesabatlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin adına ünvanlanır, o, hesabatın surətlərini bu Paktın müddəalarına əsasən iqtisadi və Sosial Şuraya göndərir;

b) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu Paktı iştirak edən dövlətlərin hesabatlarının istənilən müvafiq hissələrinin surətlərini həmin ölkələrin də üzvü olduqları ixtisaslaşdırılmış təsisatlara göndərir, çünki bu hesabatlar və onların hissələri adları çəkilən təsisatların təsis aktlarına əsasən onların məsuliyyəti dairələrinə daxildir.

Maddə 17.

1. Bu Paktı iştirak edən dövlətlər öz hesabatlarını iqtisadi və Sosial Şuranın təyin edəcəyi proqram əsasında, bu Pakt qüvvəyə mindikdən bir il sonra mərhələlər üzrə iştirakçı dövlətlər və müvafiq ixtisaslaşdırılmış təsisatlarla məsləhətləşmələr əsasında təqdim edirlər.

2. Hesabatlarda bu Pakt üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə təsir göstərən amillər və çətinliklər göstərilə bilər.

3. Əgər müvafiq məlumat əvvəllər Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və yaxud onun ixtisaslaşdırılmış təsisatlarından birinə verilibsə, o zaman bu məlumatların yenidən göstərilməsinə ehtiyac yoxdur və həmin məlumata dəqiq istinad kifayətdir.

Maddə 18.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə əsasən insan hüquqları və əsas azadlıqlar sahəsində vəzifələrini icra edərkən, İqtisadi və Sosial Şura ixtisaslaşdırılmış təsisatlarla, bu Paktın onların sahələrinə aid qərarlarının icrasına tərəqqi haqqında hesabat təqdim olunmasına dair saziş bağlaya bilər. Bu hesabatlar icra vəziyyəti haqqında onların səlahiyyətli orqanları tərəfindən qəbul olunan qərar və tövsiyələrin tətbiqatlarını əhatə edə bilər.

Maddə 19.

İqtisadi və Sosial Şura nəzərdən keçirmək və ümumi tövsiyələr vermək, xüsusi hallarda isə məlumat üçün dövlətlərin 16 və 17-ci maddələrə, ixtisaslaşdırılmış təsisatların isə 18-ci maddəyə əsasən təqdim etdikləri insan hüquqlarına dair hesabatlarını İnsan Hüquqları Komissiyasına təqdim edə bilər.

Maddə 20.

Bu Paktda iştirak edən maraqlı dövlətlər və ixtisaslaşdırılmış təsisatlar 19-cu maddəyə əsasən verilmiş hər hansı ümumi tövsiyəyə və ya İnsan Hüquqları Komissiyasının hər hansı sənədində və ya hər hansı digər sənəddə bu məsləhətə istinada dair qeydlərini iqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edə bilərlər.

Maddə 21.

İqtisadi və Sosial Şura vaxtaşırı olaraq Baş Assambleyaya ümumi xarakterli tövsiyələrdən alınmış məlumatların qısa xülasəsindən və Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların ümumi müdafiəsinin təmin edilməsi sahəsində görülmüş tədbirlər və əldə olunmuş nailiyyətlərdən ibarət olan hesabatlar təqdim edə bilər.

Maddə 22.

İqtisadi və Sosial Şura texniki yardım göstərilməsi ilə məşğul olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqanlarının, onların yardımçı qurumlarının və ixtisaslaşdırılmış təsisatların diqqətini bu Paktın bu hissəsində göstərilən hesabatlarla bağlı yaranmış çətinliklərlə əlaqədar hər hansı məsələyə cəlb edə bilər ki, bu da onların hər birinin öz səlahiyyəti daxilində bu Paktın təcridən, effektiv həyata keçirilməsinə kömək edə biləcək beynəlxalq tədbirlərin məqsədəuyğunluğu barədə qərarlar qəbul edərkən faydalı ola bilər.

Maddə 23.

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər razılaşırlar ki, bu Paktda nəzərdə tutulan hüquqların həyata keçirilməsinə yardım edən beynəlxalq tədbirlər sırasına konvensiyaların bağlanması, tövsi-

yələrin qəbulu, texniki yardımın göstərilməsi, məsləhətləşmələrin aparılması məqsədilə keçirilən regional və texniki iclasların çağırılması və həmçinin maraqlı hökumətlərlə birlikdə təşkil olunan tədqiqatların aparılması kimi vasitələrin tətbiqi daxildir.

Maddə 24 .

Bu Pakt da heç nə bu Paktın toxunduğu məsələlərə münasibətdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif orqanlarının və onun ixtisaslaşdırılmış təsisatlarının müvafiq vəzifələrini müəyyənləşdirən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və onun ixtisaslaşdırılmış agentliklərinin nizamnamələrinin əhəmiyyətinin azaldılması kimi təfsir olunmamalıdır.

Maddə 25. Bu Pakt da heç nə bütün xalqların öz təbii sərvət və ehtiyatlarına sahib olmaq və onlardan istifadə etmək kimi ayrılmaz hüququnun pozulması kimi təfsir oluna bilməz.

V HİSSƏ

Maddə 26.

1. Bu Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ya onun hər hansı ixtisaslaşdırılmış təsisatının, Beynəlxalq Məhkəmə Statutunun üzvü olan və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən bu Pakt da iştirak etməyə dəvət olunmuş hər hansı dövlət tərəfindən imzalanmaq üçün açıqdır.

2. Bu Pakt təsdiq olunmalıdır, Təsdiq fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Katibinə saxlanmaq üçün verilir.

3. Bu Pakt bu maddənin birinci bəndində nəzərdə tutulmuş bütün dövlətlərin qoşulması üçün açıqdır.

4. Pakta qoşulma bu haqda sənədin saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Katibinə verilməsi yolu ilə baş verir.

5. BMT Baş Katibi bu Paktı imzalamış, yaxud ona qoşulmuş bütün dövlətlərə hər yeni təsdiq fərmanının və ya qoşulma

haqqında sənədin saxlanmaya verilməsi haqqında məlumat göndərir.

Maddə 27.

1. Bu Pakt otuz beşinci təsdiq fərmanının və ya qoşulma haqqında sənədin saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə verilməsindən üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Bu Paktı otuz beşinci təsdiq fərmanının və ya qoşulma haqqında sənədin saxlanmaya verilməsindən sonra təsdiq edən və ya ona qoşulan dövlət üçün Pakt onun təsdiq fərmanının və ya qoşulma haqqında sənədinin saxlanmaya verilməsindən üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 28.

Bu Paktın qərarları federativ dövlətlərin bütün tərkib hissələrinə heç bir məhdudiyət və ya istisna olmadan şamildir.

Maddə 29.

1. Bu Paktıda iştirak edən istənilən dövlət düzəlişlər təklif edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edə bilər. Baş Katib təklif edilmiş hər hansı düzəlişi, bu təkliflərə baxmaq və onlar üzrə səsvermə keçirmək məqsədilə konfrans çağırmağa tərəfdar olub-olmadıqlarını bildirmək xahişi ilə Paktıda iştirak edən dövlətlərə göndərir, iştirakçı dövlətlərin heç olmasa üçdə biri belə konfransın keçirilməsi lehinə olarsa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında həmin konfransı çağırır. Həmin konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı-dövlətlərin çoxluğu tərəfindən qəbul edilən düzəliş Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyasına təsdiq üçün göndərilir.

2. Düzəliş Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən təsdiq olunduqdan və bu Paktıda iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisi tərəfindən onların konstitusion prosedurlarına müvafiq olaraq qəbul olunduqdan sonra qüvvəyə minir.

3. Düzəlişlər qüvvəyə mindikdən sonra onları qəbul edən dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır, digər iştirakçı-dövlətlər üçün isə bu Paktın qərarları və onların əvvəl qəbul etdikləri düzəlişlər məcburidir.

Maddə 30.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi 26-cı maddənin 5-ci bəndinə əsasən verdiyi məlumatlardan asılı olmayaraq, həmin maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan bütün dövlətlərə aşağıdakıları bildirir:

a) 26-cı maddəyə əsasən imzalamalar, təsdiqlər və qoşulmaları;

b) 27-ci maddəyə əsasən bu Paktın qüvvəyə minməsi və 29-cu maddəyə əsasən hər hansı düzəlişin qüvvəyə minməsi tarixlərini.

Maddə 31.

1. Mətni ingilis, ispan, çin, rus və fransız dillərində autentik olan bu Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivində saxlanılmalıdır.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu Paktın təsdiq olunmuş surətlərini 26-cı maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

İŞGƏNCƏLƏRƏ VƏ DİGƏR QƏDDAR, QEYRİ- İNSANİ, YAXUD LƏYAQƏTİ ALÇALDAN DAVRANIŞ VƏ CƏZA NÖVLƏRİNƏ QARŞI KONVENSIYA

BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1984-cü il tarixli 39/46 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir və imzalanmaq, təsdiq və qoşulmaq üçün açıqdır. Qüvvəyə minmişdir: 27 (1)-ci maddəyə müvafiq olaraq 26 iyun 1987-ci il tarixdə. Bu Konvensiyanın iştirakçı dövlətləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə müvafiq surətdə, insana məxsus ləyaqətin və insan birliyinin bütün üzvlərinin bərabər və bölünməz hüquqlarının tanınmasının bütün dünyada azadlığın, ədalətin və sülhün əsası olduğunu hesab edərək, bu hüquqların insana məxsus ləyaqətdən irəli gəldiyini nəzərə alaraq, dövlətlərin Nizamnaməyə, məsələn, 55-ci maddəyə müvafiq olaraq, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə yardım göstərməyə dair öhdəliklərini rəhbər tutaraq, hər ikisinin - həm İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 5-ci maddəsinin, həm də Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinin - heç kəsin işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə məruz qalmamalı olduğunu bəyan etdiyinə diqqət yetirərək, həmçinin, Baş Məclisinin 9 dekabr 1975-ci ildə qəbul etdiyi Bütün şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərindən müdafiə olunması haqqında Bəyannaməni nəzərə alaraq, işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı mübarizənin səmərəsini artırmaq istəyərək, aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

I HİSSƏ

Maddə 1.

1. Bu Konvensiyanın məqsədləri üçün "işgəncə" termini hər hansı bir şəxsə ondan və ya başqa şəxsdən məlumat almaq, yaxud onun etirafına nail olmaq, onu və ya başqa şəxsi törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhələnilən hərəkətə görə cəzalandırmaq, həmçinin onu və ya başqa şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək, yaxud dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud da onların təhriki və ya onların bixəbərliliyi, yaxud göz yumması ilə hər hansı xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan istənilən səbəbə görə qəsdən güclü, fiziki, yaxud mənəvi ağrı və əzab yetirən hərəkətlər deməkdir. Bu anlayışa qanuni sanksiyalar nəticəsində törəyən, bu sanksiyaların ayrılmaz tərkib hissəsi kimi olan, yaxud onların təsadüfən doğurduğu ağrı və əzablar daxil edilmir.

2. Bu maddə daha geniş tətbiqə dair müddəalar nəzərdə tutan və ya tuta bilən hər hansı beynəlxalq müqaviləyə, yaxud milli qanunvericiliyə xələl yetirmir.

Maddə 2.

1. Hər hansı bir iştirakçı dövlət öz yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncə hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün təsirli qanunvericilik, inzibati, məhkəmə və ya digər tədbirləri görür.

2. Necə olmasından asılı olmayaraq heç bir müstəsna hal: müharibə vəziyyəti və ya təhlükəsi, daxili siyasi qeyri-sabitlik, yaxud hər hansı digər fəvqəladə şərait - işgəncəyə bəraət qazandıra bilməz.

3. Yüksək vəzifəli şəxsin, yaxud dövlət hakimiyyəti orqanının əmri işgəncə verilməsinə bəraət qazandıra bilməz.

Maddə 3.

1. İştirakçı dövlət hər hansı şəxsi işgəncə veriləcəyini ehtimal etməyə ciddi əsaslar olan başqa bir dövlətə sürgün etməməli, qaytarmamalı və ya təhvil verməməlidir.

2. Səlahiyyətli hakimiyyət orqanları belə əsasların olmasını müəyyən etmək üçün işlə əlaqədar bütün şəraiti, o cümlədən həmin dövlətə insan hüquqlarının kobudcasına, biabırçı və kütləvi surətdə pozulması praktikasının mütəmədiliyini nəzərə alır.

Maddə 4.

1. Hər bir iştirakçı dövlət bütün işgəncə hərəkətlərinin öz cinayət qanunvericiliyinə müvafiq olaraq baxılmasını təmin edir. Bu, işgəncə vermək cəhdinə və ya hər hansı bir şəxsin işgəncədə iştirakçılıq, yaxud iştirakdan ibarət olan hərəkətlərinə də aiddir.

2. Hər bir iştirakçı dövlət bu cinayətlərin ağırlıq xarakterini nəzərə almaqla müvafiq cəzalar müəyyən edir.

Maddə 5.

1. Hər bir iştirakçı dövlət 4-cü maddədə göstərilən cinayətlər barəsində öz yurisdiksiyasını bərqərar etmək üçün zəruri ola biləcək tədbirləri aşağıdakı hallarda görür:

a) cinayətlər onun yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə və ya həmin dövlətdə qeydiyyatdan keçirilmiş dəniz, yaxud hava gəmisində törədildikdə;

b) şübhə edilən şəxs həmin dövlətin vətəndaşı olduqda;

c) cinayətin qurbanı həmin dövlətin vətəndaşı olduqda və həmin dövlət müvafiq tədbiri məqsədəuyğun saydıqda.

2. Hər bir iştirakçı dövlət belə cinayətlər barəsində öz yurisdiksiyasını bərqərar etməkdə zəruri ola biləcək həmin tədbirləri şübhə edilən şəxsin onun yurisdiksiyasındakı hər hansı ərazidə olduğu və onu 8-ci maddəyə müvafiq olaraq, bu maddənin 1-ci bəndində xatırlanan dövlətlərin hər hansı birinə təhvil vermədiyi hallarda da həmin qaydada görür.

3. Bu Konvensiya daxili qanunvericiliyə müvafiq hər hansı cinayət yurisdiksiyasının həyata keçirilməsini istisna etmir.

Maddə 6.

1. 4-cü maddədə göstərilən cinayətlərdən hər hansı birini törətdiyi şübhə edilən şəxsin ərazisində olduğu hər hansı iştirakçı dövlət sərəncamındakı informasiyanı araşdırdıqdan sonra, şəraitin tələb etdiyinə əmin olduqda, həmin şəxsi həbsə alır və ya onun ölkədə qalmasını təmin edən digər hüquqi tələbləri görür. Həbsə alma və bu qəbil digər tədbirlər həmin dövlətin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə həyata keçirilir və cinayət-prosessual hərəkətləri, yaxud təhvil vermə işləri görmək üçün zəruri olan vaxt ərzində davam edə bilər.

2. Belə dövlət dərhal faktların ilkin təhqiqatını aparır.

3. Bu maddənin 1-ci bəndinə əsasən həbs edilmiş hər hansı bir şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin ən yaxında olan müvafiq nümayəndəsi və ya o, vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, adətən yaşadığı dövlətin nümayəndəsi ilə dərhal əlaqə yaratmasına yardım göstərilir.

4. Dövlət bu maddəyə müvafiq olaraq hər hansı bir şəxsi həbs etdikdə, 5-ci maddənin 1-ci bəndində xatırlanan dövlətlərə həmin şəxsin həbsdə olması faktı və onun tutulmasına əsas verən hallar barədə dərhal xəbər verir. Bu maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan ilkin təhqiqatı aparan dövlət aldığı məlumatları yuxarıda xatırlanan dövlətlərə gecikdirmədən bildirir və öz yurisdiksiyasını tətbiq etmək niyyətində olub-olmadığını göstərir.

Maddə 7.

1. 4-cü maddədə göstərilən cinayətlərdən hər hansı birini törətməkdə şübhə edilən şəxsi, yurisdiksiyasındakı ərazidə olduğu aşkar edilən iştirakçı dövlət 5-ci maddədə nəzərdə tutulan hallarda təhvil vermirsə, həmin işi məhkəmə təqibi üçün özünün səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına verir.

2. Bu hakimiyyət orqanları həmin dövlətin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, böyük ictimai təhlükəli hər hansı cinayət hallarında olduğu qaydada qərar qəbul edirlər. 5-ci maddənin 2-ci bəndində sadalanan hallarda məhkəmə təqibi və məhkum etmə üçün zəruri olan dəlillərə irəli sürülən tələblərin ciddiliyi 5-ci maddənin 1-ci bəndində göstərilən hallarda tətbiq edildiyindən heç də az olmur.

3. 4-cü maddədə göstərilən hər hansı cinayətlə bağlı barəsində təhqiqat aparılan istənilən şəxsə təhqiqatın bütün mərhələlərində ədalətli davranış təminatı verilir.

Maddə 8.

1. 4-cü maddədə göstərilən cinayətlər iştirakçı dövlətlər arasında təhvil verməyə dair mövcud olan hər hansı müqaviləyə təhvil vermə doğuran cinayətlər kimi daxil edilməlidir. İştirakçı dövlətlər belə cinayətləri təhvil verməyə dair aralarında bağlanan hər hansı müqaviləyə təhvil vermə doğuran cinayətlər kimi daxil etməyi öhdələrinə götürürlər.

2. Təhvil vermə üçün müvafiq müqavilə olmasını tələb edən iştirakçı dövlət təhvil verməyə dair müqavilə bağlamış olduğu digər iştirakçı dövlətdən təhvil vermə barədə xahiş alarsa, həmin cinayətlərə münasibətdə bu Konvensiyanı təhvil vermənin hüquqi əsası kimi götürə bilər. Təhvil vermə bu barədə xahiş edilən dövlətin qanunvericiliyində nəzərdə tutulan digər şərtlərə müvafiq 2 həyata keçirilir.

3. Təhvil vermə üçün müvafiq müqavilənin olmasını tələb etməyən iştirakçı dövlətlər öz aralarındakı münasibətlərdə belə cinayətlərə təhvil vermə xahiş edilən dövlətin qanunvericiliyində nəzərdə tutulan şərtlərə müvafiq olaraq, təhvil vermə doğuran cinayətlər kimi baxırlar.

4. Belə cinayətlərə iştirakçı dövlətlərin təhvil vermə məqsədləri baxımından elə nəzərdən keçirilir ki, sanki onlar ancaq törədildiyi yerdə deyil, həm də 5-ci maddənin 1-ci bəndinə

müvafiq olaraq, öz yurisdiksiyasını bərqərar etməyə borclu olan dövlətlərin ərazisində baş vermişdir.

Maddə 9.

1. İştirakçı dövlətlər 4-cü maddədə sadalanan cinayətlərdən hər hansı biri barədə görülən cinayət-prosessual hərəkətlərlə bağlı bir-birinə, məhkəmə araşdırması üçün sərəncamlarında olan bütün zəruri sübutların təqdimi də daxil olmaqla, dolğun yardım göstərirlər.

2. İştirakçı dövlətlər bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən öhdəliklərini qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında aralarında bağlana biləcək müqavilələrə müvafiq yerinə yetirirlər.

Maddə 10.

1. Hər bir iştirakçı dövlət işgəncələrin qadağan edilməsinə dair tədris materiallarının və informasiyanın hüquqtətbiqedici orqanların heyətinin, mülki, hərbi və ya tibbi heyətin, dövlətin vəzifəli şəxslərinin və hər hansı formada həbs edilmiş, tutulmuş, yaxud azadlıqdan məhrum edilmişlərin həbsdə saxlanması və dindirilməsi, habelə onlarla təmasda olan şəxslərin hazırlığı proqramlarına tam şəkildə daxil olunmasını təmin edir.

2. Hər bir iştirakçı dövlət bu qadağanı belə şəxslərdən hər hansı birinin vəzifə və funksiyalarına aid qaydalara və ya təlimatlara da daxil edir.

Maddə 11.

Hər bir iştirakçı dövlət yurisdiksiyasında olan ərazidə hər hansı formada həbs edilmiş, tutulmuş, yaxud azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin dinlənilməsinə, həmçinin saxlanılma şərtlərinə və onlarla davranışa dair qaydaları, təlimatları, üsulları və praktikanı hansısa işgəncə hallarına yol verməmək üçün müntəzəm surətdə nəzərdən keçirir.

Maddə 12.

Hər bir iştirakçı dövlət yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncə tətbiq olunmasını ehtimal etməyə kifayət qədər

əsas olduqda, səlahiyyətli orqanlarının təcili və obyektiv təhqiqat aparması üçün şərait təmin edir.

Maddə 13.

Hər bir iştirakçı dövlət yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncələrə məruz qaldığını iddia edən hər bir şəxsin bu dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına şikayət verməsi və onlar tərəfindən belə şikayətlərə təcili və obyektiv baxılması hüququnu təmin edir. Şikayət və şahid ifadələrinə görə iddiaçı və şahidlərin pis davranış, yaxud hədə-qorxudan müdafiəsini təmin etmək üçün tədbirlər görülür.

Maddə 14.

1. Hər bir iştirakçı dövlət işgəncə qurbanının əvəz almasını və hüquqi sanksiya ilə möhkəmləndirilən ədalətli və adekvat kompensasiyanı, o cümlədən mümkün qədər daha tam reabilitasiya vasitələri əldə etməsini öz hüquq sistemində təmin edir. İşgəncə qurbanı işgəncə nəticəsində ölərsə, kompensasiya almaq hüququ onun öhdəsində olanlara verilir.

2. Bu maddə işgəncə qurbanının və ya digər şəxslərin milli qanunvericiliyə əsasən mümkün olan hər hansı kompensasiya hüququna toxunur.

Maddə 15.

Hər bir iştirakçı dövlət işgəncə altında verildiyi müəyyən edilmiş hər hansı bəyanatdan, bu bəyanatın işgəncə verməkdə ittiham olunan şəxsə qarşı sübut kimi istifadə edilməsi halları istisna olmaqla istənilən məhkəmə baxışında sübut kimi istifadə olunmasını təmin edir.

Maddə 16.

1. Hər bir iştirakçı dövlət işgəncənin 1-ci maddədəki anlayışına daxil olmayan digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinin, yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə dövlətin vəzifəli şəxslərinin və ya rəsmi şəxs kimi çıxış edən şəxsin təhriki, ya da icazəsi və ya sükutlu razılığı ilə

törədilməsinin qarşısını almağı, habelə 10,11, 12 və 13-cü maddələrdəki öhdəliklərin tətbiqini işgəncə sözünü digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növləri sözlərilə əvəz etməklə öhdəsinə götürür.

2. Bu Konvensiyanın müddəaları qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərini qadağan edən, yaxud təhvil verməyə, sürgün olunmağa dair hər hansı digər 3 beynəlxalq müqavilənin və ya milli qanunvericiliyin müddəalarına xələl gətirmir.

II HİSSƏ

Maddə 17.

1. Aşağıda nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirən İşgəncələrə qarşı Komitə (bundan sonra - Komitə) yaradılır. Komitə yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik, insan hüquqları sahəsində səriştəsi ilə tanınan və fərdi qaydada çıxış edən on bir ekspertdən ibarətdir. Ekspertlər iştirakçı dövlətlər tərəfindən seçilir və bu zaman diqqət, ədalətli coğrafi bölgüyə, habelə hüquq təcrübəsi olan bir neçə şəxsin iştirakının məqsədəuyğunluğuna yetirilir.

2. Komitə üzvləri iştirakçı dövlətlərin irəli sürdükləri namizədlər siyahısından gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Hər iştirakçı dövlət öz vətəndaşları arasından bir namizəd irəli sürə bilər. İştirakçı dövlətlər Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta müvafiq olaraq təsis edilmiş İnsan Hüquqları Komitəsinin üzvü olan və İşgəncələrə qarşı Komitədə işləmək arzusunu bildirən şəxslərin namizədliyini irəli sürməyin məqsədəuyğunluğunu nəzərə alırlar.

3. Komitə üzvləri iştirakçı dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Katibinin iki ildə bir dəfə çağırıldığı müşavirələrində seçilir. İştirakçı dövlətlərin üçdə ikisinin yetərsay olduğu bu müşavirələrdə ən çox səs alan və müşavirə və səsvermədə iştirak edən bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlət nümayəndələrinin

mütləq səs çoxluğunu əldə etmiş namizədlər Komitəyə üzv seçilmiş hesab edilir.

4. İlk seçkilər bu Konvensiyanın qüvvəyə minməsi tarixindən sonra altı aydan gec olmayaraq keçirilir. Növbəti seçkilərin keçirilməsinə ən azı dörd ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi iştirakçı dövlətlərə üç ay müddətində öz namizədlərini irəli sürmək təklifilə məktub göndərir. Baş Katib namizədlərin əlifba sırası ilə düzülmüş siyahısını onları irəli sürmüş iştirakçı dövlətləri göstərməklə hazırlayır və iştirakçı dövlətlərə təqdim edir.

5. Komitə üzvləri dörd ilə seçilir. Onlar namizədlikləri təkrar irəli sürüldükdə yenidən seçilmək hüququna malikdirlər. Lakin ilk seçkilərdə seçilmiş beş üzvün səlahiyyət müddəti ikinci ilin sonunda qurtarır. Həmin beş üzvün adları bu maddənin 3-cü bəndində qeyd olunan müşavirə sədrinin ilk seçkidən dərhal sonra keçirdiyi püşk vasitəsilə müəyyən edilir.

6. Komitə üzvü ölkədə və ya istefa verdikdə, yaxud hər hansı başqa səbəblərə görə Komitədə öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmədikdə, onun namizədliyini irəli sürmüş iştirakçı dövlət qalan müddətə öz vətəndaşları arasından iştirakçı dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən bəyənilməklə başqa ekspert təyin edir. İştirakçı dövlətlərin yarısı və ya bundan çoxu təklif olunan təyinat haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibindən məlumat aldıqdan sonra altı həftə ərzində mənfə cəvab vermədikdə, namizəd bəyənilmiş sayılır.

7. İştirakçı dövlətlər Komitə üzvlərinin Komitədə üzərlərinə düşən vəzifələri yerinə yetirdikləri müddətdəki xərclərinin ödənməsini öz üzərlərinə götürürlər.

Maddə 18.

1. Komitə vəzifəli şəxslərini iki il müddətinə seçir. Onlar yenidən seçilə bilirlər.

2. Komitə özünün xüsusi prosedura qaydalarını müəyyən edir, lakin bu qaydalarda aşağıdakılar da nəzərdə tutulmalıdır. a) altı üzv yetərsay təşkil edir; b) Komitənin qərarları iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Komitəni bu Konvensiyaya müvafiq olaraq funksiyalarını səmərəli yerinə yetirməsi üçün onu lazımi heyət və şəraitlə təmin edir.

4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Komitənin ilk müşavirəsini çağırır. Komitə ilk müşavirədən sonra, prosedura qaydalarında nəzərdə tutulan müddətlərdə toplaşır.

5. İştirakçı dövlətlər bu dövlətlərin və Komitənin müşavirələrinin keçirilməsi ilə bağlı xərcləri - Birləşmiş Millətlər Təşkilatına ödənilən hər hansı xərclər, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bu maddənin 3-cü bəndinə müvafiq olaraq təmin etdiyi heyət və şərait üçün ödənilən xərclər də daxil olmaqla öz üzvlərinə götürürlər.

Maddə 19.

1. İştirakçı dövlətlər bu Konvensiyanın onlar üçün qüvvəyə mindiyi vaxtdan keçən bir il ərzində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi vasitəsilə Komitəyə bu Konvensiyaya əsasən öhdəliklərini həyata keçirmək üçün gördükləri tədbirlər haqqında məruzə təqdim edirlər. Sonralar iştirakçı dövlətlər görülmüş hər hansı yeni tədbirlər haqqında dörd ildə bir dəfə əlavə məruzələr, həmçinin Komitənin istəyə biləcəyi digər məruzələr təqdim edirlər.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu məruzələri bütün iştirakçı dövlətlərə göndərir.

3. Hər bir məruzə Komitədə baxılır. Komitə məruzəyə məqsədəuyğun saydığı ümumi xarakterli qeydlər edə bilər və onları müvafiq iştirakçı dövlətlərə göndərir. Bununla əlaqədar iştirakçı dövlət münasib saydığı istənilən qeydlərini Komitəyə təqdim edə bilər.

4. Komitə bu maddənin 3-cü bəndinə müvafiq olaraq etdiyi qeydlərdən və onlara dair müvafiq iştirakçı dövlətlərdən aldığı qeydlərdən hər hansı birinin, 24-cü maddəyə müvafiq olaraq, hazırladığı illik məruzəyə salınması məsələsini öz mülahizəsi ilə həll edir. Komitə bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq təqdim edilmiş məruzənin nüsxəsini də, müvafiq iştirakçı dövlətin xahişi ilə, özünün illik məruzəsinə daxil edə bilər.

Maddə 20.

1. Komitə hər hansı iştirakçı dövlətin ərazisində müntəzəm olaraq işgəncə tətbiq edildiyinə dair, onun fikrincə, tam əsaslı dəlillərə malik mötəbər informasiya alarsa, həmin iştirakçı dövlətə bu informasiyaya baxılmasında əməkdaşlıq etməyi və bu məqsədlə həmin informasiyaya dair qeydlərini təqdim etməyi təklif edir.

2. Komitə müvafiq iştirakçı dövlətin təqdim etdiyi hər hansı qeydi, həmçinin işə dair sərəncamında olan hər hansı digər informasiyanı nəzərə almaqla, məqsədəuyğun hesab edərsə, özünün və ya bir neçə üzvünü məxfi təhqiqat aparmaq və Komitəyə təcili surətdə müvafiq məruzə təqdim etmək üçün təyin edə bilər.

3. Bu maddənin 2-ci bəndinə uyğun olaraq təhqiqat aparılarsa, Komitə müvafiq iştirakçı dövlətlə əməkdaşlıq yaratmağa çalışır. Bu iştirakçı dövlətin razılığı ilə təhqiqat onun ərazisində də aparıla bilər. 4. Üzünün və ya üzvlərin apardığı təhqiqatın bu maddənin 2-ci bəndinə müvafiq olaraq, təqdim edilən nəticələrinə baxdıqdan sonra Komitə həmin nəticələri mövcud vəziyyətdə məqsədəuyğun olan hər hansı qeyd və təkliflərlə birlikdə müvafiq iştirakçı dövlətə göndərir.

5. Komitənin bu maddənin 1-4-cü bəndlərində xatırlanan bütün işləri məxfi xarakter daşıyır işin bütün mərhələlərində iştirakçı dövlətlə əməkdaşlığa səy göstərilməlidir. 2-ci bəndə müvafiq olaraq aparılmış təhqiqatla bağlı iş başa çatdıqdan sonra Komitə müvafiq iştirakçı dövlətlə məsləhətləşməklə həmin iş

nəticələrinə dair hazırladığı qısa hesabatı 24-cü maddəyə uyğun olaraq tərtib etdiyi illik məruzəyə daxil etmək haqqında qərar qəbul edə bilər.

Maddə 21.

1. Bu maddəyə müvafiq olaraq, bu Konvensiyanın hər hansı iştirakçı dövləti bir iştirakçı dövlətin digər iştirakçı dövlətə bu Konvensiya üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ilə bağlı ərizəyə aid məlumatları Komitənin almaq və onlara baxmaq səlahiyyətini tanıdığı istənilən vaxt bəyan edə bilər. Belə məlumatlar bu maddədə şərh edilən prosedurlara müvafiq olaraq, yalnız o halda qəbul edilə və baxıla bilər ki, onlar Komitənin səlahiyyətini tanıdığını bəyan etmiş iştirakçı dövlət tərəfindən təqdim edilmiş olsun. Bu maddə üzrə verilmiş məlumatlar belə bəyanat verməmiş iştirakçı dövlətlərə aiddirsə, Komitə onlara baxmır. Bu maddəyə əsasən alınmış məlumatlar aşağıdakı prosedura ilə baxılır:

a) bir iştirakçı dövlət digər iştirakçı dövlətin bu Konvensiya müddəalarını yerinə yetirmədiyini hesab edərsə, onda bu məsələni yazılı surətdə iştirakçı dövlətin diqqətinə çatdırıla bilər. Bu məlumatı qəbul edən dövlət onu aldıqdan sonra üç ay ərzində belə məlumatı göndərmiş dövlətə yazılı formada izahat və ya bu məsələni aydınlaşdıran digər bəyanat göndərir ki, burada mümkün və məqsədəuyğun olduğu qədər, daxili proseduralar və bu məsələ üzrə görülmüş, görülməyəcək, yaxud görülməyəcək tədbirlər göstərilməlidir;

b) məlumat göndərilmiş dövlətin bunu almasından keçən altı ay ərzində məsələ hər iki müvafiq iştirakçı dövlət üçün qənaətbəxş şəkildə həll edilməzsə, bu dövlətlərdən hər hansı birinin məsələni, Komitəyə və digər dövlətə bildirməklə, Komitəyə vermək hüququ vardır;

c) Komitə bu maddəyə uyğun olaraq, ona verilmiş məsələyə yalnız bütün mümkün daxili tədbirlərin hamılıqla tanınmış beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq tətbiq edildiyini və

tükəndiyini yəqin etdikdə sonra baxır. Bu qayda həmin tədbirlərin tətbiqinin əsassız ləngidilməsi və ya bu Konvensiyanın pozulmasının qurbanı olan şəxsə səmərəli kömək edilə bilməsinin çətin olması hallarına aid edilir;

d) Komitə bu maddə üzrə məlumatlara baxarkən iclaslarını qapalı keçirir;

e) məsələni bu Konvensiyada nəzərdə tutulan öhdəliklərə hörmət əsasında dostcasına həll etmək məqsədilə Komitə "c" yarımbəndinin müddəalarına riayət etməklə, müvafiq iştirakçı dövlətlərə xeyirxah xidmətlər göstərir. Komitə bu məqsədlə, lazım gəldikdə, xüsusi razılaşma komissiyası təsis edə bilər;

f) bu maddəyə müvafiq olaraq ona verilmiş istənilən məsələ üzrə Komitə "b" yarımbəndində xatırlanan iştirakçı dövlətlərdən işə dair hər hansı məlumatı istəyə bilər;

g) "b" yarımbəndində xatırlanan müvafiq iştirakçı dövlətlər məsələyə Komitədə baxılarkən, təmsil olunmaq və şifahi, yaxud yazılı təqdimat vermək hüququna malikdirlər;

h) Komitə "b" yarımbəndinə müvafiq olaraq bildiriş aldıqdan sonra on iki ay ərzində məlumat bildirir;

i) "e" yarımbəndinin müddəaları çərçivəsində nəticə əldə edilərsə, Komitə öz məlumatında faktların və əldə edilmiş nəticənin qısa şərhilə kifayətlənir;

j) "c" yarımbəndinin müddəaları çərçivəsində nəticə əldə edilməzsə, Komitə öz məlumatında faktların qısa şərhilə kifayətlənir, iştirakçı dövlətlərin təqdim etdikləri yazılı təqdimatlar və şifahi bəyanatların yazılı mətni məlumata əlavə edilir. Hər məsələyə dair məlumat müvafiq iştirakçı dövlətlərə göndərilir.

2. Bu maddənin müddəaları bu Konvensiyanın beş iştirakçı dövləti bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq bəyanat verdikdə qüvvəyə minir. İştirakçı dövlətlər belə bəyanatları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə saxlanmaq üçün təhvil verirlər. Baş Katib onların nüsxələrini digər iştirakçı dövlətlərə göndərir.

Bəyanat istənilən vaxt Baş Katibin adına bildiriş göndərməklə geri götürülə bilər. Belə geri götürmə, bu maddəyə müvafiq olaraq artıq verilmiş məlumatın mövzusu olan hər hansı məsələyə baxılmasına xələl gətirməməlidir. Baş Katib bəyanatın geri götürülməsi haqqında bildiriş aldıqdan sonra müvafiq iştirakçı dövlət yeni bəyanat verməmişdirsə, hər hansı iştirakçı dövlətdən bu maddəyə müvafiq olaraq heç bir məlumat qəbul edilmir.

Maddə 22 .

1. Bu Konvensiyanın iştirakçı dövləti Konvensiya müddəalarını iştirakçı dövlətin pozmasının qurbanı olduqlarını iddia etmələrinə dair yurisdiksiyasında olan şəxslərin məlumatlarını, yaxud onların adından gələn bu qəbil məlumatları Komitənin almaq və onlara baxmaq səlahiyyətini tanıdığı istənilən vaxt bu maddəyə müvafiq olaraq bəyan edə bilər. Komitə belə bəyanat verməmiş iştirakçı dövlətə aid heç bir məlumat qəbul etmir.

2. Komitə anonim və ya onun fikrincə, belə məlumatlar təqdim etmək hüququndan sui-istifadə edildiyi halda, yaxud bu Konvensiyanın müddəalarına uyğun gəlməyən hər hansı məlumatı bu maddəyə əsasən qəbul edilən saymır.

3. Komitə 2-ci bəndin müddəalarını nəzərə alaraq, bu maddəyə müvafiq olaraq ona təqdim edilmiş hər hansı məlumatı bu Konvensiyanın 1-ci bəndinə əsasən bəyanat vermiş və Konvensiyanın bu və ya digər müddəasını pozması güman edilən iştirakçı dövlətin diqqətinə çatdırır. Məlumatı almış iştirakçı dövlət altı ay ərzində Komitəyə məsələni və həmin dövlətin görə biləcəyi tədbirləri dəqiqləşdirən yazılı izahat və ya bəyanat təqdim edir.

4. Komitə bu maddəyə əsasən aldığı məlumatı həmin şəxs və ya onun adından, yaxud müvafiq iştirakçı dövlət tərəfindən Komitəyə təqdim edilmiş bütün informasiya baxımından nəzərdən keçirir.

5. Komitə, aşağıdakıları yəqin etməyincə, hər hansı şəxsin təqdim etdiyi heç bir məlumata bu maddəyə əsasən baxmır:

a) bu məsələ beynəlxalq istintaqın və ya tənzimnin hər hansı başqa prosedurası üzrə baxılmamışdır və baxılmır;

b) həmin şəxsin bütün daxili hüquqi müdafiə tədbirləri tükənmişdir, həmin qayda bu tədbirlərin tətbiqinin əsassız ləngidilməsi və ya bu Konvensiyanın pozulmasının qurbanı olan şəxsə səmərəli kömək edilə bilməsinin çətin olması hallarına aid edilmir.

6. Bu maddə üzrə məlumatları baxarkən Komitə iclaslarını qapalı keçirir.

7. Komitə öz rəyini müvafiq iştirakçı dövlətə və həmin şəxsə bildirir.

8. Bu maddənin müddəaları bu Konvensiyanın beş iştirakçı dövləti bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq bəyanat verdikdə qüvvəyə minir. İştirakçı dövlətlər belə bəyanatları saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təhvil verirlər. Baş Katib onların nüsxələrini digər iştirakçı dövlətlərə göndərir. Bəyanat istənilən vaxt Baş Katibin adına bildiriş göndərməklə geri götürülə bilər. Belə götürə bilmə, bu maddəyə müvafiq olaraq artıq verilmiş məlumatın mövzusu olan hər hansı məsələyə baxılmasına xələl gətirməməlidir. Baş Katib bəyanatın geri götürülməsi haqqında bildiriş aldıqdan sonra, müvafiq iştirakçı dövlət yeni bəyanat verməmişdirsə, hər hansı iştirakçı dövlətdən bu maddəyə müvafiq olaraq heç bir məlumat qəbul edilmir.

Maddə 23.

Komitənin və 21-ci maddənin 1-ci bəndinin "e" yarım-bəndinə əsasən təyin edilən xüsusi razılaşma komissiyalarının üzvləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının imtiyaz və immunitetləri haqqında Konvensiyanın müvafiq bölmələrində nəzərdə tutulduğu kimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının tapşırığı ilə fəaliyyət göstə-

rən ekspertlərin malik olduqları güzəştlərə, imtiyazlara və immunitetlərə malikdirlər.

Maddə 24.

Komitə bu Konvensiyaya müvafiq olaraq gördüyü işlər barədə iştirakçı dövlətlərə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə illik hesabat təqdim edir.

III HISSƏ

Maddə 25.

1. Bu Konvensiya bütün dövlətlərin imzalanması üçün açıqdır. 2. Bu Konvensiya təsdiq edilməlidir. Təsdiqetmə fərmanları saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təhvil verilir.

Maddə 26.

Bu Konvensiya bütün dövlətlərin qoşulması üçün açıqdır. Qoşulma bu haqda sənədin saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təhvil verilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Maddə 27.

1. Bu Konvensiya iyirminci təsdiqetmə fərmanı və ya qoşulma haqqında sənəd saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təhvil veriləndən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir. 2. Bu Konvensiya iyirminci təsdiqetmə fərmanı və ya qoşulma haqqında sənəd saxlanmağa təhvil veriləndən sonra onu təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün həmin dövlət öz təsdiqetmə fərmanını, yaxud qoşulma haqqında sənədini saxlanmağa təhvil verəndən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir.

Maddə 28.

1. Hər hansı bir dövlət bu Konvensiyanı imzalayarkən və ya təsdiq edərkən, yaxud ona qoşularkən Komitənin 20-ci maddədə müəyyən edilən səlahiyyətini tanımadığını bəyan edə bilər. 2. Bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq şərt qoymuş iştirakçı

dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə bildirməklə şərtini geri götürə bilər.

Maddə 29.

1. Bu Konvensiyanın hər hansı iştirakçı dövləti düzəliş təklif edə və onu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edə bilər. Sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi təklif olunmuş düzəlişi iştirakçı dövlətlərə göndərərək, bu təklifə baxmaq və onu səsə qoymaq məqsədilə iştirakçı dövlətlərin konfransının çağırılmasına razı olub-olmamalarını ona bildirməyi xahiş edir. Bu məktubun göndərildiyi tarixdən keçən dörd ay ərzində iştirakçı dövlətlərdən ən azı üçdə biri belə konfransın çağırılmasına razılıq verərsə Baş Katib Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsilə konfrans çağırır. Baş Katib bu konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən hər hansı düzəlişi təsdiq üçün bütün iştirakçı dövlətlərə göndərir.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq qəbul edilmiş düzəliş bu Konvensiyanın iştirakçı dövlətlərinin üçdə ikisi həmin düzəlişi öz konstitusiyaya prosedurlarına müvafiq qaydada qəbul etdiklərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə bildirdikdən sonra qüvvəyə minir.

3. Düzəlişlər qüvvəyə mindikdən sonra, onları qəbul etmiş iştirakçı dövlətlər üçün məcburi olur, digər iştirakçı dövlətlər üçün isə qəbul etmiş olduqları bu Konvensiya müddəaları və əvvəlki düzəlişlər məcburi olaraq qalır.

Maddə 30.

1. Bu Konvensiyanın şərhinə və ya tətbiqinə dair iki, yaxud daha çox iştirakçı dövlət arasında danışıqlar yolu ilə həll edilə bilməyən hər hansı mübahisə onlardan birinin xahişi ilə arbitraja verilir. Tərəflər arbitraj haqqında xahişin verilməsindən sonra altı ay ərzində arbitrajın təşkili məsələsi barəsində razılığa gələ

bilmirsə, mübahisə tərəflərdən hər hansı birinin xahişilə Məhkəmə Statusuna müvafiq olaraq, Beynəlxalq Məhkəməyə verilə bilər.

2. Hər bir dövlət bu Konvensiyanı imzalayarkən və ya təsdiq edərkən, yaxud ona qoşularkən özünün bu maddənin 1-ci bəndinin müddəaları ilə bağlı olmadığını bəyan edə bilər. Digər iştirakçı dövlətlər belə şərt qoymuş iştirakçı dövlətlər barəsində bu maddənin 1-ci bəndinin 7 müddəaları ilə bağlı olmayacaqlar.

3. Bu maddənin 2-ci bəndinə müvafiq olaraq bəyanat vermiş hər hansı iştirakçı dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə bildiriş göndərməklə öz şərtini geri götürə bilər.

Maddə 31.

1. Hər hansı iştirakçı dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə yazılı bildiriş göndərməklə bu Konvensiyanı denonsasiya edə bilər. Denonsasiya Baş Katib bildiriş alandan sonra qüvvəyə minir.

2. Belə denonsasiya iştirakçı dövləti denonsasiya qüvvəyə minənə qədər baş vermiş hərəkətinə və ya xətasına görə bu Konvensiya üzrə öhdəliklərindən azad etmir və denonsasiya qüvvəyə minənə qədər Komitədə artıq baxılmış və baxılmaqda olan hər hansı məsələyə xələl gətirə bilməz

3. Denonsasiya hər hansı dövlət üçün qüvvəyə mindikdən sonra Komitə həmin dövlətə aid yeni məsələlərin baxılmasına başlamır.

Maddə 32. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzv dövlətlərinə və bu Konvensiyanı imzalamış və ya ona qoşulmuş bütün dövlətlərə aşağıdakı məlumatları bildirir:

a) 25 və 26-cı maddələrə müvafiq olaraq, imzalama, təsdiq etmə və qoşulmaları;

b) 27-ci maddəyə müvafiq olaraq, bu Konvensiyanın qüvvəyə mindiyi tarixi və 29-cu maddəyə müvafiq olaraq, hər hansı düzəlişin qüvvəyə mindiyi tarixi;

c) 31-ci maddəyə müvafiq olaraq denonsasiyaları.

Maddə 33.

1. İngilis, ərəb, ispan, çin, rus və fransız dillərindəki mətnləri eyni qüvvəyə malik olan bu Konvensiya saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təhvil verilir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu Konvensiyanın təsdiq edilmiş nüsxələrini bütün dövlətlərə göndərir.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Qərarları

Əhmədov Azərbaycana qarşı

(Şikayət no. 32538/10)

QƏRAR

Maddə 8 • Şəxsi həyata hörmət hüququ

• Şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsindən qanunsuz imtina
STRASBURQ 30 yanvar 2020 YEKUN 30/05/2020 Bu qərar Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən hallarda qəti qərara çevriləcəkdir. Onun yekun formasına redaktə xarakterli əlavələr oluna bilər. Əhmədov Azərbaycana qarşı 1 Əhmədov Azərbaycana qarşı işində, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (Beşinci Bölmə), aşağıdakı tərkibdə: Angelika Nußberger, sədr, Gabriele Kucsko-Stadlmayer, André Potocki, Yonko Grozev, Mārtiņš Mits, Lətif Hüseynov, Lado Chanturia, hakimlər, və Claudia Westerdiek, Bölmə Katibi, 10 dekabr 2019-cu ildə qapalı müşavirə keçirərək, Eyni tarixdə qəbul edilmiş aşağıdakı qərarı qəbul etmişdir:

PROSEDUR

İş, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının ("Konvensiya") 34-cü maddəsinə əsasən cənab Eldar Ziyadxan oğlu Əhmədov tərəfindən, 12 iyun 2010-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasına qarşı yönəl-

dilmiş ərizə (№ 32538/10) əsasında başlanmışdır. Şikayət verilən zaman ərizəçi Lisabonda fəaliyyət göstərən vəkil xanım G.Quliyeva tərəfindən təmsil edilmişdir. 21 yanvar 2019-cu ildə Bölmə sədri xanım G.Quliyevaya ərizəçinin Məhkəmədə təmsil etmək üçün buraxılış vermişdir (Məhkəmə Qaydalarının 36§ 4 (a) qaydası). 4 dekabr 2019-cu il tarixli məktubla xanım G.Quliyeva Məhkəməyə məlumat vermişdir ki, ərizəçini təmsil etmir. Azərbaycan Hökuməti (“Hökumət”) nümayəndəsi cənab Ç. Əsgərov tərəfindən təmsil olunmuşdur. Ərizəçi iddia etmişdir ki, şəxsiyyət vəsiqəsini verilməyən milli orqanlar tərəfindən Azərbaycan vətəndaşlığının verilməsindən imtina edilməsi Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə təmin olunan hüquqlarının pozuntusunu təşkil etmişdir. 4. 23 may 2018-ci ildə Konvensiyanın 8-ci maddəsinin pozuntusu ilə bağlı olan şikayətin bildirişi Hökumətə verilmiş və Məhkəmə Qaydalarının 54 § 3-cü Qaydasına əsasən şikayətin qalan hissəsi qəbuledilməz elan olunmuşdur.

FAKTLAR I. İŞİN HALLARI. İş haqqında məlumat.

Azərbaycan mənşəli olan ərizəçi 1973-cü ildə Marneulidə (Gürcüstan) anadan olmuş və Bakıda yaşayır. 27 sentyabr 1990-cı ildə Gürcüstan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət orqanları tərəfindən Sovet İttifaqının passportu verilmişdir. Ərizəçi 1991-ci ildə məktəbi bitirdikdən sonra Bakıya köçmüş və burada Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda təhsil almışdır. O, həmçinin 9 oktyabr 1991-ci ildə Bakıda yerləşən institutun yataqxanasında qeydiyyatdan keçmişdir. 1 fevral 1999-cu ildə ərizəçi bacısının yaşadığı ünvan üzrə qeydiyyatdan keçmişdir. 22 sentyabr 1998-ci ildə Nəsimi Rayon Polis İdarəsi (“NRPI”) ərizəçinin Sovet pasportuna ikinci şəkli əlavə etdi və onu möhürlə təsdiq etdi. SNRPİ, həmçinin, Sovet pasportunda “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı” olduğunu göstərən möhür də qoymuşdu. Gürcüstanın səlahiyyətli orqanları tərəfindən verilmiş oğlunun doğum haqqında şəhadətnaməsində ərizəçi Azərbaycan Respub-

likasının vətəndaşı və Bakı sakini kimi göstərilmişdir (5 avqust 2002-ci ildə Gürcüstanda anadan olmuş Z.A.). 26 sayılı Sabunçu Birinci Seçki Dairəsinin 10 iyun 2008-ci il tarixli məktubdan görünür ki, ərizəçi 1991-ci ildən bəri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olaraq seçki siyahısında olmuşdur. Bundan əlavə, iş materiallarındakı sənədlərdən görünür ki, ərizəçi mütəmadi olaraq Azərbaycanda keçirilən müxtəlif seçkilər üçün müvafiq seçki dairələrindən seçki bülletenlərini almış və 15 oktyabr 2008-ci il prezident seçkiləri və 18 mart 2009-cu il referendumunda səs vermişdir. Ərizəçinin 27 sentyabr 2008-ci ildə Sabunçu Rayon Hərbi Kommisarılığı tərəfindən verilmiş hərbi билетinə əsasən ərizəçi ehtiyatda olan zabit kimi qeydiyyatı alınmış və Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin 18 avqust 1996-cı il tarixli qərarı ilə leytenant hərbi rütbəsi almışdır.

Əhmədov Azərbaycana qarşı 3 B. Şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsindən imtina.

2008-ci ilin qeyri-müəyyən tarixində ərizəçi Sabunçu Rayon Polis İdarəsinə (“SRPİ”) şəxsiyyət vəsiqəsinə almaq üçün müraciət etmişdir. 26 sentyabr 2008-ci il tarixli məktubla SRPİ 30 sentyabr 1998-ci il tarixli Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsinə istinad edərək şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsindən imtina etmişdir. Məktubda qeyd olunmuşdur ki, Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən Qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl Azərbaycanda yaşayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sayılır. Lakin, ərizəçinin Azərbaycanda yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı müvafiq zamanda müvəqqəti olmuşdur, çünki aldığı təhsilə görə tələbə kimi qeydiyyatı alınmışdır. 22 dekabr 2008-ci il tarixli məktubla, Dövlət Miqrasiya Xidməti (“DMX”) ərizəçiyə məlumat vermişdir ki, o, Vətəndaşlıq haqqında Qanuna əsasən Azərbaycan vətəndaşı hesab olunmur. C. Ərizəçi tərəfindən istifadə olunmuş vasitələr. 19 fevral 2009-cu ildə ərizəçi Sabunçu Rayon Məhkəməsinə SRPİ və DMX-yə qarşı

şikayət vermişdir. Ərizəçi məhkəmədən onun Azərbaycan vətəndaşlığının tanınmasından cavabdehlər tərəfindən imtina edilməsinin qanunsuz hesab edilməsini və ona şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsi üçün göstəriş verilmələrini xahiş etmişdir. İddiasının əsası kimi ərizəçi bildirmişdir ki, o, 1991-ci ildə etibarən Azərbaycanda davamlı olaraq yaşadığını və Azərbaycan dövlət orqanları tərəfindən Azərbaycan vətəndaşı kimi nəzərdə tutulduğunu bildirmişdir. Bununla bağlı, o, 22 sentyabr 1998-ci ildə NRPİ tərəfindən onun Sovet pasportuna Azərbaycan vətəndaşlığını təsdiq edərək möhür vurulması, Azərbaycan ordusunda ehtiyatda olan zabit kimi qeydiyyatda alınması və Azərbaycanda keçirilən bütün seçkilərdə iştirak etdiyi faktına istinad etmişdir. O, daha sonra, Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsinin SRPİ və DMX tərəfindən şərhini mübahisələndirmiş və bildirmişdir ki, Qanun qüvvəyə minməmişdən əvvəl Azərbaycanda qeydiyyatda alınmış və buna görə də bu əsaslarla Azərbaycan vətəndaşı hesab olunmalıdır. O, həmçinin bildirmişdir ki, sözügedən Qanun müvəqqəti və daimi vətəndaşlıq arasında fərq qoymur. Məhkəmə proseslərində DMX-nin nümayəndələri Sabunçu Rayon Məhkəməsindən Vətəndaşlıq haqqının Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən bu Qanunun yalnız qüvvəyə minməsindən əvvəl Azərbaycanda daimi qeydiyyatdan keçmiş şəxslərə aid olduğu üçün ərizəçinin şikayətinin rədd edilməsini xahiş etmişlər. Nümayəndələr daha sonra qeyd etmişlər ki, 4 Əhmədov Azərbaycana qarşı Vətəndaşlıq haqqında, Qanunun 5-ci maddəsinin ilkin şərh mübahisələrə səbəb olmuş və bu müddəa 24 iyun 2008-ci ildə dəyişdirilmişdir. 1 aprel 2009-cu ildə Sabunçu Rayon Məhkəməsi ərizəçinin iddiasını təmin etmiş və SRPİ-nin üzərinə ərizəçiyə şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsini öhdəliyini qoymuşdur. Məhkəmə ilkin olaraq müəyyən etmişdir ki, ərizəçi 1991-ci ildən etibarən davamlı olaraq Azərbaycan yaşamış və bu fakt müvafiq dövlət orqanları tərəfindən təsdiq edilmişdir. Məhkəmə, daha sonra

qərara almışdır ki, hazırkı işdə qüvvədə olan müvafiq milli qanunvericilik Qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl Azərbaycanda yaşayan şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları hesab edən 24 iyun 2008-ci ilədək qüvvədə olan Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsi hesab olunurdu. Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna istinad edərək məhkəmə, həmçinin hesab etmişdir ki, qanun, müvafiq şəxs üçün əlçatan və nəticələri öngörülən olması üçün qanunun keyfiyyətinin tələblərinə uyğun olmalıdır. Bununla bağlı məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçinin yaşadığı yer üzrə tələbə kimi müvəqqəti qeydiyyatı olması ilə bağlı DMX-nin arqumenti qəbul edilməzdir, çünki Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında Qanun müvəqqəti və daimi qeydiyyat və yaşayış yerləri arasında göstərilən yataqxanalar arasında fərq qoymur. Məhkəmə, həmçinin ərizəçinin 1991-ci ildən etibarən Azərbaycan Dövləti ilə təbiətinə görə yalnız bir dövlətlə vətəndaşları arasında mövcud olan münasibətlər kateqoriyasına aid olan müxtəlif növ münasibətlər qurduğunu qəbul etdi. Xüsusi-lə, məhkəmə ərizəçinin seçkilərdə iştirak etməsini, Müdafiə Nazirliyində ehtiyatda olan zabit kimi hərbi xidmətdə qeydiyyatdan keçməsinə və Sovet pasportunda Azərbaycan vətəndaşlığını təsdiq edən möhürün olmasına istinad etmişdir. Sonda, məhkəmə bildir-mişdir ki, Azərbaycan Respublikasının şəxsiyyət vəsiqəsinin xüsusiyyətləri Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 1999-cu il tarixli qərarı ilə müəyyən edilmiş və həmin tarixədək Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının identifikasiya sənədi Azərbaycan vətəndaşlığını təsdiq edən möhrü ilə Sovet pasportu sayılırdı. Qeyri-müəyyən tarixdə DMX bu qərardan apellyasiya şikayəti verərək müvafiq qanunun birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən şərhini mübahisələndirmişdir. DMX, həmçinin iddia etmişdir ki, birinci instansiya məhkəməsi ərizəçinin Gürcüstan Respublikasının vətəndaşı olduğunu yoxlamamışdır. Bununla bağlı DMX ərizəçinin Azərbaycan-Gürcüstan Dövlət sərhədini 25 və 27

oktyabr 2002-ci illərdə 24 yanvar 2007-ci ilədəki etibarlı olan Gürcüstan pasportu ilə keçməsi ilə bağlı Dövlət Sərhəd Xidmətindən olan sənəd istinad etmişdir. Məhkəmə iclasının protokollarından görünür ki, ərizəçi apellyasiya məhkəməsində DMX-nin apellyasiya şikayətinin rədd edilməsini xahiş ƏHMƏDOV Azərbaycana qarşı 5 etmişdir. O, eləcə də, qeyd etmişdir ki, Gürcüstan Respublikası tərəfindən verilmiş oğlunun doğum haqqında şəhadətnaməsində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi qeyd edildiyi bildirilmiş və hər bir halda Gürcüstan vətəndaşlığının olması faktı onun Azərbaycan vətəndaşı olmamasını və ya Azərbaycan vətəndaşlığının itirildiyini sübut etmir. Həmçinin, Dövlət Sərhəd Xidməti və 26 sayılı Sabunçu Birinci Seçki Dairəsi tərəfindən apellyasiya məhkəməsinə təqdim olunmuş sənədlərdən görünür ki, 1 yanvar 2005-ci ilədək və 2005-ci ilin oktyabr ayında keçiriləcək parlament seçkilərində seçki məqsədləri üçün Azərbaycanda Sovet pasportları sərhədi keçmək üçün istifadə edilirdi. 27 iyul 2009-cu ildə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsini ləğv etmiş və ərizəçinin iddiasını rədd edərək mahiyyəti üzrə yeni qərar qəbul etmişdir. Apellyasiya məhkəməsi qərara almışdır ki, Vətəndaşlıq haqqında Qanun 7 oktyabr 1998-ci ildə qüvvəyə mindiyi üçün onun Azərbaycanda yaşadığı yer üzrə daimi qeydiyyatı olmadığından ərizəçi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı hesab edilə bilməz. Apellyasiya məhkəmə, eləcə də müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin Azərbaycan vətəndaşlığı lehinə olan arqumentləri (onun seçkilərdə və referendumda, Azərbaycanda daşınmaz əmlakı, oğlunun doğum şəhadətnaməsində Azərbaycan vətəndaşı olduğu qeydi) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı hesab edilməsi üçün yetərli əsas deyil. Apellyasiya məhkəməsinin qərarında ərizəçinin Sovet pasportunda Azərbaycan vətəndaşlığını təsdiq edən möhürün olmasına və Azərbaycan ordusundan ehtiyat zabiti kimi qeydiyyatı alınmasına münasibət bildirməmişdir. 7 sentyabr

2009-cu ildə ərizəçi bu qərardan kassasiya şikayəti verərək əvvəlki arqumentlərini təkrarlamışdır. 15 dekabr 2009-cu ildə Ali Məhkəmə apellyasiya məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxlamışdır. Qərarın müvafiq hissəsində aşağıdakılar deyilir: “... Azərbaycan vətəndaşlığı hüququnun tanınması üçün iddia ərizəsində ... ərizəçi tərəfindən irəli sürülən arqumentləri (seçkilər və referendumda iştirak, Azərbaycan Respublikasında daşınmaz əmlakın olması, oğlunun doğum haqqında şəhadətnamədəsində ərizəçinin Azərbaycan vətəndaşı kimi qeyd edilməsi və sair)... vətəndaşlıq... hüququnun müəyyən edilməsi üçün əsaslar təşkil etməmişdir. Kassasiya icraatında ərizəçinin arqumentlərinə cavab olaraq məhkəmə kollegiyası hesab edir ki, Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında Qanunun 5(I) -ci maddəsinin 1-ci bəndi bu Qanunun qüvvəyə mindiyi tarixdən əvvəl Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını qəbul etmiş və bu Qanunun qüvvəyə mindiyi tarixdən əvvəl Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerində qeydiyyatda alınmış şəxslərə aiddir. Ərizəçiyə gəldikdə... həmin qanunun qüvvəyə mindiyi tarixdən əvvəl Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı olmamış, hazırda Azərbaycan Respublikasında yaşayış 6 ƏHMƏDOV Azərbaycana qarşı, yerində qeydiyyatda olması onun respublika vətəndaşlığı hüququnu müəyyənləşdirmək üçün əsas deyildir...” D. Sonrakı gedişat . 12 sentyabr 2013-cü ildə ərizəçi Xarici İşlər Nazirliyinə qarşı 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisad Məhkəməsinə yeni iddia ərizəsi təqdim edərək cavabdeh orqan tərəfindən şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsinə göstəriş verilməsini xahiş etmişdir. 14 oktyabr 2013-cü ildə 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisad Məhkəməsi ərizəçinin iddiasını təmin etmiş və ona şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Məhkəmə qərara gəlmişdir ki, ərizəçi Vətəndaşlıq haqqında Qanunun qüvvəyə minməsindən öncə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda düşdüyündən o, Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı he-

sab edilməlidir. 14 noyabr 2014-cü ildə ərizəçiyə Azərbaycan Respublikasının şəxsiyyət vəsiqəsi təqdim edilmişdir. DMX tərəfindən verilmiş apellyasiya şikayə-tindən sonra 8 dekabr 2015-ci ildə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin qərarını ləğv edərək müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin iddiası məhkəmənin araşdırma predmeti ola bilməz. Apellyasiya məhkəməsi hesab etmişdir ki, oxşar iddia artıq digər məhkəmə prosesinin predmeti olmuş və bununla bağlı yekun qərar qəbul edilmişdir. Məhkəmə, həmçinin qərara almışdır ki, 14 oktyabr 2013-cü il tarixli qərar əsasında verilmiş şəxsiyyət vəsiqəsi etibarsız hesab edilməlidir. 26 yanvar 2017-ci ildə Ali Məhkəmə Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 8 dekabr 2015-ci il tarixli qərarını qüvvədə saxlamışdır. II. Müvafiq Milli Hüquq Və Təcrübə A. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Müvafiq zaman Konstitusiyanın aşağıdakı müddəalarında deyilirdi: **Maddə 52.** Vətəndaşlıq hüququ “Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Əhmədov Azərbaycana qarşı 7 Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır..” Maddə 53. Vətəndaşlıq hüququnun təminatı “I. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından məhrum edilə bilməz. ...” B. Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında Qanun. 7 oktyabr 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş 30 sentyabr 1998-ci il tarixli Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında Qanunun 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə aşağıdakılar deyilir: Maddə 5. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına mənsubiyyət “Aşağıdakı şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sayılırlar: 1) bu qanunun qüvvəyə mindiyi gündək Azərbaycan Respublikasının vətən-

daşlığında olmuş şəxslər (əsas: bu Qanunun qüvvəyə mindiyi günədək şəxsin Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olması);... . 24 iyun 2008-ci ildə Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında Qanunun 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi aşağıdakı kimi dəyişdirilmişdir: “1) bu qanunun qüvvəyə mindiyi günədək Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığında olmuş şəxslər, o şərtlə ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı bu Qanunun qüvvəyə mindiyi günədək Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olsun; ...”. Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 6-cı maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının şəxsiyyət vəsiqəsi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını təsdiqləyən sənəddir. C. Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında 4 aprel 1996- cı il tarixli Qanun . 1 yanvar 1997-ci ildə qüvvəyə minmiş Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında 4 aprel 1996-cı il tarixli Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən şəxsin yaşayış yeri — tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyətli şəxsin mülkiyyətçi kimi icarə və kirayə müqaviləsi üzrə, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər əsərlərlə daimi və ya daha çox yaşadığı ev, mənzil, xidməti yaşayış sahəsi, yataqxana, ahıllar və əlilliyi olan şəxslər üçün sosial xidmət müəssisələri, xüsusi təhsil müəssisələri və digər bu kimi yaşayış yerləri başa düşülür. Sovet qanunvericiliyinə əsasən, vətəndaşa daxili qanunların məqsədləri üçün daimi yaşayış yerini təsdiqləyən pasportunda xüsusi möhür vuraraq müəyyən bir ünvanda “qeydiyyat” (propiska) verilirdi. 8 Əhmədov Azərbaycana qarşı **HÜQUQ I. Konvensiyanın 8-ci Maddəsinin İddia Edilən Pozuntusu** . Ərizəçi iddia etmişdir ki, şəxsiyyət vəsiqəsini verməkdən imtina edən milli orqanlar tərəfindən Azərbaycan vətəndaşlığının verilməsindən imtina edilməsi Konvensiyanın 8-ci maddəsinə təmin etdiyi hüquqların pozuntusunu təşkil etmişdir. Həmin maddədə deyilir: “1. Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlirinə hörmət

hüququna malikdir. 2. Milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş, ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişaş və ya cinayətlərin qarşısını almaq üçün, sağlamlığı yaxud mənəviyyatı qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, bu hüququn həyata keçirilməsinə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müdaxiləyə yol verilmir.”

A. Qəbuledilənlik . Məhkəmə hesab edir ki, bu şikayət Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin (a) bəndinə əsasən açıq şəkildə əsassız deyildir. Daha sonra qeyd edir ki, başqa səbəblərə görə şikayət qəbuledilməz deyildir. Buna görə məqbul elan edilməlidir. B. Mahiyyət 1. Tərəflərin arqumentləri (a) Ərizəçi. Ərizəçi bildirmişdir ki, milli orqanların onun Azərbaycan vətəndaşlığının tanınmasından imtina etməsi de facto vətəndaşlıqdan məhrum etmə və Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə müdafiə edilən hüquqlarına müdaxiləni təşkil etmişdir. Bu tədbiri həyata keçirməmişdən əvvəl o qanuni olaraq Azərbaycanda bir neçə il yaşamış və böyük sayda sosial, iqtisadi və siyasi hüquqlardan istifadə etmişdir. Bununla birlikdə, vətəndaşlıqdan imtina onun üçün bir çox mənfi nəticələrə gətirib çıxardı və vətəndaşların bir çox hüquqlarını və üstünlüklərini itirdi. Ərizəçi iddia etmişdir ki, sözügedən müdaxilə qanunla uyğun olmamışdır. Xüsusilə, Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsi yaşayış Əhmədov Azərbaycana qarşı 9 yeri üzrə daimi və müvəqqəti qeydiyyat arasında fərq qoymasa da, milli orqanlar onun Azərbaycan vətəndaşlığından ərizəçinin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatının müvəqqəti olması əsası ilə imtina etmişlər. Bu təfsir Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında Qanunun müddəalarına da zidd idi. Ərizəçinin, həmçinin bildirmişdir ki, milli orqanlar onun Azərbaycan vətəndaşlığını 1998-ci ildə Sovet pasportuna qoyduğu möhürlə və 1991 və 2008-ci illər arasında onunla Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi rəftar etməklə təsdiq etmişdir.

Xüsusilə, o səs vermək və hərbi xidmətə qeydiyyatdan keçmək hüququndan istifadə etmişdir. Buna baxmayaraq, milli orqanlar öngörülənlik prinsipini pozmuşlar və onun vətəndaşlığının ilkin tanınmasına məhəl qoymamaqla hüquqi qeyri-müəyyənlik vəziyyəti yaratmışlar. Nəhayət, o vurğulamışdır ki, müdaxilə demokratik cəmiyyətdə lazımi olmamış və milli orqanlar ərizəçinin şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ ilə ictimai maraq arasında ədalətli balans yaratmamışlar. (b) Hökumət bildirmişdir ki, vətəndaşlıq hüququ Konvensiyaya əlavə edilməmiş və 8-ci maddə xüsusilə vətəndaşlıq hüququnu müdafiə etdiyi kimi oxuna bilməz. Yalnız vətəndaşlıqdan qanunsuz imtina müəyyən hallarda 8-ci maddə altında məsələ qaldıra bilər. Bununla bağlı, Hökumət, milli qərarların özbaşılıqlıq olub-olmadığını və ya Konvensiyanın 8-ci maddəsi altında məsələ qaldıracaq həddə nəticələrə səbəb olub-olmadığının araşdırılmasını zəruri hesab etmişdir. Hökumət daha sonra bildirmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlıq hüququ yalnız Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsində təsbit edilmiş qaydalarla müəyyən edilmişdir. Milli məhkəmələr qərara almışlar ki, Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və qüvvəyə minməmişdən əvvəl Azərbaycanda qeydiyyatdan keçmiş şəxslər üçün tətbiq edilmişdir. Ərizəçinin Qanun qüvvəyə minməmişdən əvvəl Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmasına gəldikdə, onun Azərbaycanda qeydiyyatdan düşməsi Azərbaycan vətəndaşlığı hüququnun yaranması üçün əsas ola bilməzdi. Hökumət daha sonra bildirmişdir ki, ərizəçinin seçkilərdə iştirak etməsi, daşınmaz əmlakının olması və oğlunun doğum haqqında şəhadətnaməsində onun Azərbaycan vətəndaşı olması qeydi Azərbaycan vətəndaşlığı hüququnu müəyyən etmək üçün əsas kimi nəzərdə tutula bilməz. Beləliklə, Hökumət hesab etmişdir ki, ərizəçinin Azərbaycan vətəndaşı kimi tanınmaması ilə bağlı milli orqanların qərarları 10 Əhmədov Azərbaycana qarşı

Konvensiyanın 8-ci maddəsi altında məsələlər qaldıracaq şəkildə qanunsuz olmamışdır.

2. Məhkəmənin qiymətləndirilməsi. Məhkəmə, Konvensiyanın 8-ci maddəsi mənasında "şəxsi həyat" anlayışının insanın fiziki və sosial şəxsiyyətinin bir çox aspektini əhatə edən geniş bir anlayış olduğunu təkrarladı (bax *Genovese Maltaya qarşı*, no. 53124/09, § 30, 11 oktyabr 2011, və *Ramadan Maltaya qarşı*, no. 76136/12, § 62, 21 iyun 2016). Vətəndaşlıq hüququ öz-özlüyündə Konvensiya və ya Protokolları ilə təmin edilməsə də, vətəndaşlığın özbaşına rəddi, bu cür rədd fərdin şəxsi həyatına təsir etdiyindən müəyyən hallarda Konvensiyanın 8-ci maddəsinə əsasən məsələ qaldırmasını istisna etmir (*Karassev Finlandiyaya qarşı işinə baxın (dec.)*, no. 31414/96, ECHR 1999-II; *Genovese*, § 30; və *K2 Birləşmiş Krallığa qarşı işinə baxın (dec.)*, no. 42387/13, § 49, 7 fevral 2017). Məhkəmə, həmçinin hesab edir ki, eyni prinsiplərin mövcud olan vətəndaşlığın bərpa edilməsinə tətbiq edilməlidir, çünki bu şəxsin ailə və şəxsi həyatına hörmət hüququna müdaxiləyə - bəlkə də bunnan da ağır – gətirib çıxara bilər (*Ramadan işinə baxın* § 85; *K2*, § 49; və *Alpeyeva və Dzhalagoniya Rusiyaya qarşı işinə baxın*, nos. 7549/09 və 33330/11, § 108, 12 iyun 2018). Vətəndaşlığın ləğvinin 8-ci maddəni pozub-pozmadığını təyin edərkən Məhkəmə iki ayrı məsələyə baxdı: ləğvin özbaşına olub-olmaması və ərizəçi üçün ləğvin hansı nəticələri olduğuna. Məhkəmə özbaşınalığa qiymət vermək üçün ləğvin qanuni olub-olmamasını araşdırır; zəruri prosessual təminatların, o cümlədən vətəndaşlıqdan məhrum edilmiş şəxsin müvafiq zəmanət verərək məhkəmələr qarşısında qərardan şikayət etmək imkanının verilib-verilmədiyini; və hakimiyyət orqanlarının yetərli səylə və sürətlə hərəkət edib-etməməsi (*Ramadan işinə baxın*, §§ 86-89; *K2*, § 50; və *Alpeyeva və Dzhalagoniya işinə baxın*, § 109) 45. Hazırkı işin hallarına döndükdə, Məhkəmə müəyyən edir ki, ərizəçiyə tətbiq edilmiş milli prosedurlar

vətəndaşlığın ləğvi üçün deyil, milli orqanlar tərəfindən ona şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsindən imtina ilə bağlı idi. Xüsusilə, milli məhkəmələr qərara gəlmişlər ki, ərizəçi heç vaxt Azərbaycan vətəndaşlığı üçün müraciət etməmiş və 1991-ci ildən 2008-ci ilədək müxtəlif Dövlət orqanları tərəfindən vətəndaş kimi tanınmasına və Sovet pasportundan Azərbaycan vətəndaşlığı təsdiq edən möhürün olmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı deyildi (8 və 10-11-ci bəndlərə baxın). Belə olan halda, Məhkəmə, milli qanunvericiliyə uyğun olan prosedurun bu işdə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini hesab etmir və Əhmədov Azərbaycana qarşı 11 qərara alır ki, vətəndaşlığın ləğv edilməsi ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən prinsiplərin hazırkı işdə tətbiq edilə bilər (müqayisə et, Alpeyeva və Dzhalagoniya, § 109). Məhkəmə daha sonra qeyd edir ki, milli orqanların yuxarıda qeyd edilən qərarı ərizəçini vətəndaşlığı olmayan şəxs etməsə də, aydındır ki, bu təsirə malik olan qərar ərizəçinin gündəlik həyatında müxtəlif hüquqlardan istifadə etməsi üçün xeyli mənfi nəticələrə səbəb olur. Bu qərar eyni zamanda ərizəçinin Azərbaycanda qalmasının hüquqi statusu ilə bağlı birbaşa qeyri-müəyyənlik yaratdı və onun sosial şəxsiyyətinə birbaşa təsir etdi. Məhkəmə, bu səbəbdən qərara alır ki, mübahisələndirilən qərar Konvensiyanın 8-ci maddəsinə əsasən şəxsi həyata hörmət hüququna müdaxiləni təşkil etmişdir (Alpeyeva və Dzhalagoniya işinə baxın, § 115). 47. Hazırda Məhkəmə, milli orqanların mübahisələndirilən qərarının özbaşına olub-olmadığını müəyyən etməli və bununla bağlı “qanuna müvafiq” olub-olmadığını və lazımı prosedurlarla həyata keçirilib-keçirilmədiyini araşdırmalıdır. Məhkəmənin təşəkkül tapmış presedent hüququna əsasən, “qanuna müvafiq” ifadəsi milli qanunvericilikdə hər hansı əsas tələb edən tədbirdir, və bu, maraqlarına toxunan şəxsə əlçatan və nəticələri öngörülən olması şərtilə sözügedən qanunvericiliyin keyfiyyətini tələb edir (Slivenko Latviyaya qarşı [GC], no. 48321/99, § 100, ECHR

2003-X, və Kurić və digərləri Sloveniyaya [GC], no. 26828/06, § 341, ECHR 2012 (extracts)). Nəticə etibarilə, daxili qanunvericilik, fərdlərə demokratik cəmiyyətdə qanunun aliliyi altında hüquqa sahib olduqları minimum müdafiəni təmin etmək üçün dövlət orqanlarına verilmiş müvafiq mülahizələrin həcmi və tətbiq qaydalarını da əsaslı bir şəkildə göstərməlidir (Piechowicz Polşaya qarşı, no. 20071/07, § 212, 17 aprel 2012, və Tasev Şimali Makedoniyaya qarşı, no. 9825/13, § 36, 16 may 2019). 48. Məhkəmə qeyd edir ki, hazırkı işdə bütün milli orqanlar və məhkəmələr eyni qanuni müddəaya, Azərbaycan vətəndaşlığı hüququnu müəyyənləşdirmək üçün hüquqi əsas kimi çıxış edən Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5-ci maddəsinə (I) istinad etdiklərini qeyd etdi. Hökumət də həmçinin Məhkəmə qarşısında bu müddəaya istinad etdi. Buna baxmayaraq, Məhkəmə, milli hakimiyyət orqanları və məhkəmələr tərəfindən bu müddəanın təfsirində və tətbiqində əhəmiyyətli fikir ayrılığı olduğunu vurğulayır. Məhkəmə təkrarlayır ki, milli dövlət orqanlarının və xüsusilə məhkəmələrin təfsiri ilə özünün təfsirini əvəz etmək Məhkəmənin vəzifəsi deyildir, ona görə ki, daxili qanunvericiliyini təfsir və tətbiq etmək ilk növbədə milli məhkəmələrə aiddir (Seyidzadə Azərbaycana qarşı işinə 12 Əhmədov Azərbaycana qarşı baxın, no. 37700/05, § 35, 3 dekabr 2009; Paradiso və Campanelli İtaliyaya qarşı işinə baxın [BP], no. 25358/12, § 169, 24 yanvar 2017). Məhkəmənin rolu bu cür təfsirin təsirlərinin Konvensiyaya uyğun olub-olmadığını yoxlamaqdır. Beləliklə, açıq-aşkar özbaşınalıqlar istisna olmaqla, milli qanunvericiliyin milli məhkəmələr tərəfindən şərh edilməsini yoxlamaq Məhkəmənin rolu deyil (Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı [BP], no. 13279/05, §§ 49-50, 20 oktyabr 2011). Hazırkı işdə Məhkəmə qeyd edir ki, milli orqanlar Vətəndaşlıq haqqında Qanun qüvvəyə minməmişdən əvvəl ərizəçinin Azərbaycanda yaşayış yeri üzrə müvəqqəti qeydiyyatda olması əsası ilə ona şəxsiyyət vəsiqəsini

verməkdən imtina etmişdir (13 və 16-cı bəndlərə baxın). İlk mərhələdə, Sabunçu Rayon Məhkəməsi 1 Aprel 2009-cu il tarixli qərarında nə Vətəndaşlıq haqqında Qanununun, nə də Yaşayış yerində qeydiyyat və qalma Qanununun bu məqsədlə müvəqqəti və daimi qeydiyyat arasında fərq qoymadığı barədə qərar qəbul etmişdir, və buna görə də, ərizəçinin Azərbaycan vətəndaşlığı hüququ bu əsaslarla rədd edilə bilməz. Məhkəmə qeyd edir ki, apellyasiya icraatında Bakı Apellyasiya Məhkəməsi daimi qeydiyyatın təbiəti tələb edir ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı sayılması üçün qeydiyyatın davamlı xarakter daşdığını tələb edərək, Rayon Məhkəməsinin qərarını ləğv etdi. Buna baxmayaraq, apellyasiya məhkəməsi nə üçün bu nəticəyə gəldiyi ilə bağlı əsasları təqdim etməmişdir. Bundan başqa, apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin Sovet pasportunda olan Azərbaycan vətəndaşlığını təsdiq edən möhürün olmasına faktına hər hansı münasibət bildirməmişdir. Ali Məhkəmənin qərarına gəldikdə, Məhkəmə bildirir ki, Ali Məhkəmə qeydiyyatın daimi təbiətinin aktuallığı ilə bağlı milli qanunvericiliyin şərhini barədə qərar qəbul etməmişdir. Əksinə, Ali Məhkəmə qərara gəlmişdir ki, ərizəçi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı sayıla bilməz çünki, məhkəmənin şərhinə əsasən. Vətəndaşlıq haqqında Qanunun 5 (I) § 1-ci maddəsi (həm ilkin həm də sonrakı redaksiyada) iki şərt ehtiva edirdi, daha dəqiq desək, Qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına malik olmaq, eləcə də, bu Qanun qüvvəyə minməmişdən əvvəl yaşayış yeri üzrə qeydiyyata alınmaq. Bu ikili şərti ərizəçinin işinə tətbiq etdikdə Ali Məhkəmə, həmçinin, ərizəçinin Azərbaycan vətəndaşlığını təsdiq edən Sovet pasportundakı möhürün olmasına faktına məhəl qoymamışdır. Bununla bağlı Ali Məhkəmə tərəfindən heç bir izahat verilməmişdir. 53. Məhkəmə hesab edir ki, hazırkı işdə milli məhkəmələrin yuxarıda göstərilən qərarlarını əsaslandırılmaması və, daha da önəmlisi, - heç bir izah verilmədən

– ərizəçinin Sovet pasportunda Azərbaycan vətəndaşlığını ƏHMƏDOV Azərbaycana qarşı 13 təsdiq edən möhürün olması kimi əhəmiyyətli faktual elementi nəzərə almaması ərizəçini Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi tanınmasının qarşısını almışdır. Belə olan halda, Məhkəmə, ərizəçiyə Azərbaycan vətəndaşlığının verilməsindən imtina edilməsi lazımı prosedur təminatlarla həyata keçirildiyi qərarına gələ bilmir, və buna görə də, imtina özbaşına hesab olunmalıdır. Beləliklə, Konvensiyanın 8-ci maddəsini pozuntusu baş vermişdir. **Konvensiyanın 41-ci maddəsinin tətbiqi** Konvensiyanın 41-ci maddəsində deyilir: “Əgər Məhkəmə Konvensiyanın və ona dair Protokolların müddələrinin pozulduğunu, lakin Razılığa gələn Yüksək Tərəfin daxili hüququnun yalnız bu pozuntunun nəticələrinin qismən aradan qaldırılmasına imkan verdiyini müəyyən edirsə, Məhkəmə zəruri halda, zərərçəkən tərəfə əvəzin ədalətli ödənilməsinə təyin edir.”

A. Zıyan: Ərizəçi dəymiş mənəvi ziyanı görə 12.000 avro tələb etmişdir. Hökumət ərizəçinin iddia etdiyi məbləğin əsassız olduğunu bildirdi. Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçiyə mənəvi ziyan dəyib və bu, yalnız pozuntunun aşkar edilməsi ilə ödənilə bilməz. Konvensiyanın 41-ci maddəsinin tələb etdiyi kimi ədalətli əsasda qiymətləndirmə apararı Məhkəmə, ərizəçiyə bu başlıq altında tutulacaq vergilər də daxil olmaqla 6.000 avro məbləğini təyin edir.

B. Məhkəmə xərcləri və məsrəflər: Ərizəçi Məhkəmə qarşısında çəkilən xərclər və məsrəflər üçün 4500 avro (ərizənin hazırlanması üçün 2.000 avro və ərizəçinin məhkəmə araşdırma mərhələsində müşahidələrinin hazırlanması üçün 2500 avro) tələb etdi. Tələbini dəstəkləmək üçün Məhkəmə qarşısında təmsilçisi ilə razılaşdırılmış müqavilə təqdim etdi. Müqaviləyə əsasən, Məhkəmə ərizəçinin hüquqlarının pozulduğunu aşkar etdiyi təqdirdə ödəniləcək məbləğlər ödənilməli idi. Ərizəçi, eyni zamanda, bu

başlıq altında təyin edilmiş kompensasiyanın birbaşa nümayəndəsinin bank hesabına ödənilməsinə istədi. Hökumət hesab etmişdir ki, ərizəçinin tələbi əsassız və həddindən artıq şişirdilmiş olduğunu hesab etdi. Xüsusilə, ərizəçinin tələbini təsdiqləyən bütün lazımi sənədləri təqdim etmədiyini və xərclər və məsrəflərin əslində çəkilmədiyini, çünki tələb olunan məbləğin ərizəçi tərəfindən ödənilmədiyini bildirdilər. Hökumət, ərizəçinin nümayəndəsi tərəfindən görülən işlərin tələb olunan məbləğə uyğun olmadığını da bildirdi. Hökumət, Məhkəmədən ərizəçinin bu başlıq altında tələbini rədd etməsinə xahiş etdi. Alternativ olaraq, Hökumət hesab edir ki, ərizəçi bu başlıq altında ümumi 1000 avro tələb edə bilər. Məhkəmə başlanğıcda qeyd etdi ki, ərizəçi hüquqi xərcləri həqiqətən ödəməməsinə baxmayaraq, müqavilə öhdəliyinə əsasən onları ödəməlidir. Müvafiq olaraq, vəkil müqaviləyə əsasən rüsumlarının ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik olduğu müddətdə, ərizəçi həmin rüsumların ödənilməsinə tələb edə bilər (Pirali Orujov Azərbaycanca qarşı, no. 8460/07, § 74, 3 fevral 2011; Rizvanov Azərbaycanca qarşı, no. 31805/06, § 89, 17 aprel 2012; Malik Babayev Azərbaycanca qarşı, no. 30500/11, § 97, 1 iyun 2017; və Merabishvili Gürcüstana qarşı [BP], no. 72508/13, §§ 371- 72, 28 noyabr 2017-ci il tarixli işlərə baxın). Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, ərizəçi yalnız xərclərin və məsrəflərin həqiqətən və mütləq çəkildiyi və miqdarına görə ağlabatan olduğu göstərildiyi müddətdə ödənilmək hüququna malikdir. Bununla yanaşı, Məhkəmə, bu işdə zəruri olan hüquqi işlərin miqdarını nəzərə alaraq, məhkəmə xərcləri ilə əlaqədar tələb olunan məbləğin həddindən artıq olduğunu və yalnız qismən təmin edilməli olduğunu düşünür. Belə olan halda, sənədləri və yuxarıdakı meyarları nəzərə alaraq, Məhkəmə, Məhkəmə qarşısında icraat xərclərini əhatə edən 1500 avro məbləğinin birbaşa xanım G.Quliyevanın bank hesabına ödənilməsinə məqbul hesab edir (Məhkəmə prosesi boyunca ərizəçini təmsil edən vəkil).

C. Faiz: Məhkəmə məqsədəuyğun hesab edir ki, icranın gecikdirilməsinə görə faiz Avropa Mərkəzi Bankındakı kredit faizinin yuxarı həddinə əsaslanmalı və onun üzərinə daha üç faiz əlavə olunmalıdır.

BU SƏBƏBLƏRDƏN MƏHKƏMƏ YEKDİLLİKLƏ,

1. Şikayəti qəbul edilən hesab edir; 2. Qərara alır ki, Konvensiyanın 8-ci maddəsinin pozuntusu baş vermişdir; ƏHMƏDOV Azərbaycana qarşı 15 3. Qərara alır (a) Cavabdeh Dövlət Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq qərar qüvvəyə mindiyi gündən etibarən üç ay müddətində ərizəçiyə aşağıdakı məbləğləri ödəməlidir: (i) mənəvi zərərə görə üzərinə tətbiq edilə biləcək hər hansı vergi məbləği əlavə olunmaqla 6.000 avro məbləği; (ii) məhkəmə xərcləri və məsrəflər üçün üzərinə tətbiq edilə biləcək hər hansı vergi məbləği əlavə olunmaqla 1.500 avro məbləğinin birbaşa ərizəçinin nümayəndəsinin bank hesabına; (b) yuxarıda qeyd olunan üç aylıq müddət bitdikdən sonra qərarın icrasınadək gecikdirilmə müddəti ərzində yuxarıda göstərilən məbləğin üzərinə Avropa Mərkəzi Bankındakı kredit faizinin yuxarı həddi ilə hesablanmış faiz və onun üzərinə daha üç faiz gəlməlidir; 4. Ərizəçinin ədalətli kompensasiya ilə bağlı şikayətinin qalan hissəsini rədd etmişdir. Claudia Westerdiek Angelika Nußberger Katib Sədr.

CƏFƏRZADƏ AZƏRBAYCANA QARŞI İŞİ ÜZRƏ (ƏRİZƏ No: 2515/11) QƏRAR STRASBURQ

20 fevral 2020-ci il 2 Cəfərzadə Azərbaycana qarşı işi üzrə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (Beşinci Bölmə) Sədr Andre Potocki, Hakimlər, Lətif Hüseynov, Anje Seibert-Fohr Və Bölmə Katibinin Müavini Milan Blaskodan ibarət tərkibdə Palatada işə baxaraq, 28 yanvar 2020-ci il tarixində qapalı müşavirə keçirərək, Həmin tarixdə qəbul olunan aşağıdakı qərarı elan edir:

PROSEDUR 1.

İş İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın (“Konvensiya”) 34-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan cənab Aqil Zaur oğlu Cəfərzadənin (Aqil Zaur oğlu Cəfərzadə – “ərizəçi”) Azərbaycana qarşı verdiyi ərizə üzrə (№2515/11) 07 yanvar 2011-ci il tarixində başlanıb.

Ərizəçi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hüquqşünas Cənab A. Əlizadə tərəfindən təmsil olunub. Azərbaycan Hökumətini (“Hökumət”) onun nümayəndəsi cənab Ç. Əsgərov təmsil edib.

Ərizə ilə bağlı 23 sentyabr 2013-cü il tarixində Hökumətə bildiriş verilmişdir.

FAKTLAR

I. İŞİN HALLARI .

Ərizəçi 1989-cu ildə Bakıda anadan olmuş və burada yaşayır.

Ərizəçinin dediyinə görə, 16 sentyabr 2010-cu il tarixində onun dostu intihar etmiş və o, həmin gün bununla bağlı Yasamal Rayon Polis İdarəsində şahid qismində dindirilmişdir. 17 sentyabr 2010-cu il tarixində ərizəçi polis tərəfindən Yasamal Rayon Prokurorluğuna aparılmış və orada dostunun intiharı haqqında yenidən dindirilmişdir. Daha sonra, 16:00 radələrində ərizəçi Yasamal Rayon Polis İdarəsinə geri qaytarılmış və orada pis rəftara məruz qalmışdır. Dostunu intihara təhrik etdiyini etiraf etməsi üçün polis məmurları onu dəyənəklə döymüş, ac-susuz saxlamış və ertəsi sabaha qədər tualetdən istifadə etməsinə icazə verməmişlər.

Hökumətin dediyinə görə, 16 sentyabr 2010-cu il tarixində məlum şəxs T.H.-nin intiharının ardınca, müstəntiqlər müəyyən etmişlər ki, mərhum intihardan bir gün əvvəl ərizəçi ilə əlaqədə olmuşdur. 17 sentyabr 2010-cu il tarixində 19:00 radələrdə polis məmuru ərizəçiyə yaxınlaşaraq ondan şəxsiyyətini təsdiq edən

sənədi təqdim etməsini tələb etmiş, lakin o, sənədi təqdim edə bilməmişdir. Daha sonra ərizəçi şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi üçün polis idarəsinə dəvət olunmuşdur. Ərizəçi bundan imtina etdikdə, o, zor tətbiq edilməklə Yasamal Rayon Polis İdarəsinə aparılmışdır. Müvafiq məlumat bazası vasitəsilə ərizəçinin şəxsiyyəti müəyyən olunduqdan və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin (“İXM”) 310.1.-ci maddəsinə əsasən polis məmuru qanuni əmrinə qəsdən tabe olmama ilə bağlı inzibati xəta haqqında protokol tərtib edildikdən sonra ərizəçi həmin gün 18:30 radələrində buraxılmışdır.

18 sentyabr 2010-cu il tarixində ərizəçi Yasamal Rayon Məhkəməsinə gətirilmişdir.

18 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarla Yasamal Rayon Məhkəməsi ərizəçiyə beş günlük “inzibati həbs” cəzası vermişdir. Qərar məhkəmə zalında ərizəçinin özü əleyhinə verdiyi ifadəyə əsaslanmışdır, bu ifadədə o, polis məmurunun ondan şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi tələb etdiyi zaman polis bölməsinə getməkdən imtina etməsini qeyd etmişdir. Ərizəçinin dediyinə görə, Yasamal Rayon Məhkəməsinin hakimi qarşısına çıxarılanda onun üzündə və qollarında gözlə görünən yaralar olmuş və o axsaya-axsaya yerimiş, lakin hakim onun yaraları barədə heç bir sual verməmişdir.

Qeyri-müəyyən tarixdə ərizəçi Yasamal Rayon Məhkəməsinin 18 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarından apellyasiya şikayəti vermiş və şikayətində bildirmişdir ki, birinci instansiya məhkəməsinə gətirilməzdən əvvəl polis bölməsində pis rəftara məruz qalmış və polis tərəfindən məhkəmə iclasında öz əleyhinə saxta ifadələr verməyə məcbur edilmişdir. Bundan əlavə, o iddia etmişdir ki, onun məhkumluğu qanunsuz şəkildə əldə edilmiş sübutlara əsaslanmış və birinci instansiya məhkəməsi onun əleyhinə olan sübutun qəbul ediləbilənliyini və etibarlılığını uyğun şəkildə qiymətləndirə bilməmişdir.

14 oktyabr 2010-cu il tarixində Bakı Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin apellyasiya şikayətini onun pis rəftar və zorla öz əleyhinə ifadə verməsi iddialarını qiymətləndirmədən rədd etmişdir. Məhkəmə iclasının protokoluna əsasən ərizəçi həm məktub, həm də telefon vasitəsilə məhkəmənin tarixi və yeri haqqında məlumatlandırılmış, lakin o, 4 məhkəmə iclasında iştirak etməmişdir. Apellyasiya məhkəməsinin qərarından başqa şikayət verilməmişdir.

Qeyri-müəyyən tarixdə polis idarəsində pis rəftarla bağlı Baş prokurorluğa edilən şikayətin ardınca Yasamal Rayon Prokurorluğunun müstəntiqi ərizəçinin məhkəmə ekspertizasını tələb etmişdir. 27 sentyabr 2010-cu il tarixli məhkəmə ekspertinin rəyinə əsasən, ərizəçinin sol qolunda və boynunun arxasında cızıqlar mövcud olmuş, ərizəçinin özünün izah etdiyinə görə, bunlar müvafiq olaraq, 11 sentyabr 2010-cu il tarixində ağaca dırmarkən və 13 sentyabr 2010-cu il tarixində sevgilisi ilə cinsi əlaqədə olarkən yaranmışdır.

15 noyabr 2010-cu il tarixində Yasamal Rayon Prokurorluğunun prokuror müavini iddia olunan pis rəftarla bağlı cinayət icraatına başlamamaq barədə qərar vermişdir. Prokuror belə nəticəyə gəlmişdir ki, mövcud dəlil hər hansı cinayət əməlinin mümkünlüyünü açıqlamır və onun qərarı məhkəmə ekspertinin rəyində olan nəticələrə və üç şahid ifadəsinə əsaslanmışdır.

Ərizəçi bu qərardan heç bir şikayət verməmişdir.

II. MÜVAFİQ DAXİLİ QANUNVERİCİLİK:

İnzibati icraatla bağlı müvafiq müddəaların xülasəsi Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı işində əks olunmuşdur (no.60259/11, §§32-38, 15 oktyabr 2015-ci il). 15.Prokurorluq orqanlarının aktlarına və qərarlarına etiraz etmək üzrə cinayət icraatı tərəflərinin hüquqları ilə əlaqədar daxili qanunvericiliyin müvafiq müddəaları ətraflı şəkildə Pirəli Orucov Azərbaycana qarşı (no.8460/07, §24, 3 fevral 2011-ci il) və Abbas Əhmədov

Azərbaycana qarşı ((dec.) no.55650/07, §31, 12 noyabr 2013-cü il) işlərində təsvir olunmuşdur.

**QANUNVERİCİLİK I. KONVENSIYANIN
6-CI MADDƏSİNİN TƏLƏBİNİN POZULMASININ
İDDİASI:**

Ərizəçi Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən şikayət edərək bildirmişdir ki, inzibati icraat ədalətli məhkəmə araşdırmasının tələblərinə uyğun olmamışdır, belə ki, apellyasiya icraatının məhkəmə iclasında onun iştirakı təmin olunmamışdır. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin müvafiq hissəsi belədir: “Ona qarşı qaldırılan hər hansı cinayət ittihamının ... müəyyən edilməsində hər kəsə ... məhkəmə ... tərəfindən ... ədalətli şəkildə ... dinlənilmək ... hüququ verilir ... ” A. Şikayətin qəbul ediləbilənliyi.

Sözügedən inzibati icraata 6-cı maddənin tətbiq edilməsi işin mahiyyətinə daxil olmasa da, Məhkəmə öz istəyi ilə bağlı bu məsələni vurğulamağı lazımi hesab edir. Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçi beş günlük inzibati həbsə məhkum olunmuşdur, cəzası müddətində həbsxanada saxlanılmışdır və bu cəzanın məqsədi sadəcə cəzalandırmaq olmuşdur. Əsədbəyli və digərləri Azərbaycana qarşı (nos. 3653/05 və digər 5-i, 11 dekabr 2012-ci il) işində olan faktlara istinad edərək, Məhkəmə hesab edir ki, hazırkı işdə icraat, Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən “inzibati” kimi təsnifləndirilsə belə ərizəçiyə qarşı cinayət ittihamının müəyyən edilməsi kimi təsnif olunmalıdır (bax, Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı (no. 60259/11, §70, 15 oktyabr 2015-ci il; Zilibergberg Moldovaya qarşı, no.61821/00, §§30-35, 1 fevral 2005-ci il, və Meneşeva Rusiyaya qarşı, no. 59261/00, §§95-98, AİHM 2006-III).

Məhkəmə qeyd edir ki, bu şikayət Konvensiyanın 35§3 (a) maddəsinin məzmunu daxilində açıq-aydın əsassız deyil. Bundan əlavə məhkəmə qeyd edir ki, o, hər hansı digər əsaslar üzrə

qəbuledilməz deyil. Buna görə də, o qəbul edilən kimi elan olunmalıdır.

B. Mahiyyət 1. Tərəflərin təqdimatları.

Ərizəçi şikayətini olduğu kimi saxlamış və məhkəmə iclası barədə lazımi qaydada məlumatlandırılması ilə əlaqədar apellyasiya məhkəməsinin protokolu ilə razılaşmamışdır. Bundan əlavə, o iddia edir ki, onun məhkəmə iclasının yeri və tarixi barədə əvvəlcədən məlumatı olmuş olsaydı, lakin müəyyən səbəbdən iştirak etməsəydi belə, məhkəmə hələ də iclası təxirə sala və onu müvafiq qaydada məlumatlandırma bilərdi.

Hökumət bildirmişdir ki, ərizəçi rəsmi məktub və telefon vasitəsilə apellyasiya məhkəməsinin məhkəmə iclasının yeri və tarixi barədə məlumatlandırılmış, lakin o, məhkəmə iclasında iştirak etməmişdir. 6 Bundan əlavə, Bakı Apellyasiya Məhkəməsi işə ərizəçinin etirafı da daxil olmaqla, birinci instansiya məhkəməsinin gəldiyi nəticə əsasında baxmışdır. Buna görə də, apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin arqumentləri barədə xəbərdar idi və məhkəmədə tərəflərin bərabərliyi prinsipinə riayət edilmişdir. 2. Məhkəmənin qiymətləndirməsi.

Məhkəmə başlanğıcda təkrar bildirir ki, tərəflər arasında “ədalətli balans” anlamında tərəflərin bərabərliyi tələbi həm cinayət, həm də mülki işlərə tətbiq olunur (bax, *Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, 27 oktyabr 1993-cü il, §§32-33, *Seriya A no.274*). Lakin, tərəflərin bərabərliyi tələbi o vaxt mahiyyətini itirir ki, işin tərəfi məhkəmə iclası ilə bağlı iştirak etmək imkanına sahib olacaq şəkildə və daxili qanunvericilikdə müəyyən olunan iştirak etmək hüququndan istifadə edib-etməyəcəyinə qərar verə biləcək şəkildə məlumatlandırılmır (bax, *Zaqorodnikov Rusiyaya qarşı*, no.66941/01, §30, 7 iyun 2007-ci il və *Fyodor və Fyodorova Ukraynaya qarşı*, no.39229/03, §99, 7 iyul 2011-ci il).

Yerli məhkəmələr işin mahiyyətinə baxmazdan əvvəl bildirişin verilməsində olan hər hansı çətişməzliyi müəyyən

etməlidir. Məhkəmənin yerli məhkəmələrin qərarlarında görməyi gözlədiyi təhlil məhkəmə bildirişlərinin göndərilməsinə istinaddan artıq olmalı idi. Eyni zamanda, həmin təhlil məhkəmədə iştirak etməyən şəxsin həqiqətən əvvəlcədən gözlənilən məhkəmə iclası barədə kifayət qədər məlumatlandırılıb məlumatlandırılmadığını müəyyən etmək üçün mövcud dəlillərin çoxunu təşkil etməli idi (bax, Gankin və digərləri Rusiyaya qarşı, nos.2430/06 və digər 3-ü, §38, 31 may 2016-cı il). Bu sualın cavabı məhkəmələrə məhkəmə iclasının müvafiq bildirişə əsasən təxirə salınıb-salınmasına qərar vermələrinə imkan verir (bax, Zemlyaçenko Rusiyaya qarşı [Komitə], no.23866/06, §22, 22 yanvar 2013-cü il və Kokurxayev Rusiyaya qarşı, no.46356/09, §31, 13 dekabr 2011-ci il). Məhkəmələr məhkəmədə iştirak etməyən şəxsin sözügedən məhkəmə iclasında şəxsən iştirak etmək hüququndan tam xəbərdar olub-olmadığını müəyyən etmədən belə nəticəyə gələ bilməzlər ki, həmin şəxs bu hüququndan imtina etmişdir (bax, Dilipak və Karakaya Türkiyəyə qarşı, nos.7942/05 və 24838/05, §87, 4 mart 2014-cü il). Nəhayət, Məhkəmə təkrar edir ki, daxili məhkəmələr məhkəmədə iştirak etməyən şəxsin vaxtında xəbərdar edilməsini yoxlayarkən, onlardan məsələyə xüsusi əhəmiyyət vermələri və həmin 7 şəxsin məhkəmədə rəqibi qarşısında mühüm əlverişsiz şərait olmadan öz işini effektiv şəkildə təmsil etmək hüququnu tam qüvvədə saxlamaları gözlənilir (bax, Gankin və digərləri, yuxarıda istinad edilmişdir, §38).

Hazırkı işin hallarına gəldikdə isə Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçi iddia edir ki, o, heç bir məhkəmə bildirişi əldə etməmiş və işi üzrə apellyasiya məhkəməsi iclasının yeri və tarixi haqqında xəbərdar olmamışdır. Öz növbəsində, Hökumət bildirir ki, (i) ərizəçi apellyasiya məhkəməsinin iclası barədə məlumatlandırılmışdır və (ii) apellyasiya məhkəməsinin ərizəçinin apellyasiya şikayətinə sadəcə iş materiallarına əsalanaraq, əhatəli və ədalətli qaydada baxması üçün onun iştirakı tələb olunmur.

Birincisi, Məhkəmə qeyd edir ki, işin materiallarında ərizəçinin apellyasiya məhkəməsi iclası ilə bağlı məlumatlandırıldığı barədə heç bir sübut yoxdur. Eyni zamanda, apellyasiya məhkəməsinin ərizəçinin lazımı qaydada xəbərdar edilib-edilmədiyi və ya hər hansı xüsusi səbəbdən onu xəbərdar etməkdən imtina edilib-edilmədiyini yoxlaması barədə heç bir göstərici mövcud deyil (müqayisə et: Çerneqa və digərləri Ukraynaya qarşı, no.74768/10, §182, 18 iyun 2019-cu il).

Müvafiq qaydada xəbərdar edilmə barəsində sübutun olmamasına görə, Məhkəmə ərizəçinin apellyasiya məhkəməsi iclasının yeri və tarixi haqqında məlumatlandırılmaması ilə bağlı arqumentlərini qəbul edir.

Hökumətin ikinci arqumentinə gəldikdə isə Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçi apellyasiya şikayətində (yuxarıda 9-cu abzası bax) həm faktiki, həm də hüquqi əsaslar üzrə öz məhkumluğunu mübahisələndirdi. O, xüsusilə, bildirdi ki, onun təqsiri qanuni yolla əldə olunmuş dəlillə sübuta yetirilməyib və birinci instansiya məhkəməsi ona qarşı dəlilin qəbul ediləbilənliyini və etibarlılığını düzgün şəkildə qiymətləndirə bilməmişdir. Məhkəmə hesab edir ki, bu arqumentlər göstərir ki, ərizəçi onun həbs olunduğu faktiki şərait və əldə olunan dəlilin qəbul ediləbilənliyi və etibarlılığı üzrə yeni qiymətləndirmə barədə Apellyasiya Məhkəməsinin mövqeyini əldə etməyi istəmişdi (müqayisə et: Abdülqadirov Azərbaycana qarşı, no.24510/06, §42, 20 iyun 2013-cü il, və Çerneqa və digərləri, yuxarıda istinad edilmişdir, §179), buna görə də, onun birbaşa dinlənməsi önəmli idi.

Məhkəmə həmçinin qeyd edir ki, bu növ şikayətdə apellyasiya məhkəməsinin qərarlarından Ali Məhkəməyə hər hansı bir şikayət verilməmişdir (yuxarıda 10-cu paraqrafa bax) və buna görə də, ərizəçinin 8 işi üzrə verilən in absentia (qiyabi) qərara yenidən baxılması imkanı olmamışdır.

Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçinin məhkəmə prosesində səmərəli şəkildə iştirak etmək hüququ və tərəflərin bərabərliyi hüququ Konvensiyanın 6-cı maddəsində göstərilən ədalətli məhkəmə araşdırmasının prinsiplərinə uyğun olmayacaq dərəcədə məhdudlaşdırılmışdır. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 6§1-ci maddəsi pozulmuşdur.

II. Konvensiyanın 3-cü və 13-cü maddələrinin iddia edilən pozulması.

Konvensiyanın 3-cü və 13-cü maddəsinə istinad edərək, ərizəçi şikayətində bildirmişdir ki, o, pis rəftara məruz qalmış və iddia olunan pis rəftar effektiv şəkildə araşdırılmamışdır. Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin şikayətlərinə yalnız Konvensiyanın 3-cü maddəsinə əsasən baxılmalıdır. Həmin maddə aşağıdakı kimidir: “Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.”

Hökumət iddia edir ki, ərizəçi milli hüquq müdafiə vasitələrindən tam şəkildə istifadə etməmişdir. Xüsusilə də, o iddia edir ki, ərizəçi Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 449.3.5.-ci maddəsində göstərilən prokurorluq hərəkətlərinə və qərarlarından apellyasiya şikayəti ilə bağlı prosedurdan istifadə edə bilərdi.

Ərizəçi Hökumətin etirazları ilə razılaşmır və şikayətini təkrarlayır. O iddia edir ki, onun müvafiq şikayətinə Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən inzibati icraat çərçivəsində baxılmamasından sonra o, mövcud milli hüquq müdafiə vasitələrini səmərəli hesab etməmiş və öz şikayətini birbaşa Məhkəməyə vermişdir.

Məhkəmə ilk öncə müşahidə edir ki, ərizəçi pis rəftarla bağlı iddiaları üzrə cinayət işi açmamaqla bağlı müstəntiqin 15 noyabr 2010-cu il tarixli qərarından Ali Məhkəməyə şikayət verməmişdir (müqayisə et: Abbas Əhmədov Azərbaycana qarşı (dec.), no.55650/07, §§16 və 42, 12 noyabr 2013-cü il; Abbas və digərləri Azərbaycana qarşı [Komitə], nos. 69397/11 və digər 3-ü,

§§25-27 və 69, 13 iyul 2017-ci il; və Aslanov Azərbaycana qarşı [Komitə], no.35402/07, §46, 15 noyabr 2018-ci il; və qarşılaşdır: 9 Məmmədov Azərbaycana qarşı, no.34445/04, §§23-27, 11 yanvar 2007-ci il və Rizvanov Azərbaycana qarşı, no.31805/06, §§16-20, 17 aprel 2012- ci il). Məhkəmə təkrar edir ki, Ali Məhkəmənin cinayət icraatı başlatmaq və ya yenidən açmaq səlahiyyəti yoxdur, lakin onun prokurorluq orqanlarının qərarları üzərində nəzarətedici səlahiyyəti istintaq orqanları tərəfindən səlahiyyətin özbaşına istifadəsinə qarşı əsaslı zəmanətdir (bax, Abbas Əhmədov, §42, Abbas və digərləri, §69, hər ikisinə yuxarıda istinad edilmişdir).

Bundan əlavə, hazırki işdə ərizəçini müstəntiqin sözügedən qərarından şikayət vermək öhdəliyindən azad edən hər hansı xüsusi hal yoxdur. Məhkəmə təkrarən bildirir ki, hüquqi vasitənin təsirliliyi ilə bağlı sadəcə şübhələrin olması zərərin aradan qaldırılması üçün mövcud məhkəmə dairələrindən düzgün istifadə etmək tələbindən imtina etmək üçün kifayət deyildir. (bax, Kunqurova Azərbaycana qarşı (dec.), no.5117/03, 23 iyun 2005-ci il, və Aslanov, yuxarıda istinad edilmişdir, §47). Nəticədə ərizəçi müvafiq və mövcud olan milli hüquq müdafiə vasitələrindən tam istifadə etməmişdir (müqayisə et: Abbas Əhmədov, yuxarıda istinad edilmişdir, §§41-43, Abbas və digərləri, yuxarıda istinad edilmişdir, §70, və Aslanov, yuxarıda istinad edilmişdir, §§46-48).

Ərizəçinin Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə birinci instansiya məhkəməsinin qərarından verdiyi apellyasiya şikayətinin məhkəmə prosesi zamanı onun pis rəftarla bağlı qaldırdığı şikayətlərindəki arqumentə gəldikdə isə (yuxarıda 9-cu paraqrafa bax), Məhkəmə müşahidə edir ki, apellyasiya məhkəməsi onun şikayətinə mahiyyəti üzrə baxmamışdır (yuxarıda 10-cu paraqrafa bax). Məhkəmə təkrar edir ki, ərizəçinin pis rəftar üzrə şikayəti ilə bağlı müvafiq və mövcud

müdafiə vasitələrindən istifadə etməməsi, bunun əvəzinə şikayətinin mahiyyətinin fərqiə varmıyan məhkəmə qarşısında bu cür şikayət qaldırması halında ərizəçinin müdafiə vasitələrindən tam şəkildə istifadə etməsi nəzərdə tutula bilməz (bax, Abbas Əhmədov, yuxarıda istinad edilmişdir, §§44-46, Akif Məmmədov Azərbaycanca qarşı (dec.), no.46903/07, §32, 13 may 2014-cü il, və Abbas və digərləri, yuxarıda istinad edilmişdir, §71).

Bu hallarda Məhkəmə hesab edir ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinə (pis rəftar və effektiv istintaqın aparılmaması ilə bağlı) əsasən verilən şikayətlər daxili hüquq müdafiə vasitələrin tam istifadə edilməməsinə görə Konvensiyanın 35§ 1və 4-cü maddəsinə uyğun olaraq rədd edilməlidir.

III. Konvensiyanın 41-ci maddəsinin tətbiqi

Konvensiyanın 41-ci maddəsi aşağıdakıları təmin edir: “Əgər Məhkəmə Konvensiyanın və ona dair Protokolların müddələrinin pozulduğunu, lakin Razılığa gələn Yüksək Tərəfin daxili hüququnun yalnız bu pozuntunun nəticələrinin qismən aradan qaldırılmasına imkan verdiyini müəyyən edirsə, Məhkəmə zəruri halda, zərərçəkən tərəfə əvəzin ədalətli ödənilməsinə təyin edir.”

A. Zıyan 1. Maddi zərər :

Ərizəçi gəlir itkisi və tibbi xərcləri qarşılamaq üçün maddi zərər ilə bağlı 2900 Azərbaycan manatı (AZN) iddia etmişdir.

Hökumət Məhkəmədən iddianı rədd etməyi xahiş etmişdir.

İddianın tibbi xərclərlə əlaqədar qismi ilə bağlı Məhkəmə iddia edilən zərər və aşkar olunan zorakılıq arasında hər hansı səbəb-nəticə əlaqəsi tapmamışdır. İddianın gəlir itkisi ilə əlaqədar qismi ilə bağlı Məhkəmə müşahidə edir ki, ərizəçi bu iddianı dəstəkləyən hər hansı müvafiq sənədli sübut təqdim etməmişdir. Buna görə də, Məhkəmə ərizəçinin bu başlıq altında olan tələbini rədd edir.

Mənəvi zərər:

Ərizəçi mənəvi zərər ilə bağlı 20000 AZN iddia etmişdir.

Hökumət Məhkəmədən iddianı rədd etməyi xahiş etmişdir.

Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçi sadəcə zorakılıq pozuntusu üzrə kompensasiya edilə biləcək mənəvi zərərdən əziyyət çəkmişdir və beləliklə, ona kompensasiya verilmişdir. Konvensiyanın 41-ci maddəsinin tələb etdiyi kimi ədalətli əsaslarla qiymətləndirmə apararaq, Məhkəmə ərizəçiyə tutula biləcək hər hansı vergi də əlavə olunmaqla, bu başlıq üzrə 2400 Avro miqdarında təzminat verilməsini qərara almışdır.

B. Xərclər və məsrəflər:

Ərizəçi Məhkəmə qarşısında yaranan hüquqi haqlar üzrə 1600 AZN, tərcümə xərcləri üzrə 450 AZN iddia etmişdir. Ərizəçi tələbini dəstəkləmək üçün nümayəndəsi və tərcüməçi ilə olan müqavilələri təqdim etmişdir. Hökumət Məhkəmədən tələbin rədd edilməsini xahiş etmişdir.

Məhkəmənin presedent hüququna əsasən ərizəçiyə yalnız faktiki və lazımi şəkildə yarandıqları və miqdarca ağılabatan olduqları halda xərclərin və məsrəflərin tənzim edilməsi hüququ verilir. Hazırki işdə mülkiyyətində olan sənədlər və yuxarıdakı meyar, eyni zamanda nümayəndə və tərcüməçi tərəfindən edilən işin miqdarı baxımından Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçiyə bütün başlıqlar altında xərcləri və məsrəfləri qarşılamaq üçün 800 Avro məbləğində təzminat verilməsi məqsədə uyğundur.

İcranın gecikdirilməsinə görə faiz:

Məhkəmə məqsədə uyğun hesab edir ki, icranın gecikdirilməsinə görə faiz Avropa Mərkəzi Bankındakı borc dərəcəsinin yuxarı həddinə əsaslanmalıdır və onun üzərinə daha üç faiz əlavə olunmalıdır.

Bu səbəblərdən, məhkəmə, yekdilliklə: bəyan edir ki,

1.Müraciət Konvensiyanın 6§1-ci maddəsinə əsasən qəbul olunandır və müraciətin qalan hissəsi qəbul olunmazdır;

2. Qərara alır ki, Konvensiyanın 6§1-ci maddəsi pozulmuşdur;

3. Qərara alır ki, (a) Cavabdeh Dövlət üç ay müddətində ərizəçiyə hesablaşma tarixində tətbiq olunan məzənnə ilə cavabdeh Dövlətin valyutasına çevirməklə, tutula biləcək hər hansı vergi də əlavə olunmaqla, mənəvi ziyanla bağlı 2400 Avro (iki min dörd yüz avro) və xərclər və məsrəflərlə bağlı 800 (səkkiz yüz avro) ödəməlidir; (b)Yuxarıda qeyd edilən üç aylıq müddət bitdikdən sonra öhdəlik icra edilənə qədər yuxarıda qeyd edilən ödənilməli məbləğlərin üzərinə Avropa Mərkəzi Bankındakı borc dərəcəsinin yuxarı həddinə bərabər olan adi faiz məbləği əlavə olunmalı və onun da üzərinə daha üç faiz əlavə olunmalıdır;

4. Əvəzin ədalətli ödənilməsi haqqında ərizəçinin şikayətinin qalanını rədd edir.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycanca ombudsmanın təsisatları /Azərbaycan EA İnsan hüquqları İnstitutunun kitabxanası. Bakı, 2001, 99 səh
2. Алиев Ш. Научно-Практический комментарий к Конституции Азербайджан Респблики. Баку, 2000, 728 с.
3. Аристотель. Политика/ Аристотель. Сочинения: в 4-х т. 4-М., 1983.
4. Баглай М.Б. Конституционное право Российской Федерации. М., 2004.
5. Bayramova R.A. İnsan Hüquqları. Bakı., 1998, 127 s.
6. Bayramova R.A. İslam və qadın hüquqları. İpək yolu, 1998, №1, Bakı, səh 7-8
7. Bayramova R.A. İnsan hüquqları qərb və şərq kontekstində. İpək yolu 1998, №3 Bakı , səh 64-66.
8. Bayramova R.a. İnsan hüquqlarının inkişafı. Beynəlxalq hüquq. 1998 № 2 Bakı, səh 38-46.
9. Bağırov Z.M., Süleymanov C.A., Əliyev İ.Ş. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2005
10. Hüseynov L.Q. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikasında implementasiya məsələləri. İnsan hüquqları. Bülleten, Bakı, 1998 № 1 səh 32-37.
11. Головестиково А.Н. Права человека. Учебник. М., 2006.
12. Гусейнов Л.Г. Конституции Азербайджанской Республики, Права человек и международное право Баку,
13. Гусейнов Л.Г. Ответственность государств за нарушение обязательств в области прав человека (на примере Европейской Конвенции защиты прав человека и основных свобод) Московский журнал международного права 1998 СВ с .140-168.
14. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.
15. Əliyev Q. Azərbaycan qanunvericiliyi insan hüquqları haqqında. Bakı, 2000, 198 s.
16. Əliyev Ə. İnsan hüquqlarının Beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Bakı, 2009.

17. İbayev V.Ə, Rəcəbli H. Avropa Şurası. Bakı: ELM, 1999 116 S.

18. İbayev V.Ə, Beynəlxalq humanitar hüquqda məsuliyyət məsələləri. Bakı Elm, 2000, 162 s.

19. İbayev V.Ə, “İşgəncələr və digər qəddar, insanlıqdan kənar, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növləri əleyhinə” Konvensiya və onun tətbiqi məsələləri. Qanunçuluq, 2000 №5-6 s.36-45.

20. İnsan hüquqları və Avropa konvensiyası /Azərbaycan EA İnsan hüquqları İnstitutunun kitabxanası, Bakı 2000, 70 s.

21. İnsan hüquqlarına dair milli təsisatlar/ Azərbaycan EA İnsan hüquqları İnstitutunun kitabxanası, Bakı, 2000, 82 s.

22. İnsan hüquqları və polis. Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.

23. İnsan hüquqları və hüquq mühafizə orqanları. Tədris vəsaiti. BMT, 1998.

25. Иванов Г.И. Права человека. Учебное пособие. М., 2004.

26. Саидов А.Х. Международное права человека. Учебное пособие. М., 2002.

27. Саидов А.Х. Общеизвестные права человека. Учебное пособие. М., 2004.

28. Əsgərov Ə.İ. Beynəlxalq hüquq (dərs vəsaiti). Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1979, 442 s.

29. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 760 s.

30. Hüseynova N.K. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində, Bakı, “Hərbi nəşriyyat” 1998, 280 s.

31. Hüseynov L.H. Beynəlxalq Hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, 240 s.

32. Hüseynov L.H. İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008, 1600 s.